

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola



Az egyenlőtlenségek alakulása az Európai Unióban 2004 és 2020 között

**- A felzárkózás tapasztalatai és lehetőségei a visegrádi országokban
országos és regionális szinten**

PhD-értekezés

Gergics Tünde

Témavezetők:

Dr. Aubert Antal és Dr. Ferkelt Balázs

PÉCS, 2023

TARTALOMJEGYZÉK

A dolgozatban előforduló rövidítések, kifejezések jegyzéke	4
1. Bevezetés	6
2. Irodalmi összefoglalás / Kutatási előzmények.....	14
2.1. Fogalmi keretrendszer	14
2.1.1) A területi egyenlőtlenségek meghatározása	14
2.1.2) A területi egyenlőtlenségek egyik megnyilvánulási formája: a centrum-periféria fogalompár.....	15
2.1.3.) A felzárkózás és a konvergencia definiálása, valamint a konvergencia típusainak felvázolása	18
2.1.4.) A régió meghatározása és tipizálása.....	22
2.1.5.) A területi politika, a kohéziós politika és a regionális politika meghatározása és célrendszere	26
2.1.6.) A válságok meghatározása	27
2.2. A területi egyenlőtlenségek elméleti háttere	28
2.2.1.) A konvergencia elméletek	29
2.2.2.) A divergencia elméletek.....	31
2.2.3.) Az U-elmélet	32
2.2.4.) A centrum-periféria elméletek	33
2.2.5.) Egyenlőtlenség elméletek és kutatások a 21. században.....	37
2.3. Az Európai Unión belüli egyenlőtlenségek és a konvergencia értékelése	39
2.3.1.) Az egyenlőtlenségek csökkentéséért és a konvergencia elősegítéséért felelős kohéziós politika kialakulása és intézményrendszere az Európai Unióban	39
2.3.2.) Az egyenlőtlenségek és a konvergencia az európai uniós dokumentumok, elsődlegesen a kohéziós jelentések tükrében.....	41
3. Célkitűzések.....	50
4. Kutatási módszerek.....	53

5. Eredmények	66
5.1.) Az Európai Unión belüli országok és a régiók közötti egyenlőtlenségek és a gazdasági és pénzügyi válságok hatásai.....	66
5.1.1.) Az Európai Unión belüli konvergencia tagországi szinten	66
5.1.2.) Az Európai Unión belüli konvergencia NUTS2 régiós szinten	94
5.1.3.) Az Európai Unión belüli konvergencia NUTS3 régiós szinten	110
5.2.) Az európai uniós konvergencia országok felzárkózása a tagországon belüli regionális egyenlőtlenségek változásának tükrében	126
5.2.1.) Az Európai Unió tagországain belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia.	130
5.2.2.) Az Európai Unió tagországain belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia.	142
5.3.) A visegrádi országok felzárkózási tapasztalatai és lehetőségei	156
5.3.1.) Országos szintű felzárkózás	157
5.3.2.) A felzárkózás hatása az országon belüli egyenlőtlenségekre.....	165
6. Eredmények összefoglalása	174
7. A kutatás további irányai	186
Köszönetnyilvánítás	187
Irodalomjegyzék	188
Ábrák és táblázatok jegyzéke.....	210
Függelék.....	216

A DOLGOZATBAN ELŐFORDULÓ RÖVIDÍTÉSEK, KIFEJEZÉSEK JEGYZÉKE

Balti államok	Észtország, Lettország és Litvánia
Benelux államok	Belgium, Hollandia és Luxemburg
Déli országok	Ciprus, Görögország, Málta, Olaszország, Portugália és Spanyolország
EC	European Commission – Európai Bizottság
EGK	Európai Gazdasági Közösség
EK	Európai Közösség
EMOGA	Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap
EMVA	Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap
ERFA	Európai Regionális Fejlesztési Alap
ESZA	Európai Szociális Alap
ETHA	Európai Tengerügyi és Halászati Alap
EU	Európai Unió
EU12	EU13 Horvátország nélkül
EU13	A 2004-ben és azután csatlakozott tagországok csoportja: Bulgária, Ciprus, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Románia, Szlovákia és Szlovénia
EU14	EU15 az Egyesült Királyság nélkül
EU15	Az EGK alapító országai és a 2004 előtt csatlakozott tagországok csoportja: Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Írország, Hollandia, Luxemburg, Egyesült Királyság, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország és Svédország
FDI	Foreign Direct Investment – Külföldi közvetlen tőke befektetések
GDP	Gross Domestic Product – Bruttó Hazai Össztermék
GMU	Gazdasági és Monetáris Unió

GNI	Gross National Income – Bruttó Nemzeti Jövedelem
HOPE	Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz
Keleti országok	Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
K+F	Kutatás és fejlesztés
LAU	Local administrative units – helyi közigazgatási egység
NUTS	Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques – Statisztikai Területi Egységek Nómenklatúrája
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet
PPP	Purchasing Power Parity – vásárlóerő-paritás
Visegrádi országok	Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia

A tagállamok és rövidítésük:

BE	Belgium	LT	Litvánia
BG	Bulgária	LU	Luxemburg
CZ	Csehország	HU	Magyarország
DK	Dánia	MT	Málta
DE	Németország	AT	Ausztria
EE	Észtország	NL	Hollandia
IE	Írország	PL	Lengyelország
EL	Görögország	PT	Portugália
ES	Spanyolország	RO	Románia
FR	Franciaország	SI	Szlovénia
HR	Horvátország	SK	Szlovákia
IT	Olaszország	FI	Finnország
CY	Ciprus	SE	Svédország
LV	Lettország		

*„Ha összejövnünk, az a kezdet,
ha összetartunk, az a haladás,
ha összefogunk, az a siker.”*

Henry Ford

1. BEVEZETÉS

Az Európai Unió a világ egyik legnagyobb gazdasági tömbje, a nemzetközi rendszer egyik meghatározó geopolitikai, geoökonómiai szereplője.

Az integráció egészen 2019-ig a világ legnagyobb gazdaságának számított a világ összes bruttó hazai termékének legmagasabb hozzájárulását termelőjeként – a Nemzetközi Valutaalap vásárlóerő-paritáson mért adatai alapján (IMF, 2022). A világ GDP-jének több mint egy ötödét adta 2008-ig. A 2004-es bővítéssel a 2003-ban 19,9 százalékos (a 20 százalék alatti egyetlen év) részesedését 2004-re 21,3 százalékra növelte. Amennyiben nem vásárlóerő-paritáson, hanem folyó áron vizsgáljuk, úgy 2007-2009 között és 2011-ben számított a világ legnagyobb gazdaságának a világ összes bruttó hazai termékének legmagasabb hozzájárulását termelőjeként (USD-ben mérve). Így számítva a világ GDP-jének egy negyedét termelte 2009-ig. A 2008-2009-es világválságot követően mind az Európai Unió, mind az Amerikai Egyesült Államok részesedése csökkenő tendenciát mutat, míg Kína egyre növeli pozícióját, 1995-ben még csak (vásárlóerő-paritáson mérve) 5,8 százalékos, addig 2020-ban 18,2 százalékos részesedést produkált, mellyel az EU teljesítményét a Brexit¹ nélkül is meghaladta. Egyesült Királyság uniós kilépésével a második helyről az USA mögé, a harmadik helyre került az EU a világ GDP-jének termelésében, 2021-ben összesen 21706 milliárd amerikai dollár értékkel, 14,9 százalékos részesedéssel.

Kína mellett természetesen más feltörekvő országok is az utóbbi évek során egyre nagyobb részesedést érnek el, mint India, Indonézia, Mexikó (stb.), miközben más fejlett gazdaságok, például Japán esetében csökken a részesedés.

Az Unió pozícióvesztése miatt is előtérbe kerül az EU gazdasági fejlesztése, mivel a világrend egyik hatalmi tényezője a geoökonómiai erő, a gazdasági befolyás. Ennek alapvető elemei a belső egyensúly kialakítása, a belső feszültségek megszüntetése, az egység szellemének erősítése. Márpedig az integrációban a területi egyenlőtlenségek nehézségeket okoznak, a tartósan lemaradó országok és régiók egy idő után nem tudják

¹ Nemzetközileg elterjedt megnevezés az Egyesült Királyság 2020. január 31-i kilépésére az Európai Unióból.

elfogadni ezt az alacsonyabb fejlettségi szintet, ami politikai feszültségeket teremt, ezáltal pedig veszélyezteti az unió egységét és geopolitikai hatalmi helyzetét. Ráadásul az integráció a résztvevők haszonmaximalizálásához akkor vezet, ha a tagországok hasonló fejlettségi szinten állnak és hasonló gazdasági struktúrával rendelkeznek (Kengyel, 2015). Ezen okok miatt szükséges vizsgálni az egyenlőtlenségek alakulását, a felzárkózási tendenciákat, mértékeket az Európai Unióban.

Az egyenlőség-egyenlőtlenség témakör már az ókori filozófusokat is foglalkoztatta. Arisztotelész a városállamokról úgy értekezett, hogy akkor működhetnek a legjobban, ha egyenlő és egymáshoz hasonló polgárok lakják, mely leginkább a középosztályú emberek között lehetséges (Arisztotelész, 1969). Az ókori kínai filozófiában az egyensúly, mint a növekedés alapja szerepel: „Az egyensúly az égalatti minden dolgának hatalmas alapja. A harmónia az égalatti minden dolgának egyetemes útja. Ha tökéletes az egyensúly és a harmónia, akkor égen és földön minden a helyén van, s minden dolog szépen gyarapodik.” (Molnár–Mátrai, 1980, 191. o.)

A XX. század óta a tudományos szakirodalomban az egyenlőtlenségek természetéről vita folyik. A konvergencia elméletek (mint: Solow, 1956, Barro–Sala-i-Martin, 1991, Ohlin, 1933, Romer, 1994, Lucas, 1988, Todaro, 1997) – bizonyos tényezők figyelembevételével – azt hirdetik, hogy minden térség egy egyensúlyi állapot felé halad, azonban abban különböznek az egyes nézetek, hogy a fejlődésük egységes, vagy minden térség esetében egyedi. A modellek térszemléletű kibővítéséből születtek meg a divergencia elméletek (lásd: Myrdal, 1957, Prebisch, 1971), melyek a területek hierarchiáját felvázolva azt mondják ki, hogy a területek fejlődése során nem a konvergencia, hanem a divergencia folyamata a természetes, vagyis az egyenlőtlenségek – természetüktől fogva – egyre csak növekednek. A konvergencia és divergencia elméletek ötvözéséből alakult ki az U-elmélet (Hirschman, 1958, Friedmann, 1966), mely azt mondja ki, hogy a területek fejlődése igen eltérő, ezért az egyenlőtlenségek növekvő tendenciájúak. Mindazonáltal egy bizonyos pont elérése után a fejlődést hozó innovációk és erőforrások a térben szétterjednek, így megkezdődik a konvergencia. Az egyenlőtlenségek fennállásának eredetével pedig a centrum-periféria elméletek foglalkoznak, mint a függőségelmélet (Furtado, 1971, Barant, 1957, Gilbert, 1985, Prebisch, 1971), az egyenlőtlen csere-koncepció (Emmanuel, 1972), a vilárendszer-elmélet (Wallerstein 1974), a bázisinnovációk elmélete (Garvy, 1943, Schumpeter, 1934, Hall–Preston, 1988), a regulációs elmélet (Lipietz, 1986) vagy a növekedési pólus elmélet (Paelinck, 1970).

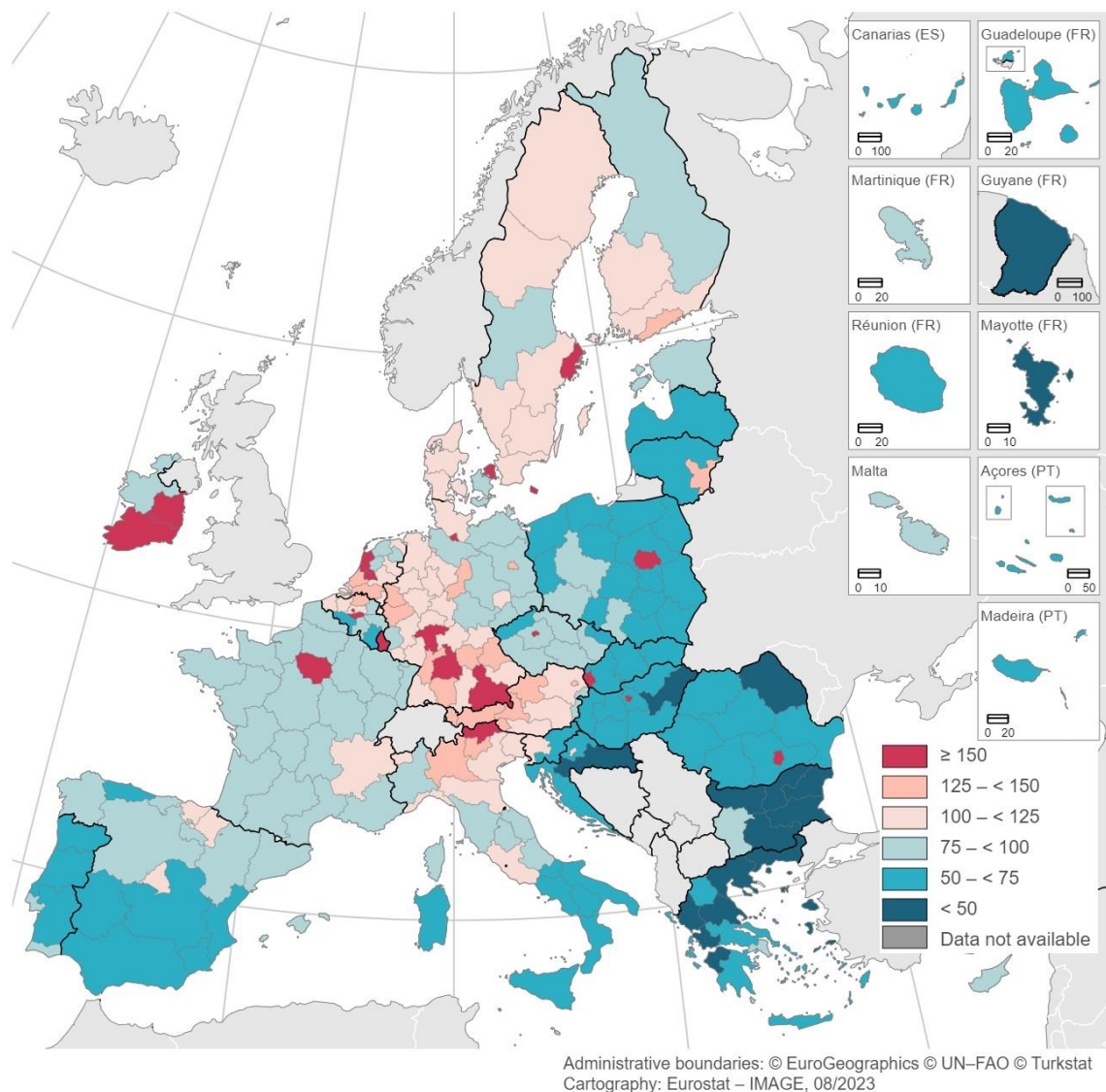
A téma nemcsak tudományos, hanem széles közérdeklődésre is számot tart, aktualitását is jelzi, hogy 2015-ben világ bestseller lett Piketty *Tőke a 21. században* című könyve, amiben azt írja, hogy a jelenlegi egyenlőtlenségek egyre nőnek, mivel a tőke hozama meghaladja a gazdasági növekedés mértékét (Piketty, 2014).

Európában már a Római Szerződéssel létrehozott Európai Gazdasági Közösség a közös piac megteremtésével, mint egyetlen gazdasági térség alapvető céljai között szerepelt a nagyobb stabilitás, a társadalmi előrehaladás, az életszínvonal emelése, a folyamatos és kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés elősegítése. Az Európai Unió sikerét is jelzi, hogy egyre több ország csatlakozott az integrációhoz (sőt létrehozták a Gazdasági és Monetáris Uniót a közös valutával együtt). Az 1990-es években a területi egyenlőtlenségek elemzése felerősödött, kiemelt figyelmet kapott a csatlakozni kívánó országok felzárkózása, valamint a csatlakozás utáni felzárkózás is. Az uniós kohéziós politika a bővítésekkel egyre kiterjedtebbé és jelentősebbé vált (mára már az Unió költségvetésének közel harmada a kohéziós politika céljait szolgálja). Már nemcsak az országok felzárkóztatása, hanem a régiók felzárkóztatása is kiemelten kezelendő lett, a területi, országon belüli egyenlőtlenségek egyre szembetűnőbbé váltak, különösen a 2004-es bővítést követően. A Bizottság 1997 óta készít kohéziós jelentéseket (European Commission, 1997, 2001, 2004, 2007, 2010, 2014, 2017, 2022) a kohéziós politika hatásairól, az egyenlőtlenségek változásáról, melyek a kutatás során is összefoglalásra kerülnek. Az EU jövőképét, fejlődési irányait meghatározó fejlesztési és területfejlesztési dokumentumokban (mint az Európai Területfejlesztési Perspektíva, az Agenda 2000, a Lisszaboni szerződés, az Európa 2020 Stratégia, a Területi Agenda 2020) is célként fogalmazódik meg a régiók közötti különbségek csökkentése (Nyikos, 2017). A kutatás ugyan röviden áttekinti az uniós kohéziós politikát is, de annak hatásvizsgálatára, szervezeti felépítésének működőképességére nem tér ki, nem tesz annak változtatására javaslatokat.

A növekvő területi egyenlőtlenségekkel a felzárkóztatáshoz szükséges támogatások elosztásához a kohéziós politika is egyre specifikusabb csoportosítást alkalmaz a régiókra, a jelenlegi 2021-2027-es költségvetési ciklussal pedig újabb változás történt, a korábbi feltételes konvergencia helyett (az átlag 90 százalékát meghaladó fejlettséggel felzárkózottak minősült) már az abszolút konvergencia került előtérbe. Ez új keretet is teremt a felzárkózás vizsgálatával kapcsolatosan, mely a disszertációban is megjelenik.

A területi egyenlőtlenségek a disszertációban országos és regionális szinten is elemzésre kerülnek. A kohéziós politika NUTS2 regionális szinten² csoportosítja a régiókat és határozza meg az igénybe vehető támogatásokat. Az EU-ban a területi egyenlőtlenségek nem vagy lassan csökkenek, a felzárkóztatás lassú, továbbá országoként és régióként igen különböző tendenciákat mutat.

1. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak fejlettsége a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP (euró) alapján 2020-ban



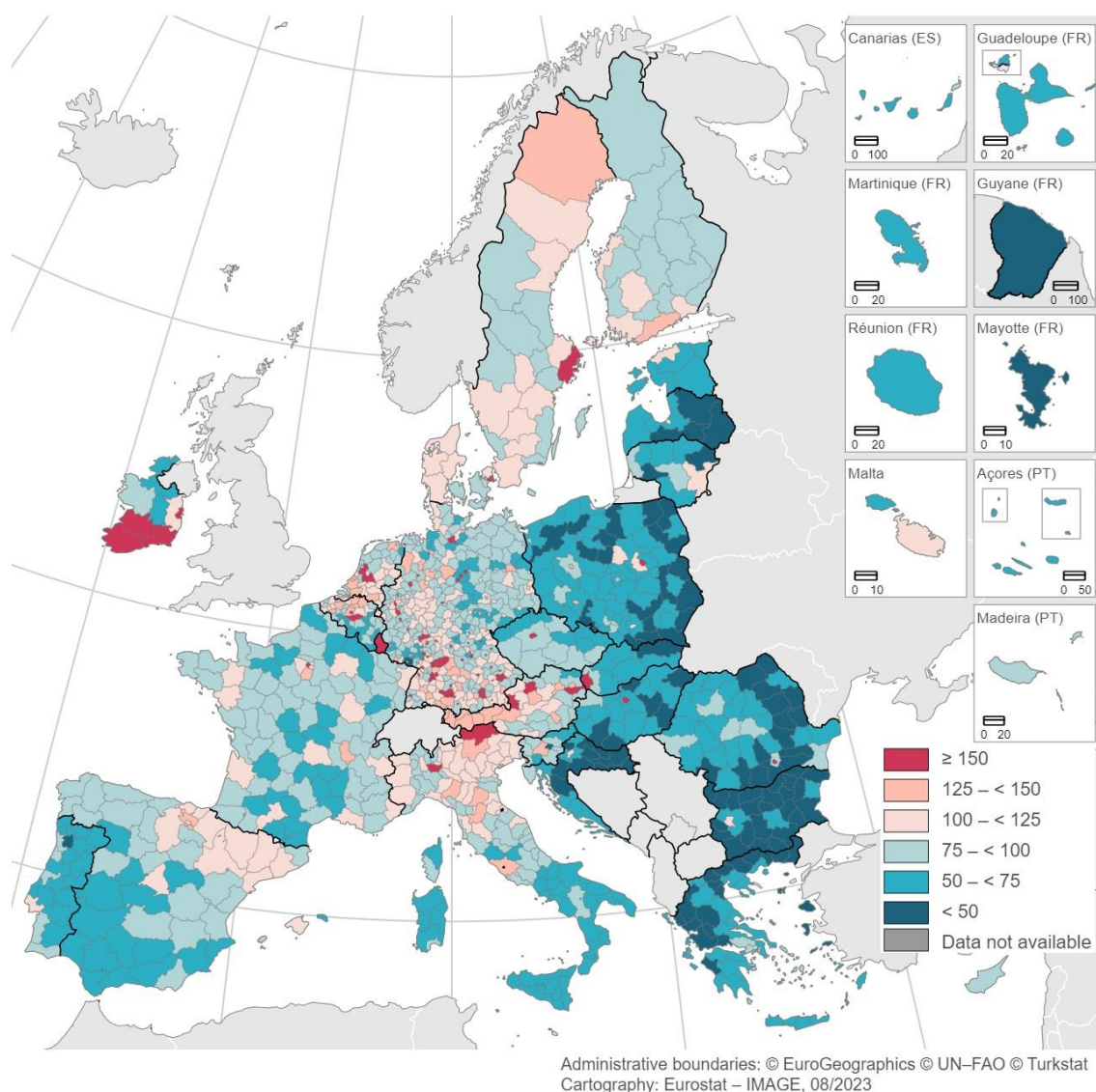
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján a Gisco programmal saját szerkesztés, (EU=100)

² Magyarországon a NUTS2 szintet általában „regionális” szintnek, míg a NUTS3 szintet „megyei” szintnek nevezik. A disszertációban az uniós megnevezések szerepelnek.

Ahogy az 1. számú ábrán látható, a régiók fejlettségére a mai napig hatással van a korábbi „vasfüggöny”, valamint a keleti határ régiók alacsony teljesítménye (kék színnel jelölve). A 2004-ben és azután csatlakozott országok régióiból csupán néhány – főként fővárosi – régió sikerült a felzárkózás (piros és rózsaszín színnel jelölve). A szakadék a legfejlettebb és legszegényebb régió között 2004-ben több mint 12-szeres volt, 2020-ra 9-szeres különbségre csökkent, ami még így is magasnak mondható.

A kutatás során a NUTS2 szinten kívül NUTS3 szinten is készülnek elemzések.

2. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak fejlettsége a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP (euró) alapján 2019-ben



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján a Gisco programmal saját szerkesztés (EU=100)

A 2. számú ábrát összevetve a NUTS2 szintű régiók fejlettségével (1. ábrával), jól kivehető, hogy bár a NUTS2 régiókon belül is jelentős egyenlőtlenségek vannak, NUTS3 szinten mind a fejlett, mind a felzárkózó tagországokon belül még szembetűnőbbek a területi egyenlőtlenségek. NUTS3 szinten 2004 és 2019 között az egyenlőtlenség a legszegényebb és leggazdagabb régió között nem változott, 23-szoros különbségek vannak.

A disszertációnak nem része a LAU1 és LAU2 (kistérségi és települési) szintű régiók vizsgálata.

A vizsgálatok során a fejlettséggel kapcsolatos elsődleges mutató az egy főre jutó bruttó hazai össztermék. Azon belül is a tagországok jobb összehasonlíthatósága érdekében a vásárlóerő-paritáson számolt értékek.

A kutatás során az uniós vizsgálatokon túl az országon belüli egyenlőtlenségek vizsgálata is megjelenik. Williamson (1965) arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődés útja regionálisan is változó, a növekedéssel először országon belüli regionális divergencia megy végbe, majd egy bizonyos szintű fejlettséget elérve a növekedéshez már országon belüli regionális konvergencia párosul. A nemzetközi kutatásokat a hazai kutatások is megerősítették, Nemes Nagy (1987) mindehhez fejlődésmenetet (négy szakaszt) társított, míg Lackó (1988) hullámmodelljében az országos növekedéssel a regionális divergencia és konvergencia lecsengő ciklusokban jelenik meg. A váltómozgás-elmélet szerint pedig a nemzetgazdasági növekedés általában az országon belüli regionális jövedelemkülönbségek növekedésével jár együtt (Kertész, 2022b). Érdeemes összevetni az Európai Unión belüli országokat, hogy a fejlődés során hogyan alakul a regionális tagolódás, vajon mennyire és milyen mértékben jelennek meg az egyenlőtlenségek a különböző fejlettségi szinten álló országokban.

A kutatás időhorizontja a 2004-2020 közötti időszak. Ezen vizsgált időszakban a globalizált világ első nagy gazdasági és pénzügyi válsága is lezajlott (illetve annak utóhatása a 2012-2013-as szuverén adósságválság), így annak hatásaira az országos és regionális egyenlőtlenségekre, a felzárkózási pályákra is kitér a kutatás. A kutatás kezdetén még nem számoltam az újabb válsággal, amelynek következtében az Unió világgazdasági súlya (GDP tekintetében) tovább csökkent (KSH 2022), mely erőteljes befolyással bír az egyenlőtlenségekre, és melynek hatásai még korlátozottan, országos szinten (2021-ig) és NUTS2 szinten (2020-ig) vizsgálhatók. A kutatásban összességében a konvergenciafolyamatok árnyalt elemzése kerül elvégzésre, és nem

célja a magyarázatok vizsgálata, a szakpolitikai válaszok vagy a gazdaságpolitikai lépések megvilágítása. A kutatás zárásának időpontja: 2023. január 29.

A témaválasztás személyes indíttatásai között szerepel, hogy már a mesterképzéses szakdolgozatomban is a gazdasági fejlettség befolyását vizsgáltam a válságból való kilábalás tekintetében az Unióban, azonban az eredmények azt mutatták, hogy nem volt összefüggés, minden ország a saját válságkezelő programjai hatékonyságának függvényében fejlődött. Ez mutatja, hogy a különböző országoknál, régióknál is figyelembe kell venni a földrajzi, társadalmi, kulturális sajátosságokat, nincs általánosan jó megoldás. Innen indult, hogy célszerű az Európai Unión belüli egyenlőtlenségek változásának tendenciáit, valamint a válságok arra gyakorolt hatásait vizsgálni. Továbbá a munkám során – a Költségvetési Tanácsnál már több mint nyolc éve szakértőként dolgozom – szükséges a komplex elemzési módszerek alkalmazása, az uniós országok gazdaságának vizsgálata, a többféle előrejelzések összehasonlítása, az ok-okozati összefüggések és a trendek vizsgálata, így kapcsolódik hozzá a választott téma. Mindezekon felül a kutatói kíváncsiság, a földtudományi doktori iskolában tanult multidiszciplináris megközelítési mód alkalmazása is az egyenlőtlenségek témakörének vizsgálatához vezetett.

A témaválasztás aktualitását mutatja, hogy Magyarországon – más környező országokhoz hasonlóan – bő 30 év telt el a rendszerváltozás és már több mint 15 év az EU csatlakozás óta, így a 2004-2020 időhorizont egyfelől kapcsolódik az európai költségvetési ciklushoz (bár 2004-ben épp egy költségvetési ciklus közepén csatlakoztunk, azóta még két másik költségvetési ciklus is lezárult, a legutóbbi 2020-ban), másfelől a vizsgált 17 év alatt az országok pályáján is sok változás ment végbe. Mindezekon túl a vizsgált időintervallum három jelentős válságot is magába foglal: a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi világválságot, a 2012-2013-as szuverén adósságválságot és a 2020-as covid19 világjárvány okozta válságot. Az időhorizont elegendő hosszúságú ahhoz, hogy bizonyos következtetések levonhatóak legyenek az uniós területi egyenlőtlenségek változásáról, melyek alapot szolgáltathatnak a területi fejlesztési programok lehetséges irányaihoz. Mind az időintervallum megválasztása, mind az azalatt elemezhető válságok együttese, mind a kiterjedt, komplex vizsgálati módszerek alkalmazása a téma újszerű megközelítését mutatja.

A disszertáció – a doktori iskola követelményei alapján – a következő szerkezetben taglalja a témát: jelen bevezetést követően a szakirodalmi összefoglalás (mely tartalmazza a fogalmi keretrendszer meghatározását és a területi egyenlőtlenségek

elméleti háttérének áttekintését), majd a célkitűzések, továbbá a kutatási módszerek kifejtése után az eredmények három nagyobb alfejezetben kerülnek kifejtésre.

Az első ilyen alfejezet komplex módszerek alapján hivatott feltárni 2004-től az Európai Unión belüli területi egyenlőtlenségek változását, valamint az azokra gyakorolt – az időszak alatti – válságok hatásait. Az alfejezet azt a célt szolgálja, hogy bebizonyosodjon, a gazdasági és pénzügyi válságok időszakában növekednek az Európai Unión belüli területi egyenlőtlenségek. Ez három részre bontva kerül kidolgozásra, a tagországok közötti, a NUTS2 szintű régiók közötti és a NUTS3 régiók közötti egyenlőtlenségek elemzésével, mindhárom esetben a területi egységek közötti 2004 óta tartó időszak során fellépő konvergencia feltételezése mellett.

Az eredmények második nagy alfejezete az uniós átlag alatti fejlettségi szintű (ún. konvergencia-) országok felzárkózását vizsgálja, hogy maga a felzárkózási folyamat milyen országon belüli tendenciákat okoz, az országon belüli egyenlőtlenségeket merre mozdítja. Az alfejezet azt a célt szolgálja, hogy bebizonyosodjon, a felzárkózás az országokon belüli regionális egyenlőtlenségeket növeli. Ez két részre bontva kerül kidolgozásra, egyrészt a NUTS2 szintű régiók, másrészt a NUTS3 szintű régiók alapján elemezve.

Az eredmények harmadik nagy alfejezete a visegrádi országok helyzetével foglalkozik, a 2004 óta tartó felzárkózási tapasztalataik és a további felzárkózási lehetőségeik vizsgálatával. Az alfejezet arra keresi a választ, hogy a következő 25 éven belül az Európai Unió átlagához fel tudnak-e zárkózni a visegrádi országok, valamint a felzárkózási folyamat az országokon belüli területi egyenlőtlenségeket milyen irányba mozdítja, ez utóbbi a regionális divergencia feltételezése mellett a centrum-periféria és a nyugat-kelet dimenziókra vonatkozóan.

A disszertáció az eredmények összefoglalásával és a kutatás további irányainak kitűzésével zárul.

„A világmindenséget nem csupán a sokféleségben rejlő egység teszi széppé, hanem az egységben rejlő sokféleség is.”

Umberto Eco

2. IRODALMI ÖSSZEFOGLALÁS / KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

2.1. Fogalmi keretrendszer

A kutatás struktúrájának alapvető és elsődleges eleme a témához tartozó fogalmi keretrendszer kialakítása. Az egyenlőtlenségeket csoportosítják vertikális, vagyis társadalmi rétegekre vonatkozó, valamint horizontális, azaz térbeli egyenlőtlenségekre (Ther, 2013). A disszertáció ez utóbbi egyenlőtlenségekre fókuszál, így meghatározásra kerülnek a területi egyenlőtlenségek, továbbá azok egyik megnyilvánulási formája, a centrum-periféria fogalompár. Az országok és régiók fejlődésének vizsgálata szempontjából kiemelten fontos a felzárkózás és a konvergencia definiálása, valamint a konvergencia típusainak áttekintése, melyhez kapcsolódóan a területi egység, a régió meghatározása és tipizálása is szükséges. Az elemzésekhez továbbá indokolt az uniós szakpolitikák allokációjának ismertetése, a területi politika, a kohéziós politika és a regionális politika meghatározása és célrendszere.

2.1.1) A területi egyenlőtlenségek meghatározása

A tértudományok egyik alapállítása, hogy *„a fizikai különbözőség, a társadalmi egyenlőtlenség, a gazdasági egyensúlytalanság az általános („természetes”) állapot. [...] Minden az egyenlőtlenségeken keresztül fejlődik, alakul.”* (Faragó, 2016, 118. o.) A földfelszín bármely két pontját vagy téregységét összehasonlítva nem kapunk két teljesen egyformát – azonos adottságokkal rendelkezőt, ugyanazon hatások egyforma befolyásával alakítottat –, vagyis minden téregység különböző és egyedi. (Lengyel–Rechnitzer, 2004; Káposzta, 2007; Nemes Nagy, 1998)

A földrajzi térben az emberiség gazdasági, társadalmi tevékenysége nyílt rendszerelv szerint zajlik, dinamikus egyensúlyi állapot csupán igen rövid ideig állhat fenn, ezekben a rövid ideig tartó egyensúlyi állapotok közötti időszakokban pedig mérhetőek

a tér különböző pontjai közötti különbségek, vagyis a tér alapvető tulajdonsága az egyensúlytalanság, az egyenlőtlenség. (Lengyel–Rechnitzer, 2004; Káposzta, 2007)

Az egyenlőtlenségeket a relativitás szempontjából vizsgálva mindig viszonylagosnak tekinthetők, vagyis egymáshoz képest határozódnak meg, így a viszonyítási alap is mindig változik. Amennyiben a szubjektivitás és kontextusfüggőség szempontjából nézzük, úgy az egyenlőtlenségek bizonyos társadalmi szempontból tekinthetőek pozitív vagy negatív tulajdonsággal felruházott fogalomnak. (Faragó, 2016)

Az egyenlőtlenségek elemzésekor a lét elemi egységeit, vagyis az eseményeket tér- és időbeni helyzetük és viszonyuk alapján négy csoportba lehet sorolni;

- 1) egyterű és egyidejű,
- 2) külön terű és egyidejű,
- 3) egyterű és külön idejű, valamint
- 4) külön terű és külön idejű

események. (Nemes Nagy, 1998, 2009) Ezek közül a 2. számú, a külön terű és egyidejű események vizsgálata megközelítési mód kerül alkalmazásra a disszertáció során.

A gazdasági társadalmi rendszer igen bonyolult és összetett, melyben együtt és egyidejűleg is jelentkezhet a két alaptendencia: a kiegyenlítődé és a differenciálódás. (Nemes Nagy, 1998)

2.1.2) A területi egyenlőtlenségek egyik megnyilvánulási formája: a centrum-periféria fogalompár

A helyzet a helyek rendezettségi viszonya, mely mindig relatív, szinonimája a fekvés (Nemes Nagy, 1998). Két kitüntetett helyzet a centrum és a periféria.

A *centrum* a fizikai (geometriai) térben középpontként (bizonyos esetekben súlypontként) határozható meg; az a pont, amelyhez a vizsgált terület többi pontja összességében a legközelebb helyezkedik el. Továbbá centrumnak tekinthető a tér azon része is, melyben valamilyen pozitív jelentéssel bíró társadalmi-gazdasági érték akkumulálódik. Ebben az értelemben a centrum áramlási és hálózati csomóponti jelleggel rendelkezik, irányítási vezető szerepe van. A szakirodalomban gyakran jelenik meg egyik szinonimája – elsősorban gazdasági és/vagy társadalmi összefüggésben – a pólus, mely az erővonalak sűrűsödési helyét jelöli; továbbá a területi koncentráció, a

gazdasági és/vagy társadalmi centrum, valamint a térségi hierarchia kifejezések is használatosak. (Wallerstein, 1974; Nemes Nagy, 1998; Káposzta, 2007; Gergics, 2020b)

A centrumtól a legtávolabb eső pontok a *perifériát*, vagy a peremi zónát jelentik. Emellett perifériának tekintjük a negatív társadalmi-gazdasági jelenségek erősödési pontját, ami az elszigeteltséget is magába foglalhatja. (Friedmann, 1973)

A fizikai térben a centrum-periféria reláció a földrajzi távolsággal fejezhető ki.

Gazdasági – azon belül is elsődlegesen fejlettségi – értelmezésben a centrum és periféria között értékegyenlőtlenség van mind jövedelemben, mind hatékonyságban; a centrumok a fejlett, míg a perifériák az elmaradott/fejletlen térségeket jelentik. Hatalmi/társadalmi relációban a centrum-periféria közötti érdekérvényesítési aszimmetriából adódó függés jelenik meg, ahol a hatalmi elit a – többnyire kizsákmányoló, kolonizáló – centrum, a kiszolgáltatott tömeg pedig a periférián helyezkedik el. (Nemes Nagy, 1998) A centrum-periféria viszony politikai, társadalmi és gazdasági értelemben dinamikus, folyamatosan újra rendeződő struktúra. Mindazonáltal a centrum többnyire pozíciója megtartásában érdekelt, fejlődése autonóm és innovatív, így a periféria nagyarányú felzárkóztatása, ezzel együtt új versenytársak teremtése nem célja, ekképpen a fejlődés és előre törés érdekében a hátrányos helyzetből (melyhez innováció szempontjából leginkább követő magatartást mutató) a perifériáknak saját érdekeikben a felzárkóztatás során kapott lehetőségeket meg kell ragadniuk és később saját maguk irányított fejlődési utat kell keresniük. (Faragó, 2016)

Ezek alapján meghatározható egy átmeneti térség, a *félperiféria*, mely kialakulhat a centrumtól történő leszakadással, vagy a perifériából való kiemelkedéssel és tarthat a fejlődés útján a centrum, vagy lemaradás/hanyatlás során a periféria felé. Ugyanakkor néha az átmenetet kihagyva is válhat viszonylag gyorsan periféria centrummá, vagy a centrumból is lehet periféria. (Friedmann, 1973; Nemes Nagy, 1998)

Európában a centrumtérségek (és vonzáskörzeteik) feltárására már az 1960-as évektől születtek térszerkezeti modellek, mint az Arany háromszög – melynek csúcsai Hall (1977) munkája alapján Párizs, Birmingham, Milánó, azonban más kutatók más területekre is alkalmazták ezen megnevezést, lásd részletesen Szabó (2007)) –, ám a nagy „áttörést” Roger Brunet (1989) francia geográfus Európai Gerinc, vagy más néven a Kék Banán megalkotása jelentette, mely egy alaposan kidolgozott, városhálózati elemzéseken és tradicionális, történelmileg a középkorig visszanyúló összefonódások figyelembevételével kialakított modell. Ezt követően sorra születtek az újabb

„alakzatok”. A legtöbb ilyen modell kialakításában szerepet játszott a politikai nyomás, az országok versengése, annak bizonyítása, hogy érdemes az adott térségbe befektetni, hiszen egy fejlődési tengely mentén, vagy fejlődési térséghez kapcsolódó az adott terület. Így joggal nevezik a térszerkezeti modelleket geodesign modelleknek, hiszen a legtöbbjük alapos elemzések nélkül született, rengeteg kritikával illetett, sőt létük megkérdőjelezett (Szabó–Farkas, 2014). Kelet-Közép-Európa esetében kiemelhető a Budapest–Bécs–Prága arany háromszög, a Közép-európai Pentagon (Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Varsó csúcsokkal), a Német Púp (mely Németország újra egyesítését követően a Kék Banánhoz kapcsolódva a német területek elsődleges fejlődési irányát volt hivatott kijelölni, Hamburg, Hannover, Bréma térségét), az Uborka (melyet a német kutatók – a keleti területek felzárkóztatásához – határoztak meg egy Berlin, Prága, Pozsony, Bécs, Budapest egyenes zónát), az ún. Új Banán, vagy Kelet-európai Banán (az Uborkától szélesebb kiterjedésű, Ljubljana-ig és Záhgrábig húzódó zóna), illetve a Gorzelak (1966) által publikált Közép-európai Bumeráng, vagy egyszerűen Bumeráng (továbbá Vörös Bumeráng, vagy Kék Banán 2 elnevezés) (EC, 1999; Szabó, 2009; Rechnitzer, 2016; Szabó–Farkas, 2014)

Európát átfogó modellek közül kiemelkedő a Sárga Banán (mely Párizstól Berlinig, további lehetőségként Varsóig, sőt tovább a keleti Hanza városokig terjed, és amely a Kék Banánnal együttesen egy Kereszt Banánt alkot, amit egyesek Gombának hívnak), Kunzmann (1992) Európai Szőlő modellje (Szőlő(fürt) vagy Kék Szőlő néven is ismert, mely policentrikus térstruktúrát vázol fel, alapja, hogy Európában a gazdaság mozgatórugói a nagyvárosi régiók), továbbá a Vörös Polip (Meer, 1998) (mely szerint az európai centrumtérségnek nyúlványai vannak, a 2000 és 2040 közötti időszakra a fejlődést az „eurofolyosók” mentén képzeltek el). A térszerkezeti modellek többségében a NUTS2 és attól kisebb régió kategóriák jelentették a kutatási bázist.

Országos szinten is meghatároznak az EU-n belül centrum és periféria térségeket többnyire szintén fejlettség és innovációs képesség alapján. Egy 2015-ös uniós besorolás (European Commission, 2015c) alapján a vezető innovátorok (centrum térséghez tartozók); Dánia, Finnország, Németország és Svédország, míg a követő innovátorok (félperiféria); Ausztria, Belgium, Franciaország, Írország, Luxemburg, Hollandia, Szlovénia és az Egyesült Királyság, a mérsékelt innovátor (periféria) kategóriába pedig a többi uniós ország tartozik.

A disszertációban a fejlettség alapján történő lehatárolást követve az 5.2. fejezetben is meghatározottak alapján a centrum-periféria viszony alkalmazása leegyszerűsítve:

országos szinten centrumtársaság a fejlett országok csoportja, azon belül is kiemelten az átlagos növekedést meghaladó országok, míg periféria a keleti felzárkózó (2004-ben és azután csatlakozó) és a déli, teljesítményben az átlagtól elmaradó országok. NUTS2 és 3 szinten pedig a fejlett kategóriába eső régiók felelnek meg a centrumrégió elnevezésnek, az átmeneti kategóriába esők a félperifériának, míg a kevésbé fejlettek a perifériának.

2.1.3.) A felzárkózás és a konvergencia definiálása, valamint a konvergencia típusainak felvázolása

A felzárkózás és a konvergencia meghatározásához³ fontos tisztázni a gazdasági növekedés és fejlődés fogalmát, melyhez célszerű ismertetni a területi egyenlőtlenségek különböző dimenzióinak megjelenési formáit, melyek statikus és dinamikus tartalmakat hordoznak.

1. táblázat: A területi egységek dimenziói

Dimenziók (egyenlőtlenségek)	A viszonyítás szempontjai		
	Állapot	Folyamat	
		pozitív	negatív
1) elhelyezkedés	helyzet	elmozdulás	
2) mennyiségek	nagyság	növekedés	csökkenés
3) minőségek	fejlettség	fejlődés	visszaesés
4) szerkezet	tagoltság	tagolódás, homogenizálódás	
5) szerepkör	funkciók	funkcióbővülés	funkciócsökkenés
6) kapcsolatok	áramlások	kapcsolatbővülés	kapcsolatcsökkenés
7) viszonyok	összefonódás	függetlenedés	függés erősödése

Forrás: Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 29. old.

A táblázat alapján meghatározható – más szerzők (Lengyel–Rechnitzer, 2004; Káposzta, 2007; Artner, 2016) által is hasonlóan használt fogalmak –, hogy a *gazdasági növekedés* egy mennyiségi, pozitív irányú folyamatot, ellentétpárja a csökkenés; míg a *gazdasági fejlődés* pozitív irányú minőségi folyamatot jelöl, melynek ellentétpárja a gazdasági visszaesés. A gazdasági teljesítmény változását négy alaptényező befolyásolja: a népesség (nagysága és összetétele), a rendelkezésre álló természeti

³ Gergics (2020a) alapján kidolgozva

erőforrások (mennyisége és minősége), a tőkeállomány (nagysága, felhasználása és megtérülése), valamint a technikai haladás, innováció (színvonala és hasznosulása). (Samuelson–Nordhaus, 2010) A gazdasági teljesítmény (kibocsátás) mennyiségi változását az országok és a régiók tekintetében, általában a bruttó hazai össztermékkel (gross domestic product, GDP) mérjük. (Lengyel–Rechnitzer, 2004) Ki kell emelni, hogy földrajzi értelemben mindenképpen a GDP használata (mely az adott ország területén előállított értékeket veszi számításba) a célravezető, a GNP (gross national product – bruttó nemzeti termék) és a GNI (gross national income – bruttó nemzeti jövedelem) inkább állami, illetve jogi kategóriák.

A *fejlődés* (és vele együtt a fejlettség) nehezen definiálható összetett, soktényezős minőségi fogalom, melynek értéktartalma miatt nincs közmegegyezésen alapuló meghatározása. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy „*a földi térben zajló társadalmi [és gazdasági] fejlődés mindig területi is*” (Nemes Nagy, 1998, 171. old.). A gazdasági növekedés sorozata által kiváltott pozitív irányú minőségi (a társadalom és a gazdaság működését szolgáló feltételrendszer) átrendeződést, mely során a terület versenyképessége is növekszik, nevezzük gazdasági fejlődésnek. (Lengyel–Rechnitzer, 2004) Mind a fejlődés, mind a gazdasági növekedés nem elkülöníthető egymástól, hosszú távon feltételezik is egymást, összegződésük a fenntartható fejlődés. (Lengyel, 2010)

A *konvergencia* fogalma több tudományterületen is megjelenik különböző jelentéstartalommal. A matematikában az analízis vizsgálja a sorozatokat, hogy azok a végtelenben egy bizonyos számhoz konvergálnak-e vagy sem (ha nem, akkor divergens a számsor). A társadalomtudomány a társadalmi rétegekre és csoportokra vonatkozó politikai, kulturális vagy vallási közeledést, egymás elfogadását, megértését érti konvergencia alatt. A természettudományban a fizikában összehajlást, összetartást jelent, a biológiában a különböző rendszertani csoportokhoz tartozó fajok alkalmazkodásbeli fejlődési hasonlóságát, az orvostudományban a két szem nézővonalának összetartását (Ruzsiczky–Szávai, 1992), továbbá a földtudományok tekintetében az adott térségek kiegyenlítődéését (nivellálódását) (Káposzta, 2007). Losoncz (2016) nyomán megkülönböztethetünk

- nominális,
- reál-,
- gazdaságpolitikai,

- szakpolitikai,
- intézményi, valamint
- attitűdök és vélemények konvergenciáját.

A nominális konvergencia az Európai Unió tekintetében a maastrichti kritériumoknak való megfelelést, a reálkonvergencia pedig a fejlett országoktól mért lemaradás mérséklését jelenti. Az egyes országok felzárkózásának üteme és az eurozóna tagság között nincsen feltétlenül összefüggés. (Az eurozóna tagságról és a gazdasági és monetáris unióról bővebben ld. Ferkelt (2020).) Az intézmények konvergenciájának keretfeltételei közé sorolható az európai szemeszter vagy a különféle uniós programok, mint az EU2020 stratégia is. Az attitűdök és vélemények konvergenciája alatt pedig az uniós tagsági támogatottság, továbbá a társadalmi és kulturális preferenciák közeledését érthetjük.

A konvergencia tehát – bizonyos tényezők szerinti – egységesülést, közeledést, összetartást jelöl.

A gazdasági növekedés a területek közötti *konvergencia* előfeltétele, mely a *felzárkózás*, mint távolság haladási mértéke. (Halmai, 2019) A felzárkózás szinonimájaként használja többnyire a szakirodalom az utolérés fogalmát, azonban a felzárkózás inkább közeledést, mintsem utolérést vagy túlszárnyalást jelent. (Oblath, 2013) A felzárkózás nem egy automatikusan végbemenő folyamat, a fejlettebb országok pedig nem feltétlenül a jelenlegi fejlődő országok jövőképei, hanem hangsúlyozni szükséges, hogy ez egy saját módszereket és kreativitást igénylő komplex feladat (Palotai–Virág, 2016). Halmai (2014) nyomán a konvergencia alapvető eleme a gazdasági növekedés, vagyis a GDP emelkedése, míg a felzárkózáshoz tartósan átlagon felüli növekedés szükséges. Mindazonáltal a felzárkózás nem állandó ütemben történik, továbbá általában véve a nagyobb lemaradással rendelkező területek esetében a konvergencia gyorsabb, míg a kisebb lemaradással rendelkezők esetében lassabb ütemű.

A disszertáció alapvetően a tudományos közeg legelfogadottabb mérőszáma, a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó bruttó hazai össztermék (Stiglitz et al., 2009) alapján vizsgálja a fejlettségbeli különbségeket, így reálkonvergenciára helyezi a hangsúlyt.

A *reálkonvergencia* esetében két elemzés kihangsúlyozandó, – melynek részletes módszertani kifejtését a 4. fejezet tartalmazza. A *szigma konvergencia* a vizsgált terület egységek – logaritmizált – értékeinek szóródását mutatja, azzal a feltételezéssel, hogy az egyenlőtlenségek két időpont között csökkennek, míg a *béta konvergencia* a

vizsgált területegységek felzárkózási ütemét jelzi előre, hogy átlagosan mennyi ideig tarthat a konvergencia. Mindkét elemzés abszolút konvergenciát feltételez, minden területegység egy bizonyos egyensúlyi szinthez konvergál, azaz a területegységek közötti egyenlőtlenségek egy idő után megszűnnek. (Barro–Sala-i Martin, 1991; Halmai, 2014; Oblath, 2013; Orbán, 2015) Meg kell jegyezni, hogy a β -konvergenciát több kritika is érte. Többen is rámutattak arra, hogy a tesztelés során a β értéke pozitív is lehet, amely így már nem feltételezi az abszolút konvergenciát (Laurini, 2007). Friedman (1992) és Quah (1993) megkérdőjelezték, hogy a β -konvergencia ténylegesen a növekedési ütemek konvergenciája-e, vagy inkább az átlag felé való közeledés csupán, Bernard–Durlauf (1996) pedig rámutattak, hogy a tesztelés implicit feltételezi, hogy minden gazdaság növekedésére a homogenitás jellemző, vagyis azonos konvergencia-rátájúnak (β) kellene lenniük, miközben a valóságban minden gazdaság egyedi β értékkel rendelkezik. Mindazonáltal a β -konvergencia alapján egyes országok felzárkózási ideje is kiszámítható, amennyiben a ceteris paribus feltételét is tudomásul véve kezeljük a kapott értékeket. Dedák–Dombi (2009) a konvergencia sebességének vizsgálatakor azt állapították meg, hogy a felzárkózás folyamán a konvergencia sebessége nem állandó, hanem a relatív jövedelmi helyzet függvénye, valamint kiemelik, hogy a konvergencia mindig feltételes, „minden egyes ország a saját makrogazdasági paraméterei alapján meghatározott jövedelmi szinthez konvergál” (Dedák–Dombi, 2009, 41. o.). Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy a poszt szocialista országok már teljes jogú tagjai az Uniónak, mely a termelési tényezők és technológia szabad áramlását biztosítja, ami azt jelenti, hogy a jövőre nézve azonos ütemű technológiai haladást feltételező Solow-modell fontos szerepet tölthet be a növekedési folyamatok vizsgálatában. A növekedéssel kapcsolatban meg kell még említeni, hogy egyes országokban „túlfűtött” növekedés tapasztalható, azaz a GDP bővülése jóval meghaladja a potenciális kibocsátást, mely hosszú távon nem fenntartható, így a jövőbeni fejlődési pályákra is hatással lehet (Erdős, 2000).

Az *Európai Unióban* a kohéziós politika keretrendszere ezidáig *feltételes konvergenciát* tűzött ki (bár az EU-n belül is folyik a vita a konvergencia természetéről, lásd például Kertész (2022a) tanulmányában), ugyanis a régiók (a pontos meghatározást lásd a 2.1.4. alfejezetben) kategorizálásában az átlag 75, illetve 90 százalékát teljesítve húzták meg a határt a fejlettségben (Nyikos, 2017). A régiók ilyenfajta kategorizálása a 2007-2013-as költségvetési ciklustól indult, melyben eleinte még csak két kategória volt: a konvergencia régiók, ahol a 2000-2002 közötti időszakban a vásárlóerő-paritáson

számított, egy főre jutó GDP nem érte el az uniós átlag 75 százalékát, valamint a fejlett régiók, amelyek meghaladták azt (Agenda 2000). A végső megállapodás során a 75 százalék fölötti régiókat is kettéosztották (az EU bővítése okozta statisztikai hatás miatt), azon régiók is részesülhettek a Kohéziós Alap támogatásaiból, amelyeknél a 2001-2003-as bázisidőszak alapján az országban a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó GNI nem érte el az uniós átlag 90 százalékát. A 2014-2020-as költségvetési ciklus egyszerűsített a régiók kategorizálásán, így lett a besorolási mutató a vásárlóerő-paritáson számított, egy főre jutó GDP az uniós átlag százalékában. A három régiókat pedig: a kevésbé fejlett régiók, melyek 75 százalék alatt, az átmeneti régiók, melyek 75 és 90 százalék között, valamint a fejlett régiók, melyek 90 százalék fölött vannak. (EurLex, 2013b; Kengyel, 2015) A *2021-2027-es költségvetési ciklusban* a 90 százalékos határt megemelték 100 százalékra, így fejlett régióknak már csak az uniós átlagot meghaladó régiókat lehet nevezni, vagyis *a feltételes konvergencia helyett előtérbe került az abszolút konvergencia* (EurLex, 2021e).

2.1.4.) A régió meghatározása és tipizálása

A klasszikus regionális földrajzi kutatás középpontjában a *régió* áll, amely a *térszerveződés alapegysége*, egy rugalmasan értelmezhető *gyűjtőfogalom*. Tekinthető egy vagy több olyan probléma alapján lehatárolt, elkülönülő, önálló térségnek, amelyet a tudósoknak/kutatóknak a feladata lehatárolni, meghatározni. (Benedek, 2002; Isard, 1975; Lengyel–Rechnitzer, 2004).

A régió megnevezést két értelemben is használhatjuk. Egyik meghatározást a földrajzilag összekapcsolódó államcsoportokra, a regionális integrációkra alkalmazzuk, melyeket pontosabban a makrorégió kifejezéssel írhatunk le, és főként a világgazdaságtani vizsgálatok alkalmával használunk. A másik meghatározást az országon belüli területegységre, a lokális és az országos szint közötti szintre alkalmazzuk, mely több szomszédos települést/településrészt foglal magába. (Szilágyi, 2018) A disszertáció során is a második jelentéssel, vagyis *a lokális és országos szint közötti szintre* használva kerül alkalmazásra a régió fogalma.

A *régiók csoportosítása* épp olyan sokféle lehet, ahányféle lehatárolással határozzuk meg a régiót, számos megközelítési szempont alkalmazása lehetséges. A regionális tudományban az egyik legelfogadottabb csoportosítás a következő (Lengyel, 2010; Lengyel–Rechnitzer, 2004; Gergics, 2020b):

- tervezési/programozási régió: politikai-kormányzati lehatárolás közigazgatási-statisztikai céllal, ilyen az Európai Unió NUTS-rendszere, melyben a régió kifejezés gyűjtőfogalomként használatos (az 5 különböző – 3 regionális és 2 lokális – szintből a regionális politika alapkategóriája a NUTS2 szint);
- csomóponti régió: elsősorban gazdasági alapokon szerveződő pólus egy vagy több nagyváros összekapcsolódásából kialakult vonzáskörzet, mely nem feltétlenül átfedésmentes vagy teljes térfelosztást feltételező, elsősorban gazdaságfejlesztésben alkalmazzák (a régió belüli kapcsolatok lehetnek vertikálisak vagy horizontálisak), ide tartozik például az urbánus-rurális megközelítés, mint centrum-periféria fejlett–kevésbé fejlett tér elkülönítése, vagy a centrumtértség nagysága alapján metropolitan és micropolitan térségek meghatározása;
- homogén régió: többnyire a szimbolikus térhez kapcsolható, de földrajzi alapon is lehet a hasonlóság elvén lehatárolni ilyen régiókat, például mezőgazdasági, ipari, idegenforgalmi régiók.

A kutatás során a *tervezési/programozási, vagyis a közigazgatásilag lehatárolt régiók képezik az elemzések alapegységeit*, melyekhez az Európai Unióban viszonylag széles körű, gazdasági-társadalmi adatszolgáltatás érhető el.

Az *Európai Unió* statisztikai hivatala, az Eurostat már az 1970-es évek elején kialakított egy *hierarchikus területi osztályozási nomenklatúrát*, a *NUTS-rendszert* (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques), melynek célja egy egységes, koherens osztályozás létrehozása az EU területének felosztására annak érdekében, hogy regionális statisztikákat készítsen a Közösség számára. A rendszer célja, hogy harmonizált szabályokat biztosítson a regionális adatok gyűjtésében és továbbításában, garantálja a közzétett regionális statisztikák összehasonlíthatóságát, lehetővé tegye a régiók társadalmi-gazdasági helyzetének harmonizált alapon történő elemzését és összehasonlítását, továbbá segítse a politikai beavatkozások, támogatások esetében a hátrányos helyzetű és kevésbé versenyképes régiók meghatározását. Körülbelül harminc éven keresztül a NUTS-osztályozás bevezetését és frissítését a tagállamok és az Eurostat közötti "gentlemen's agreement" keretében irányították. A NUTS-rendszer jogalapjának kidolgozása 2000 tavaszán kezdődött meg és jogi státuszát az 1059/2003/EK bizottsági rendelet határozza meg. A rendelet kimondja az osztályozás stabilitását is (legalább három évig), ami biztosítja, hogy az adatok egy bizonyos ideig

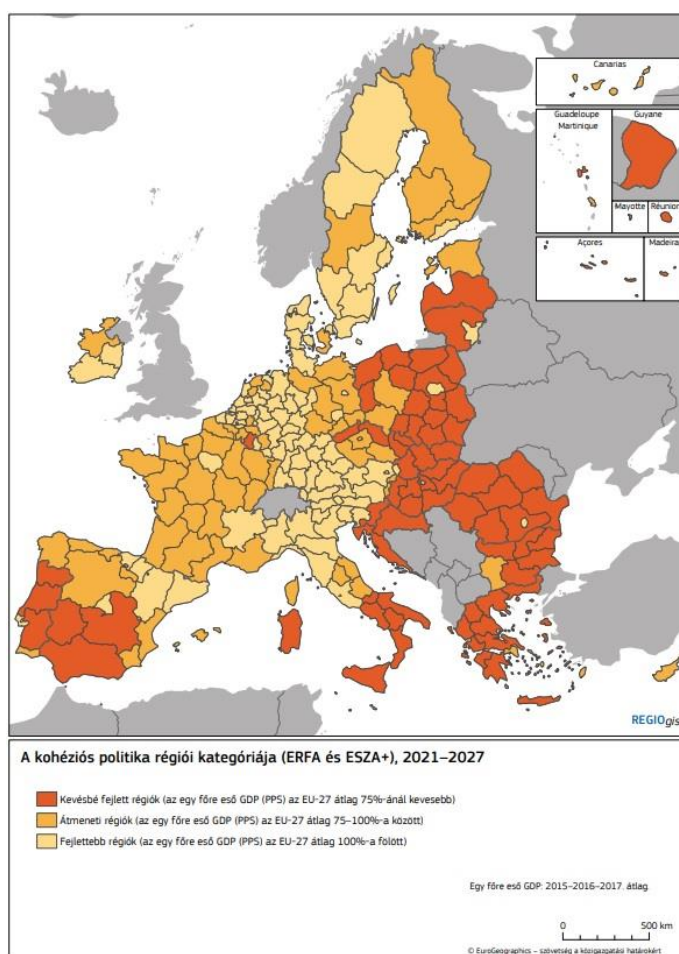
ugyanazon regionális egységre vonatkoznak, mely kulcsfontosságú a statisztikák, különösen az idősorok szempontjából. Mindazonáltal adódnak olyan esetek, amelyek során a nemzeti érdekek megkövetelik az ország regionális felosztásának megváltoztatását. Ha ez megtörténik, akkor az érintett ország tájékoztatást nyújt az Európai Bizottságnak a változásokról. A Bizottság viszont csak a stabilitási időszak végén módosítja a besorolást a NUTS-rendelet szabályai szerint. A 2003-as rendeletet azóta többször módosították (a 1888/2005/EK, a 105/2007/EK, a 176/2008/EK, a 31/2011/EU, a 1319/2013/EU, a 868/2014/EU, a 2016/2066/EU, valamint a 2019/1755/EU számú bizottsági rendeletekkel). (European Commission, 2020; Eurostat, 2020a)

Az uniós területi osztályozás szerint minden tagország – a lakosság száma alapján – NUTS1 szintű régiókra van felosztva (melyek lakosság száma 3-7 millió közötti), amelyek továbbá NUTS2 szintű (800 ezer-3 millió közötti lakosság számú) régiókra, és amelyek még további NUTS3 szintű (150-800 ezer fő közötti lakosság számú) régiókra vannak tagolva. A NUTS3 szint alatt további – szintén hierarchikus felosztást követő – két lokális adminisztratív szint (LAU – local administrative units, helyi közigazgatási egységek) került kialakításra, a LAU1 (kistérségi) és a LAU2 (helyi önkormányzati) szintek. A regionális szintek nem mindegyike valós közigazgatási egység, több régió kialakítása (leginkább a NUTS1 szinten, de NUTS2 szinten is előfordul) a hierarchiában alatta levő régiók összevonásával került kialakításra, vagyis sok esetben mesterségesen történt a területi lehatárolás. (Eurostat, 2020a) A lakosság szám alapján történő felosztás következtében előfordul olyan eset, hogy egy országban csak egy NUTS2 szintű régió található, így az megegyezik a NUTS1 szintű régióval és az ország értékeivel is, ilyen például Észtország, Lettország vagy Málta. Ugyan így előfordul olyan eset, ahol országon belül csak egy NUTS3 szintű régió található (ami megegyezik a felette lévő szintekkel is), ilyen Luxemburg és Ciprus.

Az Európai Unióban e vonal mentén további tipizálások is megjelennek a hatékony lehatárolás és fejlesztési tervek kidolgozása érdekében, többnyire a fejlettségi szintek és a fejlődési képesség/versenyképesség alapján. A regionális támogatások jogosultjai a NUTS2 szintű régiók, melyek egyik legismertebb csoportosítása a vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó bruttó hazai össztermék alapján jelenik meg, ami a konvergenciaszámítások során is hangsúlyos lesz. Eszerint – ahogy már a 2.1.3.) fejezetben is olvasható – a 2014-2020-as és a 2021-2027-es költségvetési ciklusban megkülönböztetünk

- *fejlett régiókat* (melyek a mutató tekintetében az uniós átlagos színvonal 90, 2021-től a 100 százalékát meghaladják),
- *átmeneti régiókat* (melyek a mutató tekintetében az uniós átlagos színvonal 75 és 90, 2021-től 100 százaléka között helyezkednek el) és
- *kevésbé fejlett régiókat* (melyek a mutató tekintetében az uniós átlagos színvonal 75 százalékát még nem érik el). (European Commission, 2015; EurLex, 2021d)

3. ábra: A NUTS2 szintű régiók fejlettsége Európában az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt bruttó hazai össztermék (euró) az EU 27 (2020) országának százalékában alapján (EU=100)



Forrás: European Commission, 2022, x. old.

A 3. számú ábrán jól kivehető, hogy az uniós átlag felett teljesítő NUTS2 szintű régiók – világos, vaj színnel jelölve (minél fejlettebb, annál világosabb) – elsősorban az alapító tagországokban, azon belül is inkább a BENELUX államokban, Észak-Olaszországban, Nyugat- Németországban található, továbbá az északi országokban (Finnország, Dánia, Írország), valamint néhány spanyol régióban. A többi tagországban

többnyire csupán a fővárost is magában foglaló régiók teljesítenek átlagon felül. A térképen – sötét narancs színnel jelölve (minél fejletlenebb, annál sötétebb) – az uniós átlag alatt teljesítő régiók esetében is jól látható a hidegháború alatt fennálló vasfüggöny, továbbá a mediterrán országok déli régióinak (kivéve Görögország, ahol szinte minden régiónak), illetve a tengerentúli régióknak az elmaradottabb helyzete.

A 2021-2027-es költségvetési ciklusban az átmeneti régiók és a fejlett régiók közötti határt felemelésével (90 százalékról 100 százalékra) kiszélesítették az átmeneti régiók kategóriáját. Így a közepes jövedelmű régiók – ahol még mindig fennállnak a strukturális kihívások – is több támogatáshoz juthatnak, várhatóan csökkentve ezzel lemaradásukat az uniós átlag felett teljesítő régiók színvonalától. (European Court of Auditors, 2019)

2.1.5.) A területi politika, a kohéziós politika és a regionális politika meghatározása és célrendszere

Különböző természeti, társadalmi, gazdasági tényezők adott térben való megjelenése és komplex összekapcsolódása a területrendszer vagy más értelmezésben a területi tőke. A *térbeli folyamatokba történő tudatos beavatkozást* nevezi a szakirodalom – többek között – területi politikának, területpolitikának, térpolitikának, területfejlesztési politikának, regionális politikának. A *területi politika* és a régiópolitika vagy *regionális politika* nem különül el teljesen, mindazonáltal azt lehet mondani, hogy a területi politika egyik alkotója a régiópolitika, mely a régiók szerepének növekedésével külön regionális fejlesztési célok elérése érdekében kisebb-nagyobb önállósággal saját megvalósítási programokat dolgoz ki. A területi politika beavatkozásai inkább nagyobb területen érvényesülnek, a célrégióba történő intervenció átszivárgó hatásai a környező régiókban is jelentkezhetnek. (Rechnitzer–Smahó, 2011)

Az uniós dokumentumokban három elnevezés szembeötlő, melyeket többnyire szinonimaként is használnak, azonban némileg különböző jelentéstartalommal bírnak. A *kohéziós politika* célja a közösség egészének fejlődése, összehangolt társadalmi/gazdasági fejlesztés, az adott terület lakossága számára a méltányos jövedelem és életkörülmény elérése lehetőségének biztosítása, továbbá magába foglalja a hátrányos helyzetű régiók fejlesztését is (Jovanovich, 1992; Kengyel, 2014). A *strukturális politika* célja a hiányosságok, lemaradások csökkentése/felszámolása, a döntően hanyatló gazdasági tevékenységű régiók struktúraváltásának elősegítése a

jövedelmezőbb tevékenységek irányába. A kohéziós és a strukturális politikát a *regionális politika* fogja össze, melynek célja a régiók között fennálló különbségek csökkentése, a régiók társadalmi és gazdasági kohéziója, valamint a strukturális tényezők javítása irányába ható célok, eszközök és folyamatok összessége. (Láncos, 2013) A regionális politika elsődleges célja a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés elősegítése és nem a jövedelem-újraelosztás. (Kengyel, 2014) Hangsúlyozni szükséges, hogy manapság egyre inkább szinonimaként jelenik meg az uniós dokumentumokban a regionális és a kohéziós politika.

Még egy megkülönböztetést lehet tenni – Rechnitzer–Smahó (2011) nyomán –, mégpedig a területi politika és a területfejlesztés között. A „*területi politika* egy olyan közpolitika, amely az adott ország térbeli szerkezete átalakításának hosszú távon érvényesülő elveit, irányait, cél- és eszközrendszerait határozza meg. A *területfejlesztés* ezzel szemben a területi politika megvalósításának eszközeit, szabályait, intézményeit és menedzsmentjét foglalja magában.” (Rechnitzer–Smahó, 2011, 32-33. o.)

2.1.6.) A válságok meghatározása

A 2.1.3.) fejezetben a gazdasági fejlődés meghatározásában szerepel „a gazdasági növekedés sorozata által kiváltott pozitív irányú minőségi [...] átrendeződés”, melyben a sorozat szó feltételezi, hogy a fejlődés nem egyenletes, hanem felfelé ívelő, azaz expanziós és lefelé ívelő, azaz recessziós szakaszok váltják egymást a teljesítményben mélypontokkal és csúcspontokkal.

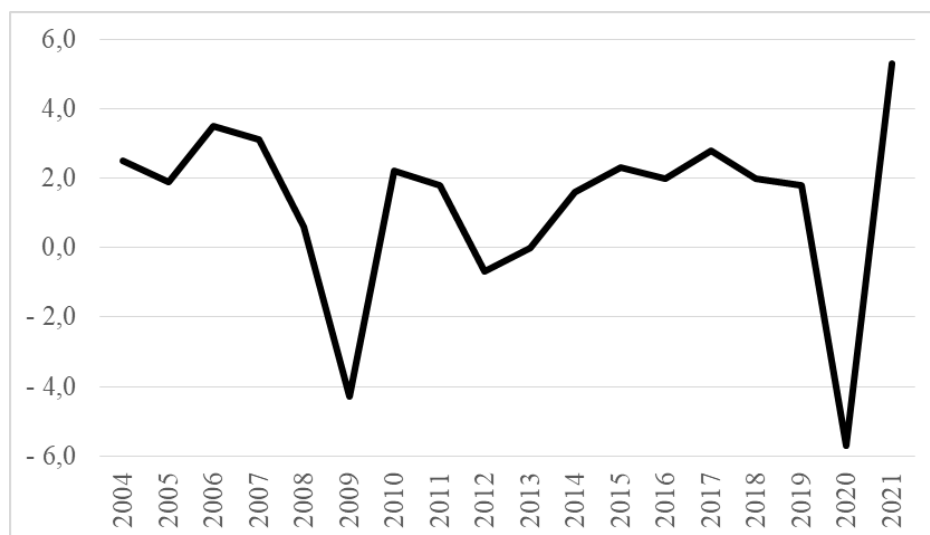
A visszaesés lehet tartós teljesítményvesztés, ekkor „L” alakú válságról beszélünk, vagy átmeneti teljesítményvesztés, mely lehet „V” alakú (gyors kilábalással, „visszapattanással”), „U” alakú (elnyúló, fokozatos kilábalással), vagy „W” alakú (visszatérő, kettős mélyponttal) (Solimano, 2020).

A nemzetközi és a hazai szakirodalomban a válságnak számos szinonimája jelenik meg, mint recesszió, visszaesés, depresszió, lassulás, azon belül is enyhe, mérsékelt, vagy elnyúló recessziót is megkülönböztetnek. Amikor definiálják magát a válságot, akkor a gazdasági teljesítményt veszik alapul, mint mértéket (GDP-t, egy főre jutó GDP-t, vagy az ipari kibocsátást). Általában az angol nyelvterületen éves viszonylatban a recessziót, mint legalább egy éves negatív növekedést definiálják, a válságnak pedig többféle változata is van; legalább három éven át tartó negatív növekedés, vagy legalább 10 év alatt sem áll helyre a gazdaság, vagy a GDP legalább 10 százalékos esése a

munkanélküliség 20 százalékos visszaesésével, vagy az egy főre jutó GDP 15 százalékos visszaesése. Negyedéves adatok esetében az egymást követő legalább két negyedévben negatív növekedést tekintik recesszióknak. (Solimano, 2020) A magyar nyelvterületen a válságon általában a negatív növekedést értjük, egy meghatározás rá: „A gazdasági növekedés jelentős lassulása, időszakos visszaesése.” (Matolcsy, 2015, 624.o.)

Jelen disszertációban a válságon a vizsgált mutatók negatív növekedése kerül meghatározásra, mely éves szinten értelmezendő, mivel a regionális adatokat éves szinten közlik a statisztikai hivatalok.

4. ábra: A reál GDP változása az Európai Unió 27 tagországának átlagában 2004 és 2021 között (előző év százalékában)



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022d) alapján saját szerkesztés

A 4. ábra az Európai Unió reál GDP változását mutatja a 2004 és 2021 közötti időszakban, mely alapján a vizsgált időszakban három alkalommal teljesült a válság definíciója, vagyis három alkalommal volt negatív a teljesítmény: 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban. A disszertációban a válság szinonimájaként jelennek meg a recesszió és a visszaesés fogalmak.

2.2. A területi egyenlőtlenségek elméleti háttere

Az egyenlőtlenségek vizsgálata, a növekedés és a konvergencia régóta kiemelt szerepet képvisel a tudományos vitákban. Számos elmélet született, melyek közül a

legjelentősebbek az alábbi csoportosításban kerülnek áttekintésre. A konvergencia elméletek – bizonyos tényezők figyelembevételével – azt hirdetik, hogy minden térség egy egyensúlyi állapot felé halad, azonban abban különböznek az egyes nézetek, hogy a fejlődésük egységes, vagy minden térség esetében egyedi.

A modellek térszemléletű kibővítéséből születtek meg a divergencia elméletek, melyek a területek hierarchiáját felvázolva azt mondják ki, hogy a területek fejlődése során nem a konvergencia, hanem a divergencia folyamata a természetes, vagyis az egyenlőtlenségek – természetüktől fogva – egyre csak növekednek.

A konvergencia és divergencia elméletek ötvözéséből alakult ki az U-elmélet, mely azt mondja ki, hogy a területek fejlődése igen eltérő, ezért az egyenlőtlenségek növekvő tendenciájúak. Mindazonáltal egy bizonyos pont elérése után a fejlődést hozó innovációk és erőforrások a térben szétterjednek, így megkezdődik a konvergencia.

Az egyenlőtlenségek fennállásának eredetével a centrum-periféria elméletek foglalkoznak, melyek közül bemutatásra kerül a függőségelmélet, az egyenlőtlen csere-koncepció, a világszisztéma-elmélet, a bázisinnovációk elmélete, a regulációs elmélet, valamint a növekedési pólus elmélet.

2.2.1.) A konvergencia elméletek

Az első jelentős konvergencia elmélet a XX. század neoklasszikus közgazdasági eszméjében született *Solow növekedési modell*, amelyben a kibocsátás a megtakarítás, a népesség száma és a technikai haladás függvénye. A termelési függvényben a tőke határterméke csökkenő, állandó mérethozadék feltételezése mellett. E modell szerint létezik egy stacionárius állapot, amely a gazdaság hosszú távú egyensúlyi helyzetét jelöli. (Solow, 1956)

Az első tényező a megtakarítás, ami a tőke szintjét befolyásolja. A tőkeállomány a beruházásokkal nő, míg az amortizációval (értékcsökkenéssel) csökken. Az egyensúlyi szint elérésével a tőkeállomány is egyensúlyi szintre kerül, ekkor pedig a beruházás szintje egyenlővé válik az amortizáció szintjével. A modell alapján a megtakarítási ráta növelése gyorsabb gazdasági növekedéshez vezet, de ez az emelkedés átmeneti, egészen addig tart, amíg a gazdaság eléri az egyensúlyi szintjét. (Mankiw, 2005)

A második tényező a népesség változása. A népesség növekedésével alacsonyabb lesz az egy munkásra jutó tőkeállomány szintje, így az egy munkásra jutó jövedelem.

Így a népesség magas növekedési üteme mellett az ország gazdasági fejlődése csökkenő tendenciát mutathat. (Mankiw, 2005)

A harmadik tényező a technikai haladás, ami a modellben az egy munkásra jutó kibocsátást növeli. Ekképpen a fenntartható fejlődés akkor valósulhat meg, ha van technológiai haladás. A fejlődő országok a fejlett országok technológiájának adoptálásával átmenetileg magasabb és gyorsabb növekedési pályára állhatnak. (Halmai, 2014)

Barro–Sala-i-Martin (1991) alapján az országok/régiók csak feltételesen konvergálnak egymáshoz, mivel minden egyes országnak/régióknak saját stacionárius pályája van, így abszolút konvergenciáról csak akkor beszélhetünk, ha az országok/régiók egyensúlyi állapota megegyezik. A modell alapján az alacsonyabb színvonalú (alacsonyabb tőkeállományról induló) országok gyorsabb ütemben növekednek a fejlettebb országokhoz képest, míg el nem érik az egyensúlyi állapotot (Kengyel, 2014; Kertész, 2022a).

A Solow-modell alkalmazása zárt gazdaságban, kormányzati szektor nélkül funkcionál elsősorban, ezáltal nem is adott magyarázatot a XX. század gazdasági válságaira és fellendüléseire. Megannyi kritika érte – főként a legnagyobb fejlődésre ható tényező, a technológia exogén tényezőként való kezelése miatt –, mindazonáltal a tudományos párbeszédet elindította.

A *Heckscher-Ohlin elmélet* alapvetően nem növekedési, hanem külkereskedelmi elmélet, amely az erőforrás-különbségekből vezeti le a kereskedelem növekedését (Krugman–Obstfeld, 2003), mindazonáltal az elméletben kifejtett növekedésre gyakorolt hatások miatt kiemelendő.

A modell szerint a nemzetgazdaságok között konvergencia jön létre, hiszen az egymás közötti kereskedelem szakosodásra készíti az országokat. A tőkében gazdag országok tőkeintenzív, míg a munkaerővel jobban ellátott országok a munkaintenzív termékekre szakosodnak, így komparatív előnyökhöz jutnak. (Ohlin, 1933)

Ez a növekedésemélet sem teljes, hiszen feltételezi az országon belüli tényezőáramlást (a tőke és a munka szabad áramlását) és a tényezőárak kiegyenlítését (Ferkelt, 2003), valamint kizárólag a kereskedelmet és az abból származó hasznokat veszi figyelembe, nem számol – többek között – a szakosodás okozta hátrányokkal (Kengyel, 2015). Ohlin elméletét Leontief statisztikai úton igyekezett bizonyítani az alapvetően tőkeintenzív USA külkereskedelmi adatainak elemzésével, azonban eredményei azt mutatták, hogy az amerikai export elsődlegesen munkaintenzív, így a

szakirodalomban Leontief-paradoxonként hivatkoznak rá. (Halmai, 2020, Leontief, 1953)

Az endogén növekedésméletek túlmutatnak a neoklasszikus nézeteken, az exogén tényezőként kezelt technológiát endogén tényezőként kezelik, illetve egy sor különféle – főként humán – tényezőt beemelnek modelljeikbe.

Romer (1994) rámutatott arra, hogy az országok nem egyenlően jutnak a fejlettebb technológiákhoz, így a fejlettebb országok a megszerzett előnyükkel könnyebben és gyorsabban hozzájuthatnak az újabb technológiákhoz, amik tovagyrúzó hatással újabb előnyökhöz juttatják azokat, főként, ha a fejlődésbe a növekmény egy részét visszaforgatják. A kevésbé fejlett országok pedig egyre lemaradnak, így inkább divergencia alakul ki.

Lucas kibővíti a modellt a humán tényezővel, ezáltal a tőke felbontható egyfelől – az eddig is tárgyalt – fizikai tőkére, valamint emberi tőkére, amely képes a tőke termelését növelni. Ennek következménye, hogy a tőke határtermelékenységének függvénye már nem csökkenő tendenciájú. (Lucas, 1988; Kengyel, 2015)

Todaro a tőkeáramlás kiegyenlítődését veti el, elméletében a tőkének „perverz” áramlása van, vagyis a tőke nagy része a fejlett országokba áramlik, mivel a kevésbé fejlett országok magas megtérülési rátáit rontja az a tény, hogy azok sokkal kevesebbet fektetnek be kutatás-fejlesztésbe, innovációba és humántőkébe. (Fábián–Pogátsa, 2016; Todaro, 1997)

Az endogén növekedésméletek alapján az egyes régiók fejlődésének függvénye a technológiai és innovációs változásokra adott reagálási képességük, így a különböző régiók nem törvényszerűen konvergálnak egymáshoz. (Kengyel, 2015)

2.2.2.) A divergencia elméletek

Az endogén növekedésméletek térszemléletű kibővítéséből született meg a divergencia elmélet, ami telephelyelméletekre, új külkereskedelem elméletekre, valamint új gazdaságföldrajzi elméletekre épít. A centrumtérsegek megerősödése divergenciához vezet, mivel a vállalatok a nagyobb piac közelében helyezkednek el, a munkavállalók is a munkahelyekhez és a magasabb szolgáltatási szinthez közel telepednek le, így egyre erősödik a centrum szerepe. (Ferkelt, 2005)

Prebisch a fejlődő országokat a fejlettek függő perifériáinak tekinti, amelyek a kezdeti kereskedelmi kapcsolatok során egyoldalúan szakosodtak többnyire a fejlett

országok nyersanyag és élelmiszer-beszállítóiként. Ezek a munkaintenzív és alacsony hozzáadott értékű termékek nem tudnak elég hasznot hozni az országok számára, az ottani lakosság pedig a fejlett országok lakosainak életvitelét szeretné elérni, így növelik fogyasztásukat, ami az import erősödéséhez, az pedig eladósodáshoz vezet. A developmentalizmus képviselői a kevésbé fejlett országok számára az állami szerepvállalás erősítését javasolják, ilyen esetben például célzott importhelyettesítő politikát. (Prebisch, 1971)

A polarizációs elmélet figyelembe veszi a régiók heterogén természetét, így a belső növekedési tényezőket is eltérőnek tekinti. Régiók közötti erős függést – mint a divergencia modellben – feltételez, de azt kiterjeszti a vállalatokra is, amelyek sokszor oligopol vagy monopol helyzetüknél fogva még erőteljesebben befolyásolják a régiók fejlődését. Myrdal ezeknek a hatásoknak a kumulatív folyamatait feltételezi, így egyértelműen divergencia megy végbe a régiók között. (Lengyel–Rechnitzer, 2004; Myrdal, 1957)

2.2.3.) Az U-elmélet

Az elmélet az integrációs szint és a periféria terület bruttó hazai termékének függvénye képéről kapta az elnevezését. A divergencia elméleteket kiterjesztették azzal, hogy a centrumtérsegeknek nemcsak elszívó hatásuk van, hanem egy idő után, amikor a periférián kellően alacsony szintre csökken a munkaerő költsége, illetve a tranzakciós költségek is csökkennek, akkor a vállalatoknak megéri a termelést a perifériára vinni. Ezzel megindulnak a beruházások, a jövedelemszínvonal javulása, az új szolgáltatások megjelenése, és elindul a gazdasági növekedés a periférián is (Ferkelt, 2003). Myrdal alapján ezek a hatások nem képesek ellensúlyozni az egyenlőtlenségek növekedését, így végső soron divergencia lesz a meghatározó. Mindazonáltal Hirschman hisz abban, hogy ezek a terjedő, „spread” hatások képesek mérsékelni a régiók közötti egyenlőtlenségeket. (Hirschman, 1958; Lengyel–Rechnitzer, 2004)

Hasonló Friedmann centrum-periféria modellje is, amely szerint a divergens hatásokat konvergenciává csak a magasan fejlett és integratív országok képesek tenni. A centrumtérség hatalmi elitje meggyorsítja a technológia adoptálását a periférián, ezzel pedig a döntési hatalom decentralizációja is végbemegy, a függőségi kapcsolatok fokozatosan leépülnek, így egyenletes fejlődés lesz jellemző a térségekre. (Friedmann, 1966; Lengyel–Rechnitzer, 2004)

Az országok fejlődése és az országon belüli régiók területi egyenlőtlensége összekapcsolásának vizsgálatát a XX. század második felében Williamson (1965) publikálta. Munkájában arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődés útja regionálisan is változó, a növekedéssel először országon belüli regionális divergencia megy végbe, majd egy bizonyos szintű fejlettséget elérve a növekedéshez már országon belüli regionális konvergencia párosul, vagyis ábrázolásában egy fordított U alakot vesz fel (ahol a vízszintes tengelyen az ország fejlettsége, a függőleges tengelyen pedig a területi polarizáció szerepel). Williamson után a modellje alkalmazását Williamson hipotézisnek nevezik. (Gyuris, 2011) A nemzetközi kutatásokat a hazai kutatások is megerősítették, Nemes Nagy (1987) mindehhez fejlődésmentet (négy szakaszt) társított, míg Lackó (1988) hullámmodelljében az országos növekedéssel a regionális divergencia és konvergencia lecsengő ciklusokban jelenik meg.

2.2.4.) A centrum-periféria elméletek

A második világháborút követően a volt gyarmati országok függetlenedése és nemzetközi szervezetekbe lépése egyre nyilvánvalóbbá tette, hogy a nemzetközi viszonyokban nem a neoklasszikus elméletek érvényesülnek, vagyis a partnerek nem egyenrangúak, sokkal inkább jellemző az egyoldalú függés, melyre a posztkeynesi irányzat képviselői mutattak rá. Furtado ezért azt javasolta, hogy az elmaradottsági elméletek fogalmát *függőségi (dependencia)-elméletekre* kell cserélni. (Fábián-Pogátsa, 2016; Furtado, 1971)

Barant két okra is visszavezette, hogy a fejlett és fejlődő gazdaságok közötti egyenlőtlenségek miért nem tudnak kiegyenlítődni. Egyfelől *a fejlődő gazdaságoktól az erőforrásokat elszívja a fejlett világ*, másfelől *a fejlett gazdaságok társadalmi elit rétege konzerválja az elmaradottságot*, motivátlansága miatt nem (kellő mértékben) fekteti jövedelmét a fejlődő gazdaságok fejlesztésébe. Tehát a fejlett világnak nem áll érdekében a kevésbé fejlett gazdaságok felzárkóztatása, így a viszonyok nem válhatnak kiegyenlítetté. (Barant, 1957; Káposzta, 2007)

Gilbert (1985) négyféle függőséget különböztet meg, azok természete alapján.

- Az első a *kereskedelmi függőség*, melyben a fejlődő gazdaságok az alacsony hozzáadott értékű alapvetően nyersanyag alapú exportja és a magasabb hozzáadott értékű feldolgozott termékek importja a fejlett országoktól befolyásolja a fejlődést. Prebisch (1971) a fejlődő gazdaságokat –

nyersanyag és élelmiszertermelő funkciójuk miatt – „függő perifériaként” határozza meg. Az egyoldalúan szakosodott országok pedig magas kitétségi kockázattal rendelkeznek exporttermékeik világpiaci árfluktuációjának. Mindez a demonstrációs hatással – amikor a fejlődő országok polgárai a fejlett országok fogyasztási javait átveszik – kiegészülve megszilárdítja a hatalmi viszonyokat. Ráadásul az alacsony hozzáadott értékű termékek termelése során a fejlesztési lehetőségek is kisebb horderejűek (Fábián–Pogátsa, 2016), mely már átvezet a következő típusú függőségbe.

- A második a *technikai függőség*, mely egyfelől folyamatos alkalmazkodást jelent a centrumországok technológiaváltásaihoz, másfelől pedig az összeszerelő munka javításában kevesebb technológiai fejlesztési lehetőség adódik, illetve a kutatás-fejlesztésre fordított beruházások is alacsonyabb értékűek a fejlődő világban, így a speciális tudás- és technikaimport-függés is kialakul. (Fábián–Pogátsa, 2016; Káposzta, 2007)
- A harmadik típus a *kulturális függőség*. A globalizációval a fejlett világ szokásai – akarva-akaratlanul is – beférkőznek a fejlődő országok társadalmának életébe, melyek nem mindig egyeztethetők össze a helyi tradíciókkal. Itt meg kell említeni a neoinstitucionalizmus útfüggőség elméletét, mely szerint a hétköznapi és az absztrakt kultúrának fontos szerepe van, hiszen a jelen választásait a múltbéli történések és azok által teremtett lehetőségek, a korábbi tapasztalatok és tudás alakítják. (North, 2005)
- A negyedik típus a *tőkefüggőség*. A fejlődő országok szerényebb mértékű belső tőkefelhalmozással rendelkeznek, így leginkább a külföldi tőkére vannak utalva. (Káposzta, 2007) Ráadásul a nemzetközi tőkemozgások során a tőke „perverz” áramlása jelenik meg. A „fejlettebb országokban a magasabb technológiai színvonal miatt magasabb a teljes tényezőtermelékenység, kisebbek a gazdasági és politikai kockázatok, magasabb a vásárlóerő, és preferenciális vámunió szabályok érvényesülnek”, így a tőke nagyobb arányban a fejlődő országokból a fejlettebb gazdaságok irányába mozog (Fábián–Pogátsa, 2016, 50.o.).

Emmanuel (1972) *egyenlőtlen csere-koncepciójában* abból indul ki, hogy míg a tőke szabadon képes áramolni, addig a munkaerő nem.

A kevésbé fejlett országokban (a periférián) a munkások érdekérvényesítő képessége alacsony szintű, így bérük a létszínvonal környékén áll be. A gazdasági fejlődéshez elmélete szerint magasabb bérszínvonal szükséges, melyhez intézményi változások szükségesek. Amennyiben egy ország fejlődik, úgy a „többi országot arra kényszeríti, hogy az ő magasabb bérszínvonaláért az egyenlőtlen cserén keresztül megfizessen. A magasabb bérszínvonalú országban a fogyasztás új formái hamar elterjednek, a bővülő piac pedig vonzza a nemzetközi tőkeáramlásokat („perverz” tőkeáramlás). A megnövekedett belső vásárlóerő és a beáramló tőke beruházásokat generál, ami növeli a termelékenységet, ami maga is a bérek további emelkedését lehetővé tevő tényező.” (Fábián–Pogátsa, 2016, 54.o.)

A Wallerstein–Amin–Arrighi által kidolgozott *világrendszer-elméletben* szervesen összetartozó a fejlettség és az elmaradottság. (Arrighi, 1970, Wallerstein, 1970, Amin, 1976, Tímár, 1986)

A világgazdaság fejlődése nem más, mint a kapitalizmus expanziója az egész világra. A változás azonban minden régiót különböző időben és mélységben érinti, így négy hierarchikusan kapcsolódó regionális egységet lehet megkülönböztetni: a centrum, ahol a központi államoknál a kapitalista gazdaság elemei koncentrálnak; a félperiféria vagy átmeneti zóna, ahol a hátországok erőforrást és expanziós területet biztosítanak a centrum számára; a periféria, a kapitalista világgazdaság peremvidéke; valamint a külső aréna, mely a kapitalista világgazdaságtól még elzárt terület. Ezen régiók kölcsönhatásban állnak egymással dinamikus rendszert képezve, így helyzetük sem stabil, felemelkedésükért, pozíciójuk megszilárdításáért (elsodródásuk ellen is) tenniük kell. A négy megkülönböztetett régió a gazdasági mérőszámok (egy főre jutó GDP, bérek, árak stb.) alapján is lehatárolhatóak. (Cséfalvay, 1999; Szilágyi, 2018; Wallerstein 1974, 2011)

A növekedési, *bázisinnovációk elmélet* szerint a világgazdaság megújulási ciklusokon keresztül fejlődik. Kondratyev kutatásai alapján közel 50 évente alakul ki új ciklus (Garvy, 1943).

Schumpeter (1934) ezeket a ciklusokat a (ipari termelésben meghatározó) technológiai fejlődéshez kapcsolta, szerinte a nagy lökést adó innovációk megszületésére, expanziójára, továbbfejlesztésére, alapvető ismeretté válására nagyjából 50 évre van szükség.

A bázisinnovációk elméletét Hall és Preston (1988) továbbfejlesztették, innovatív magterületeket kapcsolva a ciklusokhoz. Az új ciklusok során a domináns iparágak és

technológiák telephelyigényei is módosulnak, így a világgazdaság egészében, valamint a nemzetgazdaságokon belül is súlyponteltolódások jönnek létre. Az előbbire példa az első Kondratyev-ciklusban (1787-1845) Anglia és Belgium számított központi államnak, utána már inkább az USA és Németország tekinthető annak (főként a harmadik és negyedik Kondratyev-ciklusban). A nemzetgazdasági súlyponteltolódáshoz említhető, hogy az USA-n belül az északkeleti iparvidék, „snowbelt” területéről a hangsúly fokozatosan a déli-délnyugati „sunbelt” övezet felé tolódott el. (Cséfalvay, 1999) Az innovációk általában a tudást és a tőkét tömörítő centrumtérsgben jelennek meg, először elterjedve és általánossá válva helyben, majd az innováció hatása a centrum vonzáskörzetébe, a félperifériákba, majd a perifériákba gyűrűzik át, így egy újdonság megjelenési idejével is meghatározható egy terület fejlettsége (vagyis mennyire korszerű vagy korszerűtlen technológiákkal dolgoznak). (Lengyel–Rechnitzer, 2004)

A regulációs elmélet abból indul ki, hogy ugyanahhoz a fejlődési mintához (a globalizációhoz), ún. akkumulációs rezsimhez minden régióban más ún. regulációs mód – ami a gazdasági folyamatokat irányító intézmények, szabályok és normák összessége – társul. Ekképpen csak a megfelelő párosítás vezethet fejlődéshez.

Lipietz azt állapította meg, hogy a (fél)periférián a termelési minták átvétele (tömegtermelés) nem kapcsolódik a helyi tömegfogyasztáshoz, így a rendszer instabil. A (fél)perifériákra az új típusú termelési mód gyorsan bevezetésre került, főként az olcsó munkaerőre épülve. Az alacsony bérek azonban nem tették lehetővé a helyi tömegfogyasztás kialakulását. Ebből kétféle „út” vezetett: az egyik az ún. „átkos taylorizmus”, ami a délkelet-ázsiai országokra jellemző, ahol az exportvezérelt növekedési modell katonai diktatúrával tartható fenn. A másik az ún. „periférikus fordizmus”, ami főként Latin-Amerikában jellemző, ahol ugyan megjelenik egy szűk középosztály, de a tömeges fogyasztás még mindig nem tud elterjedni. Eszerint a periféria nem lehet versenyképes a centrummal szemben, ám a kettő közötti részen lévő országok még nehezebb helyzetben vannak, hiszen azokban már magasabbak a bérek, így az alacsony bérekkel már nem, viszont nem rendelkeznek megfelelő színvonalú tudással és K+F beruházásokkal, így a tudás- és tőkeigényes ágazatokkal még nem tudnak versenyezni. Ezek az országok a „neotaylorizmus örvényébe” sodródhatnak. (Cséfalvay, 1999; Lipietz, 1986)

A növekedési pólus elmélet (Perroux, 1955, Boudeville, 1961) alapján a fejlődés motorjai a centrumok, melyek tömörítik az innovációk megjelenéséhez szükséges

erőforrásokat, mivel a vezérágazatok sajátos kapcsolati rendszert alakítanak ki, ezzel a kapcsolódó ágazatok fejlődésére is hatva.

Paelinck (1965) háromféle hatást emel ki: a jövedelmi polarizációt (a dinamikus ágazatokban keletkezett többletjövedelem a fogyasztást és a beruházást növeli, mellyel más ágazatok fejlődésére is hatnak), a pszichológiai hatásokat (egy dinamikus ágazat fejlődése pozitívan kihat a kis- és középvállalkozói szektor aktivitására), az előző két hatás együttesen pedig a földrajzi polarizáció, mivel ezen hatások egy adott centrumban/annak régiójában jelentkeznek. Pottier rámutatott a közlekedési hálózatok jelentőségére, melyek a centrumok összekötésében, az innovációk gyors áramlásában nagy szerepet játszanak. (Lengyel–Rechnitzer, 2004)

2.2.5.) Egyenlőtlenség elméletek és kutatások a 21. században

Az ezredfordulót követően az egyik legjelentősebb mű, amely az egyenlőtlenségek témakörével foglalkozik; Piketty *Tőke a 21. században* című könyve, amiben azt írja, hogy a jelenlegi egyenlőtlenségek egyre nőnek, mivel a tőke hozama meghaladja a gazdasági növekedés mértékét. Ennek megszüntetésére a tőke mozgásának korlátozását javasolja, amit a jelenlegi gazdasági környezetben senki sem támogat, így a probléma feloldhatatlan. (Piketty, 2015) A legolvasottabb reflektálás még 2015-ben jelent meg: Atkinson *Egyenlőtlenség: Mit tehetünk ellene?* című könyve. Atkinson azt mondta, hogy nagyszerű, hogy ilyen fontos témáról elindult a párbeszéd, Piketty könyve rámutat a problémára, azonban javaslatok a feloldásra nincsenek. Így a könyvében összesen 15 területen sorakoztatott fel javaslatokat a határozott hatalmi eltolódás – amiben a dolgozók hatalma gyengül, a tőke és a vezetők szerepe pedig nő – ellensúlyozására, kiindulópontja az ember és a család jóléte, melyhez az intézmények szerepének újragondolása, az államnak csupán közvetítő szerepe és teljes foglalkoztatottság szükséges (Atkinson, 2015). Mások, mint Giles–Giugliano (2014) Piketty számításainak helyességét kérdőjelezték meg, felhívva a figyelmet, hogy az országok átlaga helyett célszerűbb a lakosságsszámmal súlyozott átlagot alapul venni.

Piketty és Atkinson mellett ki kell még emelni a Világbank egyik kiváló elemzőjét, Branko Milanović-ot, aki számos tudományos művet adott ki a témában. A globális egyenlőtlenségeket három különböző módszerrel is vizsgálta, az egy főre jutó GDP alapján, az országokat a népességszámuk alapján súlyozva, valamint nemzeti háztartási

adatok beemelésével (hiszen nem mindenki az átlagjövedelemmel rendelkezik) (Milanovic, 2005a). Egyik leghíresebb „alkotása” az elefánt-görbe, amelyben a vízszintes tengely a globális jövedelmi eloszlás egy-egy pontját mutatja, a függőleges pedig az 1988 és 2008 közötti (vásárlóerő-paritáson mért) jövedelemnövekedést. Az ábra alapján a globalizáció legnagyobb vesztesei a legszegényebbek, valamint a 75-95 percentilis körüliek, a legnagyobb nyertesek pedig azok, akik a globális közepet, valamint a felső 5 százalékot adják (Lakner – Milanović, 2013). Vizsgálatai alapján a világban az országok közötti egyenlőtlenségeknek a „csúcspontja” 1970-ben volt, ami azóta mára csökkenő tendenciát követ, mindazonáltal az országokon belüli egyenlőtlenségek növekednek (Milanović, 2016). Az egyenlőtlenségek csökkentésére Milanović a szegényeknek és a középosztálybelieknek adókedvezmények adását, továbbá a bevándorlás ösztönzését, a bevándorlók támogatását javasolja (Milanović, 2019). A Világbankon kívül az OECD is készít különböző anyagokat az egyenlőtlenségekről, amelyeket nemcsak az általános szóródás szempontjából elemeznek, hanem a népességszoptok közötti szakadékokat is, amelyeket sajátos jellemzők határoznak meg (pl. nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely) (Cingano, 2014; Keeley, 2015; Balestra et al., 2018; Balestra – Tonkin, 2018). Az OECD-térségen belül manapság a leggazdagabb felső 10 százalék a legszegényebb 10 százalék jövedelmének 9,5-szeresét keresi; míg ez az arány az 1980-as években 7:1 volt, és azóta folyamatosan növekszik. Az elemzések arra a megállapításra jutottak, hogy az egyenlőtlenségek megléte és növekedése hosszú távon alááshatják a növekedést.

Az országon belüli egyenlőtlenségek vizsgálata témakörben az Európai Bizottság 2000-ben kiadott egy tanulmányt (European Commission, 2000), melyben arra a következtetésre jutottak, hogy egyszerre csak egyféle konvergencia tud végbemenni; vagy az ország konvergenciája, vagy az országon belül a régiók konvergenciája jelenik meg (trade-off). A vizsgált uniós országok esetében sem mutatkozott a kétféle konvergencia egyszerre, mindig váltva jelentek meg, vagyis a nemzetgazdasági növekedés általában az országon belüli regionális jövedelemkülönbségek növekedésével jár együtt. A váltómozgás-elméletet Kertész (2022b) is vizsgálta az 1996-2019 időszakra vonatkozóan a relatív szórás tekintetében, és az EU felzárkózó országaira vonatkozó kutatásai megerősítették az elmélet feltevéseit⁴ (Kertész, 2022b).

⁴ Azt tapasztalta, hogy „minden egy százalékpontos nemzetgazdasági felzárkózás átlagban 0,2 százalékponttal növelte a régiók egy főre jutó jövedelmének országon belüli relatív szóródását”. (Kertész, 2022b, 1086. o.)

2.3. Az Európai Unió belüli egyenlőtlenségek és a konvergencia értékelése

2.3.1.) Az egyenlőtlenségek csökkentéséért és a konvergencia elősegítéséért felelős kohéziós politika kialakulása és intézményrendszere az Európai Unióban

A régiók közötti konvergencia igénye az Európai Unión belül nem új keletű, már az Európai Gazdasági Közösség (EGK) alapító okiratában, az 1957-es Római Szerződésben is egyedi célként fogalmazták meg az integráció különféle területei közötti gazdasági és szociális különbségek csökkentését. Bár akkoriban az EGK-n belül még nem voltak nagy egyenlőtlenségek (leginkább Olaszországon belül a déli régiók voltak elmaradottabbak), azok mérséklését és a gazdasági fellendülést az integrációs hatásoktól – azon belül is elsősorban a négy szabadság elv (tőke, áruk, szolgáltatások és személyek szabad áramlása) érvényesülésétől – várták az akkori neoklasszikus irányzat tanai alapján. (EC, 2018; Goulet, 2008; Kengyel, 2014)

A közös regionális politika igénye az 1970-es évek elején merült fel, melyhez három jelentős esemény is hozzájárult. Az egyik az első bővítés, mely során Dánia, Egyesült Királyság és Írország is belépett az Európai Közösségekbe, ezzel pedig nőttek a regionális egyenlőtlenségek (Írország fejletlenebb volt, az Egyesült Királyságban pedig négyszeres különbségek is adódtak). A másik, hogy a hetvenes évek gazdasági válságai rámutattak, hogy az elmaradott és periférikus régiók helyzete nem javult vagy tovább romlott, az integráció önmagában nem elég minden régió gazdasági fejlődéséhez. A harmadik ok a monetáris unió létrehozásának igénye (Werner-terv, 1970), melyhez elengedhetetlen, hogy annak tagországai hasonló gazdasági fejlettségi szinten álljanak, hiszen az optimális valutaövezet csak akkor tud megfelelően működni. Így 1972-ben döntöttek az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* (ERFA) létrehozásáról, ami 1975-től működik. Fő célja a régiók közötti fejlettségi szint csökkentése, a legfejletlenebb régiók felzárkóztatása, ezáltal a gazdasági, területi és társadalmi kohézió erősítése. Az alap vissza nem térítendő támogatásokon túl pótlólagos pénzügyi eszközök formájában is segítséget nyújt. (Európai Bizottság, 2015; Kengyel, 2014)

Az ERFA-n kívül két korábban létrehozott alap szerepe is meghatározóvá vált regionális fejlesztésekben. A már a római szerződés által létrehozott *Európai Szociális Alap* fő feladata a foglalkoztatás előremozdítása az unió területén (a fenntartható és minőségi foglalkoztatás elősegítése, a diszkrimináció elleni küzdelem, az egyenlő

esélyek megteremtése, a foglalkoztatási ráta javítása, a szakképzés, a felsőoktatás infrastruktúrájának és minőségének, az élethosszig tartó tanulás, a rugalmas foglalkoztatás megteremtéséhez szükséges beruházások támogatása, továbbá a közigazgatásban a hatékonyság javítására és a bürokrácia csökkentésére irányuló fejlesztések ösztönzése stb.). Az 1962-ben létrehozott Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) 1970-től működő Orientációs Szekciója is támogatja a regionális politikát, főként a mezőgazdaság hatékonyságának javítását, modernizációját, a környezetvédelmi termelési eljárások elterjesztését. 2006-ban megszűnt az EMOGA és helyére 2007-től egyfelől az *Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap* (EMVA), másfelől az Európai Mezőgazdasági Garancia Alap lépett. (Goulet, 2008; Kengyel, 2014)

A nyolcvanas években a további bővítések során, a mediterrán országok (1981-ben Görögország, 1986-ban Spanyolország és Portugália) integrálásával jelentősen növekedtek az egyenlőtlenségek. Az első kormányközi konferencia tárgyalásainak eredményeként 1986-ban aláírt és 1987-től hatályos *Egységes Európai Okmány teremtette meg a regionális politika jogi alapjait*. (EP, 2020) Az első ötéves pénzügyi tervben (1988-1993) – melynek célja az egységes belső piac létrehozása volt – nagy hangsúly került az egyensúlyi zavarok megoldására, és így számos intézkedést hoztak a strukturálisan elmaradott régiók fejlesztésének gyorsításához. (Goulet, 2008)

Az *1992-es maastrichti szerződésben* meghatározásra kerültek a *konvergenciakritériumok*, melyek belépési előfeltételek a kialakuló Gazdasági és Monetáris Unióhoz (GMU). 1993-ban létrehozott *Kohéziós Alap* az akkori négy legkevésbé fejlett ország (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) felzárkóztatására szolgált annak érdekében, hogy azok képesek legyenek a GMU-hoz történő csatlakozásra, elsősorban közlekedési és környezetvédelmi projektek (főként nagyberuházások) támogathatók általa. Továbbá 1993-tól működik a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (HOPE), ami – 2007-től Európai Halászati Alap, 2014-től *Európai Tengerügyi és Halászati Alap* (ETHA) – a halászattal kapcsolatos elsősorban szerkezetváltást szorgalmazó ügyek közös politikáját támogatja (az ágazat versenyképességének, foglalkoztatottságának javítását, a tengeri élővilág védelmét, a tengerparti természetvédelmet, az értékesítést és feldolgozást, a hatékony és fenntartható halászat kialakítását). (Fábián–Pogátsa, 2016; Kengyel, 2015; Széchenyi 2020, 2018)

A közép- és kelet-európai országok rendszerváltozása után lehetőség adódott az új tagok felvételére, mely lépéshez szükséges volt a regionális politika reformja. Az 1997-ben megjelent *Agenda 2000* dokumentum tartalmazta az átalakításra vonatkozó javaslatokat, és ami a 2000-2006-os költségvetési ciklusra vonatkozóan is meghatározta a regionális politika szerepét. (Kengyel, 2014) A *2004-es bővítést követően* az Európai Bizottság dokumentumot adott ki a kibővített Unió jövőjéről, benne a 2007-2013-as programozási ciklusra vonatkozó javaslatokról, melyben *a korábbiaknál jóval nagyobb hangsúlyt kapott a konvergencia*, mely célkitűzés 17 tagállam 84 régióját, ezáltal 170 milliós lakosságot, és – fokozatosan megszűnő alapon – további 16 régiót és 16,4 milliós lakosságot érintett, ahol a régiós egy főre jutó GDP értéke nem érte el a meghatározott küszöbértéket. (Goulet, 2008) A 2014-2020-as költségvetési ciklusban a kohéziós politika szerepét az Európa 2020 stratégiával hozták összhangba, annak célkitűzéseit támogatva. (Kengyel, 2014) A regionális politika szerepe és ezzel a költségvetésből származó részaránya is fokozatosan emelkedik, mára a második legjelentősebb uniós szakpolitikává vált. (Orbán, 2015)

Az említett öt alap (ERFA, ESZA, EMVA, ETHA és Kohéziós Alap) alkotja az európai strukturális és beruházási alapokat. Az öt alap tevékenységét kiegészíti az *Európai Beruházási Bank* (EBB), mely közép- és hosszú távú kedvező kamatú hiteleket nyújt a kevésbé fejlett régiók felzárkóztató projektjeinek megvalósulásához. (Európai Bizottság, 2014; Kengyel, 2015)

2.3.2.) Az egyenlőtlenségek és a konvergencia az európai uniós dokumentumok, elsődlegesen a kohéziós jelentések tükrében

Azon alapelv, hogy az Unió (akkor még Európai Gazdasági Közösség) különféle területei közötti gazdasági és szociális különbségek csökkentése kardinális – mint az az előző fejezetben is említésre került – már a Római Szerződésben is megjelent, mindazonáltal a kohézióról szóló hivatalos, átfogó jelentések készítésének igénye csupán a '90-es években, a bővülő európai integrációval jelent meg. Az első kohéziós jelentésben (European Commission, 1997) – mely 1996-ban készült és 1997-ben került publikálásra – szerepel, hogy a Bizottság a Római Szerződés 130b cikkével összhangban ezentúl háromévente jelentést készít a gazdasági és társadalmi kohézió elérése terén elért fejlődésről és a hozzá kapcsolódó eszközökről. Azóta még hét másik

jelentést adtak ki, így – ha nem is mindig 3 évente, de 4 vagy 5 évente készült – összesen nyolc kohéziós jelentés hasonlítható össze.

Az első kohéziós jelentés (European Commission, 1997) a nemzeti és uniós adatokra építve külső szakértők bevonásával készült el. Kiemeli, hogy az európai országok társadalomszervezése tükrözi a szociális piacgazdaság értékeit, márpedig a bővülő európai integrációval elkerülhetetlen, hogy az unió egyre inkább megossza a felelősséget a tagállamokkal az európai társadalmi modell fenntartásáért. A jelentés lehetőség arra, hogy szisztematikusan mérleljék, hogyan járulnak hozzá a különböző szintű politikák az európai kohézióhoz, és megvizsgálják kölcsönhatásukat, valamint tisztázza az Unió kohéziós célkitűzéseit. Az egyenlőtlenségek nemcsak a szegényebb minőségű élet a leghátrányosabb régiókban és az életmódváltás lehetőségének hiányát vonják maguk után, hanem a humán tőkében rejlő és az Unió egésze számára előnyös gazdasági lehetőségek kihasználásának elmulasztására utalnak. Ezenfelül az európai egységes belső piac érdekében is szükséges az elmaradottabb régiók versenyképességének javítása a gyorsabb növekedés és az új lehetőségek kihasználása érdekében. Hangsúlyos, hogy növekedjen a kohézió az EU-ban, hiszen hatékonyságot növel, mindazonáltal fontos, hogy a kohézió a növekvő gazdasági növekedéssel és az új lehetőségekkel foglalkozik a szegényebb régiókban és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok számára, és nem jelenti a növekedés vagy a munkahelyek csökkenését mások számára (negatív konvergencia). Vagyis a gazdasági körülmények javítása nem öncél, hanem a cél elérésének eszköze. A fenntartható és hosszú távú fejlődésnek a természeti erőforrások használatában is meg kell jelennie. Ilyenformán a kohézió nem harmonizációt vagy egységesülést jelent, hanem egyenlőbb lehetőségek elérését, a saját értékek megtartását és erősítését.

Az *első jelentés* elsődlegesen 1983-tól 1995-ig vizsgált adatokból dolgozott, de egyes esetekben az 1970'-es évekig is visszanyúlt. A bővítésekkel a korábbi hat ország 175 milliós lakossága 15 ország összesen 370 millió lakosára bővült, mely önmagában az egyenlőtlenségeket növelte. Az egy főre jutó GDP alapján az országok közötti különbségek összességében csökkentek 1983-1993 között, 1983-ban négy legszegényebb ország (Görögország, Spanyolország, Írország és Portugália) az uniós átlag 66%-án állt, már 1993-ra pedig 74%-on, ami jelentős felzárkózási utat jelentett. Ugyan az 1990-es évek válsága csökkentette a konvergencia ütemét, sőt a régiók közötti különbségek nőttek (elsődlegesen Németország újra egyesítésével), de 1993-ra többnyire visszaálltak a korábbi szintre (bár előfordultak olyan országok, ahol a régiók

közötti egyenlőtlenségek csak nőttek, például Portugáliában, ahol a leggazdagabb régió, a fővárosi régió 81%-ról 96%-ra, míg legszegényebb régiója, Acores 48%-ról 42%-ra változott). A régiók között 1993-ban négyszeres különbség volt mérhető (Hamburg – Guadeloupe), ha a 10 leggazdagabbat és a 10 legszegényebbet nézzük, úgy 3,3-szoros különbség volt. A gazdasági aktivitás koncentráltan jelent meg a legurbanizáltabb területeken, az 500 fő/km² feletti régiók a terület 4%-án a lakosság több mint felét tömörítették, melyek teljesítménye (GDP-ben mérve) 14%-kal volt magasabb az átlaghoz viszonyítva. A leggyorsabban növekvő régiók a szolgáltató szektorral rendelkező (utánuk erősen iparosodott) régiók voltak, míg a lassabban fejlődők az elsődlegesen mezőgazdasággal foglalkozóak. A munkanélküliségi rátában jóval nagyobb egyenlőtlenségek alakultak ki mind az országok között, mind a régiók között, sőt egy országon belüli régiók között is. A '80-as években eleve növekvő munkanélküliségi rátát még inkább rontották a csatlakozó országok rátái, hiszen Spanyolország és Írország történelmileg is, Ausztria, Svédország és Finnország pedig az 1990-es évek elején szintén nagyon magas munkanélküliséggel rendelkeztek. Egy strukturális átalakulás is történt, a munkaerő is átalakult, amivel a 25 év alatti és az 50 év fölötti munkaerő válságosabb helyzetbe került. Továbbá a jelentés kitért a közeljövő külső és belső kihívásaira – mint a globalizáció, a bővítések, a GMU terve, az Agenda 2020 finanszírozása –, valamint célkitűzéseket is megfogalmazott (miszerint szükséges a munkanélküliség további csökkentése, az alapvető jogok promotálása, az egyenlő lehetőségek biztosítása, a fenntartható fejlődés útjának megtalálása, a pontosabb szabályok megalkotása a hatékonyabb felhasználásért, valamint a hosszú távú fejlődés támogatása a szegényebb régiókban). (European Commission, 1997)

A *második kohéziós jelentést* 2001-ben jelentették meg. Módszertanilag az új nemzeti számlák rendszerének, az ESA95 bevezetésének köszönhetően az 1995-2000 időszakra az adatok összehasonlíthatósága javult. Definiálták, hogy mi számít kevésbé fejlett régiónak. Az egy főre jutó GDP alapján a konvergenciát tekintve az országok és a régiók között is javult a helyzet, de többnyire az országokon belül a régiók között nőttek az egyenlőtlenségek. Az egy főre jutó GDP-n és a munkanélküliségi rátán túl megjelentek az oktatással, a szektorális foglalkoztatással, a termelékenységgel, a kutatás-fejlesztéssel, a csúcstechnológiával és a szegénységgel kapcsolatos mutatók is. A jelentés alapvetően az új bővítés kihívásait taglalta, a gazdasági egyenlőtlenségek növekedését, a geográfiai eltolódást az egyenlőtlenségek mintájában, a kevésbé előnyös foglalkoztatási helyzetre való megoldáskeresést, sőt több helyen prognózisokat

készítettek az EU25 és az EU27 országra vonatkozó átlagokra, illetve arra, hogy azok alapján hány jelenlegi kevésbé fejlett régió esne el az akkori támogatásoktól. (European Commission, 2001)

A *harmadik kohéziós jelentés* az 1995-2002 közötti időszakot elemezte, megállapította, hogy a különbségek csökkentek mind az országok, mind a régiók között. A jelentés taglalta a 2004-es bővítés, illetve a változó világ gazdaság kihívásait: a globalizáció, a 2007-es újabb bővítés, az új kereskedelmi piacok megnyílása, a technikai forradalom, a tudásalapú gazdaság és társadalom fejlődése, a népesség előregedése, a bevándorlás növekedése mind a gazdasági szerkezetátalakulás valószínű felgyorsulását hozza magával, mindemellett beépíti a lisszaboni és göteborgi célkitűzéseket, valamint felkészülést az új 2007-13-as költségvetési ciklushoz. Újdonságként jelent meg, hogy beemelték a területi kohéziót: vizsgálták a gazdasági aktivitás területi tömörülését („Pentagon”⁵), megkülönböztették a fővárosi (metropolitan) és a vidéki területeket, kiemelték, hogy a régiók egyedi problémákkal is küzdenek, a régiókat megkülönböztették földrajzilag is, így kiemelt szerepet kaptak a szigetek, a legkülső régiók és a ritkán lakott régiók (főként NUTS3 szinten készültek az ilyesfajta elemzések). (European Commission, 2004)

A *negyedik jelentés*, mely a 2004-es bővítések utáni első jelentés 2007-ben látott napvilágot, mely az 1995-2005 közötti időszakot elemezte. Az egyenlőtlenségek tekintetében a területi kiegyensúlyozatlanság csökkent. Egyfelől a legkevésbé fejlett régiókban (50% alatt teljesítő NUTS2) nagyobb arányú növekedés volt megfigyelhető, sőt a korábbi konvergencia országok (Portugáliát leszámítva) is uniós átlagon felüli növekedést teljesítettek (Spanyolország fel is zárkózott), az új tagállamokban (Ciprus kivételével mindenhol) uniós átlagon felüli növekedés volt tapasztalható. Másfelől a – harmadik jelentésben bemutatott – „Pentagon” és az EU többi régiója között is csökkent a szakadék (új növekedési pólusok jelentek meg: Dublin, Madrid, Helsinki, Stockholm, Varsó, Prága, Pozsony, Budapest). Ugyanakkor az országokon belül nőtték a regionális egyenlőtlenségek, miután többnyire a fővárosi régiók húzzák fel az országok teljesítményét, alig akad olyan uniós tagország, ahol más régió(k) fel tudják venni a versenyt a fővárosi régiókkal (csupán Spanyolországban, Olaszországban és Németországban). Így kiemelt hangsúlyt helyeztek az országon belüli konvergencia elősegítésére, újabb leszakadó régiótípusokat vezettek be, mint például ultra-periférikus

⁵ A gazdasági és innovációs tömörülés öt nagyváros (London, Párizs, Milánó, München és Hamburg) által határolt terület elnevezése.

vagy hegyvidéki területeket. A jelentésben megjelent a lisszaboni célkitűzésekhez tartozó komplex index, valamint számos új mutató vizsgálatát emelték be, továbbá prognózisokat is készítettek. Kiemelt figyelmet fordítottak azon régiókra, ahol erőteljesebb a globalizáció hatása. Két nagyobb kockázatot azonosítottak; az egyik a fejlődő gazdaságok megjelenése a piacon, melyek alacsony árakat diktálnak, így a cégek a tömeggyártást kiszervezik. Ehhez kapcsolódóan a leginkább kitett régiók az új tagállamok régiói, ahol alacsony a munkaerőköltség és elsődlegesen textil-, ruházati és bőriparra, acélgyártásra, elektronikai, audiovizuális, információs és kommunikációs technológiai berendezések gyártására szakosodtak. Ezen régióknak a struktúraváltást javasolták. A másik nagy kockázat a növekvő energiaárakkal hozható összefüggésbe, ami a közlekedést és szállítást drágítja, így a periférikus régiókat és a régiókon belül a vidéki térséget érinti leginkább. Erre a problémára a megújuló energiaforrások kiépítését javasolták. (European Commission, 2007)

Az ötödik kohéziós jelentés a 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság után, 2010-ben jelent meg, melyben 2000-től többnyire az országos adatokat 2008-ig, a regionális adatokat pedig 2007-ig mutatták be. A jelentésben megjelennek összehasonlítások a világ más tájával, illetve elemzések a tagjelölt országok fejlődéséről, valamint kiemelik, hogy az európai unió kohéziós politikája a világ tudományos közegének egy kiemelt kutatási témájává vált. Újdonság még, hogy az egyenlőtlenségek vizsgálata kibővült az intézményrendszerekre vonatkozó kérdésekkel, új versenyképességi indexet mutattak be, valamint a jólét objektív és szubjektív mutatóit is elemezték, továbbá létrehozták az átmeneti régiók kategóriáját. A vizsgált időszakban a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett országok és régiók (NUTS2) között is szűkült a rés, bár még így is nagy volt a szakadék regionális szinten, ám a konvergenciát elsősorban a kevésbé fejlett országok felzárkózása okozta. NUTS3 szinten azonban a már eleve jelentős egyenlőtlenségek tovább fokozódtak (ezen belül az EU15 országokban kiegyensúlyozottabb volt a fejlődés, az új tagállamoknál (EU12) a fővárosi régió gyorsabb ütemű fejlődése igen megnövelte az olló kinyílását). A versenyképességi elemzésekben megállapították, hogy azokban a régiókban, ahol az innovációkból származott a növekedés, versenyképesebbnek bizonyultak, mint az ún. konvergenciaregiókban, ahol többnyire az – elsősorban szerkezetátalakításból, vagyis a magasabb hozzáadott értéket termelő szektorokba történő áttolódásból eredő – magasabb termelékenység okozta a növekedést. Az egyenlőtlenségek elemzése során a

relatív szóráson kívül a Gini indexet és az S80/20 rátát⁶ is vizsgálták. A jelentésben kiemelték, hogy az Uniót jobban megviselte a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság, mint a világ többi részét, drámaian növekedtek az államadóságok, rugalmatlan a munkaerőpiac, az FDI jelentősen zsugorodott, így reformok szükségesek. (European Commission, 2010)

A *hatodik kohéziós jelentést* 2014-ben adták ki, mely a 2000-2013 közötti időszakot tekintette át kiemelt hangsúllyal a válság és az azt követő fejlődés elemzésére, valamint az EU2020 célkitűzés támogatására, továbbá a fenntartható fejlődésre (ezzel ajánlásokra a kormányzásra és az állami beruházásokhoz). A jelentésben külön-külön fejezetet kapott a kohéziós politika alakulása, hatása, valamint szerepe az új költségvetési ciklusban, továbbá egy hosszabb hivatkozáslista is megjelent a végén. A 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi világválság hatására a tagállamok államadósága drámaian növekedett, a jövedelem esett, a foglalkoztatási ráták visszaestek, a munkanélküliség magas lett, főként az építő- és feldolgozóipari szektort érintette mélyen. A foglalkoztatottság visszaesésével viszont javult a termelékenység. A válság hatására a regionális egyenlőtlenségek nőttek, de a visszaesés más-más mértéket öltött a különböző területeken. Az EU15 országcsoportban a nagyvárosi régiók jobban átvészelték a válságot, míg a vidéki régiókban nagyobb volt a visszaesés. Az EU12 országcsoportban – ahol a kereskedelem és az FDI a növekedés egyik hajtóereje – a vidéki régiók rugalmasabbnak bizonyultak, a termelékenység magasabb növekedése miatt a GDP kevésbé csökkent, ezzel szemben a nagyvárosi régiók jobban ki voltak téve a konjunkturális változásoknak. Az egyenlőtlenségek vizsgálatánál a relatív szóráson kívül a Theil index alapján is mérték a konvergenciát, mindkét esetben a válságot követő divergencia jelent meg mind az országok, mind a régiók között (a válság előtt még volt konvergencia). A közeljövőben a felzárkózást és konvergenciát a termelékenység további növekedésétől és a technológia átvételétől várták, egyelőre az innováció térbelileg még mindig koncentrált volt, a tapasztalat, hogy a magas kutatás és fejlesztés ráfordítású térségek a legfejlettebbek. Bevezetésre került a város-vidék tipológia (a városiasodás új mértéke). (European Commission, 2014)

A *hetedik kohéziós jelentés* 2017-ben jelent meg, melyben 2006-2016 közötti adatokat vizsgáltak, néhol 2000-ig visszanyúlóan. A recessziós mélypontok után az egyenlőtlenségek csökkenése ismét elindult, elsődlegesen az alacsonyabb jövedelmű

⁶ Az indikátorok kifejtése részletesebben a kutatási módszerek fejezetben. Az S80/20 ráta jelölés megegyezik a későbbiekben használt 20/20 ráta, illetve jövedelmi kvintilis (/ötök) ráta megnevezéssel.

országok magasabb gazdasági teljesítményének köszönhetően, melyhez a beruházásokon keresztül a kohéziós politika nagyban hozzájárult (az EU12 országcsoportban plusz 3 százalékos jelentett, így a 2006-os 54 százalékos szintről 2015-re már 67 százalékosra álltak az egy főre jutó GDP alapján az EU átlagához mérten). Az államadósságok bár csökkenésnek indultak, még mindig elég magasnak számítanak. Megállapították, hogy az EU 2020 célkitűzéseinek elérésétől a legtávolabb a vidéki régiók állnak. Megjelent a legkülső régiók speciális helyzetének elemzése. Az egyenlőtlenségek vizsgálata során relatív szórást néztek, mely alapján 2008-2014 között növekedtek, 2015-től némileg csökkentek az országok között, a régiók között pedig 2008-2015 között az EU13 országcsoporton belül csökkentek (Málta és Prága kivételével), az EU15 országcsoporton belül pedig főként a déli tagállamoknál növekedtek. Mindazonáltal a fő hangsúly a versenyképességre helyeződött, így ahhoz több mutatót is figyelembe vettek. A versenyképesség és a fejlettségi szint alapján NUTS2 szintű régiókra „jövedelmi klubokat” alkottak, összesen négyet. Az alacsony jövedelmű csoportba – az egy főre jutó GDP az uniós átlag alapján – a 75 százalék alatti régiók tartoznak, ahol az átlagon felüli növekedés elsődlegesen a termőföld és a munkaerő alacsony költsége miatti előnyből származik és ahol a kihívást a népesség elvándorlása és az alacsony technológiai szint és képzettség jelenti. 75-120 százalék közötti a közepes jövedelmű csoport, amelyek a „*közepes jövedelműek csapdájába*” estek, két fő ok miatt, az egyik, ahol alacsony a munkaerő képzettsége, mely gátat szab a fejlődésnek, a másik, ahova az idősebb népesség költözik az alacsony megélhetés miatt, így ott elsődlegesen helyi kapcsolódó szolgáltatások jelennek meg, melyek korlátozott kapacitásokkal rendelkeznek, és nem ösztönzik a fejlesztéseket (sem az exportot). 120-149 százalék közötti a magas jövedelmű csoport, ahol a magas hozzáadott-érték felé történő elmozdulás szükséges. A 150 százalék és a fölötti pedig az igen magas jövedelmű régiók csoportja, ahol a kihívás a globális világ élvonalában a versenyben való helytállás. A négy csoport teljesítményét vizsgálva 2001-2015 között az látható, hogy a gazdasági növekedésben az alacsony és az igen magas jövedelmű csoportok vannak az élen, a kutatás és fejlesztés, valamint az innováció területén pedig az átlag feletti régiók teljesítenek jobban. Az innováció még mindig igen koncentráltan összpontosul, ám felvetődött egy kérdés, hogy az innovációs központok szomszédos régiói vajon ki tudják-e aknázni földrajzi közelségükből eredő előnyüket. A NUTS3

szintű régiók esetében is bevezettek egy tipizálást⁷ (a korábbiakat kiegészítve), így megkülönböztettek túlnyomórészt városi, köztes, valamint túlnyomórészt vidéki régiókat. (European Commission, 2017)

A *nyolcadik kohéziós jelentést* 2022-ben adták ki, a covid19 világjárvány kitörése és a Brexit után, így külön fejezeteket szenteltek az elégedettségrel kapcsolatos vizsgálatokra, valamint új mutatókat – mint zöldterületek közeli elérhetősége, vagy idegenforgalmi kitettség – elemeztek. A világjárványra úgy hivatkoznak, mint az 1945 óta legnagyobb recessziót előidéző válság, mely 2020-ban a szegények számát 5 millió fővel növelte, továbbá a reál-GDP-ben 6 százalékos visszaesést okozott. A vizsgálatok elsősorban az elmúlt évtizedre vonatkoztak (néhol kitekintés 2001-től), mindazonáltal a regionális adatok csak 2019-ig álltak rendelkezésre, így többnyire becslésekre támaszkodtak a 2020-as évhez kapcsolódóan. A világjárvány aszimmetrikusan érintette a régiókat, hiszen a személyes kapcsolattartástól függő ágazatok túlsúlyával rendelkező régiókban és a határregiókban (a nemzeti határok lezárása miatt) mélyebb recessziót okozott, továbbá a kevésbé fejlett régiókban a mortalitást is jobban növelte. Így új területi és társadalmi egyenlőtlenségek alakultak. A regionális innovációs szakadék is nőtt, az innováció továbbra is a fővárosokban és más nagyvárosokban összpontosul, a szomszédságból fakadó előnyök az északi országok esetében jelentek meg némileg Annoni et al (2019) alapján. Az egy főre jutó GDP tekintetében megállt a regionális egyenlőtlenségek csökkenése, a kevésbé fejlett régiók ugyan még felzárkóznak (ám veszélyt jelent rájuk nézve, hogy az alacsony költségekből és a strukturális átalakulásból fakadó előnyök, valamint az infrastruktúrális beruházások megtérülése csökkenő, így fenyegeti őket a fejlődési csapda), mindazonáltal egyes átmeneti régiókban a fejlődés stagnál vagy már lemaradóban van, fejlődési csapdába kerültek. Ezt a fejlődési csapda megjelölést, az előző jelentésben foglaltaktól némileg eltérően, a 75-100 százalék között teljesítőkre alkalmazzák. Kiemelték, hogy 2019-ben a 2008-2009-es válság előtti szintet még nem érte el a reál-GDP szintje az Unió lakosságának egy negyedénél. Bemutatják Immarino et al (2020) fejlődési csapda koncepcióját is (mely az egy főre jutó GDP, a termelékenység és a foglalkoztatás dimenziói mentén elemez), amely szerint az uniós lakosság egy ötöde fejlődési csapdában ragadt átmeneti régióban él, ahol a költségek általában túl magasak, az innovációk viszont nem elég erősek a versenyhez. Szorgalmazzák a régiók versenyképességének növeléséhez az

⁷ Ezt az OECD-vel együttműködésben kidolgozott osztályozást a TERCET-rendeletben uniós területi tipológiaként állapították meg.

oktatás, a kutatás-fejlesztés és innováció, valamint az intézmények minőségének javítását. Az elkövetkező 30 év növekedését a zöld és digitális átállásban látják, mely új lehetőségeket teremt, ám újabb strukturális átalakulásokat igényelnek, melyek újabb regionális egyenlőtlenségeket okoznak majd. A városi-vidéki tipológiát 3-ról 5-re bővítették: túlnyomórészt vidéki távoli, túlnyomórészt vidéki nagyvárosi (itt van a legnagyobb növekedés), átmeneti távoli, átmeneti nagyvárosközeli, túlnyomórészt városi régiók. Egy másik területi felosztást is alkalmaztak, ahol a keleti, az északnyugati és a déli tagállamokat sorolták fővárosi nagyvárosi, egyéb nagyvárosi, illetve nem nagyvárosi régiócsoporthoz alapján. Az új becslések alapján a 2014-2020-ban a kohéziós politikán belüli kiadások 2,7-szeres hozzáadott értéket hoztak, vagyis minden befektetett 1 euró 2,7 eurónyi hasznot hozott. (European Commission, 2022a)

3. CÉLKITŰZÉSEK

Az előző fejezetben áttekintett tudományos és uniós kohéziós kutatások alapján az Európai Unióban a területi egyenlőtlenségek egyre csökkennek. A disszertáció egyfelől egy komplex módszertan alapján vizsgálja ennek tényét Magyarország csatlakozása, illetve az EU eddigi legnagyobb bővítése óta eltelt időszakban, másfelől az időszak során elemzi, hogy a nagy gazdasági visszaesések milyen hatással vannak a makroszintű területi egyenlőtlenségekre. A 2004-es év óta az Unióban három nagy gazdasági visszaesést okozó válság is volt: a 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság, a 2012-2013-as szuverén adósságválság, valamint a 2020-as covid19 okozta recesszió a (2.1.6.) alfejezetben definiáltak alapján a kiemelt válságévek: a 2009-es, a 2012-es és a 2020-as évek). Az egyenlőtlenségek elemzésének előzetes feltételezése, hogy az Európai Unióban a fejlődés kiegyensúlyozott a térségek között, a konvergenciát csak a külső sokkhatások, a gazdasági válságok törik meg.

Ezek alapján az 5.1.) fejezet fő célja annak vizsgálata, hogy

- *A gazdasági és pénzügyi válságok időszakában növekednek az uniós területi egyenlőtlenségek.*

Mindehhez először a tagországok közötti változásokat szükséges megvizsgálni, így a fejezet első rész célja annak elemzése, hogy

- *az EU tagországi fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban.*

A tagországi szinten túl a regionális egyenlőtlenségek változását, főként az uniós szakpolitikák és dokumentumok elemzési szintjén, NUTS2 szinten is elengedhetetlen elemezni, így a második rész célja annak vizsgálata, hogy

- *az EU NUTS2 szintű régiói fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban.*

A regionális egyenlőtlenségek vizsgálata akkor teljes, ha a NUTS2 szint alatti, de még makroszinten is elkészülnek az elemzések, hiszen – akár csak Magyarországon is – sok országban a NUTS3 szint a területileg egységesnek tekinthető régiók szintje. Ezáltal – az elérhető adatsorok alapján az előző két rész céljától némileg eltérően – a harmadik rész célja annak elemzése, hogy

- *az EU NUTS3 szintű régiói fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a 2009-es és a 2012-es év gazdasági visszaesése töri meg.*

A területi egyenlőtlenségek vizsgálata során lényeges annak elemzése, hogy az úgynevezett konvergenciaországok a felzárkózásuk során milyen tendenciákat vesznek fel az országon belüli egyenlőtlenségek tekintetében. Az 5.2.) fejezet alapfeltevése, hogy a nagyfokú fejlődés, a felzárkózás a régiók közötti széthúzással, divergenciával jár, mivel a legjelentősebb fejlődést a legfejlettebb régiók mutatják. Ezek alapján a második fő cél annak elemzése, hogy

- *az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli regionális egyenlőtlenségeket.*

Mint az első fő célkitűzésnél, itt is szükséges külön a NUTS2 és a NUTS3 szinten is megvizsgálni a felzárkózás regionális egyenlőtlenségekre gyakorolt hatását, így az alábbi két rész cél annak vizsgálata, hogy

- *az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli NUTS2 szintű regionális egyenlőtlenségeket a 2004 és 2020 közötti időszakot figyelembe véve, valamint*
- *az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségeket a 2004 és 2019 közötti időszakot figyelembe véve.*

A disszertáció harmadik nagy kutatási területe a visegrádi országok helyzete az Európai Unióban: az eddigi felzárkózási tapasztalatainak és a további felzárkózási lehetőségeinek vizsgálata. Mind a négy ország 2004-ben csatlakozott az Unióhoz, így viszonylag összehasonlítható a felzárkózási útjuk. A harmadik fő célkitűzés annak elemzése, hogy

- *A visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni, ami országon belüli regionális divergenciát okoz.*

Mindez két rész cél alapján kerül kidolgozásra, melyek közül az első azt vizsgálja, hogy esetükben vajon megvalósulhat-e az abszolút konvergencia (vagy csupán egy meghatározott szintig képesek a felzárkózásra), és amennyiben igen, akkor mikor kerülhet erre sor. Így a harmadik fő célkitűzés első rész célja annak elemzése, hogy

- *a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni a következő 25 éven belül.*

A visegrádi országok felzárkózásának elemzése során – a korábbi célkitűzések logikáját követve – a felzárkózás országon belüli területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásának vizsgálata történik. Az 5.3.) fejezet másik rész célja annak tesztelése, hogy a 2004-ben fennálló egyenlőtlenségek merre mozdulnak, illetve képesek-e a közeljövőben a kiegyenlítődés irányába változni. A fő különbségek a régiók között a fővárosi és a vidéki régiók között, továbbá a nyugati fejlettebb és a keleti elmaradottabb régiók között húzódnak, így a célkitűzés annak vizsgálata, hogy a felzárkózással a regionális egyenlőtlenségek még növekednek, vagyis

- *a visegrádi országok felzárkózása országon belüli regionális divergenciához vezet: centrum-periféria és nyugat-kelet dimenziókban.*

4. KUTATÁSI MÓDSZEREK

Jelen disszertáció kutatási módszertanában megjelennek a kvantitatív és kvalitatív szemléletű elemzések is. A kutatás a téma multidiszciplináris jellegéből adódóan széles körű merítéssel alkalmaz földtudományi, statisztikai, matematikai, gazdasági módszereket.

A szekunder források felhasználása adja a disszertáció elméleti háttérét. A disszertáció második fejezete a kutatáshoz kapcsolódó főbb szakirodalmak áttekintését tartalmazza egyfelől logikai, másfelől történelmi szemléletmód alapján. A fogalomhasználat tisztázásán túl kiemelt szerepet kaptak a földtudományi–regionális tudományi, valamint a gazdaságtudományi elméletek, továbbá az európai uniós integrációs törekvések (lépések, azonfelül az – egyenlőtlenségek csökkentését és a felzárkóztatást segítő – kohéziós politika és eszközei) és dokumentumok áttekintése.

A disszertáció témájához kapcsolódóan a megfelelő statisztikai adatelemzéshez mindvégig a hivatalos adatokra, elemzésekre támaszkodott a kutatás. Az adatok összegyűjtése elsősorban az Európai Unió Statisztikai Hivatalának, az Eurostat adatbázisából (<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>), illetve a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Found – IMF) adatbázisából (<https://www.imf.org/en/Data>) történtek.

A kutatás során az Európai Unióban országos, és régiós, azon belül is NUTS2 és NUTS3 szinten készültek az elemzések. Ennél kisebb szintek (LAU1 és LAU2) vizsgálata már nem makroökonómiai, hanem mikroökonómiai szintű elemzések lennének, esetükben nincsenek összehasonlítható nemzetközi adatok, a NUTS1 szint pedig nem tervezési-fejlesztési régió szint és sok ország esetében maga az ország, vagy túlzottan „megalkotott” közigazgatási, de egységet nem igazán alkotó szint, így ezen szintek elemzése nem részei jelen disszertációnak.

Az uniós reálkonvergencia fejlettséggel kapcsolatos mutatója az egy főre jutó bruttó hazai össztermék. A GDP, mint a fejlettségi szint tudományosan legelfogadottabb mérőszáma alkalmas az elemzések elvégzésére, azon belül a területi nagyságbeli torzító hatások kiszűrése érdekében az egy főre jutó értékek a meghatározóak. A vásárlóerő-paritáson (PPP, purchasing power parity) számolt értékekkel kiküszöbölhetőek a különböző országok eltérő árszínvonalai és árfolyamai. A vásárlóerő-paritási elmélet alapján „az országok valutája közötti árfolyam egyenlő a referencia árukosarak pénzárban mért árszínvonalainak arányával” (Krugman – Obstfeld, 2003, p. 483). A

GDP értéke függ a háztartások (belföldi) fogyasztásától, a kormányzati fogyasztástól, a beruházástól és a nettó exporttól (export mínusz import), az egy főre jutó értékeit pedig a lakosság száma befolyásolja (a lakosság számának emelkedésével csökken, csökkenésével pedig nő az érték). Meg kell még jegyezni, hogy a vásárlóerő-paritáson kifejezett mérőszám igen komplex mutató, amit rendszeresen felülvizsgálják és utólag is módosítanak (Oberfrank, 2021).⁸ Mint minden mutatónak, a GDP-nek is vannak hiányosságai, úgy mint az a tény, hogy nem számol a feketegazdaság teljesítményével, az önkéntes munkával, vagy az otthon végzett (nem home office) munkával, továbbá félrevezető lehet hirtelen megugrása pótlólagos újjáépítési kiadások (természeti katasztrófa, háború után) vagy nagy cégek székhelyének áthelyezése (lásd Írország esetét az 5.1.1. alfejezetben) következtében. Ilyenformán a GDP nem feltétlen a társadalmi jóllétet méri. Alternatív mutatókat is alkottak, mint például a HDI (Human Development Index – emberi fejlettségi index), továbbá bizonyos nemzetek (Ausztrália, Kanada, Finnország, Egyesült Királyság stb.) saját komplex indexeket is létrehoztak (Pomázi, 2014), mindazonáltal az Európai Unióban nagyobb időszak áttekintése és regionális szintek elérhetősége miatt a PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék alkalmazása a célravezető a területi egyenlőtlenségek mérésére.

A kutatás időhorizontja a 2004-2020 közötti időszak, ám a 2020-as covid19 okozta világjárvány hatásainak vizsgálatához a legfrissebb adatokat is célszerű megvizsgálni, így a 2022 nyarán fellelhető legfrissebb adatok is megjelennek, országos szinten 2021-ig, NUTS2 szinten 2020-ig és NUTS3 szinten 2019-ig. A bázisév a 2004-es év. Ennek oka, hogy 2004-ben volt az Európai Unió eddigi legnagyobb bővítése, mellyel a tagállamok jelentős fejlődési lehetőséget kaptak, továbbá a csatlakozással a területi differenciák is változtak; átalakult a szabályozás egyes elemeinek köre. Az adatok egységes szolgáltatásával a különböző tagországok adatai összehasonlíthatóvá váltak.

A hipotézisek vizsgálata során számos területi statisztikai módszer, indikátor került alkalmazásra.

A területi polarizáltság a szélső értékek vizsgálata (mely így érzékeny a kiugró értékekre), melyek közül a terjedelem vizsgálata került alkalmazásra. Kiszámításához

⁸ Az Eurostat 2021-ben is felülvizsgálta a PPP-n mért értékeket, aminek köszönhetően például Magyarország esetében a 2019. évi adat (egy főre jutó GDP az EU átlagában mérve) 1,1 százalékponttal, Szlovákia esetében 3,2 százalékponttal, Írország esetében 2,4 százalékponttal esett vissza, de akadtak olyan országok is, ahol emelkedett a fejlettségi szint; például 1,5 százalékponttal Olaszországban, vagy 1,4 százalékponttal Máltán. (Oberfrank, 2021)

két adat, az adatsor legkisebb és legnagyobb értéke szükséges. Kétféle változata van: a különbség és az arány terjedelem.

A különbség terjedelem:

$$(1) K = x_{max} - x_{min}$$

- ahol, x_{max} az adatsor legnagyobb értéke
- x_{min} az adatsor legkisebb értéke.

Az arány terjedelem:

$$(2) R = x_{max} / x_{min}$$

$R=1$ érték esetén nincsenek különbségek, $R>1$ esetén R minél nagyobb, annál nagyobbak.

A terjedelem az intervallum teljes hosszát mutatja. Hátránya, hogy csak a két legszélsőségesebb ismérvértéktől (a legalacsonyabb és a legmagasabb teljesítményű területi egység értékétől) függ. Alkalmazása a hipotézisek vizsgálata során elsődlegesen az 5.1. fejezetben jelenik meg.

A szórás típusú mérőszámok közül, melyek a középértéktől való eltéréseket összegzik, a szórás és a relatív szórás került alkalmazásra.

A szórás az egyes értékek számtani átlagától való négyzetes eltérések átlaga.

$$(3) \sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n}}$$

- ahol \bar{x} az adatok számtani átlaga
- x_i az adatsor értékei
- n a megfigyelések száma.

A szórás minél nagyobb, annál nagyobbak az egyenlőtlenségek, $\sigma = 0$ esetén nincsenek egyenlőtlenségek. Önmagában a különböző (területi) egységek szórása nem hasonlítható össze, ám ugyanazon egység időszak alatti változása mutatja az egyenlőtlenségek változását.

A relatív szórás a szórás értékét az átlaghoz viszonyítja, mely így dimenzió nélküli mérőszámot eredményez, többnyire százalékos formában reprezentálják.

$$(4) V = \sigma / \bar{x}$$

- ahol σ a szórás.

Ezáltal pedig a különböző (területi) egységek már összehasonlíthatóvá válnak. A legtöbb kutatás során a relatív szórás az alapja a vizsgálatoknak, a hazai tudományos

cikkek (például: Oblath⁹, 2013; Kengyel, 2014; Fleischer, 2015; Orbán, 2015; Halmai¹⁰, 2019; Kertész, 2022a,b) esetében is ez az elsődleges mutató. Alkalmazásuk az 5.1. és az 5.2. fejezetekben kiemelt.

A regionális elemzésekhez az uniós kohéziós politika besorolás alapján fejlett régióknak tekinthetők (NUTS2 szinten) a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék az Európai Unió átlagában mérve azok a régiók, amelyek 90, illetve 2021-től már 100 százalék fölött teljesítenek, az az alattiak, de 75 százalék fölöttiek az átmeneti régiók, a 75 százalék alattiak pedig a kevésbé fejlett régiók. Az uniós módszertan (relatív szórás vizsgálata) alapján a felzárkózást teljesítő régiók azok, amelyek az uniós átlag 90, illetve 100 százalékát elérik a fent említett mutató tekintetében. Vagyis akkor konvergál egy adott régió, ha a régió növekedése meghaladja az átlag növekedését. Országok esetében felzárkózásnak az átlag (100%) elérését nevezzük és az alábbi konvergencia levezetése szintén országos szinten is értelmezendő.

A felzárkózással kapcsolatosan konvergenciának tekinthető, ha: $b > a$

- ahol b , a felzárkózó régió növekedési üteme, ami megegyezik két időpontban mért GDP hányadosával (B_t/B_0-1)
 - a 0 alsó index a bázisidőszakot, míg
 - a t alsó index a későbbi időpontot jelöli
- ahol a , az uniós átlag növekedési üteme, ami megegyezik ugyan azon két időpontban mért GDP hányadosával (A_t/A_0-1)

Ez – az arányaiban csökkenő egyenlőtlenségek esetén – azonban növekvő GDP-t feltételezve a felzárkózással együtt is az egyenlőtlenségek mennyiségi növekedéséhez vezethet. Az egyenlőtlenség az ország és az átlag között akkor nem nő, ha az első időpontban mért GDP-jük különbsége megegyezik a második pontban mért GDP-jük különbségével. Ekkor

$$A_0 - B_0 = A_t - B_t$$

Matematikai átrendezéssel azt kapjuk, hogy az egyenlőtlenség mennyiségileg akkor csökken, ha

$$(5) \quad b > (A_t - A_0) / B_0$$

⁹ Oblath kutatásaiban többek között vizsgálja a növekedési ütemeket és a felzárkózási pályákat alternatív feltevések mellett, valamint összefüggésvizsgálatokat végez az adósságráta és a nettó külföldi adósság tekintetében.

¹⁰ Halmai kutatásai többek között a potenciális növekedés irányzataira, az európai növekedési potenciál eróziójára, az új tagállamok növekedési modelljének sajátosságaira irányulnak.

vagyis az uniós GDP növekmény és a felzárkózni kívánó ország/régió első időpontban mért GDP-jének a hányadosánál nagyobb növekedés szükséges a felzárkózni kívánó országnak/régióknak, hogy csökkenjen az egyenlőtlenség. Alkalmazása az 5.1.1. fejezetben történik.

Az egyszerűbb és legtöbbször alkalmazott mutatókon túl szükséges a területi egyenlőtlenségek mélyebb vizsgálatához némileg összetettebb mutatókat is alkalmazni.

A szakirodalom a területi egyenlőtlenségek változásai, a konvergencia mérésére általában még szigma (σ) és béta (β) konvergencia számítását veti fel. A σ konvergencia szórás alapú mérőszám, amely alapján időben akkor csökkennek az egyenlőtlenségek, ha az egy főre jutó GDP logaritmizált adataiból számított szórás csökkenő tendenciát mutat (Sala-i-Martin, 1996), vagyis

$$(6) \sigma_t < \sigma_0$$

- ahol σ_0 a bázis időszakban mért GDP/fő logaritmizált adataiból számított szórás,
- σ_t az időszak végén mért GDP/fő logaritmizált adataiból számított szórás.

A kisebb értékek kisebb szórást jelentenek, amelyek így kisebb egyenlőtlenségeket feltételeznek. A szóráshoz képest a logaritmizált értékekből történő számításnál a kiugró értékek torzító hatása jelentősen csökkenthető.

A Barro–Sala-i-Martin (1991) féle σ konvergenciában a σ jelölés némileg megtévesztő lehet, ugyanis nem egyszerűen szórást, hanem a logaritmizált adatokból számított szórást veszik alapul. Ez azért fontos, mivel a σ -konvergenciát a hazai szakirodalomban többféleképpen is meghatározzák, Dusek–Kotosz (2016) a szórásnégyzetek, vagyis a varianciák csökkenő tendenciájaként értelmezik. Ez a megközelítés gyakorlatilag ugyanaz mint a szórás féle megközelítés (melyet Nemes Nagy (2005) és Losoncz (2016) alkalmaznak), hiszen ha két pozitív szám között van különbség, akkor azok négyzetei között is ugyan olyan irányú különbség lesz. Mások a relatív szórások (a szórás átlaghoz viszonyított mértéke) csökkenő tendenciájaként (Halmai, 2014, 2019; Kotosz–Lengyel, 2018; Oblath, 2021a), ám az csak a relatív különbségek változását mutatja, így értékét százalékos formában lehet megadni (Nemes Nagy, 2005). A disszertációban az eredeti Barro–Sala-i-Martin féle σ -konvergencia, vagyis a logaritmizált adatokból számított szórás kiszámítása történik.

A β konvergencia a felzárkózás idejét jelzi előre, amely magában foglalja a Solow-elméletnél kifejtett abszolút konvergencia feltételezését (Halmai, 2014). Kiszámítása

logaritmikus (log-log típusú) regressziós egyenlet becsléssel történik (Sala-i-Martin, 1996).

$$(7) \gamma_{i,0,t} = \alpha + \beta \ln y_{i0} + \varepsilon_i$$

- ahol, $\gamma_{i,0,t}$ az i -edik gazdaság a vizsgált időtartamban mért átlagos bruttó hazai össztermék változása, kiszámítása: $\gamma_{i,0,t} = (\ln (y_{it} / y_{i0})) / t = \Delta \ln y_i$
- y jelöli a bruttó hazai összterméket
- α konstans tag
- β regressziós együttható
- ε_i hibatag (zérus várható értékkel)
- 0 bázisidőszak
- i az adott ország indexe

Amennyiben $\beta < 0$, abszolút β -konvergencia áll fenn.

Sala-i-Martin (1996) felhívja a figyelmet, hogy a két konvergencia mutató összefügg, azonban β konvergenciát találunk σ konvergencia nélkül is, így a β konvergencia szükséges, de nem elégséges feltétele a σ konvergenciának.

A σ és a β konvergencia alkalmazása a hipotézisek vizsgálata során elsődlegesen az 5.1. és az 5.2. fejezetekben, de az 5.3.1. fejezetben a viseigrádi országok felzárkózásának előrejelzése során is megjelenik.

Az országok és a régiók egymáshoz való közeledésének szemléltetésére hisztogram is készül. A skálák számának meghatározásához a minta nagyság négyzetgyöke körüli érték ökölszabály kerül alkalmazásra, így tagországi szinten 5 beosztás, NUTS2 szinten 13 beosztás és NUTS3 szinten 34 beosztás (lásd az 5.1. alfejezetben) kerül kialakításra (az ábrán az intervallumok középértéke kerül feltüntetésre). A hisztogram (és az alapján becsült sűrűségfüggvény képe) megmutatja a területi egységek egymáshoz való közeledését, amennyiben különböző időpontokban készített függvényeket hasonlítunk össze. Egy ideális gazdaság területi fejlődése normális eloszlást követ, így a kiegyensúlyozott fejlődés a normális eloszlás irányába történő elmozdulás. Ekkor a legtöbb területi egység értéke az átlag körül található, az átlagtól mindkét irányba pedig fokozatosan egyre kevesebb területi egység értéke kerül, ezáltal a legtöbb területi egység az átlagos teljesítményt, míg attól alig néhány területi egység teljesít jóval felül vagy alul. Teljes egyenlőség esetén minden területi egység teljesítménye az átlaggal egyezik meg. A hisztogram felrajzolása ahhoz is segítséget nyújt, hogy az átlag és szórás típusú mérőszámokat rendkívül befolyásolhatják a rendellenesen alacsony vagy magas értékek, így azok alkalmazása akkor célszerű, amennyiben az adatok a normál

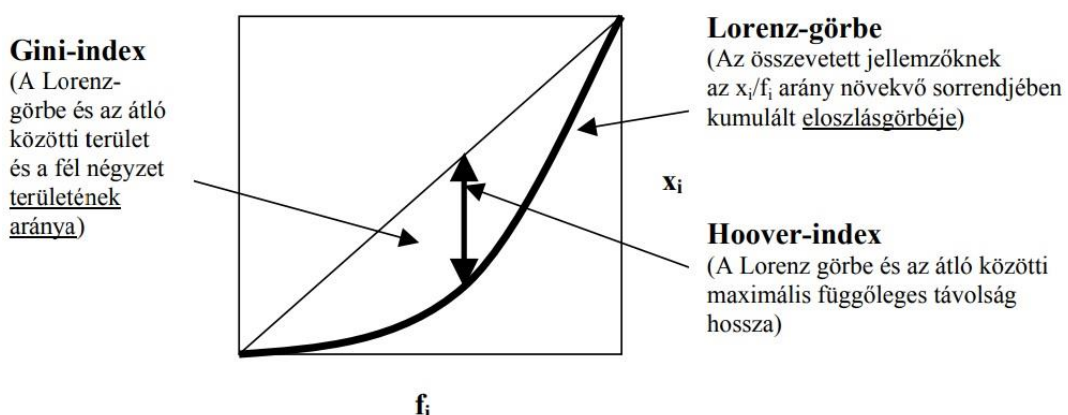
eloszláshoz közelítenek (Sitthiyot–Holasut, 2020), ellenkező esetben más egyenlőtlenségi mutatókkal is szükséges kiegészíteni a vizsgálatokat.

A 20/20 ráta, vagy más néven a jövedelem kvintilis ráta, mely a sokaság leggazdagabb 20 százalékának az átlagát a legszegényebb 20 százalék átlagával veti össze. A kerekítés szabályait figyelembe véve országos szinten az 5 legmagasabb és az 5 legalacsonyabb teljesítményű ország átlagának összevetése, NUTS2 szintű régiók esetében a felső és az alsó 48 régióé, NUTS3 szinten pedig a felső és az alsó 233 régióé.

A Palma arány – José Gabriel Palma közgazdász empirikus megfigyelése alapján – a felső 10 százalék részesedésének aránya az alsó 40 százalékhoz képest (Cobham et al., 2015). Palma megfigyelései alapvetően a GNI mutatóra vonatkoztak, mindazonáltal a területek GDP-jére is alkalmazható az egyenlőtlenségek vizsgálatakor. Szintén a kerekítés szabályait figyelembe véve a 3 legmagasabb és a 11 legalacsonyabb teljesítményű ország összevetése, NUTS2 szintű régiók esetében a felső 24 és az alsó 97 régióé, NUTS3 szinten pedig a felső 117 és az alsó 466 régióé. Az arány típusú mutatók alkalmazása az 5.1. fejezetben történik.

A területi megoszlások eltérését mutató indexek közül a Gini-index és a Hoover-index a leggyakrabban alkalmazott indexek. Mindkét mutató – a Lorenz-görbével kiegészülve – egy és ugyanazon módszer különböző indexei. Az összefüggésüket az 5. ábra szemlélteti.

5. ábra: A Gini-index, a Hoover-index és a Lorenz-görbe összefüggése



Forrás: Nemes Nagy (2005), 11. oldal

A Lorenz-görbe a teljes jövedelem százalékos arányát mutatja a lakosság kumulált százalékában. Egy teljesen egyenlő társadalomban a lakosság „legszegényebb” 25

százaléka keresi az összjövedelem 25 százalékát, a lakosság „legszegényebb” 50 százaléka az összjövedelem 50 százalékát, és ekkor a Lorenz-görbe a 45°-os egyenlőségvonal. Az egyenlőtlenség növekedésével a Lorenz-görbe eltér az egyenlőségvonalától. A Gini-index előállítható oly módon, hogy a Lorenz-görbe és a 45°-os egyenlőségvonal közötti terület mérete osztva a 45°-os egyenlőségvonal alatti teljes (alsó háromszög) területtel. A Gini-együttható 0 és 1 közötti értéként vagy százalékban is megadható. Értéke az egyes értékek egymástól való átlagos eltérését mutatja, így átlagos különbségnek is nevezik. A 0 együttható egy tökéletesen egyenlő társadalmat tükrözi. A Hoover-index pedig a Lorenz-görbe és a 45°-os egyenlőségvonal közötti maximális függőleges távolságot méri. (Sitthiyot–Holasut, 2020)

A kutatás során a három mutató közül a Hoover-index kerül kidolgozásra (lásd 5.1. fejezet), melyet a GDP és a népességszám¹¹ vizsgálata esetében Robin Hood-index, vagy Pietra-arány néven is használnak. A hazai szakirodalomban általában Robin Hood-indexnek nevezik, így a továbbiakban is ez az elnevezés kerül alkalmazásra. A kiszámításához használt képlet (Nemes Nagy, 2005):

$$(8) \quad h = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2}$$

- ahol, x_i az adott ország/régió jövedelmének részaránya az EU/ország összjövedeleméből (százalékos formában),
- f_i az adott ország/régió népességének részaránya az EU/ország össznépessége számából (százalékos formában),
- n pedig az országok/régiók száma.

A Robin Hood-index úgy értelmezhető, mint a jövedelem azon aránya, amit az egyenlő eloszlás elérése érdekében át kell vinni az átlag felettiektől az átlag alattiakhoz. A magasabb Robin Hood értékek egyenlőtlenebb társadalomra utalnak, ahol a jövedelem nagyobb hányadát kell elosztani az eléréséhez. A Robin Hood-index értékészlete $[0,100)$, pontosabban a maximuma: $100 - \min f_i$ (Costa–Pérez-Duarte, 2019; Nemes Nagy, 2005). A gyakorlatban az index maximumának elérése abban az esetben lenne lehetséges, ha egyetlen területi egységen nulla népességszám mellett

¹¹ A népességszámmal való súlyozás miatt a Robin Hood-index jövedelmi adatai a vásárlóerő-paritáson mért GDP adatok, és nem az egy főre jutó értékek.

keletkezne az összes jövedelem és van még legalább egy lakott egység, ahol nem keletkezik egyáltalán jövedelem.

A jövedelmi részesedések koncentrációjára koncentrációs (Hirschman–Herfindahl)-index is számítható (lásd 5.1. fejezet). A mutató értékkészlete a $[1/n, 1)$ intervallum, a maximumot akkor veszi fel, ha egyetlen kézben (területen) összpontosul az összes jövedelem, a minimumot akkor, ha teljesen egyenletesen oszlik el. Az index elsősorban az abszolút koncentrációt méri. A kiszámításához használt képlet (Major–Nemes Nagy, 1999):

$$(9) \quad K = \sum \left(\frac{y_i}{\sum y_i} \right)^2$$

- ahol, y_i az adott ország/régió jövedelmének részaránya az EU/ország összjövedeleméből (százalékos formában),

A Gini-együttható és a Hoover-index fő gyengesége az, hogy nem képesek megkülönböztetni a különféle egyenlőtlenségeket. A Lorenz-görbék keresztezhetik egymást, a jövedelemeloszlás eltérő mintázatait tükrözve, de ennek ellenére nagyon hasonló értékeket eredményeznek. (Sitthiyot–Holasut, 2020)

Az egyenlőtlenségek vizsgálatához az információelméletből származó entrópia típusú módszer, a Theil-index (lásd 5.1. fejezet) kiszámítása egy elegáns módszer, melynek nagy előnye, hogy az egyenlőtlenségeket felbonthatóvá teszi a mintán belüli csoportok közötti és csoportokon belüli egyenlőtlenségekre. Az index kiszámítási módja a következő (Conceição–Ferreira (2000) alapján saját jelöléssel):

$$(10) \quad T = \sum_{i=1}^m \left[\frac{y_i}{Y} \ln \left(\frac{\frac{y_i}{Y}}{\frac{n_i}{N}} \right) \right]$$

- ahol y_i az adott ország/régió összjövedelme,
- Y az Európai Unió összjövedelme,
- n_i az adott ország/régió népesség száma,
- N az Európai Unió népesség száma,
- m az országok/régiók száma.

A Theil-index felbontható a területek közötti és a területeken belüli egyenlőtlenségekre:

$$(11) \quad T = T' + T''$$

- ahol T' a területek közötti egyenlőtlenség, melyet a Theil-index képletéből ki lehet számítani (pl: az EU-n belüli NUTS2 régiók egyenlőtlensége kiszámítása után az országok közötti egyenlőtlenség (T') esetében Y az adott ország összjövedelme, N pedig az adott ország népességének száma)
- T'' az országokon belüli egyenlőtlenség, melyet az alábbi képlet alapján is ki lehet számítani:

$$(12) \quad T'' = \sum_{i=1}^p \left[\frac{y_i}{Y} \cdot T_i \right]$$

- ahol y_i az adott ország összjövedelme,
- Y az Európai Unió összjövedelme,
- T_i az adott ország Theil-index értéke,
- p az országok száma.

A Theil-index értékészlete $[0; \ln n)$ intervallum, mely így különböző elemszámú csoportok egyenlőtlenségének összehasonlítására nem alkalmas, vagyis például Portugália és Németország egyenlőtlenségeinek összehasonlítására nem alkalmazható, maximum az idősoros ábrázolás alapján az index értékei változásának trendjét lehet összevetni, mindazonáltal az egyenlőtlenségek változására és azok felbontására kiválóan alkalmas.

Williamson (1965) eredetileg az egy főre jutó GDP-t vizsgálta, továbbá az egyenlőtlenségek mérésére a súlyozott relatív szórást alkalmazta. Az országok fejlődése és az országon belüli régiók területi egyenlőtlensége ábrázolása esetén a fejlettségi polarizáció Nemes Nagy (2005) alapján a legmagasabb és legalacsonyabb fejlettségű térség GDP/fő értékeinek hányadosaként kerül meghatározásra (vásárlóerőparitáson mért értékei). Alkalmazása az 5.1. és az 5.2. fejezetekben jelenik meg.

Annak a tesztelése, hogy az országok fejlődése a kiindulási fejlettségi szinttől függ-e az országok közötti vizsgált időszak eleji és végi időpontban mért fejlettségi szintekre felrajzolt regressziós egyenlet becsléssel történik (lásd 5.1. fejezet). A vízszintes tengelyen a PPP-n mért egy főre jutó GDP 2004-es értékei szerepelnek, míg a függőleges tengelyen országos szinten a 2021-es, NUTS2 szinten a 2020-as és NUTS3 szinten a 2019-es értékek. A tesztelés során a leginkább illeszkedő vonalak felrajzolása történik, a lineáris trendvonalon kívül az exponenciális is hasonló mértékben (egy

esetekben jobban) magyarázza a vizsgált adatok együtt mozgását, így mindkét regressziós becslés elemzésre kerül.

A fent áttekintett mutatók és indexek kiszámítása az Excel program segítségével történik.

Az adatok és eredmények illusztrálásához a GISCO (Geographical information system of the Commission – a Bizottság földrajzi információs rendszere¹²) internetes program segítségével készülnek a térképek.

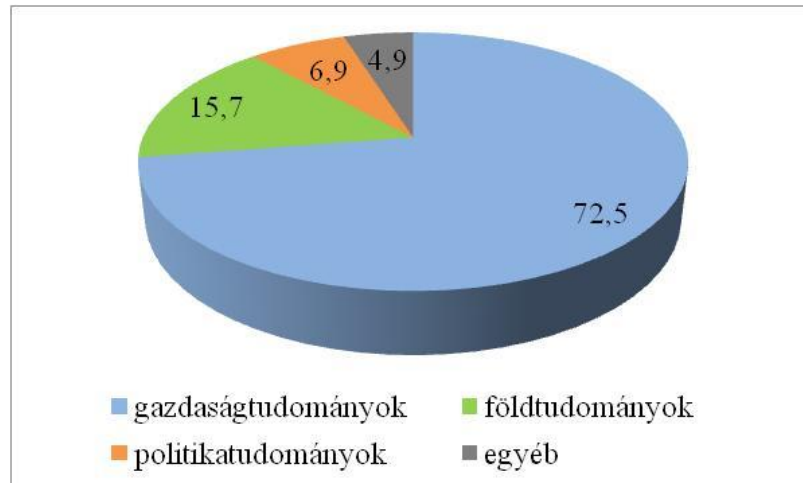
A disszertáció primer forrása egy szakmai kérdőív az Európai Unión belüli egyenlőtlenségek és a visegrádi országok felzárkózásáról (a függelékben megtalálható a magyar nyelvű kérdéssor). A felmérésre 2022. november 18. és 2022. december 8. között került sor online a Google űrlapok programjának segítségével. A kérdőívet magyar és angol nyelven lehetett kitölteni. Szakmai jellegéből adódóan hivatalos szervezetekhez, szakértőkhöz, a témában jártas egyetemi oktatókhoz került kiküldésre, nevezetesen: az Európai Unió költségvetési tanácsainak; az Európai Bizottság Gazdasági Igazgatóságának; a Magyar Költségvetési Tanács elnökének, szakértőinek, a Tanács OECD partnereinek és a Tanáccsal együttműködő magyar kutatóintézeteknek; a Magyar Nemzeti Bank szakértőinek; a Monetáris Tanács tagjainak; az Országgyűlés Európai Ügyek Bizottsága szakértőinek; a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Tudományok Bizottságának; a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Közgazdasági Társaság, a Magyar Regionális Tudományos Társaság és a Mensa HungarIQa tudományos csoportja tagjainak; a Budapesti Corvinus Egyetem, a Budapesti Gazdasági Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a J. Selye University, a Jagiellonian University és The University of Edinburgh egyes oktatóinak; továbbá hazai nagy bankok (OTP, Erste, City), valamint multinacionális nagyvállalatok (Google, P&G, PwC, stb.) szakértőinek; illetve egyes hazai vállalatok, minisztériumok, intézmények igazgatóinak, vezetőinek, szakértőinek.

A szakmai kérdőív első körben 2022. december 3-i határidővel lett kiküldve, mely időpontig összesen 86 kitöltés érkezett, így szükséges volt a határidőt meghosszabbítani (az előzetes terv minimum 100 kitöltés volt), melynek köszönhetően 2022. december 8-ig összesen 102 darab kitöltés érkezett be. Ebből mindegyik válasz értékelhető volt (előfordult olyan eset, hogy egyes kérdéseket nem válaszoltak meg a kérdőíven belül,

¹² Az Eurostat állandó szolgálata, az Eurostat és az Európai Bizottság földrajzi információk iránti igényeit szolgálja ki az Európai Unió (EU), tagállamai és régiói szintjén, az Európai Bizottság téradat-infrastruktúráját működteti. Elérhetősége: <https://gisco-services.ec.europa.eu/image/screen/home>

de összességében értékelhetőek voltak). A válaszadók 25,5 százaléka külföldről, míg 74,5 százalékuk Magyarországról töltötte ki a kérdőívet. A 6. ábra a kitöltők tudományterület szerinti megoszlását mutatja.

6. ábra: A szakmai kérdőívet kitöltők tudományterület szerinti megoszlása (százalék)



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A kitöltők tudományterület szerint legnagyobb részben, 72,5 százalékban a gazdaságtudományok területén, 15,7 százalékuk a földtudományok, közel 7 százalékuk a politikatudományok, valamint közel 5 százalékuk egyéb tudományterületen (többnyire jogtudományok, vagy társadalomtudományok területén) tevékenykedik.

A kitöltők átlagosan 18,5 év szakmai tapasztalattal rendelkeznek, bár ez a valóságban még magasabb lehet, mivel sokan csak „+” jelölést használtak a számok után (például 30+ vagy 50+ megjelölést, mely esetekben 30 vagy 50 alapján történt a számítás).

A kérdőív egyik fele az Európai Unió összes országára együttesen irányult; és azt vizsgálta, hogy megvalósulhat-e az abszolút konvergencia mind országosan, mind NUTS2 és NUTS3 régiós szinten, a 2004-2020-as időszakban milyen okok vezettek divergenciához az EU-n belül, illetve hány-szoros különbségek lennének elfogadhatóak a területi egységek között. A kérdések kitértek arra is, hogy a jelenlegi (energiaár emelkedés és háború okozta) válság mely országcsoportokban fogja a legerőteljesebben éreztetni a hatásait, illetve hány éven belül történhet újabb állam felvétele az Európai Unióba, vagy van-e arra esély, hogy egyes államok kiváljanak az Unióból. Ezenfelül egy módszertani kérdésre is válaszoltak a kitöltők, hogy a területi egyenlőtlenségek mérésére szolgáló mutatók relevanciáját illetően.

A kérdőív másik fele a visegrádi országok helyzetére, felzárkózására irányult; és azt vizsgálta, hogy képesek-e a felzárkózásra, mikor érhetik el az EU átlagát, mit kellene tenniük a (gyorsabb) felzárkózás érdekében, vajon a „közepesen fejlettek csapdájában” vannak-e, milyen okokat tartják a leglényegesebbnek, amelyek visszavetik a fejlődésben, a fejlődési potenciált mely területek (NUTS3 szint) jelentik, mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években, és vajon a jövőben várható több, a covid19 vírushoz hasonló időszakok miatt erősödhet-e a vidék szerepe. A kérdések kitértek továbbá arra, hogy a kelet-nyugati dimenzió fejlettségi különbségei 25 éven belül jelentősen a kiegyenlítődés irányába mozdulhatnak-e, illetve a centrum-periféria fejlettségi különbségei 25 éven belül jelentősen a kiegyenlítődés irányába mozdulhatnak-e.

Az adatok kiértékelése egyfelől a Google űrlapok beépített értékelője alapján összefésüléssel, másfelől az adatokból készített Excel adatbázis és abból saját diagrammok szerkesztésével történt.

5. EREDMÉNYEK

5.1.) Az Európai Unió belüli országok és a régiók közötti egyenlőtlenségek és a gazdasági és pénzügyi válságok hatásai

A területi egyenlőtlenségek vizsgálata során először a tagországok közötti, majd a régiók közötti – előbb NUTS2 szintű, aztán NUTS3 szintű régiók közötti – konvergencia kerül elemzésre kiemelt hangsúllyal a 2009-es, a 2012-es és a 2020-as nagy visszaesésekre.

A disszertáció első célkitűzése az Európai Unió belüli területi egyenlőtlenségekre helyezi fókuszot, annak tényét vizsgálva, hogy *a meghatározott területi egységek 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát a nagy gazdasági visszaesések törik meg.*

5.1.1.) Az Európai Unió belüli konvergencia tagországi szinten

Az első célkitűzés első rész célja annak vizsgálata, hogy *az EU tagországi fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban.*

Az Eurostat adatbázisában a vásárlóerő-paritáson mért tagországi egy főre jutó bruttó hazai össztermék adatok 2022 áprilisában¹³ 2021-ig állnak rendelkezésre. Habár a disszertáció kutatási témájának időintervalluma 2004-től 2020-ig terjed – a 2022 tavaszán rendelkezésre álló legfrissebb, 2020-as NUTS2 regionális adatok figyelembevételével –, azonban országos szinten már a 2021-es évről is vannak adatok, így – ahol lehetséges – a 2004-től 2021-ig időtartam alatt bekövetkezett változások kerülnek elemzésre. A jobb összehasonlíthatóság érdekében a 2004 után csatlakozott országok is már 2004-től az adatbázis részét képezik és beleszámítanak az uniós átlagba. Bulgária és Románia esetében az uniós csatlakozás nem jelentett változást az egy főre jutó GDP jelentős emelkedésében, még a válságot követően is viszonylag gyors visszapattanásról lehet beszélni, a vizsgált 17 év alatt Bulgária több mint megduplázta, Románia pedig több mint megtriplázta a mutató értékét. Ezzel szemben Horvátországot mélyebben érintette a válság, melynek hatásai jóval elhúzódtak, és nagyobb lendületet csak 2015-től kapott a horvát gazdaság (Ferkelt,2021). Mindhárom

¹³ A kutatáshoz az Eurostat adatbázisából az országos adatokra 2022. március 23-i, a regionális adatokra 2022. április 18-i frissítések képezik az elemzések adatbázisának alapját.

országban jelentős visszaesést okozott 2020-ban a covid-válság, amit 2021-ben visszapattanás követett. A 2020-as válság nagyobb visszaesést okozott Horvátországban tekintettel a turizmus magas részarányára, míg Romániában kisebb volt a visszapattanás mértéke.

2. táblázat: Az Európai Unió (27 ország) átlagának és tagországainak vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó bruttó hazai össztermékének változása (százalék) és a felzárkózó országok uniós átlagtól mért lemaradásának változása (euró) 2004-2020 és 2004-2021 között

	2004-2020			2004-2021		
	átlagos éves növekedés (%)	átlagolt vett elférés változása (euró)	átlagolt vett lemaradás változása (euró)	átlagos éves növekedés (%)	átlagolt vett eltérés változása (euró)	átlagolt vett lemaradás változása (euró)
Európai Unió - 27 ország (2020-tól)	2,34			2,66		
Ausztria	2,08	900		2,23	300	
Belgium	2,02	600		2,51	2100	
Bulgária	5,30	200	200	5,52	-700	-700
Ciprus	1,83	-3500	-3500	2,13	-4 000	-4000
Csehország	3,36	2000	2000	3,53	1 400	1400
Dánia	2,81	4700		3,03	5000	
Észtország	5,39	4700	4700	5,75	5300	5300
Finnország	2,13	-500		2,49	0	
Franciaország	1,83	-1200		2,15	-1200	
Görögország	-0,17	-10900	-10900	0,52	-11000	-11000
Hollandia	2,11	1600		2,40	2100	
Horvátország	3,34	-1500	-1500	4,14	-500	-500
Írország	4,78	22000		5,30	28400	
Olaszország	0,99	-4800	-1900	1,47	-4500	-1600
Lengyelország	4,89	3000	3000	5,16	2800	2800
Lettország	5,26	2300	2300	5,52	2000	2000
Litvánia	6,06	6700	6700	6,26	6800	6800
Luxemburg	2,87	17200		3,47	25600	
Magyarország	3,35	100	100	3,74	0	0
Málta	3,20	2600	2600	3,55	2900	2900
Németország	2,36	2000		2,53	1600	
Portugália	1,77	-3400	-3400	1,94	-4700	-4700
Románia	7,79	5500	5500	7,87	5100	5100
Spanyolország	1,30	-4900	-4700	1,67	-5300	-5100
Svédország	2,10	400		2,42	900	
Szlovákia	3,65	-200	-200	3,74	-1500	-1500
Szlovénia	2,63	-800	-800	3,03	-600	-600
Konvergencia országok száma, ahol az egyenlőtlenségeket csökkentették	12		9	12		7

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2. táblázat átlagos éves növekedés oszlopaiban látható, hogy a 27 tagországból 15 ország teljesített átlagon felül a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék növekedése tekintetében. (A 2004-2018 időszakot vizsgálva a még EU tag Egyesült Királyság – a 2020 áprilisi adatok alapján – átlagos éves növekedése a vizsgált mutató tekintetében 1,36 százalékos volt, -3000 eurós átlagtól vett eltérés változással, vagyis átlag alatti, de pozitív előjelű növekedés volt jellemző, összességében pedig az átlaghoz felülről konvergált (Gergics, 2019).) A 27 tagországból azonban 2004-ben a 13 akkor és később csatlakozott tagország (szürkével kiemelve), illetve Görögország, Spanyolország, Portugália, – majd 2013-tól – Olaszország teljesített EU átlagon aluli PPP-n mért egy főre jutó GDP-t, így összesen 17 országban értelmezhető a konvergencia¹⁴ (dólt betűvel kiemelve a táblázatban). Ebből a 2004-ben, illetve azt követően csatlakozott tagországok esetén a növekedés – Ciprus kivételével – meghaladta az uniós átlagos növekedést, vagyis arányaiban történt felzárkózás. A korábban csatlakozott, de 2004-ben uniós átlag alatt teljesítő országokban nem történt felzárkózás, sőt a 2004-ben még átlagos fejlettségi szint feletti Olaszországban – amely 2013-tól átlag alatti értékeket mutat – sem. Így a 17 uniós átlag alatti fejlettségi szintű ország közül 2004-2020-at (és 2021-et is) tekintve 12 országban történt felzárkózás. A 2004-2020 és a 2004-2021 időszakot összehasonlítva az látható, hogy a 2021-es növekedés felhúzta mind az uniós, mind az összes tagország átlagos éves növekedését az időszakra vonatkozóan.

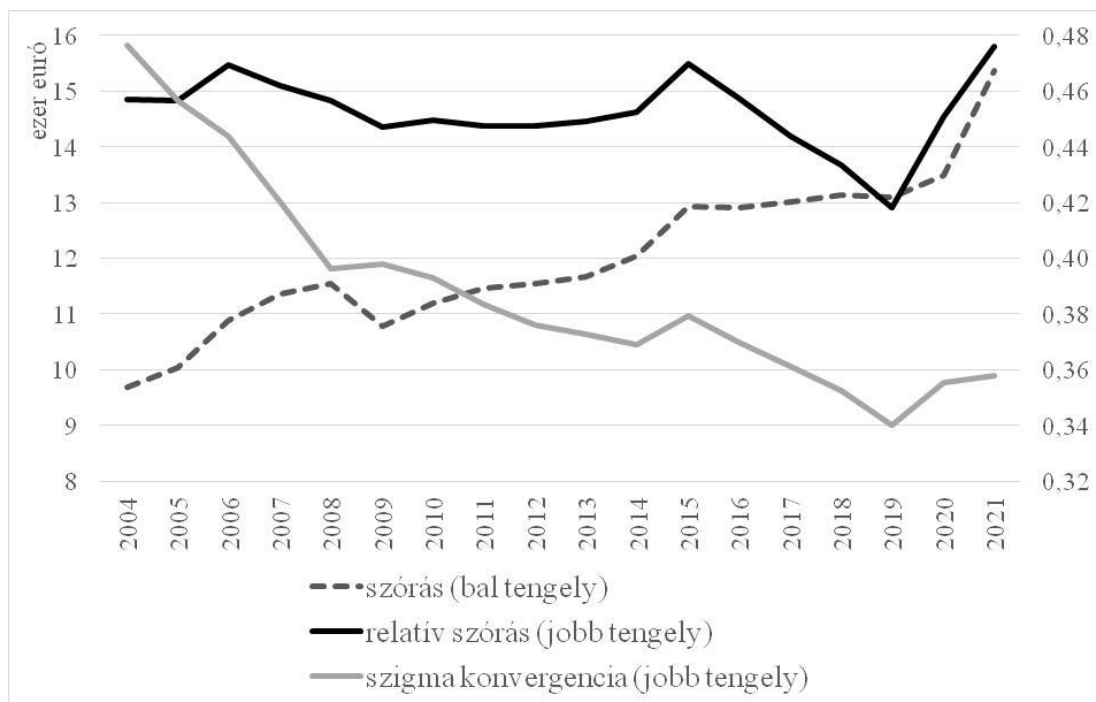
Az egyenlőtlenségek mennyiségi csökkenése – a táblázat második és ötödik adatoszlopa, mely az átlagtól való eltérés, a harmadik és hatodik adatoszlop pedig a lemaradás változását mutatja euróban kifejezve – már más képet mutat. A 17 országból csak 9 tagország esetén (Bulgáriában, Csehországban, Észtországban, Lengyelországban, Lettországon, Litvániában, Magyarországon, Máltán és Romániában) csökkentek az egyenlőtlenségek a vizsgált mutató tekintetében 2004-2020-at tekintve, ám 2021-ig vizsgálva csupán 7 tagországban. Az eltérés oka, hogy Bulgáriában és Magyarországon a 2021-es évben a növekedés elmaradt az uniós PPP-n mért egy főre jutó GDP növekedésétől, így Bulgária 2020-ra a 200 eurós felzárkózását 2021-re 700 eurós lemaradásra, Magyarország pedig a 100 eurós felzárkózását 0-ra redukálta. A legnagyobb felzárkózást Litvánia érte el, a legnagyobb leszakadást pedig

¹⁴ 2020-ban és 2021-ben is 17 átlag alatti fejlettségi szintű ország: BG, CZ, EE, EL, SP, HR, CY, IT, LT, LV, HU, MT, PL, PT, RO, SI, SK. Megjegyzés: Olaszország csak 2013 óta átlag alatti, Spanyolország 2005-2008 között átlag feletti, Ciprus 2005-2010 között átlag feletti, és Málta 2017-2019 között átlag feletti szinten volt.

Görögország mutatja. A 2004 előtt csatlakozott átlag alatti fejlettségi szintű tagországok esetében az egyenlőtlenségek e mutató tekintetében is nőttek. A 2004-ben csatlakozott országok esetében 6 országban (2021-et is tekintve 5 országban) volt javulás, míg Ciprus, Horvátország, Szlovákia¹⁵ és Szlovénia esetében növekedett az átlagtól való lemaradás. A 2004 után csatlakozottak közül Bulgáriában és Romániában javultak az értékek, bár 2021-et is figyelembe véve csak Romániában.

A 7. ábra az uniós országok vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének szórását, relatív szórását, valamint σ -konvergenciáját mutatja a vizsgált időszakban.

7. ábra: Az Európai Unió tagországai vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2021 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

Az Európai Unió tagországainak konvergenciáját tekintve a 2004-es bővítést követően a szórás – vagyis az országok közötti egyenlőtlenségek nagysága a vizsgált

¹⁵ Szlovákia 2015 és 2017 között a PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján az EU átlagának 78 százalékáról 71 százalékára esett, feltehetőleg „a keresztmetszeti összehasonlítás módszerében történt változás miatt, [...] az időbeli összehasonlításra szolgáló indikátorok szerint szó sincs az ország visszaeséséről. [...] megállapíthatjuk, hogy nincs kézenfekvő magyarázat az extrém összetételhatásra, ezért az ország PPP-n mért relatív mutatóinak időbeli összehasonlításából nem tanácsos következtetéseket lezúrní. Az alternatív mutatók között Szlovákia esetében tapasztalt, néhány év alatt bekövetkezett szétnyílás azonban viszonylag ritka.” (Oblath, 2021b, 16.o.)

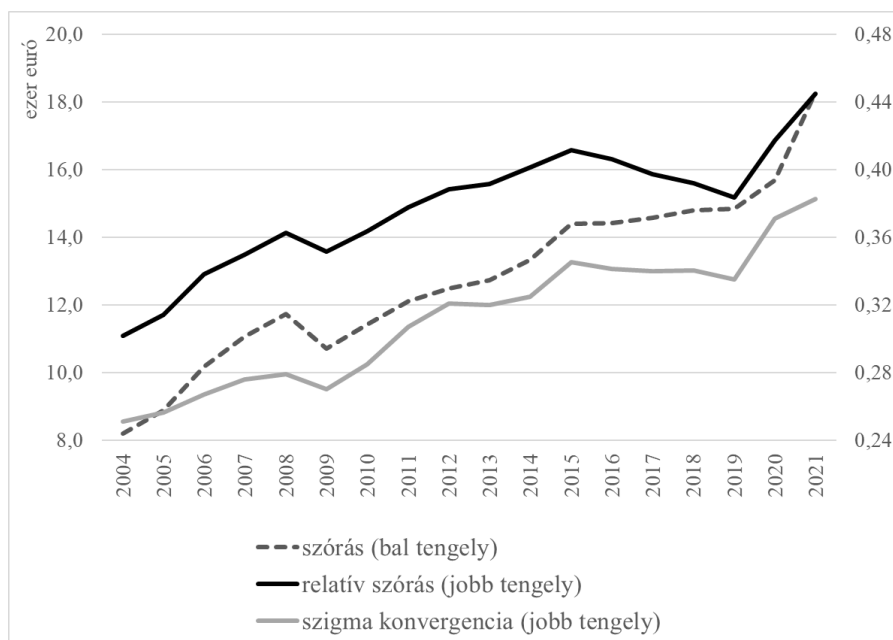
mutató tekintetében – folyamatosan (időnként megugróan) emelkedett, kivéve 2008 és 2009 között, amikor jelentősebben csökkent. Míg a gazdasági és pénzügyi válság 2009-ben redukálta (majd az azt követő években lassan növelte) az országok közti különbségeket, addig 2012-ben a szuverén adósságválság és 2020-ban a covid19 okozta válság növelte (majd az azt követő gazdasági visszapattanás hirtelen megugrasztotta) a különbségeket.

Amennyiben a relatív szórást vizsgáljuk, akkor még szakaszosabb az összkép. Két jelentős meredekségű szakasz emelhető ki, vagyis két erőteljes konvergencia szakasz, egy 2006 és 2009 között, egy pedig 2015 és 2019 között. E mutató tekintetében 2004-hez képest az értékek 2020-ra javulást jeleznek, de 2021-re már nem.

A σ -konvergenciát elemezve az országok közeledtek egymáshoz, (mind 2020, mind 2021 tekintetében is) egyedül 2008 és 2009, illetve 2014 és 2015 között, valamint 2020-tól nem volt konvergencia, de összességében 2004-től igen jelentős közeledés történt.

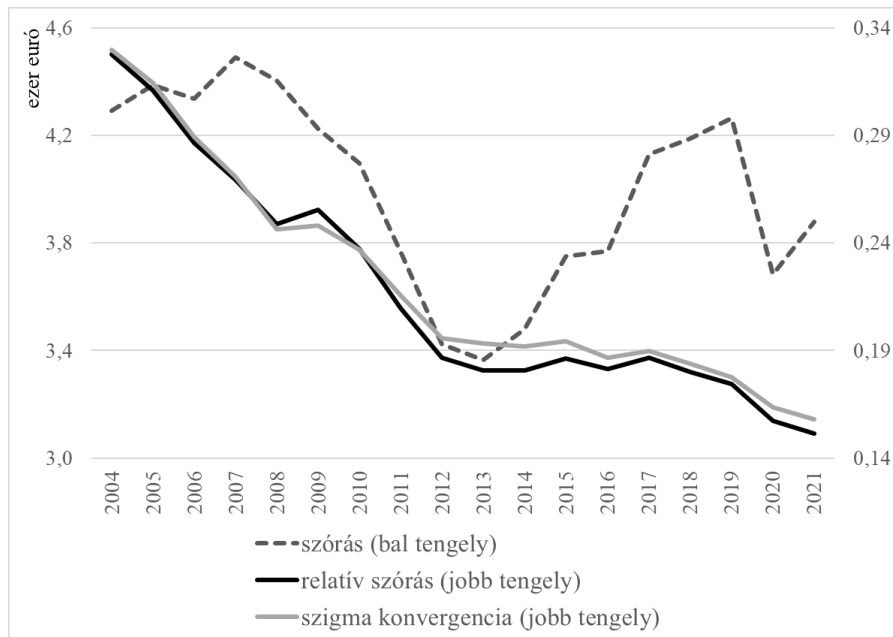
Amennyiben a sokaságot két csoportra bontjuk; 2004 előtt, illetve 2004-ben és az után csatlakozott tagországok csoportjára, akkor egy érdekes különbséget lehet látni a konvergencia tendenciájában és a világválságokkal összefüggésben.

8. ábra: Az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott tagországai csoportjának (EU14) vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2021 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

9. ábra: Az Európai Unió 2004-ben és az után csatlakozott tagországai csoportjának (EU13) vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2021 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

A 8-9. ábrát összevetve az látható, hogy a 2004 előtt csatlakozott tagországok esetében a vizsgált mutató tekintetében 2004 és 2020 között durván megduplázódott a szórás, míg a 2004-ben és azt követően csatlakozott országok csoportjában jóval mérséklődtek, így a két csoport között a szórás tekintetében négyszeres különbségek is adódnak. Még jelentősebb az eltérés, amennyiben a relatív szórást, továbbá a σ -konvergenciát vesszük figyelembe.

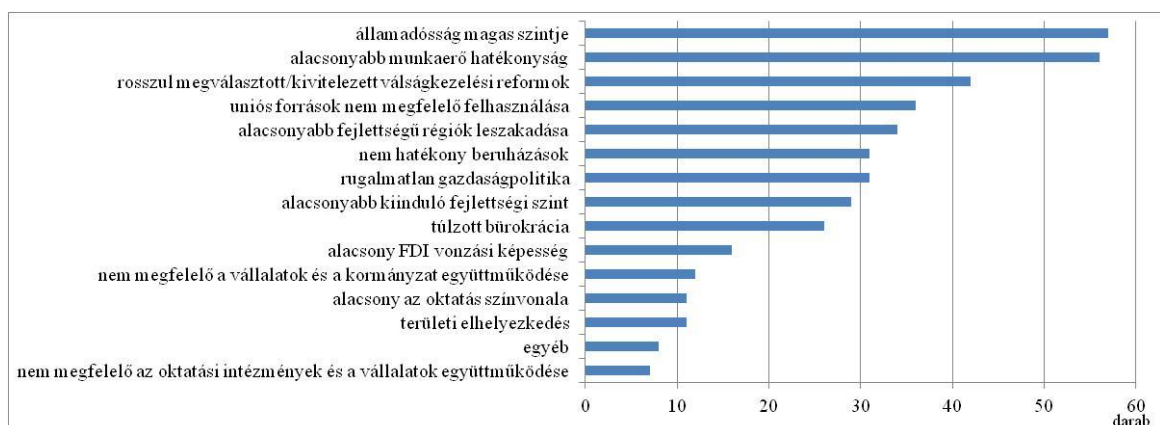
A másik érdekesség, hogy a 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági válság az összehasonlított részsokaságok szórására és konvergenciájára másképpen hatott. A 2004-ben és az után csatlakozott országok esetében a 2008-2009-es válság az addigi jelentős közeledést megtörte, így 2008 és 2009 között a szigma konvergencia alapján a különbségek növekedtek, míg a 2004 előtt csatlakozott tagországok esetében épp némi konvergencia jelentkezett 2008 és 2009 között a korábbi divergencia helyett. A 2012-es szuverén adósságválság és a 2020-as koronavírus okozta válság pedig ellenkezően hatottak; míg a 2004-ben és az után csatlakozott országok esetében 2020-ban a romló teljesítmény és 2021-ben a jelentős GDP növekedés is konvergenciához vezetett, addig a 2004 előtt csatlakozott tagországok esetében 2020-ban a visszaesés jelentős, míg 2021-ben a gazdasági visszapattnás némileg mérsékeltebb divergenciát okozott.

A 2004 előtt csatlakozott (EU14) tagországok esetében a divergencia egyik oka az uniós szinttől alacsonyabban teljesítő országok (illetve bizonyos régióik) fejlődési

csapdában léte (Diemer et al., 2022; European Commission, 2020c), mely kifejezés eredetileg a közepesen fejlettek csapdája, amelyet a latin-amerikai és a közép-keleti régió gazdaságaira alkalmaztak. A Világbank definíciója szerint az alapvetően olcsó munkaerőköltségen alapuló versenyképességüket a növekvő bérigények miatt fokozatosan elvesztő gazdaságok (World Bank, 2010). A növekvő import és a csökkenő vagy stagnáló export párosának kihívására nem jelent megoldást pusztán az árfolyamok kezelése, struktúraváltás szükséges, javítani kell a termelékenységet és az innovációra való képességet (Eichengreen et al., 2013; Lee–Ramanayake, 2018). Az Európai Unió dokumentumaiban a közepesen fejlettek csapdája kifejezést régiós szinten alkalmazzák (European Commission, 2017; European Commission, 2020c), jelen esetben országos szinten is hasonló (az országok a PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján az uniós átlag 75-120 százalékos szintjén állnak, vagy álltak még 2004-ben, valamint fejlődésükben megrekedtek). Portugália, Görögország, Spanyolország és Olaszország gazdasága már a 2008-2009-es világválságot megelőzően lassuló fejlődést mutatott, szükségessé vált a modernizálás, a struktúraváltás, a stabil és hosszú távú reformprogramok¹⁶.

A négy déli ország esetében a legjelentősebb problémákat a szakértői kérdőív összesítése alapján a következő (10.) ábra foglalja össze.

10. ábra: Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország fejlődésbeli lemaradásának legjelentősebb okai (a 2004-2020 időszakban) a szakértői kérdőív alapján, válaszok száma (db)



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

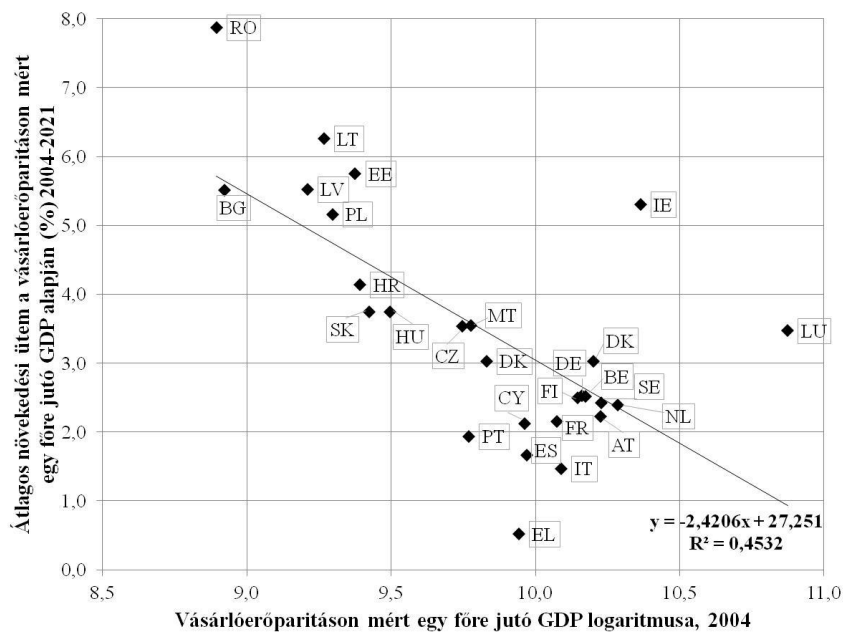
A szakértői vélemények összesítése alapján a déli országok lemaradásának legfőbb okai (a szakértők több mint 55 százaléka jelölte ezt meg) az országok államadósságának magas szintje és az alacsony munkaerő hatékonyság. Harmadik helyre a rosszul

¹⁶ Részletesebben a 16-18. ábrák alatti elemzésben.

megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok kerültek. Továbbá minden harmadik-negyedik szakértő problémásnak vélte az uniós források nem megfelelő felhasználását, az alacsonyabb fejlettségi szintű régiók leszakadását, a nem hatékony beruházásokat, a rugalmatlan gazdaságpolitikát, a túlzott bürokráciát, sőt még azt a tényt is, hogy eleve alacsonyabb volt a kiinduló fejlettségi szintjük a többi régió tagállaméhoz (EU14) képest. Bár közös a négy országban a (fél)periférikus helyzetük, a szakértők csupán 10 százaléka jelölte meg a területi elhelyezkedést, mint a fejlettségbeli lemaradás okát. Továbbá míg az alacsony munkaerő hatékonyságot sokan kiemelték, az oktatás színvonalával a legtöbbször nem volt kifogása.

Az unión belüli tagországok közötti β -konvergenciát a következő (11.) ábra mutatja.

11. ábra: Az Európai Unió tagországai vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) β -konvergenciája 2004-2021 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

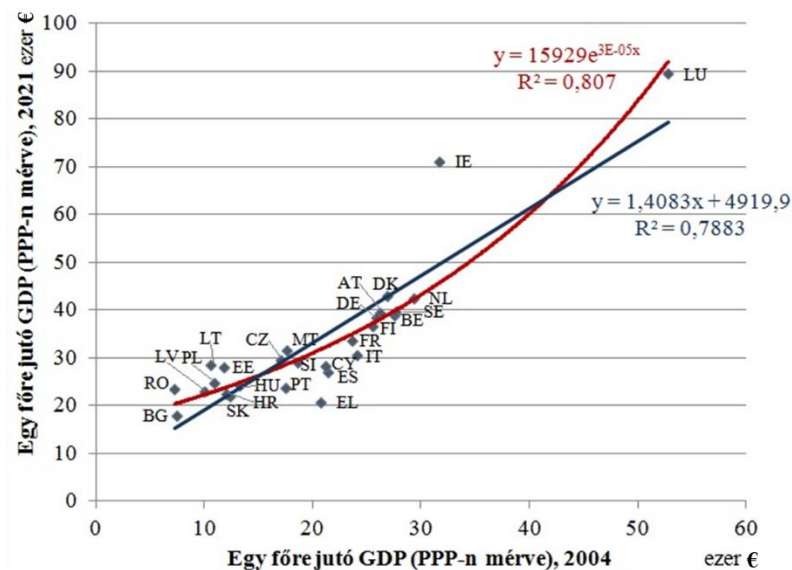
A kapott regressziós egyenes egyenlete alapján a β értéke (x együtthatója) negatív előjelű, így a tagországok között a vizsgált időintervallum alapján van β -konvergencia. Fel kell hívni a figyelmet azonban arra, hogy a többszörös determinációs együttható (R^2) értéke nem túl magas, a kapott modell magyarázó ereje 45 százalékos, amiből kiszámítva a többszörös korrelációs együtthatót ($R=0,6732$) a tényleges és a modelltől becsült GDP közepes erősségű együttmozgását jelzi, így a modell előrejelző képességét

korlátozottan lehet csak kezelni¹⁷. Az ábrán minél feljebb helyezkedik el egy ország, annál nagyobb növekedést produkált a vizsgált időszakban, és minél inkább jobbra helyezkedik el, annál magasabb volt az egy főre jutó bruttó hazai összterméke (annak is a logaritmizált értéke) a kezdeti időpontban (2004-ben). A béta konvergenciából meg lehet becsülni az egyes országok felzárkózási idejét, így például a kapott modell alapján a 2004-2021-es időszakot alapul véve ceteris paribus Románia 2026-ban, Csehország 2030-ban, Lengyelország 2032-ben, Bulgária 2042-ben, Horvátország 2044-ben, Magyarország 2049-ben, míg Szlovákia 2056-ban érheti el az uniós átlagot.

A felzárkózáshoz kapcsolódóan a szakértői kérdőív válaszadói várakozása alapján az Európai Unión belül egyáltalán nem valószínű az országok abszolút konvergenciája. Közel 20 százalékuk szerint a legtöbb tagország az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni, 38,6 százalékuk szerint 75 és 90 százalék közötti szintig, míg 41,6 százalékuk szerint egyes országok megrekednek és még az uniós átlag 75 százalékát sem fogják elérni (a PPP-n mért egy főre jutó GDP tekintetében).

Annak a tesztelése, hogy az országok fejlődése a kiindulási fejlettségi szinttől függ-e az országok közötti vizsgált időszak eleji és végi időpontban mért fejlettségi szintekre felrajzolt regressziós egyenlet becsléssel történik.

12. ábra: Az EU (27) tagországa fejlettségének (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) összevetése 2004-ben és 2021-ben



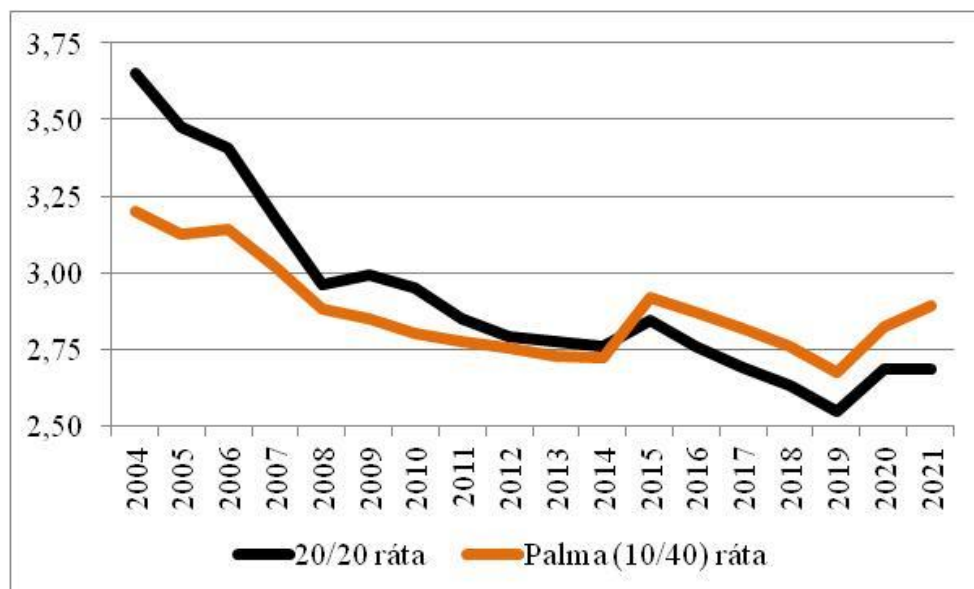
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

¹⁷ Meg kell jegyezni, hogy a 2004-2020 időintervallumra számolt béta konvergencia értékei nagyon hasonlóak a 2004-2021-eshez viszonyítva, így nem szükséges külön bemutatni a 2004-2020-as időszakra is a számításokat. A 2004-2020-as intervallumra kapott egyenlet és többszörös determinációs együttható értéke a következő: $y = -2,5412x + 28,1$ $R^2 = 0,4679$

A 12. ábra alapján a 2004-2021 időszakot¹⁸ elemezve a tagországok fejlettségére felírt lineáris regressziós egyenes többszörös determinációs együtthatója (R^2) értéke magas, a kapott modell magyarázó ereje 79 százalékos, amiből kiszámítva a többszörös korrelációs együtthatót ($R=0,8879$), a tényleges és a modelltől becsült GDP erős együttmozgását jelzi¹⁹. Még erősebb kapcsolat mutatkozik, amennyiben exponenciális egyenlet becslést alkalmazunk, ez esetben a modell magyarázó ereje 81 százalékos, ami a tényleges és a modelltől becsült GDP erős együttmozgását jelzi. Ez azt jelenti, hogy az uniós országok fejlődése nagyban függ a kiindulási pozíciójuktól, amilyen alacsony szintről indult egy ország, annál nehezebben halad a felzárkózási úton, és minél magasabb szintről indult egy ország, annál jobban képes a fejlődésre. Ez felhívja a figyelmet arra is, hogy a béta konvergenciát fenntartással kell kezelni, mivel annak alap feltevése, hogy az alacsonyabb szintről induló gazdaságok gyorsabb fejlődést tudnak elérni.

A jövedelmi ötök aránya, vagy röviden 20/20 ráta és a Palma (10/40) ráta változását a 13. ábra mutatja.

13. ábra: A 20/20 és a Palma ráta változása az Európai Unió (27) tagországában (PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján, euró) 2004-2021 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

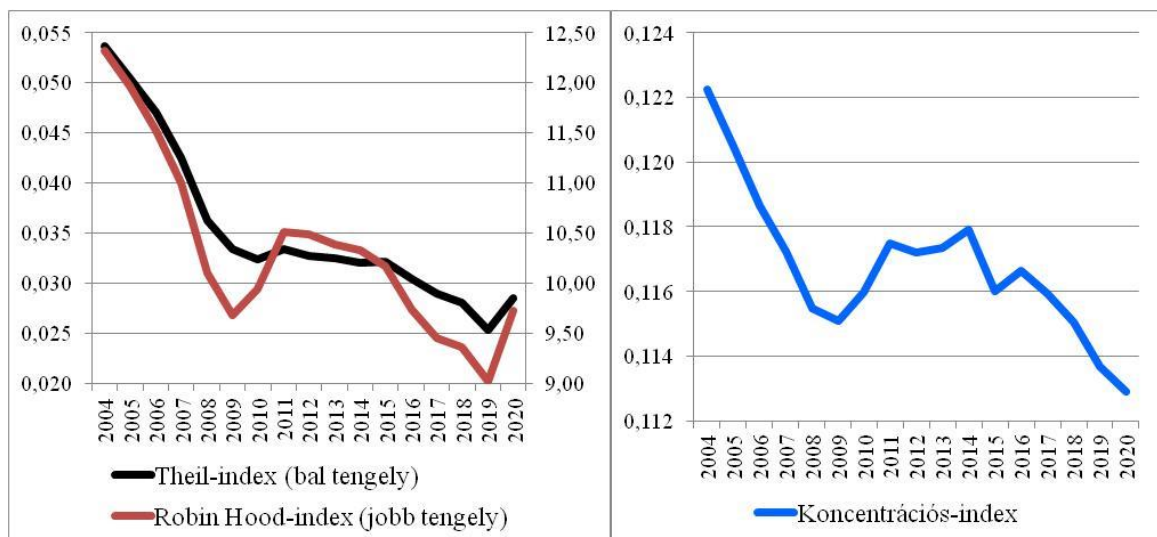
¹⁸ A 2004-2020-as időszakra kapott becslések is nagyon hasonlóak: a regressziós egyenes egyenlete: $y = 1,2518x + 5216,2$, ahol $R^2 = 0,8101$, továbbá az exponenciális egyenlet: $y = 14637e^{3E-05x}$ ahol $R^2 = 0,8111$

¹⁹ A modell standard hibája (a modell tévedései adott országra nézve) 4547,6 euró (egy tizedesjegyre kerekítve), azaz ilyen mértékben szóródnak a mintabecslések a sokaság jellemzője körül.

A felső és az alsó 20 százalék jövedelmének aránya a vizsgált időszakban összességében jelentősen csökkent (3,65-szörös különbségekről 2,68-szoros különbségekre), a 2009-es év némi növekedést (divergenciát), a 2012-es év csökkenést (konvergenciát), a 2020-as év pedig jelentősebb emelkedést (divergenciát) hozott. A válságéveken túl kiemelendő a növekedést okozó 2015-ös év. Ehhez képest a felső 10 százalék és az alsó 40 százalék jövedelmének aránya a vizsgált időszakban kevésbé csökkent (3,20-ról 2,89-szoros különbségekre), 2015-től a 20/20 ráta értékét meg is haladja, a 2014-es értéktől egyedül a 2019-es évben mért érték volt jobb. A válságéveket tekintve a Palma ráta alapján a 2009-es és a 2012-es évben konvergencia, míg 2020-ban divergencia mutatkozott.

Az országok közötti egyenlőtlenségek vizsgálatára számított Theil-indexek és Robin Hood-indexek, valamint a koncentrációs-indexek értékeinek változását a 14. ábra szemlélteti.

14. ábra: A Theil-index és a Robin Hood-index (bal oldali ábra), valamint a koncentrációs-index (jobb oldali ábra) értékei az EU 27 tagországa teljesítményének (PPP-n mért GDP (euró) a népességszámokkal súlyozva) egyenlőtlenségére vonatkozóan 2004 és 2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a; 2022e) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004 és 2020 időszakot vizsgálva a Robin Hood-index²⁰ alapján összességében csökkentek az egyenlőtlenségek, míg 2004-ben az egyenlő eloszlás érdekében a jövedelem több mint 12 százalékát lett volna szükséges átvinni az átlag felettiektől az

²⁰ Az index értékészlete a [0;99,999) intervallum, 0 értéket akkor vesz fel, ha nincsenek egyenlőtlenségek, míg a maximumot akkor, ha egyetlen területi egységen koncentráldódik a teljesítmény.

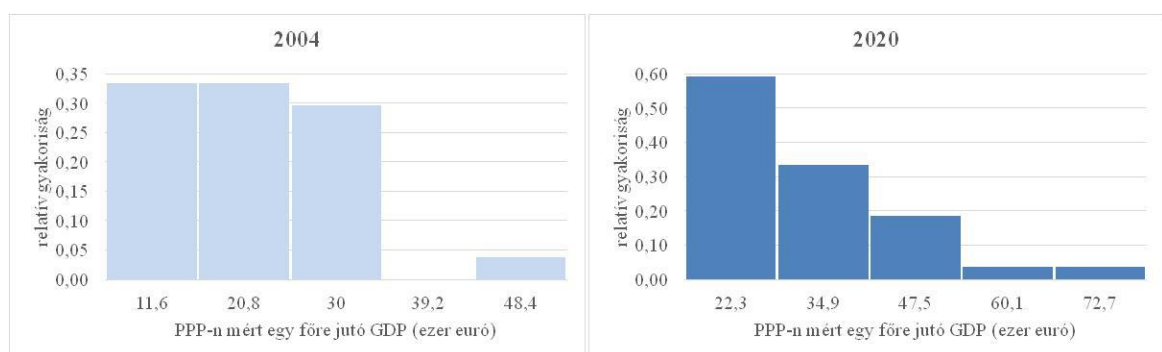
átlag alattiakhoz, addig 2020-ban ez az érték 10 százalék alá ment. A válságok az index alapján 2009-ben és 2012-ben konvergenciát, 2020-ban pedig divergenciát okoztak az országok közötti egyenlőtlenségek terén. A legnagyobb ütemű csökkenés az egyenlőtlenségek területén 2004 és 2009 között volt tapasztalható.

A Theil-index²¹ alapján az Európai Unión belül csökkentek az országok közötti egyenlőtlenségek a 2004-2020-as időszakot vizsgálva, melynek legnagyobb részét a 2004-2010-ig tartó időszak nagyfokú konvergenciája tesz ki. A 2004-es csatlakozást követően az akkor csatlakozott „új” tagországok jelentős felzárkózást értek el. A válságokat kiemelve: 2009-ben és 2012-ben is konvergencia, míg 2020-ban divergencia jelentkezett a Theil-index alapján. Az ábrán látható, hogy a Robin Hood-indexhez hasonlóan, mégis némileg attól eltérően méri az egyenlőtlenségeket. Jelenleg nem tűnik lényegesnek mindkét mutató alkalmazása, azonban a Robin Hood-index a különböző országok és régiók összehasonlítását is lehetővé teszi, míg a Theil-index a felbonthatósága miatt lesz fontos a további fejezetekben és alfejezetekben.

A 2004 és 2020 időszakot vizsgálva a koncentrációs-index²² alapján összességében csökkentek az egyenlőtlenségek. A válságok az index alapján 2009-ben, 2012-ben, sőt 2020-ban is konvergenciát okoztak az országok közötti egyenlőtlenségek terén.

A 15. ábra az Európai Unió tagországainak hisztogramja mutatja a vizsgált időszak elején és végén.

15. ábra: Az EU 27 tagországának hisztogramja 2004-ben és 2020-ban a PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) alapján



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

²¹ A Theil-index értékkészlete a $[0;3,296)$ intervallum, – a Robin Hood indexhez hasonlóan – a 0 értéket akkor veszi fel, ha nincsenek egyenlőtlenségek, míg a maximumot akkor, ha egyetlen területi egységen koncentrálódik a teljesítmény.

²² Az index értékkészlete a $[0,037;1)$ intervallum, minimum értékét akkor veszi fel, ha nincsenek egyenlőtlenségek, míg a maximumot akkor, ha egyetlen területi egységen koncentrálódik a jövedelem.

A hisztogramok felrajzolása alapján látható, hogy sem a vizsgált időszak elején, sem a végén nem közelítettek az értékek a normális eloszláshoz. Mindazonáltal, míg 2004-ben a középső és az alsóbb kategóriákban viszonylag kiegyenlítettebb volt az eloszlás, addig 2020-ban az országok közel 60 százaléka az átlaghoz viszonyítottan a legszegényebb kategóriába került²³, inkább exponenciálisan csökkenő függvény képét mutatják az adatok. Ez alapján az országok között nőttek az egyenlőtlenségek.

A válságokkal összefüggésben a fejlettségi szint (átlag feletti és átlag alatti) és a visszaesés mértéke (átlag feletti és átlag alatti) alapján négy csoportra bonthatóak a tagországok

- fejlett országok, átlagostól nagyobb visszaeséssel,
- fejlett országok, átlagostól kisebb visszaeséssel,
- átlag alatti fejlettségű országok, átlagostól kisebb visszaeséssel, valamint
- átlag alatti fejlettségű országok, átlagostól nagyobb visszaeséssel.

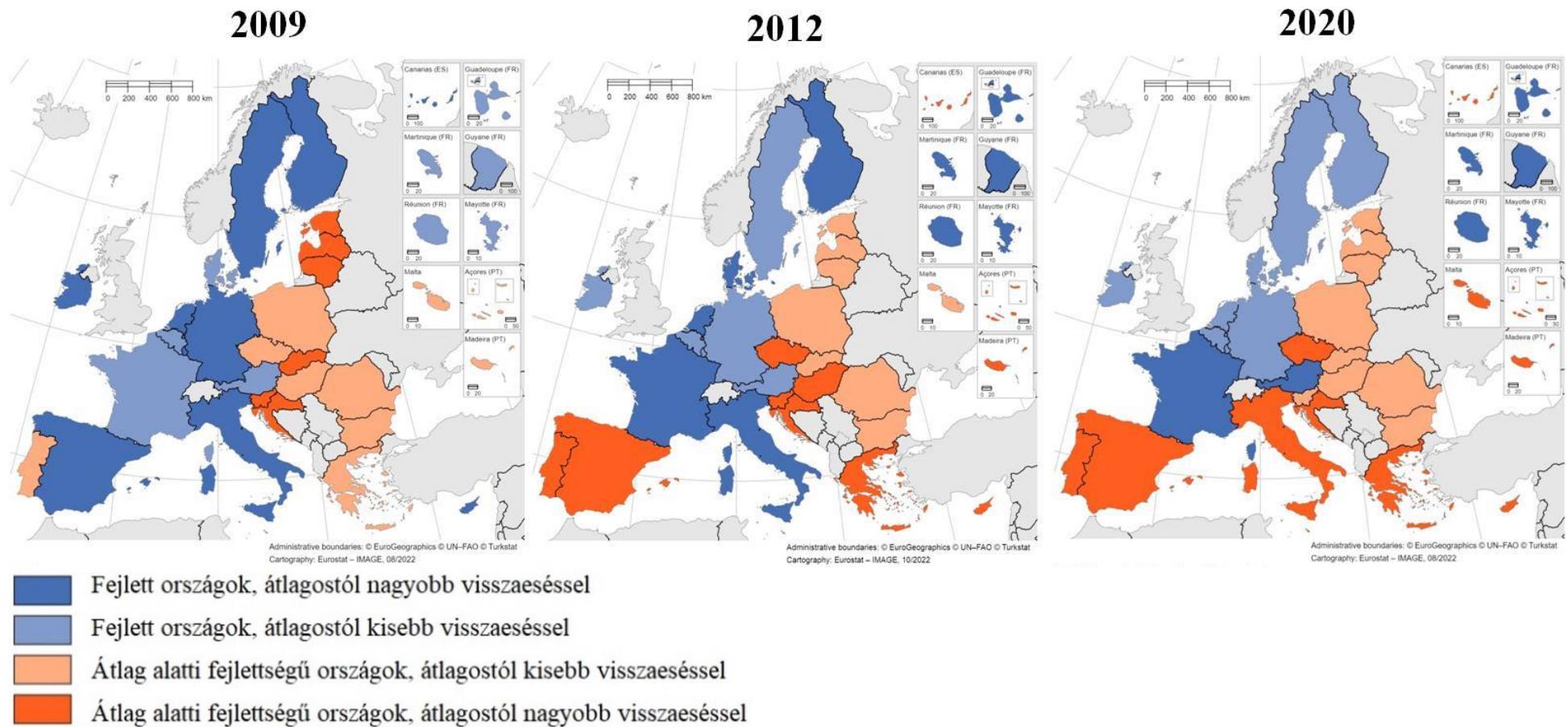
Ezen csoportosítás alapján a három kiemelt válságév összehasonlítása kerül ábrázolásra a 16–18. számú ábrákon.

²³ Meg kell jegyezni, hogy a 2004-ben mért EU átlag PPP-n mért 21200 euró/fő-ről 2020-ra 29900 euró/fő-re emelkedett, vagyis 17 év alatt 41 százalékkal emelkedett.

16. ábra: A gazdasági visszaesés mértéke az átlag fölött és alatt teljesítő tagországok esetében 2009-ben

17. ábra: A gazdasági visszaesés mértéke az átlag fölött és alatt teljesítő tagországok esetében 2012-ben

18. ábra: A gazdasági visszaesés mértéke az átlag fölött és alatt teljesítő tagországok esetében 2020-ban



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

A 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság az Európai Unió tagállamait különböző fejlettségi szinten érte, különböző gazdaságpolitikák alkalmazása mellett. Miután a fiskális politika nem egységes az Unióban, így a gazdasági visszaesés mérséklésére nemzeti keretek között születtek megoldások. Ennek következtében voltak sikeresnek mondható országok és olyanok is, amelyek fizetéseképtelenséghez közel kerültek. Az sem volt mindegy, hogy milyen helyzetben érte a globális válság az egyes országokat, bizonyos országokban hiányoztak a strukturális reformok, a versenyképességet javító szakpolitikai intézkedések, vagy éppen a privatizáció elmaradása miatt jelentkező versenyképességi problémák megoldására való törekvés. A válság következményeként a visszaesés mélypontja 2009, amikor az Unióban az átlagos visszaesés az előző évhez mérten 4,74 százalékos volt – amennyiben a 2020-tól EU tag 27 ország vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP értékét vizsgáljuk. Ez alapján lettek a 16. ábrán sötétebb színnel (kékekkel az átlag feletti fejlettségű és narancssárgával az átlag alatti fejlettségű országok) kiemelve 2009-ben (valamint a 17. és 18. ábrán 2012-ben és 2020-ban is) az átlagostól mélyebb visszaesést teljesítő országok.

Az akkor uniós átlag alatti fejlettségű országok közül a legnagyobb visszaesés 2009-ben a *Balti országok* esetében volt tapasztalható, Lettorszában és Litvániában 15 százalék körüli, Észtországban pedig 13 százalék körüli volt.

A három ország a 2000-es évektől – különösen az uniós csatlakozással – kiemelkedő gazdasági növekedést produkált viszonylag alacsony szintről indulva, mindazonáltal a növekedés ilyen fokú gyorsulását a gazdaság túlfűtöttsége okozta. A növekedést nagyrészt a belső fogyasztás emelkedése okozta, illetve bizonyos esetekben a privatizáció, a zöldmezős beruházások, vagy – elsősorban a skandináv országokból származó – pénzügyi tőke jelenléte, továbbá a csatlakozással megnyíló piacok nyújtotta keresletnövekedés. A növekedésben a magas munkatermelékenység a piaci szolgáltatások területén; a közlekedés, az ingatlanpiaci tevékenység és a pénzügyi közvetítés területén jelentkezett, míg a feldolgozóiparban átlagosan alacsony volt. A strukturális gyengeségek (fogyasztás növelése külső hitelek bevonásából, termelékenység növekedésének elmaradása a jövedelmek emelkedésétől, külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg tartós hiánya, külföldi tőke szolgáltató ágazatokba és az ingatlanpiacra korlátozódása) már 2007 végétől megmutatkoztak, így a válság mindezekkel együtt még nagyobb gazdasági visszaesést okozott, Lettország esetét pedig súlyosbította az – amerikaihoz hasonló – ingatlanpiaci buborék kipukkanása. (Halmai, 2014; Meisel, 2009; Rácz, 2009) Lettország 7,5 milliárd eurós

segélycsomagot fogadott el és gazdasági megszorító intézkedéseket hozott, mint a hozzáadottérték-adó emelése (10 százalékról 18 százalékra), a közszférában leépítések és bércsökkenések, valamint a jóléti kiadások csökkentése. Litvániában is a fő hangsúly a kiadások (30 százalékos) csökkentésén volt, szintén áfakulcs emelés és államháztartási kiadások szigorítása történt (nyugdíjak jelentős csökkentése, közszférában leépítések és bércsökkenések stb.), de megjelentek a gazdaságélénkítő tervek is. Észtország helyzete a három ország közül a legstabilabb rugalmasabb gazdaságpolitikájával és jelentősebb tartalékaival, uniós viszonylatban is igen alacsony (10 százalék alatti) GDP-arányos államadósság szinttel. Ugyan itt is történt kiadáscsökkentés és hozzáadottérték-adó emelés, azonban a nyugdíjakon emeltek és jelentős gazdaságélénkítő intézkedéseket hoztak. A balti országok a válságkezelés alatt is kitartottak az euró bevezetésének szándéka mellett, így az euróhoz rögzített árfolyam mellett is, aminek következtében a monetáris politika eszközei híján a belső leértékelést választották. A három ország közül elsőként Észtország 2011-ben vezethette be az eurót²⁴, mely még stabilabbá tette a gazdaságát. (Eurostat, 2022h, Meisel, 2009; Kovács–Halmosi, 2012)

Szlovéniában a visszaesés mértéke megközelítette a 10 százalékot 2009-ben, aminek egyik fő oka az export közel 20 százalékos visszaesése volt, továbbá a belpolitikai válság, illetve a nem hatékony költségvetési gazdálkodás. Válságkezelési módszerei eltértek a többi országtól: adókat csökkentettek, egyszerűsítették az adózást, s a kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos beruházásokra adómentességet nyújtottak, továbbá munkahelymegőrzés céljából több állami vállalatot is ideiglenesen veszteségesen működtettek. A növekedés megindulása elsődlegesen a fogyasztás növekedésének köszönhető. (EC, 2016a)

A 2009-ben még nem EU tag *Horvátországban* is 6 százalék fölötti visszaesés volt tapasztalható. Sérülékenysége oka elsődlegesen a külső forrásfüggősége; a turizmusból származó bevételek és a külföldön dolgozó munkások hazautalásai fedezték a magas folyó fizetési mérleg hiányt és jelentették a növekedés forrását, továbbá a külső forrású támogatások javították a költségvetési gazdálkodás fenntarthatóságát. (Novák, 2009)

Szlovákia bár 2009. január 1-jével az eurozóna tagja lett, a gazdasági teljesítménye 2009-ben így is közel -5,5 százalékos volt – a vizsgált mutató alapján. A korábbi évek rekordmagas növekedése egy exportvezérelt növekedés volt, ami elsődlegesen a kiemelt ágazatoknak; a járműgyártásnak és az elektronikai összeszerelésnek volt köszönhető,

²⁴ Lettország 2014-ben, Litvánia pedig 2015-ben vezette be az eurót.

melyek főleg a német piactól függenek. Az export jelentős visszaesésének következtében a növekvő munkanélküliség visszaszorítására, a munkahelyek megtartására és a gazdasági visszaesés mérséklésére irányultak a válságkezelési tervek. (Túry, 2009)

Az átlag feletti fejlettségi szinttel rendelkező országok esetében is voltak kiugróan nagy visszaesést mutató országok: Írországbn 8,5, Finnországban 7,7, Svédországban és Luxemburgban 7, Hollandiában 6,7, Spanyolországban 6,2, Olaszországban 5,5, Cipruson 5,2, sőt Németországban is 5 százalékos volt a visszaesés mértéke a vizsgált mutató tekintetében.

Írország nagyban függ két legjelentősebb partnerétől, az USA-tól és az Egyesült Királyságtól, így a válság gyors és mély begyűrűzését egyfelől ez okozta, másfelől a kilencvenes évek óta tartó hitelalapú fejlődés, az ingatlanpiaci túlfűtöttség és a külfölditőke-vezéreltség mind hozzájárultak. Írországbn a munkanélküliség drasztikusan emelkedett, a pénzügyi rendszer veszélybe került, 2010-ben az ország mentőcsomagot kapott 85 milliárd euró értékben, mely összeget kimagaslóan használták fel (például 2011-ben hat milliárd eurós csökkentést hajtott végre a költségvetési hiányán, reformot vezettek be a nyugdíjrendszerben, az egészségügyi ellátásban, a foglalkoztatásban életpálya modellt dolgoztak ki). (Artner, 2009; Halmosi, 2014)

Finnországban és Svédországban 2009 előtt jelentős GDP növekedés volt tapasztalható, a nagy visszaesés az export visszaesése és a belső fogyasztás csökkenésének volt következménye, melyhez hozzájárultak a csökkenő ingatlanárak, a fokozatosan gyengülő munkaerőpiac, a növekvő energiaárak és kamatok, amit Finnországban a munkaerőpiac merevsége, a társadalom elöregedésével járó kihívások és az adórendszer reformkényszere tovább tetézt. A gazdaságélénkítő csomagok elsősorban az export és a pénzügyi szektor élénkítésére fókuszáltak. (Lengyel, 2009)

Luxemburgot és Hollandiát a pénzügyi szektor jelentős súlya és a külkereskedelemtől való jelentős függés következtében a 2009-es válság gyorsan és mélyen érintette, likviditási problémák és tőzsdei értékvesztés jelentkezett. Stabil és érett gazdaságuknak, valamint a helyes gazdaságpolitikájuknak köszönhetően viszonylag gyorsan tudtak újra növekedési pályára állni. (Kovács–Halmosi, 2012; Somai, 2009)

Spanyolország 2009 előtt hosszabb időszakon át tartó jelentős GDP növekedést ért el, mely 2007-re már lelassult a növekvő külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg hiánya, a külső és belső eladósodása, továbbá az építőipar stagnálása következményeként. Spanyolországban a válság tovagyűrűzésének oka egyfelől a

korábbi rejtett problémák felszínre kerülése, másfelől pedig az ingatlanszektor felfutása során a nem prudens hitelezés következtében kialakult bankválság. 2000 és 2010 között 5 millió bevándorló érkezett Spanyolországba. Az olcsó munkaerő beérkezésének és az alacsony reálkamatlábaknak köszönhetően megnőtt az igény az új ingatlanok vásárlására. Az ingatlanok árait időközben mesterségesen felhajtották, így ingatlanpiaci buborék keletkezett. Ennek kipukkadása nemcsak jelzáloghitel-piaci válságot okozott, hanem az építőipari munkások zöme elvesztette a munkáját is (a válság előtt a munkaerő-állomány 13 százalékát szívtá fel az építőipar), így nőtt a munkanélküliségi ráta is. Mindehhez hozzájárultak a reálgazdaságbeli problémák; az alacsony termelékenység, a fejlesztések elmaradása, az egyetemek és vállalatok közötti kapcsolat hiánya, a közkiadások magas mértéke. (Éltető, 2014; Szilágyi, 2011)

Olaszországban a 2008-2009-es válság felerősítette a kilencvenes évek óta tartó folyamatosan lassuló gazdasági növekedést, stagnálást, a versenyképesség romlását (a két húzóágazat a textilipar és az autóipar problémáit). Bár Olaszországban a válság előtt nem rugaszkodtak el az ingatlanárak és a bankválság sem volt jelentős a lakosság és a vállalatok alacsony eladósodottsági szintje miatt, mindazonáltal a strukturális problémák, az államháztartás működési problémái, a nem hatékony beruházások a reálgazdaság válságát mélyítették. A magas államadósság és a magas költségvetési hiány azonban nem tett lehetővé nagyszabású mentőcsomagok kidolgozását. A megoldások között volt a nyugdíjkorhatár emelése, a közszférában dolgozók fizetésének befagyasztása, a helyi önkormányzatok forrásainak 13 millió eurós elvonása, a roncsautóprogram, és a költségvetési hiány csökkentésének elsődleges célként kitűzése. (Kovács–Halmosi, 2012; Szigetvári, 2009)

Ciprust, mint kis nyitott gazdaságot – ahol a szolgáltatásoknak magas az aránya a GDP-ben, alacsony az adószint, alacsony az áruexportalap, nagy arányú külföldi betétek vannak a bankokban és folyamatos külső egyensúlyhiányokkal küzd –, szintén az átlagostól mélyebben érintette a válság, mely 2008-ban az eurozónába lépéssel épp a válság előtt kezdett reformprogramok kidolgozásába, teljesítményalapú gazdálkodásra és középtávú költségvetési gazdálkodásra való áttérésre. Görögországtól való nagyfokú függése kihatással van a bankrendszerre és az ország fizetőképességére is. (EC, 2016b; Kovács–Halmosi, 2012)

A stabil, erős, kiegyensúlyozott gazdasági növekedést mutató *Németországot* a 2008-2009-es válság az erős pénzügyi összefonódások, a nagy exportra utaltság, illetve a húzóágazatok (gépkocsigyártás, gépgyártás) magas válságérzékenysége miatt az

átlagostól mélyebben érintette. A stabilitás érdekében a pénzpiacok stabilizálását célzó törvényt alkottak meg, az adóterheket csökkentették, a foglalkoztatást ösztönözték, a társadalombiztosítási járulékokat stabilizálták, a családtámogatásba történő beruházásokat ösztönözték, kidolgozták a németországi stabilitási és növekedési paktumot. (Kőrösi, 2009; Lehndorff, 2011)

2009-ben az átlag alatti fejlettségű országokban, ahol a visszaesés az átlagostól kisebb mértékű volt jelentősen hozzájárult a térségbe áramló uniós források szerepe. A 2004 előtt csatlakozott tagországok közül Portugáliában eleve alacsony volt a gazdasági növekedés és reformokra volt szükség, Görögországban pedig a jelzálogpiac nem volt érintett. A 2004-ben és azután csatlakozott tagországok esetében mérsékeltebb volt a visszaesés, egy-egy ágazatot érintett jobban. Lengyelországban pozitív előjelű maradt a GDP változása (a vizsgált változó esetén 1,4), mivel esetében kisebb szerepet játszik az export. Az átlag feletti fejlettségű országok esetében a visszaesés kisebb mértékű volt Franciaországban, ahol a belső fogyasztás szerepe meghatározó és bőkezű a társadalombiztosítás, továbbá Belgiumban és Dániában, ahol nagyon gyors reagálás, válságkezelés történt, valamint Ausztriában, ahol jelentős tartalékok álltak rendelkezésre az államadósság alacsony szintje, illetve a privatizációs lehetőségek miatt. (Rác, 2009)

A 2008-2009-es válság és elsősorban országspecifikus hatások következtében *2012-2013-ban szuverén adósságválság*²⁵ alakult ki, 2012-es mélyponttal. A 17. ábrán is megfigyelhető, hogy az átlagostól alacsonyabb fejlettségű, azaz konvergencia országok közül a vizsgált mutató tekintetében jelentősebb visszaesést Ciprus (-5,24 értékkel), Görögország (-3,66), Portugália (-2,5), Spanyolország (-1,68), valamint

²⁵ Az adósságválsággal kapcsolatosan ki kell emelni, hogy a „GMU sikere az egyébként régóta esedékes államháztartási reformok végrehajtását is késleltette. [...] A GMU-tagállamok államadósságának a szuverén adósságválság kezdetéig nem volt hitelkockázata. Emiatt magas adósságállomány halmozódhatott fel részben olyan pénzben, amelyet nem az egyes tagállamok saját jegybankjai bocsáthatnak ki. A Gazdasági és Monetáris Unió tagállamai olyan jellegű adósságproblémával kellett, hogy szembenézzenek, mint a felzárkózó országok, azzal a különbséggel, hogy adósságállományuk sokkal magasabb. A GMU létrehozása előtt a nagy államháztartási hiány rendszerint a kamatlábak emelkedéséhez vagy a nemzeti valuta leértékelődéséhez vezetett. Ezek a piaci fejlemények automatikusan jelezték, hogy az érintett országoknak célszerű csökkenteniük az eladósodást. Az euróövezet létrejöttével egyrészt megszűnt ez az automatikus piaci jelzés, másrészt a kamatlábak csökkenése, illetve konvergenciája miatt a hitelfelvétel költségei nem vagy csak kismértékben emelkedtek. [...] Amikor a pénz- és tőkepiaci szereplők 2010 elején felismerték azt a tévedést, hogy egyformán biztonságosnak vagy kockázatmentesnek tekintették az összes GMU-tagállamot, Görögország, Spanyolország és Olaszország állampapírjainak hozamai, ezeken keresztül szuverén adóssága elkezdett emelkedni, aminek nyomán megrendült ezen országok közszférájának a fizetőképessége.” (Losoncz, 2014b, 137-138. o.)

Szlovénia (-0,46) teljesített²⁶. Az átlag feletti fejlettségi szinten lévő országok közül az átlagostól alacsonyabb és negatív előjelű teljesítést²⁷ Olaszország (-1,1), Finnország (-0,98) és Franciaország (-0,36) mutatott.

Görögországban – ahol 2009-ben még az Unió 95 százalékán állt a fejlettségi szint – a válság óriási méreteket öltött, hatalmasra nőtt az eleve jelentős államháztartási deficit, mely a korábbi nem túl hatékony gazdaságpolitikai kormányzás következtében kialakult belső problémákat is a felszínre hozta (alacsony foglalkoztatottság, termelékenység és exportteljesítmény, nagyfokú korrupció, adóelkerülés, makrogazdasági statisztikai trükközések és hamisítások, kiegyensúlyozatlan államháztartási finanszírozás). Az eurozónába lépése is elhamarkodott volt, a valóságban sem nominális, sem reálkonvergencia nem teljesült. Már 2010 tavaszán az EU és a Nemzetközi Valutaalap 110 milliárd eurós mentőcsomagot nyújtott Görögországnak a recesszió enyhítése érdekében, ennek ellenére 2012 februárjában részleges fizetéseketelenséget jelentett az ország, így az Európai és Pénzügyi Stabilitási Eszközön keresztül az IMF segítségével összesen 130 milliárd eurós második mentőcsomag érkezett. 2012-re Görögország már csak az Unió 71 százalékos fejlettségi szintjén állt. (Györffy, 2014)

A Görögországgal kulturális és nyelvi összeköttetésben álló, gazdaságilag szorosan függő *Ciprus* esetében a görög „dominó hatás” érvényesült, sőt felszínre hozta a belső problémákat, melyek 2009-től fokozatosan eszkalálódtak, 2012-ben már a fizetéseketelenség szélén állt az ország. 2013-ban fokozatosan romlottak a ciprusi adósság besorolások, márciusban a brüsszeli EU-csúcson 10 milliárd eurós mentőcsomagot szavaztak meg, melyet először a ciprusi parlament elutasított, majd az éves ciprusi GDP-vel megegyező nagyságúra nőtt hiányhoz (17 milliárd euró) 9 milliárd eurót az ESM, 1 milliárd eurót pedig az IMF nyújt (a többi „önrész”). A mentőcsomagot követően számos intézkedést vezettek be; a bankrendszer átalakítása, a 100 ezer euró feletti bankbetétek megadóztatása, a társasági adó, a kamatadó emelése, vagy az állami kiadások csökkentése. (EC, 2016b)

Portugáliában a tovaryűrűző hatások vezettek odáig, hogy 2011 májusában 78 milliárd eurós mentőcsomag vált szükségessé. Egészen 2001-ig Portugália az uniós növekedésen felüli gazdasági növekedést produkált, ugyanakkor a magánszektor és az

²⁶ 2012-ben még az átlagtól alacsonyabb, de azért pozitív teljesítményt (a vizsgált mutató tekintetében) nyújtó konvergenciaországok: Csehország (0,00), Magyarország (0,00), Horvátország (0,64)

²⁷ 2012-ben még az átlagtól alacsonyabb, de azért pozitív teljesítményt (a vizsgált mutató tekintetében) nyújtó fejlett országok: Dánia (0,00), Hollandia (0,58)

állam is egyre jobban eladósodott, ami 2005-től már problémássá vált. A 2004-ben csatlakozott tagországok rontották az olcsó munkabéren alapuló portugál versenyelőnyt, amit a GMU-ba való belépéshez szükséges rosszul megválasztott (mintegy 10 százalékkal felülértékelt árfolyamon) rögzített konverziós ráta eleve visszavett (melynek korrigálása a bérek jelentős csökkentésével lett volna elérhető). (Éltető, 2009b; Losoncz, 2014b)

Spanyolország esetében is elhúzódott a 2008-2009-es válság, 2012-re már nyilvánvalóvá vált, hogy egyedül nem képes finanszírozni a bankok feltőkésítését. Így az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszközön keresztül 100 milliárd eurós hitelkeretet kapott a bankrendszer stabilizálásához, amelyből 41,3 milliárd eurót használt fel. (Éltető, 2014;)

Szlovénia legnagyobb exportpiaci partnereire (Olaszország és a délszláv államok) a 2012-2013-as években jelentős gazdasági visszaesés volt jellemző, melyek a szlovén gazdaságra is hatással voltak. Ráadásul Szlovéniában 2012-2013-ban belpolitikai válság is volt. A válság és a rossz kormányzati politika eredményeként 2008 és 2014 között az ország GDP-arányos államadóssága 20 százalék körüli szintről 80 százalékra emelkedett. (Somai, 2015)

Olaszországban a válság 2012-13-ra visszatért (bár 2013-as mélyponttal), amit a választások utáni belpolitikai helyzet is nehezített. Olaszország esetében is felmerült még 2011-ben a gazdasági kimentés, ám annak mértéke túl nagy terhet rótt volna az EU-ra, mivel az olasz államadósság az eurozóna adósságának 20 százaléka volt akkoriban, bár az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz (EFSF) igazgatója felajánlott némi keretet, Olaszországnak nem kellett vele végül élnie. Így megszorításokkal, reformokkal sikerült lassan egy újra növekvő pályára állnia. (Molnár, 2015)

Finnországban a 2009-es erős visszaesést követően 2012-ben is visszaesés volt tapasztalható a vizsgált mutató tekintetében, ahol a gyenge munkaerő-piaci feltételek (a magas jövedelemadó, a képzett munkaerő vonzásának korlátai, a munkaerőpiaci kereslet-kínálat kiegyenlítődésének és a munkaerő mobilitásának nehézségei, valamint a fokozódó nemzetközi verseny mind visszafogta a munkavállalás ösztönzését) és a bérek csökkentése továbbra is mérsékelte a lakossági fogyasztást (EC, 2015b).

Franciaországban bár a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság kevésbé érintette mélyen a gazdaságot az eredendően konzervatívabb, kockázatkerülő politikát követő bankszektor következtében (Somai, 2017), ráadásul példátlan mértékű munkahely megtartást értek el, ennek ellenére a munkanélküliségi ráta drasztikusan

emelkedett, majd miután egy ideig stabilizálódott, 2011-től a válság második hulláma folyamán 2013-ban már 10,4 százalékra rúgott. Franciaország a 2000-es években is az átlagtól némileg lemaradottabb növekedést ért el, a magasabb szintű fejlődés, a versenyképesség növelése céljából számos strukturális reformot hajtottak végre, sőt a 2008-2009-es válság idején is reformokat vezettek be, ám azok üteme túl lassú volt, és tartalmuk nem volt megfelelő, továbbá elfedték a ténylegesen szükséges strukturális reformok hiányát. A nyugdíjreformokon kívül nem igazán voltak olyan strukturális reformok 2008 és 2013 között, amelyek egyértelműen jelentős hatást gyakoroltak volna a gazdaságra. Következésképpen számos kihívás és merevség továbbra is fennmaradt. (Coquet, 2015)

A 2009-es, a 2012-es és a 2020-as évek visszaesését összehasonlítva négy déli tagállam, Spanyolország, Olaszország, Ciprus és Horvátország szenvedett ugyan úgy az átlagostól nagyobb gazdasági visszaeséstől mindhárom válság alatt.

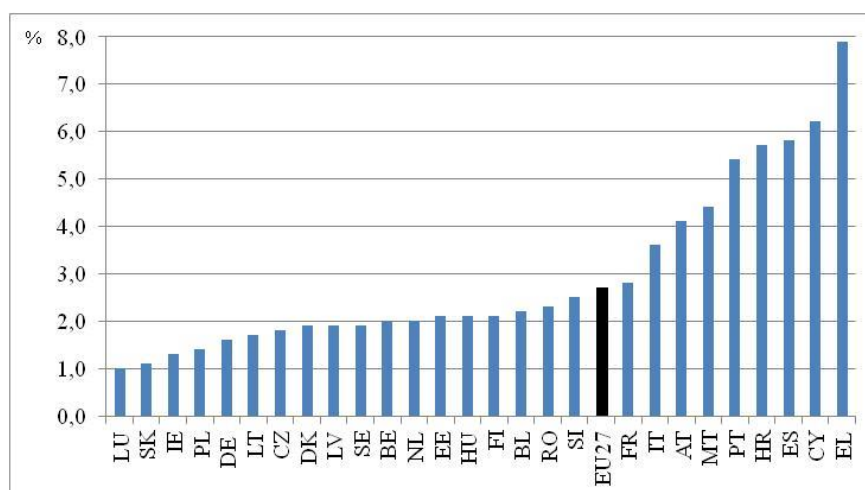
A covid19 világjárvány okozta gazdasági válság 2020-ban jelentősen visszavette az Unió gazdasági teljesítményét, az Európai Bizottság az 1945 utáni legmélyebb recesszióként írta le (EC, 2022). A járvány súlyossága, a különböző ágazatokra történő eltérő hatása, a bevezetett korlátozások és az alkalmazott válságkezelési szakpolitikák eltérően érintették az egyes tagországokat. A vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP értékét vizsgálva, az EU-ban átlagosan 4,47 százalékkal esett a gazdasági teljesítmény az előző évhez képest. A 18. ábrán sötétebb színnel (kékkel az átlag feletti fejlettségű és narancssárgával az átlag alatti fejlettségű országok) kiemelve találhatóak az átlagostól mélyebb visszaesést elérő országok.

A 2020-ban uniós átlag alatti fejlettségű országok közül a legnagyobb visszaesés a *déli országok* esetében volt tapasztalható, – a vizsgált mutató tekintetében – Spanyolországban 11,3 százalék, Máltán 10,2 százalék, Görögországban 10,1 százalék, Cipruson 8,3 százalék, Horvátországban 7,7 százalék, Portugáliában és Olaszországban 7,3 százalék körüli volt. Továbbá 4,8 százalékos értékével még Csehország is átlagostól nagyobb visszaesést ért el. Az átlag feletti fejlettségű tagországok közül erőteljesebb (bár a déli tagállamokénál kisebb) visszaesés Franciaországban (6 százalékos) és Ausztriában (5,8 százalékos) volt tapasztalható.

A covid19 járvány elsősorban a személyes jelenlétet és érintkezést igénylő ágazatokat érintette, a kapcsolatintenzív szolgáltatások terén 25 százalékos csökkenés volt tapasztalható 2020-ban. Igen jelentős volt a visszaesés az idegenforgalomban, továbbá a korlátozások az üzleti és rekreációs utazásokat is visszavetették, az áruk és

szolgáltatások iránti kereslet is visszaesett, valamint globális ellátási láncok szakadtak meg. A gazdasági teljesítmény visszaesésének mértékénél kisebb, csupán 1,5 százalékos csökkenés volt tapasztalható a foglalkoztatás terén uniós szinten 2020-ban, mindazonáltal az arány a déli tagállamok esetében magasabb, 2,7 százalékos volt, sőt a ledolgozott órák száma is Görögországban, Spanyolországban, Portugáliában és Olaszországban csökkent a leginkább. Az, hogy a 2020-as válság során nem volt olyan nagy visszaesés a foglalkoztatás terén, mint 2009-ben a munkahelymegtartási rendszereknek köszönhető. (European Commission, 2022) Összefüggést is véltek felfedezni, hogy a szigorúbb intézkedéseket hozó országokban nagyobb visszaesés volt tapasztalható, márpedig a legszigorúbb korlátozások a déli tagállamokban voltak. (Sapir, 2020)

19. ábra: A szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás ágazat részaránya az összesből az Európai Unió tagországaiban, 2019-ben (százalék)



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022g) alapján saját szerkesztés

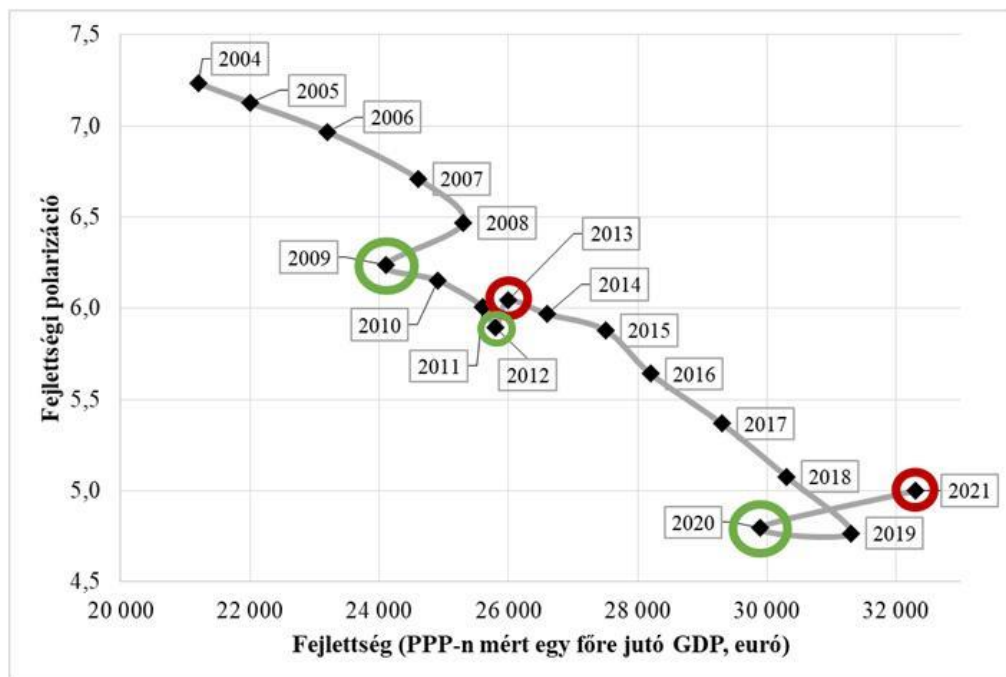
A 19. ábra alapján az Európai Unióban „szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás” (NACE I) ágazat részaránya az összesből 2,7 százalékot tett ki 2019-ben, de az Unió becslése a szorosan kapcsolódó ágazatokkal együtt több mint 10 százalék, a foglalkoztatottak közel 12 százalékos arányával. Az utazás és idegenforgalom ágazat az uniós átlag több mint háromszorosa Görögországban, több mint duplája Spanyolországban, Horvátországban és Cipruson, illetve jóval meghaladja azt Portugáliában, Máltán, Ausztriában és Olaszországban.

Ennek figyelembevételével, az utazási korlátozások nagy mértékben az idegenforgalomtól jelentősen függő országok esetében okoztak nagyobb visszaesést,

ráadásul a többlethalálozás az első hullám során az átlagtól nagyobb visszaesést teljesítő országok közül elsősorban Olaszországot, Spanyolországot és Franciaországot érintette. (European Commission, 2022) Görögországban a külföldi turisták száma drasztikusan csökkent, míg 2019-ben 31 millió fölé volt a számuk, addig 2020-ban alig érte el a 7,5 milliót (Lolos et al., 2021), valamint a többi déli tagország esetében is hasonló visszaesés volt, Cipruson elérte a 84 százalékot a csökkenés (Korinth–Wendt, 2021).

A következő ábra az Unión belül a tagországok fejlettségi polarizációját mutatja az uniós átlagos fejlettség (PPP-n mért egy főre jutó GDP) függvényében a vizsgált időszakban.

20. ábra: A fejlettségi polarizáció az uniós tagországok esetében az átlagos uniós fejlettség függvényében 2004 és 2021 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

A 20. ábrán is jól látható – mint ahogy az előzőekben elemzett legtöbb mutató értékében is megmutatkozott –, hogy míg a 2009-es és hozzá kapcsolódóan a 2012-es válság során a visszaesés konvergenciát hozott a tagállamok fejlettsége tekintetében, addig a 2020-as válság divergenciát okozott (a válságok zölddel vannak kiemelve az ábrán). Mindazonáltal a vizsgált időszak alatt két másik évben is jelentkezett a tagországok között divergencia, (pirossal kiemelve) 2013-ban és 2021-ben. Összességében a 2004-2021 közötti időszakot vizsgálva ezen az ábrán is jól látható,

hogy az EU tagországai egyre fejlődnek és mindemellett jelentősen konvergálnak egymáshoz, a fejlettségi polarizáció 2004-ben még több mint hétszeres különbségei (szintén a PPP-n mért egy főre jutó GDP, euróban) 2021-re ötszörös különbségekre redukálódott.

A 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválságot követően 2012-2013-ban szuverén adósságválság lépett fel (emiatt a szakirodalom „W” alakú válságnak nevezi). Az Európai Unióban míg – a 4. számú ábra alapján – a reál GDP tekintetében a mélypont 2012-ben volt (negatív növekedéssel, 2013-ban pedig stagnálással), addig az egy főre jutó (PPP-n mért) GDP egy lassulást jelzett mindkét évre vonatkozó 0,78 százalékos növekedéssel. Míg 2012-ben nagyjából minden tagállam fejlődését mérsékelte a gazdasági válság (kivéve Lettországból, ahol inkább 2013-ban volt érzékelhető), addig *2013-ban* már vegyes volt az összkép, több tagállam esetében megindult a növekedés. Az alacsony teljesítménye miatt kiemelendő Görögország, Ciprus, Bulgária, Spanyolország, Olaszország, Szlovénia, Finnország és Svédország.

Görögországban – a már említett 2012 februári részleges fizetésképtelenséget követően – a segélyek és a reformok 2013-tól lassú növekedést hoztak. (Györffy, 2014)

Ciprus esetében a helyzet viszont egyre súlyosabb lett, végül 2013 januárjára tarthatatlanná vált, így 2013 márciusában 10 milliárd eurós mentőcsomagot kapott. Ennek és a reformoknak köszönhetően 2015-től kezdtek csak javulni a mutatók. (European Commission, 2016b)

Bulgária bankrendszere is jelentősen függ Görögországtól, a bankok harmada görög tulajdonban volt, ráadásul a válsággal az FDI mértéke is csökkent, ami korábban a folyó fizetési mérleg hiányát fedezte. A válságot követően mérsékeltebb visszapattnás volt, amit a válság visszatéréseivel és a makrogazdasági egyensúlyi hiánnyal (magas főként külföldi eladósodottság, magas munkanélküliség, bankszektor konszolidációja, oktatási rendszer alacsony színvonala) 2013-ban kisebb visszaesés követett (a vizsgált mutató tekintetében). (European Commission, 2014b; Agócsi–Végh, 2012; Sakali, 2013)

Olaszországban – ahogy fentebb is kifejtésre került – a szuverén adósságválság mélypontja a 2013-as év volt, melyből megszorításokkal és reformokkal sikerült lassan egy újra növekvő pályára állnia. (Molnár, 2015)

Finnországban és Svédországban a 2009-es erős visszaesést követően 2013-ban is – bár mérsékeltebb – visszaesés volt tapasztalható a vizsgált mutató tekintetében. Finnországban – a már említett – visszafogott lakossági fogyasztás okaként (European

Commission, 2015b), Svédországban pedig a munkanélküliségi ráta magas szintje a munkaerőpiaci-súrlódások miatt nehezen indult csökkenésnek (IMF, 2013).

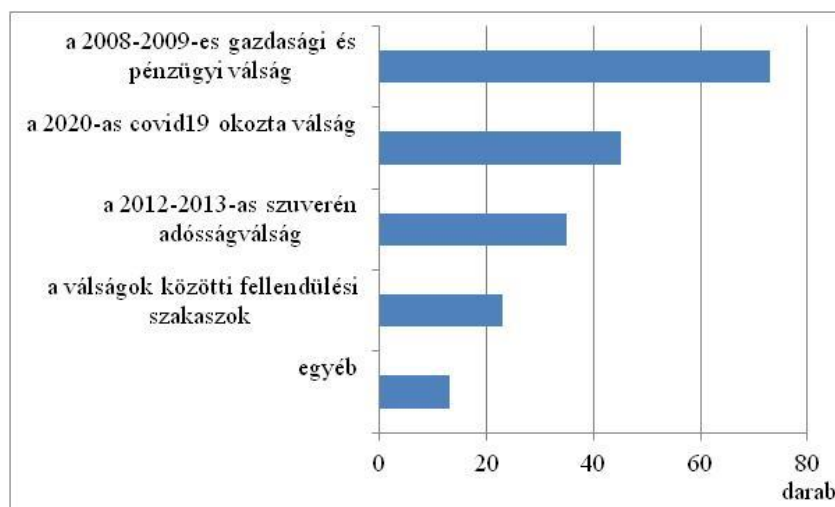
A 2013-as évben a balti államok folytatták az uniós átlagos növekedést jóval meghaladó fejlődésüket a hatásos válságkezelő reformjaiknak, valamint az információtechnológiára építő és a skandináv szervezetségi elemekkel tarkított versenymodellnek köszönhetően (Csaba, 2022). A többi 2004-ben és azután csatlakozott (főként keleti) tagállam esetében is újra megindult az átlag feletti fejlődés (felzárkózás), közel 3 százalékos növekedést teljesített a vizsgált mutató tekintetében Csehország, Magyarország, Románia, sőt Málta közel 4,5 százalékos. Portugáliában 2009-ben a vizsgált mutató tekintetében az átlagostól kisebb visszaesés volt a korábbi reformprogramok működésének és a kevésbé felfokozott építőiparnak (nem úgy, mint a spanyoloknál) köszönhetően, azonban exportpiaci kitétsége és eladósodottsága miatt 2011 és 2012-ben jelentősen visszaesett a gazdasági teljesítménye, 2011 májusában pénzügyi mentőcsomagot kért és kapott 78 milliárd euró értékben (Lourtie, 2011). A 2013-as évben pedig Portugália már jóval uniós átlagot meghaladó (3,6 százalékos) növekedést mutatott.

A szigma konvergencia vizsgálat (7. ábra) divergenciát jelezett a tagországok között még 2015-re, amikor uniós szinten megugró (közel 3,4 százalékos) növekedés volt tapasztalható a vizsgált mutató tekintetében. A 2015-ös évben egyes országokban még a válság utóhatásaként az uniós átlagostól lassabb – bár az előző évekhez viszonyítva már jobb – növekedés volt jellemző: Görögországban (0,52 százalékos), Finnországban (2,01 százalékos), Olaszországban (2,30 százalékos), Németországban és Franciaországban is (1,48 és 2,08 százalékos). Németország kilóg a sorból, esetében az alacsonyabb teljesítmény inkább a menekülthullám, a kormányzati válság, a Volkswagen-botrány, valamint a sztrájkok magas arányának az oka. Ezzel szemben kiemelkedő teljesítményt ért el Írország 35,42 százalékos növekedéssel, de ki kell még emelni 9,35 százalékos értékével Máltát, 6,02 százalékkal Ciprust és 6,11 százalékkal Lengyelországot. Írország kimagasló teljesítményét nagyrészt az alacsony társasági adókulcs segítette, ugyanis számos nagy multinacionális vállalat helyezte át gazdasági tevékenységét, pontosabban a mögöttes szellemi tulajdonát, valamint több nagyvállalat fúziója során a székhelyet szintén Írországban tartották meg. Amennyiben a nettó nemzeti jövedelmet vesszük számításba, úgy a növekedés még mindig jelentős, 6,4 százalékos, ám korántsem túlzóan kiugró. (OECD, 2016)

A 2021-es évre mind a szigma konvergencia, mind a fejlettségi polarizáció számítása során divergencia mutatkozott a tagállamok között, melynek oka, hogy egyes tagországok a korábbi növekedési pályájukra könnyebben visszatértek, míg másoknál csak mérsékeltabb visszapattanásról lehet beszélni.

A 2004-től vizsgált időszakra vonatkozóan a szakértők vélekedését arról, hogy mi okozott az Európai Unión belül divergenciát, a 21. ábra összesíti.

21. ábra: Az EU-n belül az országok között fellépő átmeneti divergencia okai 2004-2020 között, a szakértői kérdőív összesítése alapján (db, válaszok)



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A szakértői vélekedés többnyire a felállított hipotézist támasztja alá, a legtöbben az időszak során fellépő három nagy válságot adták válaszul, ezen belül is a szakértők több mint 70 százaléka szerint a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság, kicsivel kevesebb mint a fele a 2020-as covid19 okozta válságot, és egyharmaduk a 2012-2013-as szuverén adósságválságot is megjelölte fő okként. A válságok közötti fellendülési szakaszokat minden ötödik szakértő jelölte meg, az egyéb okokként (bő 10 százalékuk) pedig többnyire országspecifikus problémákat határoztak meg.

Az Európai Unió tagországok fejlődését és a közöttük fennálló konvergenciát kielemezve az 1.1. hipotézisről – amely azt mondja, hogy az EU tagországi fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban – azt lehet kimondani, hogy részben igazolódott. Már a hipotézis első fele, hogy a tagországok 2004 óta

konvergálnak (a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméket vizsgálva) a szórás tekintetében, illetve a relatív szórás (amely az európai uniós módszertan alapja) tekintetében – amennyiben 2021-ig vizsgáljuk (2020-ig vizsgálva igen) – nem teljesül. A többi vizsgált mutató – a szigma konvergencia, a béta konvergencia, a területi polarizáció, a jövedelmi ötök ráta, a Palma arány, a Theil-index a Robin Hood-index és a koncentrációs-index – esetén konvergencia mutatkozott az EU 27 tagországa között. Mindazonáltal a konvergenciát elsődlegesen a 2004-ben és azután csatlakozott országok felzárkózása okozza, a 2004 előtt csatlakozott országok részcsoportjában az időszak során összességében divergencia jelentkezett. Továbbá az is bebizonyosodott, hogy a tagországok közötti konvergenciát a nagy gazdasági visszaesések nem feltétlenül törik meg, illetve nem csak a visszaesések éveiben fordulhat elő divergencia. A válságokat kiemelve divergencia (a koncentrációs-index kivételével) a vizsgált mutatók esetében csak 2020-ban jelentkezett. 2009-ben csupán a szigma konvergencia és a jövedelmi ötök ráta alapján jelentkezett divergencia, míg 2012-ben a szórás és a relatív szórás alapján.

5.1.2.) Az Európai Unió belüli konvergencia NUTS2 régiós szinten

Hasonlóan az 5.1.1.) fejezetben áttekintett tagországok közötti területi vizsgálatokhoz, a jelen alfejezet az Unió belül a NUTS2 szintű régiók fejlődése és az egymás közötti konvergenciájával kapcsolatban azt elemzi, hogy az *EU NUTS2 szintű régiói fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban*

A 27 tagú Európai Unióban 2022-ben 242 NUTS2 szintű régió található. Ezek közül 2004 és 2020 között 230 régióban volt a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék tekintetében növekedés, ebből pedig 108 régióban volt átlagon felüli a növekedés, ahogy az a 3. táblázatban is látható.

3. táblázat: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak száma (db) a PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) változása alapján 2004 és 2020 között

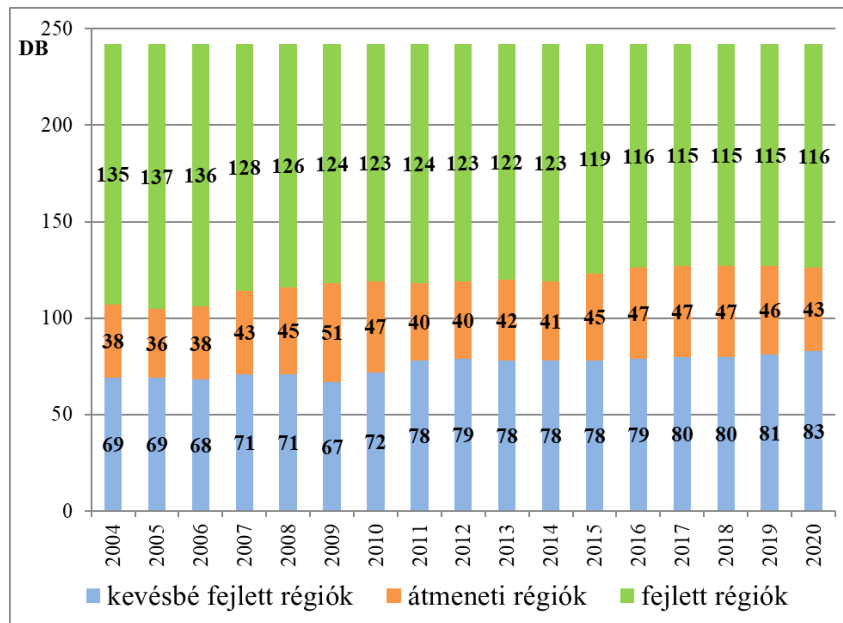
	Növekedést nem teljesítő régiók száma (db)	Növekedést teljesítő régiók száma (db, az átlagon felüliek számával együtt)	Átlagon felüli növekedést teljesítő régiók száma (db)	Régiók száma összesen (db)
2004 előtt csatlakozott tagországok	12	167	47	179
2004-ben csatlakozott tagországok	0	45	43	45
2004 után csatlakozott tagországok	0	18	18	18
Európai Unió összesen	12	230	108	242

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A táblázatból látszik, hogy a 2004 után csatlakozott tagországokban minden egyes régió arányaiban is csökkentette az egyenlőtlenségeket az uniós átlaghoz viszonyítva, hiszen átlagon felüli növekedést mutatnak. A 2004-ben csatlakozott tagországok régiói is teljesítették az átlagon felüli növekedést, csupán Ciprus régiója és egy cseh régió (CZ04 Severozápad) a kivétel. Kiemelendő, hogy a régiók 5 százalékában – ami a 2004 előtt csatlakozott tagországok régióinak 6,7 százaléka – nem volt növekedés.

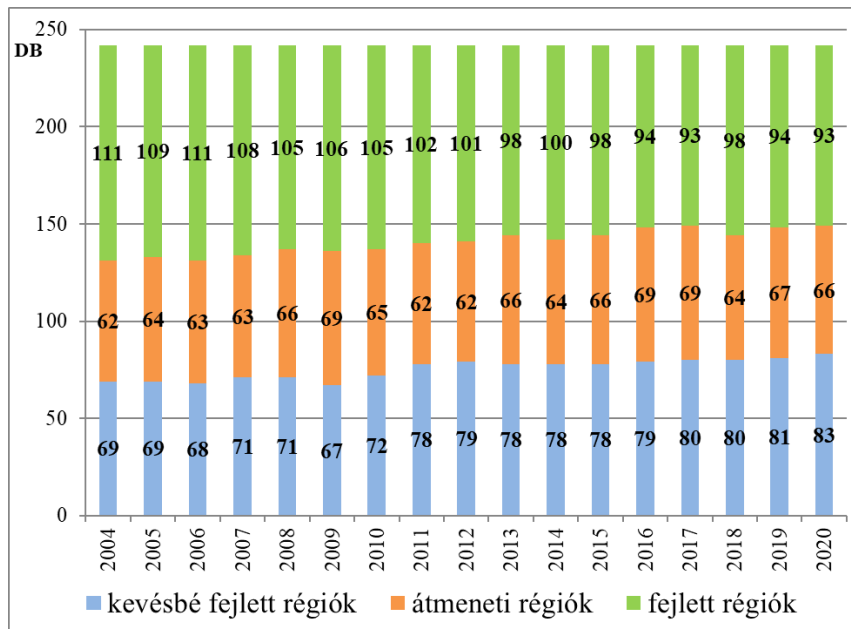
Az, hogy a régiók növekedése mennyire nem elegendő feltétel az egyenlőtlenségek csökkentéséhez, jól kivehető a régiók kohéziós politika alapján kevésbé fejlett, átmeneti és fejlett régiócsoporthoz tartozásuk elemzésekor, melyet a 22. és 23. ábra mutat.

22. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak – 2014-2020-as költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő – kohéziós politika szerinti besorolása és annak elemszámainak (db) változása 2004 és 2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

23. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak – 2021-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő – kohéziós politika szerinti besorolása és annak elemszámainak (db) változása 2004 és 2020 között



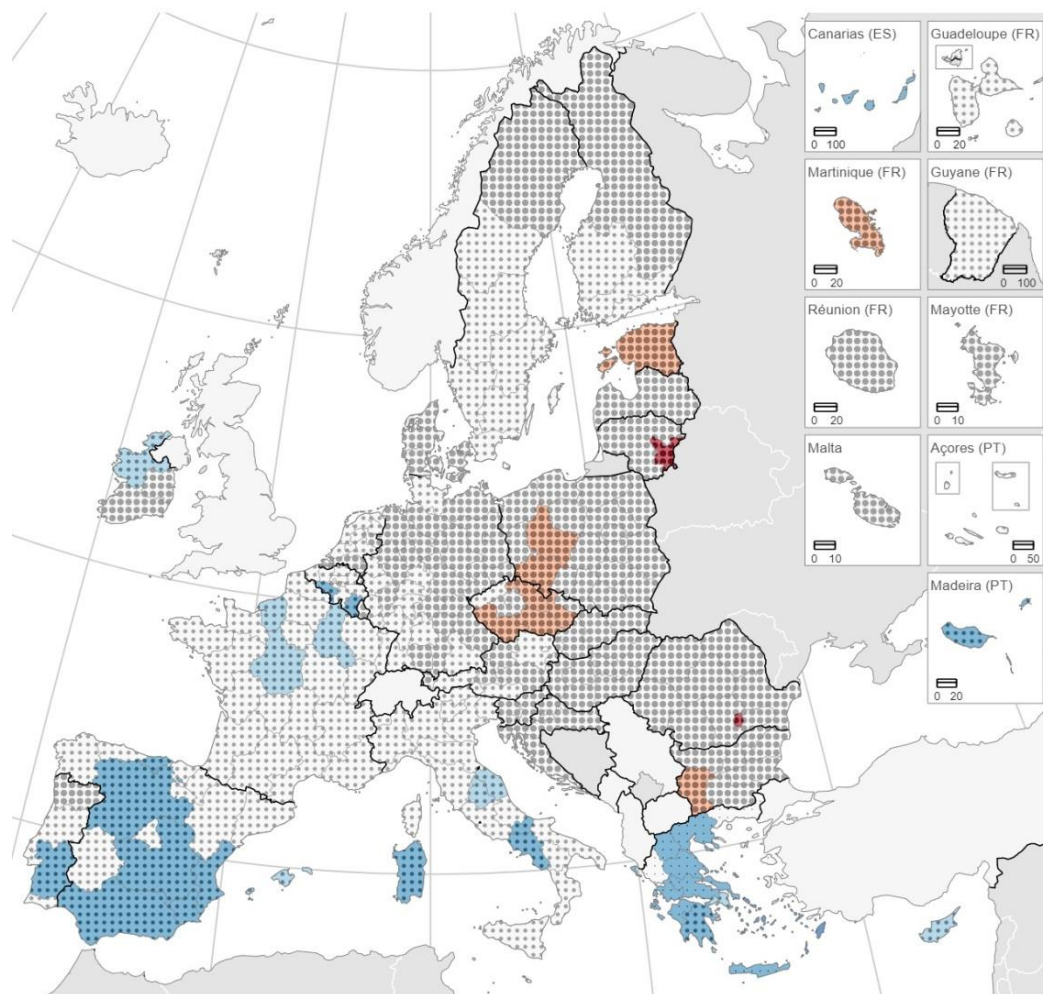
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

Az összehasonlíthatóság érdekében a 2007-ben és 2013-ban csatlakozott tagországok régiói is már 2004-től az adathalmaz részét képezik. Látható, hogy a fejlett régiók száma csökkenő tendenciát mutat, ezzel együtt pedig az átmeneti és a kevésbé fejlett (legalacsonyabb szintű) régiók száma növekszik. A 22. és a 23. ábrát összevetve

jól látható, hogy a fejlett régiók határának 90 százalékról 100 százalékra emelésével jóval több régió esik bele az átmeneti régiók kategóriájába, 2020-ban például másfélszer annyi az átmeneti régiók száma, így 23-mal több régió részesülhet bizonyos uniós támogatásokban (amelyek többsége a 2004 előtt csatlakozott tagállamokban található).

Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak fejlődését és a kategóriaváltást (a 2020-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő kohéziós politika besorolása alapján) 2004-ről 2020-ra a 24. számú ábra térképe foglalja össze.

24. ábra: Az EU NUTS2 szintű régióinak fejlődését és az esetleges kategóriaváltást (a 2020-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő kohéziós politika besorolása alapján) 2004-ről 2020-ra



Administrative boundaries: © EuroGeographics © UN-FAO © Turkstat
Cartography: Eurostat – IMAGE, 07/2023

- kevésbé fejlettből fejlett
- átmenetiből fejlett
- kevésbé fejlettből átmeneti
- nincs változás
- fejlettből átmeneti
- átmenetiből kevésbé fejlett
- fejlettből kevésbé fejlett
- átlagon felüli növekedéssel
- átlagon aluli növekedéssel
- negatív növekedéssel

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés a Gisco programmal

A térképen láthatóak az átlag feletti növekedést elérő régiók nagyobb pöttyös kiemeléssel – döntően a 2004-ben és az után csatlakozott országok régiói, továbbá egyes régiók az északi országokból, a Benelux országokból, Ausztriából és Németországból –, az átlag alatti, de növekedést teljesítő régiók kisebb pöttyös kiemeléssel, míg apró négyzetes kiemeléssel a negatív növekedést teljesítők – Görögország legtöbb régiója és a Kanári szigetek.

A kategóriát váltó régiók színessel kerültek kiemelésre, a pirosas árnyalat a felfelé történő szintlépést, míg a kék árnyalat a lefelé mozgást szemlélteti. A vizsgált 17 év alatt, két kiemelkedő fejlődést elérő régió (a román fővárosi és a litván fővárost is magába foglaló régió) kevésbé fejlett régióból fejletté vált. A térképen ugyan nem került feltüntetésre (mivel az a 2020-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő kohéziós politika besorolása alapján szemlélteti a kategóriaváltást), hogy a bolgár fővárost is magába foglaló régió a 2014-2020-as költségvetési ciklusban figyelembe vett 90 százalékos határt is átlépte, így a 17 év alatt kevésbé fejletről szintén fejlettné tekinthető, továbbá Málta (mint egyrégiós ország) átmeneti régióból – 2014-től meghaladta a 90 százalékos, majd 2017 és 2019 között a 100 százalékos határt, így – fejlett régióvá vált, bár 2020-ban a 100 százalékos határ alatt maradt, várhatóan 2022-től ismét meghaladhatja azt. Kilenc régió; a már említett bolgár fővárost is magába foglaló régió, négy cseh, az északi, egy tengerentúli francia és két lengyel régió még szintet tudott lépni és kevésbé fejlett régióból átmeneti régióvá vált. A lefelé mozgó régiók legtöbbször görög és spanyol, továbbá található köztük francia, néhány olasz, belga, portugál, a ciprusi és egy ír.

A fejlett régiók számának csökkenő és ezzel párhuzamosan a kevésbé fejlett és átmeneti régiók számának növekvő tendenciájára a primer kutatás során (a szakértők közel fele legalább említette a válaszadás során) a szakértők egyrészt a (2004 előtt már tag) déli államok egyes régióinak lassuló teljesítményével, másrészt a kapitalista gazdasági rendszer működési elvével, harmadrészt pedig az elhibázott gazdaságpolitikával adtak magyarázatot. Az uniós átlag növekedését elsősorban a legfejlettebb (pl. főváros körüli) régiók húzzák, így más régiók "lejjebb csúsznak" az átlaghoz viszonyítva, egyes régiók pedig kifejezetten leszakadnak. A kapitalista gazdasági rendszer eleve a gazdagabbakat erősíti: a tőke természetes koncentrációja (különösen a gazdasági, a humán, a kulturális tőkefajták és a hálózati rendszer) elsősorban a már fejlett régióknak kedvez. A növekedéssel párhuzamosan nőnek a regionális egyenlőtlenségek, mivel a növekedés lehetőségével nem azonos mértékben

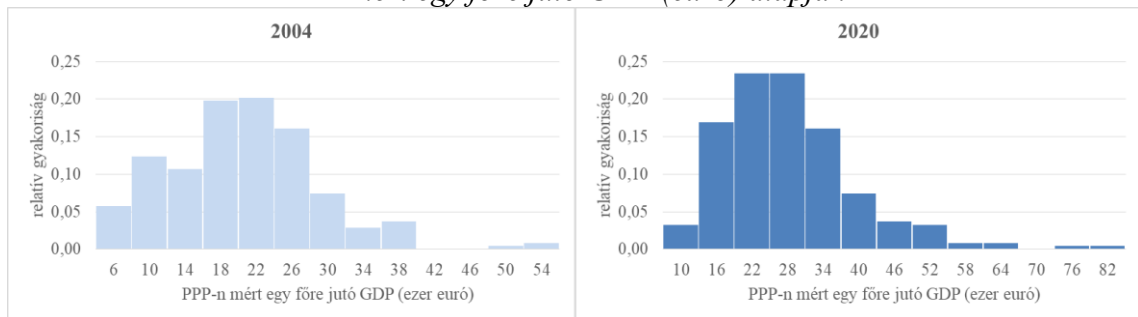
tudnak élni. Különösen igaz ez a felzárkózó országokban, ahol a régiók közötti szakadék egyre nagyobb. A kiinduló fejlettségi szint erősen befolyásoló tényező. A kedvezőtlen gazdasági jelenségeket a stabil gazdasági háttérrel rendelkezők (ahol hosszú távra fektetnek be a kutatás-fejlesztésbe, a technológiába, az egészségügybe és az oktatásba) jobban tudják átvészelni, előbb képesek ismét fejlődést mutatni. A különbség így nő. Az agglomerációs hatásoknak köszönhetően a gazdasági fejlődés egyes országokban a főváros körül koncentrálódik, különösen a keleti tagállamokban. A fővárosok elszívják a fiatal és képzett munkaerőt a többi régióból (ráadásul az oktatás színvonala is magasabb a fővárosokban, amivel eredendően a tehetségesebb egyéneket oda vonzzák). Az ipari termelés egyenletesebben oszlik meg az országon belül, de a magasabb hozzáadott értékű szolgáltatások a fővárosban koncentrálódnak. A leszakadó régiókból erőteljes a képzett munkaerő elvándorlása, jellemző a lakosság elöregedése, a tőkeszegénység, a gyenge munkalehetőség, az elmaradott humán és vonalas (műszaki) infrastruktúra, a színvonalas kultúra hiánya, melyből fakadóan a gazdaság szerkezete a kisebb hozzáadott értékű tevékenységek irányába módosul.

Továbbá a szakértők szerint a NUTS2 szintű fejlődő régiók a mért időszak alatt jelentős fejlődést tudtak produkálni mivel nagy hátrányban voltak a fejlett régiókhöz képest. Azonban ezek a régiók még nem nevezhetőek stabilan teljesítő régióknak ezért a válságok jobban éreztetik hatásukat. Ezzel szemben az évtizedek óta fejlett régióknak számító és stabil gazdasággal rendelkező területek nem vagy kisebb mértékben szenvedik meg a válságokat. Ezen felül azt is érdemes figyelembe venni, hogy a fejlett régiók folyamatosan fejlődnek, igaz kisebb mértékben – amit javarészt a saját kiépített gazdaságuknak köszönhetnek –, míg a fejlődő régiók a magas fejlődési értékeket nagy részben a beáramló támogatásoknak köszönhetően érik el. Így akár a támogatások csökkentése vagy megvonása is önmagában éreztetheti hatását. Ezentúl az uniós források nem megfelelő célú használata (oktatás helyett beton- és látványberuházások), nem hatékony kivitelezés/forrásfelhasználás, a rövid távú (politikai) célok elsődlegessége a hosszú távú konvergenciacélokkal szemben szerkezeti problémákat okoznak. Ugyan az általános infrastruktúra fejlesztéseknek is köszönhetően elérhetővé váltak a vidéki régiók a beruházások számára, ám a lassulás is törvényszerű, a tartós fejlődési ütem fenntartása komplex feltételrendszerrel kíván, különösen a munkaerőbázis mennyisége, képzettsége tekintetében. A területi fejlesztésekben a válságos időszakok és a kilábalási szakaszok alatt is háttérbe szorul az újraelosztás, a kevésbé fejlett régiók felzárkóztatása. Többek között azért is, mert kevesebb költségvetési pénz jut rá. A

fellendülő időszakokban szoktak ilyen célra többet költeni, ami az egyre gyakoribb és hosszabban elhúzódó válságok miatt egyre rövidül. Mindezekben túl egyesek kiemelték, hogy az Európai Unió nem tudott megfelelően fejlődni, megújulni. Például mindent feláldoznak a globalizáció és a környezetvédelem érdekében. Az utóbbi rendkívül költséges és vissza kell miatta fogni a termelékenységét, hatékonyságot. Összességében a centrum periféria viszonyok rögzülnek, amit a globális folyamatok is erősítenek.

A régiók fejlődési tendenciájának vizsgálatára alkalmazható a hisztogram készítés a vizsgált időszak kezdeti és végpontjában, melyet a 24. ábra mutat be.

25. ábra: Az EU NUTS2 szintű régióinak hisztogramja 2004-ben és 2020-ban a PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) alapján



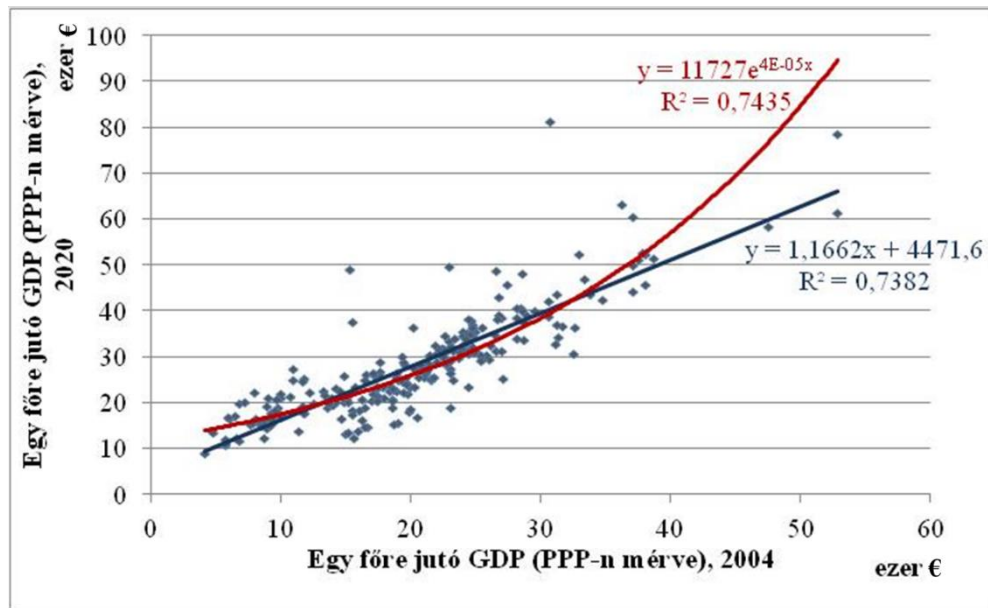
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

Az összehasonlítás alapján a 2004-es hisztogram közelebb van a normális eloszláshoz, mint a 2020-as. A 2004-es évben a régiók zöme, 55 százaléka a 4., 5. és 6. intervallumba tartoztak (ideálisan 6., 7., 8. lenne), a 2020-as évben bő 46 százalék a 3. és 4. intervallumba, továbbá bő 32 százalék a 2. és 5. intervallumba²⁸. A hisztogramok összehasonlításából megállapítható, hogy az élboly egyre elhagyja a többi régiót, míg a többi régió egyre elszegényedik az átlaghoz mérten, vagyis 2004 és 2020 között ez alapján széttartás, azaz divergencia fedezhető fel a régiók között. Némi pozitívumot a legalsó intervallumba eső régiók részarányának csökkenése mutat, vagyis a legszegényebb régiók közül többnek sikerült a felzárkózás útjára lépni.

A fejlődési út vizsgálatához a régiók időszak eleji és végi fejlettségi szintjére vonatkozó trendvonalakat a 26. ábra mutatja.

²⁸ Itt is meg kell jegyezni, hogy maga az átlag 2004-ről 2020-ra 41 százalékos emelkedést, és az átlaghoz mérten módosultak a beosztások.

26. ábra: Az EU NUTS2 szintű régiói fejlettségének (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) összevetése 2004-ben és 2020-ban



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004-2020-as időszakot elemezve a régiók fejlettségére felírt regressziós egyenes többszörös determinációs együtthatója (R^2) értéke közepes erősségű, a kapott modell magyarázó ereje 74 százalékos, amiből kiszámítva a többszörös korrelációs együtthatót ($R=0,8592$) a tényleges és a modelltől becsült GDP erős együttmozgását jelzi²⁹. Ez esetben is – csakúgy, mint az országok elemzésénél – némileg erősebb kapcsolat (bár kerekítéssel ugyan az a százalékos adat) mutatkozik, amennyiben exponenciális egyenlet becslést alkalmazunk. Ez azt jelenti, hogy a régiók fejlődése nagyban függ a kiindulási pozíciójuktól, amilyen alacsony szintről indult egy adott régió, annál nehezebben halad a felzárkózási úton, és minél magasabb szintről indult egy régió, annál jobban képes a fejlődésre. Ez alátámasztja a közepesen fejlettek csapdáját, sőt a leszakadó régiókéét is, illetve magyarázza is az előző két ábrán jelzett helyzetet.

A régiós adatok tekintetében a 4. táblázat a szélsőértékek vizsgálatát összegzi, mely a régiók vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke az uniós átlaghoz mérve kerül bemutatásra. A szélsőértékek és hozzá kapcsolódó terjedelemmutatók elemzésén túl az átlag felét el nem érő, illetve kétszeresét is elérő régiók száma is megjelenik.

²⁹ A modell standard hibája (a modell tévedései adott régióra nézve) 4284,4 euró (egy tizedesjegyre kerekítve), azaz ilyen mértékben szóródnak a mintabecslések a sokaság jellemzője körül.

4. táblázat: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak szélsőértékei és terjedelme a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten (százalék), továbbá az átlag dupláját, illetve felét se teljesítő régiók száma (darab), 2004 és 2020 között

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
alsó szélső-érték (%)	20	21	22	22	24	24	25	25	25	27	27	28	28	29	28	28	30
felső szélső-érték (%)	249	256	270	273	279	272	274	275	276	279	283	282	278	269	261	254	272
terjedelem (különbség, %pont)	229	235	248	250	255	247	249	250	252	252	256	254	250	241	234	226	242
terjedelem (arány, %)	126	120	121	122	11,6	11,1	10,8	11,0	11,1	10,5	10,4	9,9	9,8	9,4	9,4	8,9	9,1
az átlag kétszeresét teljesítő régiók száma (db)	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4	5	4	4	5
az átlag felét se teljesítő régiók száma (db)	35	34	34	33	28	27	23	22	21	22	22	23	24	24	20	19	17

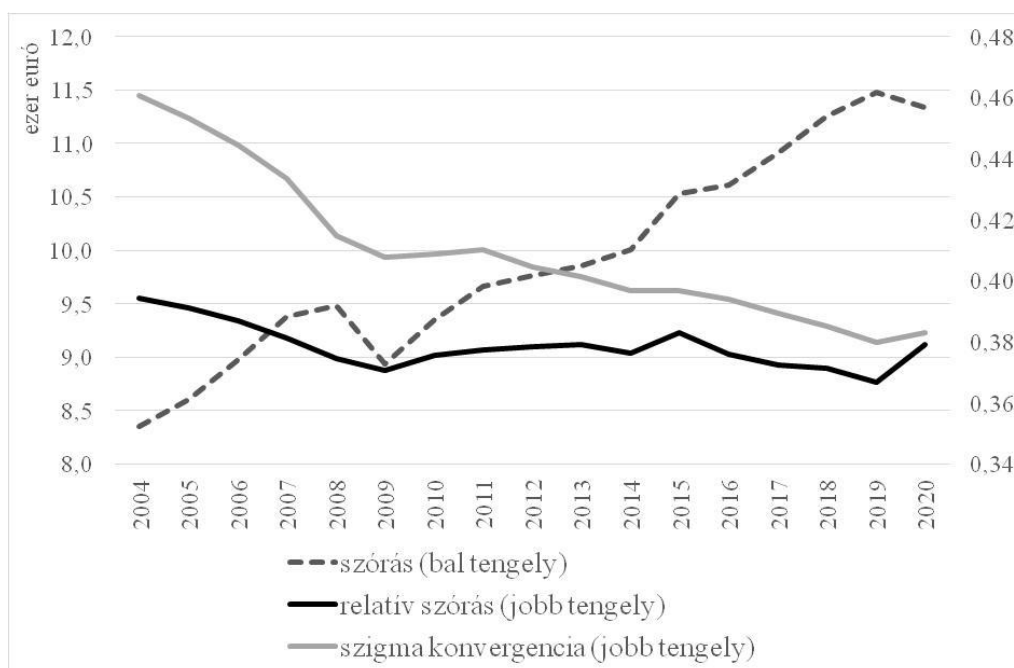
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A táblázatból jól látható, hogy a legfejletlenebb régió (mely Franciaország egyik tengerentúli régiója: Mayotte régió) még az uniós átlagos szint harmadát sem tudja teljesíteni, míg a legfejlettebb régió, Luxemburg régiója az átlag több mint 2,5-szeresét teljesíti. Ez 7,4-szeres különbségeket jelent. Nem változtat sokat a helyzeten, ha a tengerentúli régiókat nem vesszük figyelembe, így módon 2004-ben a legfejletlenebb régióknak a román Nord-Est régió számított 23 százalékos fejlettségi szinttel (amennyiben az akkor ténylegesen EU tagokat nézzük, úgy a lengyel Lubelskie régió 36 százalékos szinttel), 2020-ban pedig a bolgár Severozapaden régió 36 százalékos fejlettségi szinttel. A (különbség) terjedelem növekedésével jól kivehető, hogy a 17 év során folyamatosan nyílik az olló a régiós adatokban. Pozitív, hogy míg 2004-ben 35 régió az átlag felét sem teljesítette, addig 2020-ra ez a szám 17-re csökkent. Az átlag

kétszeresét teljesítő régiók száma pedig 3-ról 5-re bővült (a cseh fővárosi és az ír „Eastern and Midland” és „Southern” régiókkal nőtt és a német hamburgi régióval csökkent a szám). Meg kell jegyezni, hogy amíg az Egyesült Királyság is EU tag volt, addig a felső szélső értéket az egyik belvárosi londoni régió adta (2004-ben 552-as, 2018-ban 615-ös értékkel), így a terjedelem különbségben a jelenlegi közel 2,5-szerese (585) volt, arányban pedig hússzoros különbségek voltak (2004-ben 25-szörös) (Gergics, 2019).

A kérdőívben válaszoló szakértők többsége szerint a mutató alapján a 9,1-szeres különbséget szükséges csökkenteni (csupán 4,2 százalékkal szerint elfogadható ez az érték, és további 4,2 százalékkal szerint nem lényeges a különbségek mértéke). A szakértők 34,4 százaléka szerint 5-szörös, 38,5 százalékkal szerint 3-szoros és 18,8 százalékkal szerint kétszeres különbségek lennének igazán elfogadhatóak.

27. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2020 között



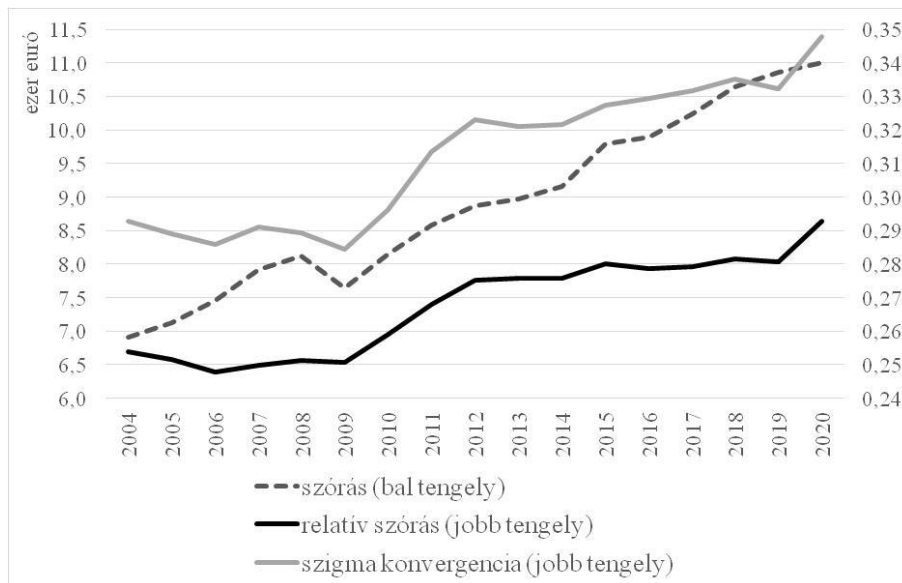
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A NUTS2 szintű régióknál a 27. ábra alapján csökkenő szórás csupán 2007 és 2009 között és 2019-től volt tapasztalható, mindazonáltal a 17 év alatt jelentősen megnőtt a szórás. A relatív szórás tekintetében szakaszosan 2009-ig, illetve 2016-tól 2019-ig jelez konvergenciát a régiók között, összességében a 2020-as adat kisebb szórást mutat, mint a 2004-es adat. A régiók közötti σ -konvergencia 2009-ig erőteljes, utána két évig nem

mutatható ki, majd – bár lassuló ütemben, de – ismét tapasztalható, 2020-ban ismét nem mutatható ki, ám az időszakot tekintve jelentős a szigma konvergencia.

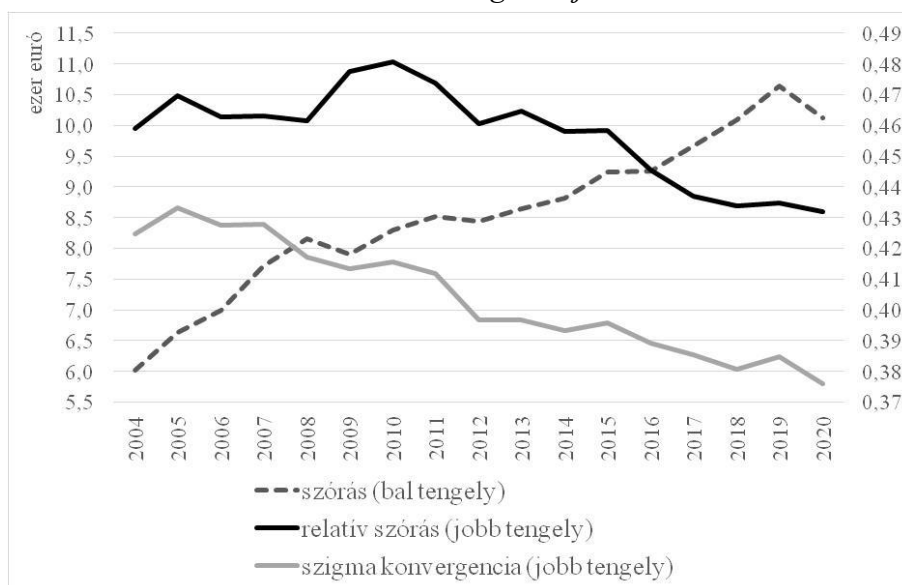
Amennyiben a NUTS2 szintű régiók esetében is két csoportra bontva vizsgáljuk a konvergenciát, a 2004 előtt csatlakozott tagországok régiói és a 2004-ben és az után csatlakozott tagországok régiói eltérő eredményeket mutatnak.

28. ábra: Az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott tagországi csoportja (EU14) NUTS2 szintű régióinak PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

29. ábra: Az Európai Unió 2004-ben és az után csatlakozott tagországi csoportja (EU13) NUTS2 szintű régióinak PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2020 között

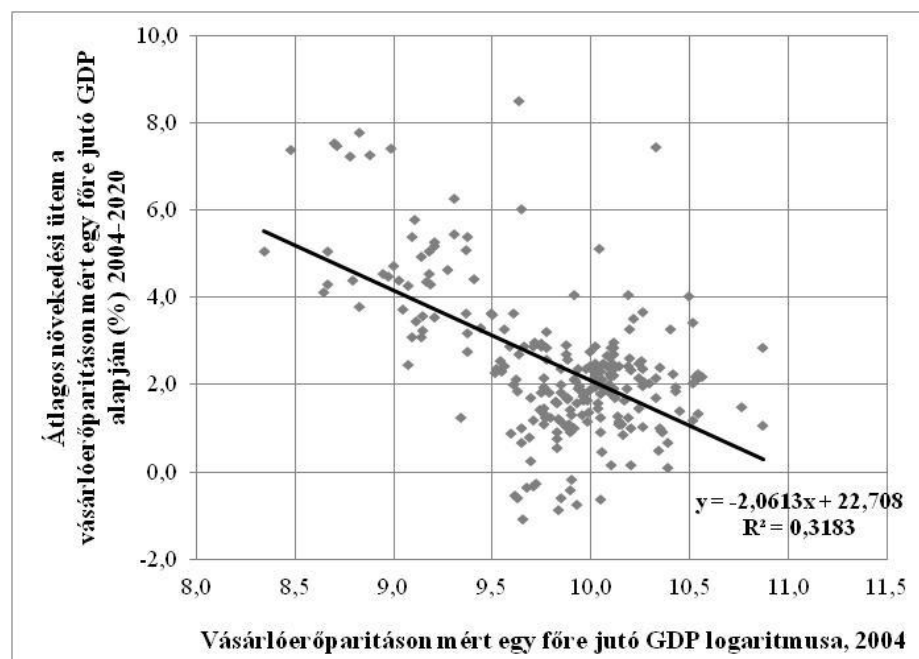


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A 28. és 29. számú ábrák összehasonlításával látható, hogy a vizsgált időszakban a 2004 előtt már uniós tagországok régiói összességében – mint ahogy az országok közötti konvergenciát vizsgálva is – divergenciát mutatnak, míg a 2004-ben és azt követően csatlakozott tagországok régiói a relatív szórást és a σ konvergenciát tekintve konvergenciát mutatnak. Az EU14 csoport régiói 2009-ben csekély konvergenciát, míg 2020-ban jelentős divergenciát jeleznek. Az EU13 csoport régiói pedig mindkét évben konvergenciát (egyedül 2009-ben a relatív szórás nem) mutatnak. Tehát a NUTS2 szintű régiók esetében is elmondható, hogy a 2004 és az után csatlakozott országok és régióik fejlődési és felzárkózási útja okozza az Unión belüli regionális konvergenciát.

A régiók között fennálló konvergencia alapján vizsgálható a β -konvergencia is, melyet a 30. ábra összegez.

30. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) β -konvergenciája 2004-2020 között



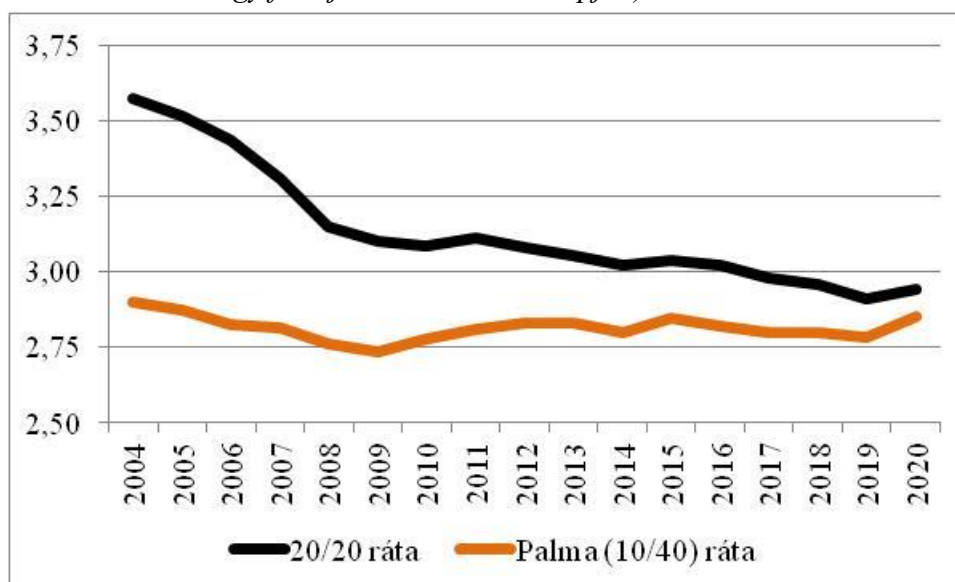
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

Az ábrán látható, hogy a NUTS2 szintű régiók között 2004 és 2020 között van β -konvergencia (x együtthatójának értéke negatív). Mindazonáltal a többszörös determinációs együttható (R^2) értéke alacsony, a kapott modell magyarázó ereje 32 százalékos, amiből kiszámítva a többszörös korrelációs együtthatót ($R=0,5642$) a tényleges és a modelltől becsült GDP közepesen gyenge erősségű együttmozgását jelzi, így a modell előrejelző képességét korlátozottan lehet csak kezelni.

A felzárkózáshoz kapcsolódóan a szakértői kérdőív válaszadói várakozása alapján az Európai Unión belül nem valószínű a NUTS2 szintű régiók abszolút konvergenciája. A szakértők 10,9 százaléka szerint a legtöbb régió az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni, 39,6 százalékuk szerint 75 és 90 százalék közötti szintig, míg közel a többség (49,5 százalékuk) szerint egyes régiók megrekednek és még az uniós átlag 75 százalékát sem fogják elérni (a PPP-n mért egy főre jutó GDP tekintetében).

Jövedelmi ötök aránya, vagy röviden 20/20 ráta és a Palma (10/40) ráta változását a 31. ábra mutatja.

31. ábra: A 20/20 és a Palma ráta változása az EU NUTS2 szintű régióiban (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján) 2004-2020 között



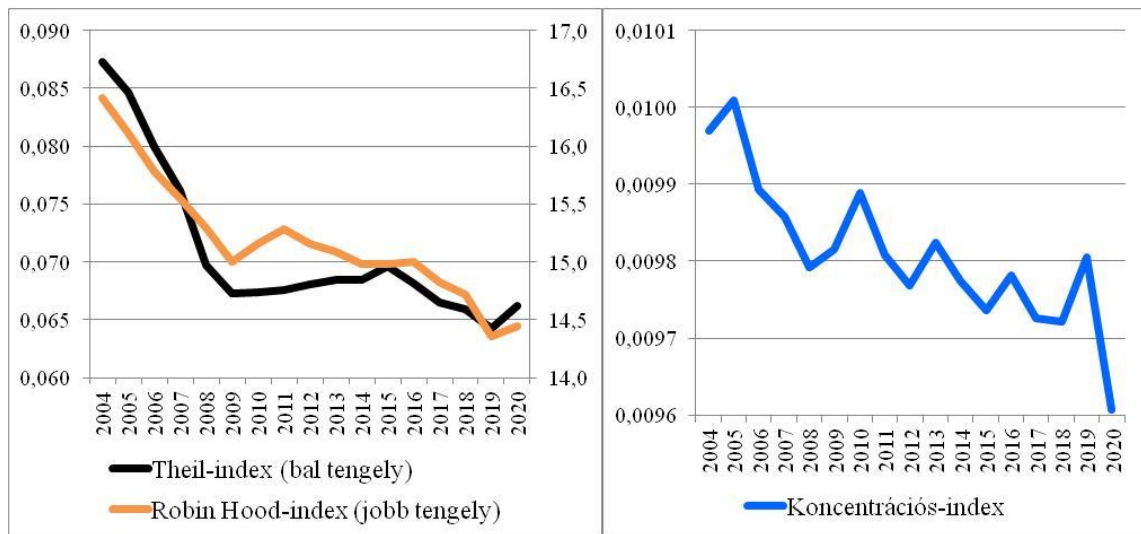
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A jövedelmi ötök arányát és a Palma rátát vizsgálva az időszak során a régiók konvergenciát mutatnak, a vizsgált csoportok egymáshoz viszonyított aránya kisebb mértékű különbségeket jelez 2020-ra, mint 2004-ben. A 20/20 ráta tekintetében 2004 és 2008 között jelentős mértékű konvergencia ment végbe, azt követően pedig – egy-egy évben ugyan némi divergenciával, de – fokozatos lassú ütemű konvergencia mutatkozik, az utolsó vizsgált 4 évben már 3-szoros különbségek alatti értékek voltak mérhetőek. A válságéveket tekintve 2009-ben és 2012-ben konvergencia, míg 2020-ban divergencia jelentkezett. A felső 10 százalék alsó 40 százalékának aránya tekintetében jelentős konvergencia 2004 és 2009 között ment végbe, azt követően inkább a

divergencia a jellemző. A válság évek tekintetében 2009-ben konvergencia, 2012-ben és 2020-ban pedig divergencia volt jellemző.

A vizsgált időszakra vonatkozó Theil-index³⁰ és Robin Hood-index³¹, valamint koncentrációs-index összehasonlítása a 32. ábrán látható.

32. ábra: A Theil-index és a Robin Hood-index (bal oldali ábra), valamint a koncentrációs-index (jobb oldali ábra) értékei az EU NUTS2 szintű régiói teljesítményének (PPP-n mért GDP, euró a népességszámokkal súlyozva) egyenlőtlenségére vonatkozóan 2004 és 2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b; 2022e) alapján saját számítás és szerkesztés

A Theil-index évről-évre történő felrajzolása megmutatja, hogy NUTS2 szinten az Unión belül csökkennek az egyenlőtlenségek a 2004-2020-as időszakot vizsgálva, melynek legnagyobb részét a 2004-2009-ig tartó időszak nagyfokú konvergenciája teszi ki. A 2004-es csatlakozást követően az akkor csatlakozott „új” tagországok jelentős felzárkózást értek el, amit a 2009-es válság megtört. Azt követően egybefüggő – bár a korábbiaktól jóval lassabb ütemű – csökkenés 2015 és 2019 között mutatkozott. A válságéveket tekintve az egyenlőtlenségek egyedül 2009-ben csökkentek.

A Robin Hood-indexet vizsgálva a Theil-indexhez hasonló az összkép, 2004 és 2009 között jelentkezett a legjelentősebb konvergencia, de utána is fellelhető volt. Összességében míg 2004-ben az egyenlőség eléréséhez a jövedelem 16,5 százalékát lett volna szükséges átcsoportosítani, addig 2020-ban már csak 14,5 százalékát, vagyis a régiók konvergáltak, a válságéveket tekintve pedig 2009-ben és 2012-ben konvergencia, míg 2020-ban divergencia jelentkezett.

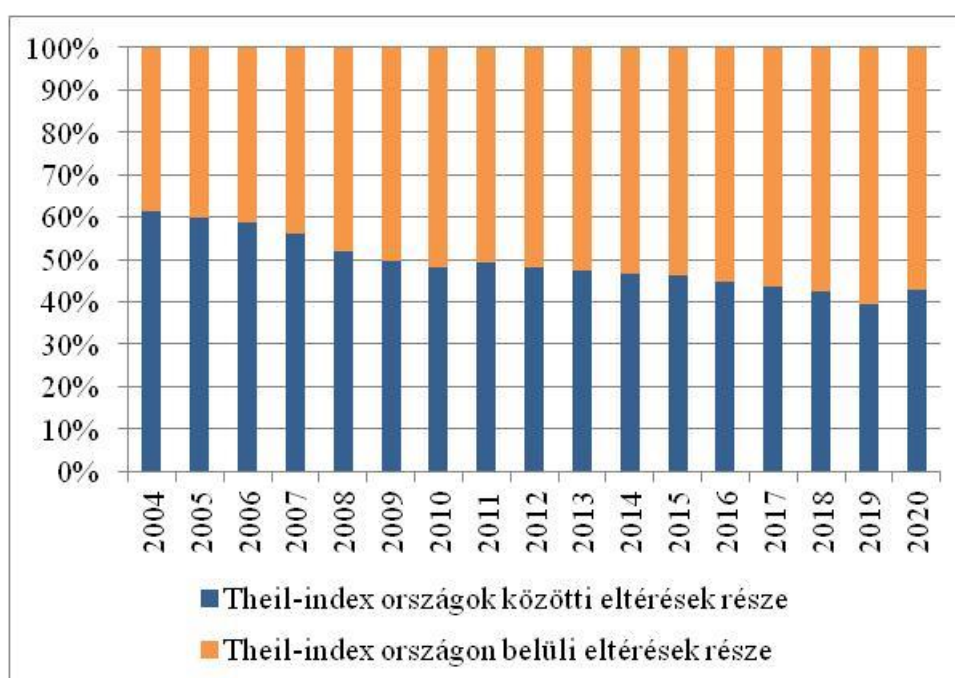
³⁰ Értékkészlete a [0;5,49) intervallum.

³¹ Értékkészlete a [0;100)³¹ intervallum.

A koncentrációs-index³² esetében a Theil-indexhez és a Robin Hood-indexhez képest jóval szakaszosabban csökkentek 2004 és 2020 között a területek közötti egyenlőtlenségek. Mind a három vizsgált válságévben (2009-ben, 2012-ben és 2020-ban) konvergencia jelentkezett a NUTS2 szintű régiók között.

Amennyiben a Theil-indexet két részsokaságra bontjuk, úgy megkapjuk azt, hogy az egyenlőtlenségek hány százaléka származik az országok közötti és az országokon belüli egyenlőtlenségekből, mely összesítést a 33. számú ábra szemlélteti.

33. ábra: Az EU NUTS2 szintű régiói teljesítményére (PPP-n mért GDP/fő, euró) számított Theil-index felbontása 2004 és 2020 között



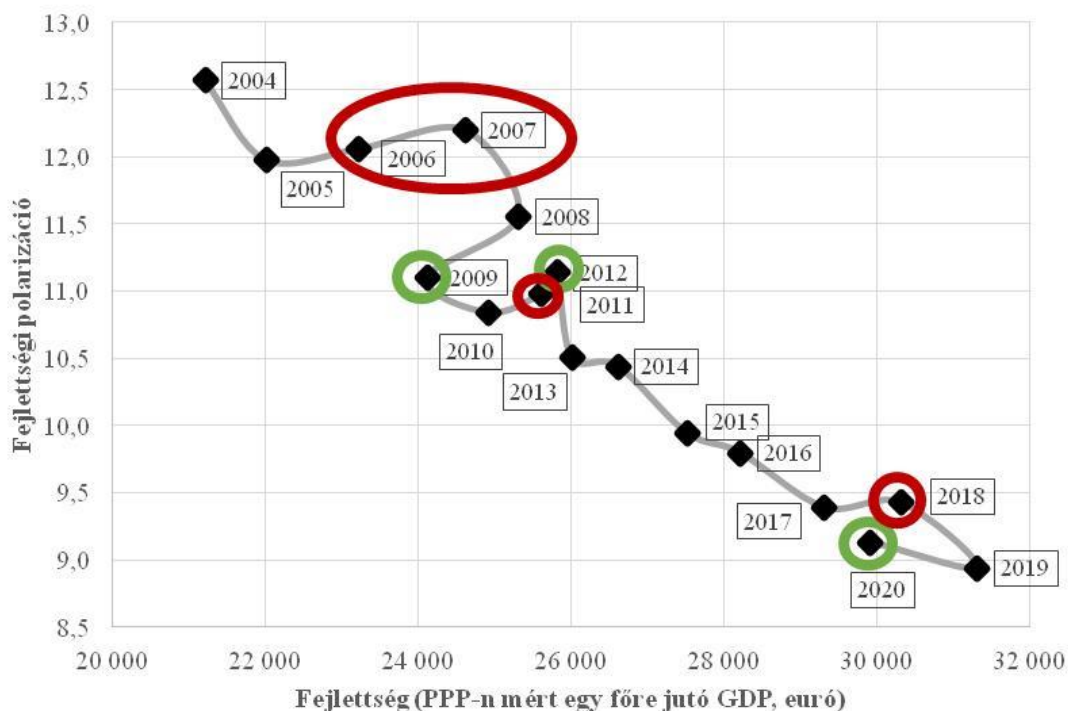
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b; 2022e) alapján saját számítás és szerkesztés

A Theil-index felbontása egy eltolódást jelez, míg a vizsgált időintervallum elején az Európai Unióban az egyenlőtlenségek nagy részének oka az országok közötti eltérések voltak, addig a vizsgált időintervallum végén már nagy részt az országon belüli egyenlőtlenségekből származtak. Ez is azt támasztja alá, hogy az uniós régiós konvergencia az országokon belüli egyenlőtlenségek növekedésével járt együtt.

A Williamson hipotézis egyfajta kiterjesztését az Európai Unióra NUTS2 szinten a 34. ábra mutatja.

³² Értékkészlete a $[0,004;1]$ ³² intervallum, minimum értéket akkor vesz fel, ha nincsenek egyenlőtlenségek, míg a maximumot akkor, ha egyetlen területi egységen koncentrálnak a jövedelem.

34. ábra: A fejlettségi polarizáció az uniós NUTS2 szintű régiók esetében az átlagos uniós fejlettség függvényében 2004 és 2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A fenti ábrán a válságok éveinek értékei zölddel vannak bekarikázva. A 2009-es válság során a fejlettségi polarizáció alapján a régiók között konvergencia, míg 2012-ben és 2020-ban divergencia jelentkezett. Összeségében a 2004 és 2020 közötti időszakban jelentős konvergencia ment végbe a NUTS2 szintű régiók között. Mindazonáltal szembetűnő, hogy a válság évein kívül több olyan év is akad (pirossal bekarikázva), amikor a régiók között divergencia mutatkozott. Ezek a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság előtti évek, vagyis 2006 és 2007, amikor a legtöbb országban magas gazdasági növekedés volt, melynek éllovasai többnyire a fejlettebb, innovatívabb régiók voltak, míg a kevésbé fejlett régiók lassabban haladtak. Szintén divergencia jelentkezett még 2011-ben (amit a szigma konvergencia is jelzett), amikor egyes régiók a válság okozta visszaesésben benntagadtak, míg más régiók újra a kilábalási és fejlődési útra léptek. Továbbá a 2018-as évben is némi divergencia mutatkozott.

A 2004-től vizsgált időszakra vonatkozóan a szakértők vélekedését arról, hogy mi okozott az Európai Unión belül NUTS2 szinten regionális divergenciát, a 35. ábra összesíti.

35. ábra: Az EU-n belül a NUTS2 szintű régiók között fellépő átmeneti divergencia okai 2004-2020 között, a szakértői kérdőív összesítése alapján (db, válasz)



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A szakértői vélekedés többnyire a felállított hipotézist támasztja alá, a legtöbben az az időszak során fellépő három nagy válságot adták válaszul, ezen belül is a szakértők több mint 70 százaléka a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válságot, bő 40 százalékuk a 2020-as covid19 okozta válságot, és egyharmaduk a 2012-2013-as szuverén adósságválságot is megjelölte fő okként. A válságok közötti fellendülési szakaszokat minden negyedik szakértő választotta ki, az egyéb okként (bő 15 százalékuk) pedig többnyire a régiókra is kivetített országspecifikus problémákat határoztak meg.

Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak fejlődését és a közöttük fennálló konvergenciát elemezve az 1.2. hipotézisről – amely azt mondja, hogy az EU NUTS2 szintű régiói fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben, 2012-ben és 2020-ban – azt lehet kimondani, hogy részben igazolódott. A hipotézis első fele, hogy a régiók 2004 óta konvergálnak (a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméket vizsgálva) egyedül a szórás tekintetében nem igazolódott, minden más vizsgált mutató esetében kimutatható volt. NUTS2 szinten is bebizonyosodott, hogy a régiók közötti konvergenciát a nagy gazdasági visszaesések nem feltétlenül törik meg, illetve nem csak a visszaesések éveiben fordulhat elő divergencia. A válságokat kiemelve a 2009-es év (a koncentrációs-indexet kivéve) minden vizsgált mutatót elemezve konvergenciát okozott, 2012-ben vegyesebb volt az összkép, divergencia a szórás, a relatív szórás, a területi polarizáció, a Palma arány és a Theil-index alapján volt kimutatható, míg 2020-ban – egyedül a szórás és a koncentrációs-index kivételével – a régiók között divergencia jelentkezett.

5.1.3.) Az Európai Unión belüli konvergencia NUTS3 régiós szinten

Az előző két alfejezet (az 5.1.1.) és az 5.1.2.) fejezetek) logikája mentén a tagországok és a NUTS2 szintű régiók fejlődése és konvergenciájának vizsgálatán túl a NUTS3 szintű régiók esetében is hasonló bizonyítás a cél, azzal a különbséggel, hogy NUTS3 szinten 2020-ra még nem állnak rendelkezésre adatok az Eurostat adatbázisában, így 2004-től mint nagy gazdasági visszaesés, csak a 2009-es és a 2012-es év vizsgálható. Így jelen fejezet célja annak elemzése, hogy az EU NUTS3 szintű régiói fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a 2009-es és a 2012-es év gazdasági visszaesése törli meg.

A 27 tagú Európai Unióban 2022-ben 1166 NUTS3 szintű régió található. Ezek közül 2004 és 2019 között 1139 régióban volt a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék tekintetében növekedés, ebből pedig 520 régióban volt átlagon felüli a növekedés, ahogy az az 5. táblázatban is látható.

5. táblázat: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak száma (db) a PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) változása alapján 2004 és 2019 között

	Növekedést nem teljesítő régiók száma (db)	Növekedést teljesítő régiók száma (db, az átlagon felüliek számával együtt)	Átlagon felüli növekedést teljesítő régiók száma (db)	Régiók száma összesen (db)
2004 előtt csatlakozott tagországok	27	897	294	924
2004-ben csatlakozott tagországok	0	151	142	151
2004 után csatlakozott tagországok	0	91	84	91
Európai Unió összesen	27	1139	520	1166

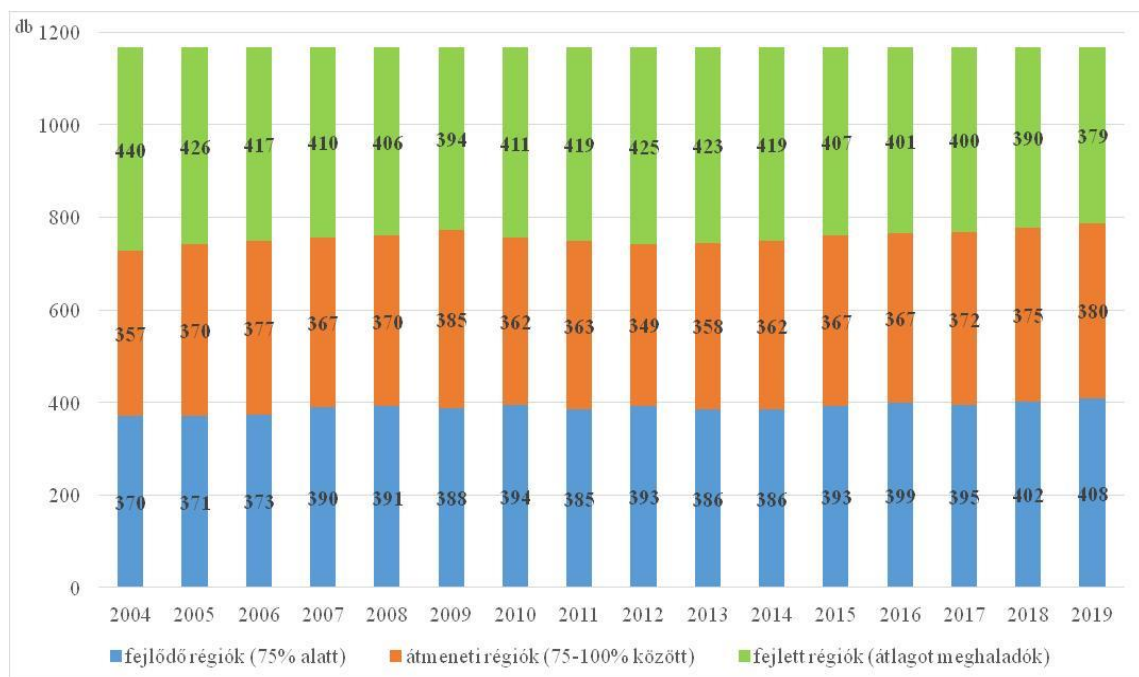
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A táblázatból látszik, hogy a növekedést nem teljesítő régiók, mind a 2004 előtt csatlakozott tagországok közül kerültek ki a vizsgált időszakra vonatkozóan (melyek közül egy német; Offenbach am Main Kreisfreie Stadt, egy ír; Midland, egy spanyol; Fuerteventura és 24 görög régió), mely a 2004 előtt csatlakozott tagországok NUTS3 régióinak 3 százalékát jelenti. A 2004-ben csatlakozott tagországok régióinak 94 százalékában, valamint a 2004 után csatlakozott tagországok régióinak 92 százalékában

átlagon felüli növekedést teljesítettek, míg ez az arány a 2004 előtt csatlakozott (EU14) tagországok esetében csupán 32 százalékos.

Amennyiben a NUTS3 szintű régiók fejlettségét vizsgáljuk, a NUTS2 szintű régiókra vonatkozó kohéziós politikai besorolás – a 2021-2027-es költségvetési ciklus szabályai – szerint csoportosíthatóak az uniós átlag 75 százalékát el nem érők fejlődő, a 75 és 100 százalék közöttiek átmeneti és az átlagot elérők fejlett régiókra, melyeket az alábbi 36. számú ábra összegez az időszakra vonatkozóan.

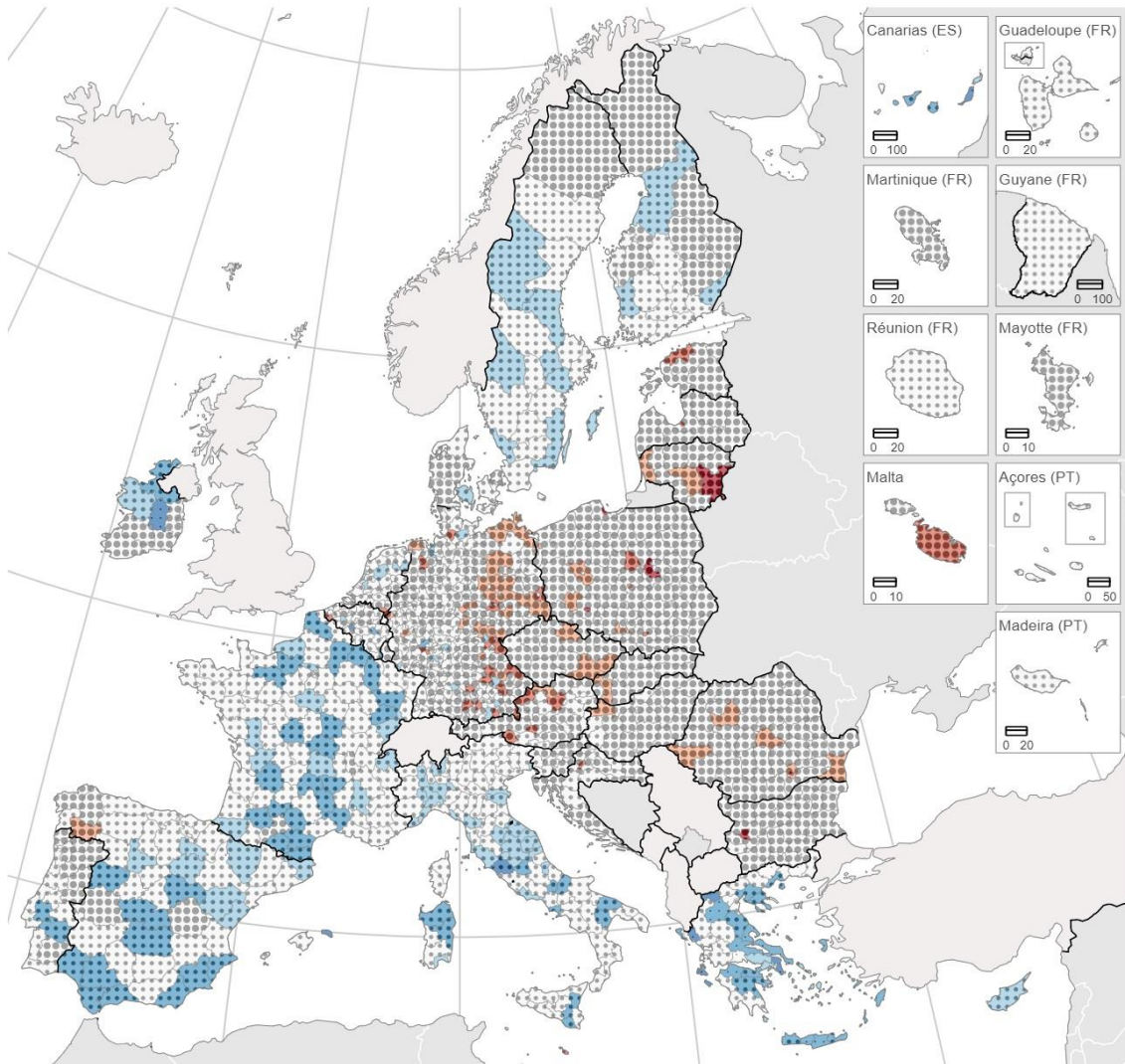
36. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak – 2021-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő NUTS2 szintre vonatkozó – kohéziós politika szerinti besorolása és annak elemszámainak (db) változása 2004 és 2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

Az ábráról jól látható – mint ahogy a NUTS2 szintű régiók esetében is látható volt –, hogy a fejlett régiók száma csökkenő tendenciát jelez, 2004-ben még 440 régió haladta meg az uniós átlagos fejlettséget, 2019-ben a számuk 379-re csökkent. Ezzel szemben a 75 százalékot el nem érő régiók és az átmeneti régiók száma fokozatosan emelkedik, egyre több a lefelé mozgó régió, 2019-re több régió nem érte el a 75 százalékos szintet, mint ami meghaladja az átlagot.

37. ábra: Az EU NUTS3 szintű régióinak fejlődését és az esetleges kategóriaváltást (a NUTS2 szintű régiókra vonatkozó 2020-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő kohéziós politika besorolása alapján) 2004-ről 2019-re



Administrative boundaries: © EuroGeographics © UN-FAO © Turkstat
Cartography: Eurostat – IMAGE, 08/2023

- kevésbé fejlettből fejlett
- átmenetiből fejlett
- kevésbé fejlettből átmeneti
- nincs változás
- fejlettből átmeneti
- átmenetiből kevésbé fejlett
- fejlettből kevésbé fejlett
- átlagon felüli növekedéssel
- átlagon aluli növekedéssel
- negatív növekedéssel

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés a Gisco programmal

A térképen (37. ábra) láthatóak az átlag feletti növekedést elérő régiók nagyobb pöttyös kiemeléssel – döntően a 2004-ben és az után csatlakozott országok régiói, továbbá egyes régiók az északi országokból, a Benelux országokból, több Ausztriából és Németországból –, az átlag alatti, de növekedést teljesítő régiók kisebb pöttyös kiemeléssel, míg apró négyzetes kiemeléssel a negatív növekedést teljesítők – döntően

Görögország régiói közül, illetve a német Offenbach am Main, Kreisfreie Stadt, a spanyol Fuerteventura és az ír Midland.

A kategóriát váltó régiók színessel kerültek kiemelésre, a pirosas árnyalat a felfelé történő szintlépést, míg a kék árnyalat a lefelé mozgást szemlélteti. A 2004-es és a 2019-es éveket összehasonlítva a fejlődést, a 2004-ben és azután csatlakozott tagállamok egyes régióin kívül öt osztrák, egy holland, egy belga és 43 német régió (Németországban jelentős számú, 401 darab NUTS3 szintű régió³³ található) került feljebb a meghatározott kategóriák szintjén. A legkiemelkedőbb fejlődést, vagyis 75 százalékos szint alatról (kevésbé fejlett régió kategóriából) átlagot meghaladó teljesítményt (fejlett régió kategóriába sorolást) 6 régió ért el; egy bolgár, egy litván, egy román és három lengyel régió. Átmeneti kategóriából fejlett kategóriába 31 régió (19 német (döntően a keleti országrészből), négy osztrák, két lengyel, egy észt, egy horvát, egy lett, egy máltai, egy holland és egy belga) került. A kevésbé fejlett kategóriából 51 régió (31 német (szintén döntően a keleti országrészből), hat lengyel, öt román, három cseh, két litván, egy spanyol, egy magyar, egy osztrák és egy szlovák) szintet tudott lépni és átmeneti kategóriába került 2019-re. A lefelé mozgó régiók Ciprus régióját (mint egyrégiós országot) kivéve mind a régi (a 2004 előtt csatlakozott, EU14) tagországok közül kerültek ki. A legjelentősebb pozícióvesztést, vagyis átlag fölötti 2004-es teljesítésről (fejlett régió kategóriából) 2019-re 75 százalékos szint alá (kevésbé fejlett régió kategóriába) kerülést egy belga, egy ír, egy olasz, két spanyol és öt görög régió teljesített. A legtöbb régió Görögországban váltott lefelé kategóriaszint(ek)et, a már említett ötön kívül, még 5 régió vált fejlettből átmeneti kategóriájúvá és további 18 átmeneti kategóriájú kevésbé fejlett kategóriájúvá, vagyis a görög NUTS3 szintű régiók több mint fele a 2004-es kategóriájából 2019-re lecsúszott. Spanyolországban is a régiók nagy része, 44 százaléka váltott lefele kategóriát³⁴, Olaszországban a régiók 38 százaléka³⁵, továbbá Franciaországban³⁶ a régiók 32 százaléka és a svéd régiók közel 43 százaléka, bár a svéd régiók esetében meg kell jegyezni, hogy az átlag feletti teljesítményük épp átlag alattivá vált (ez okozta a kategóriaváltást, vagyis esetében ez a konvergencia természetes folyamatként és nem

³³ Ebből 31 régió lett kevésbé fejlett régióból átmeneti kategóriájú, 19 régió pedig átmenetiből fejlett kategóriájú, míg fejlettből átmeneti kategóriába 12 régió, átmenetiből kevésbé fejlett kategóriába két német régió csúszott le.

³⁴ 16 régió lett átmenetiből kevésbé fejlett kategóriájú, 8 régió fejlettből átmeneti kategóriájú és további 2 (már említett) fejlettből kevésbé fejlett.

³⁵ 10 régió lett átmenetiből kevésbé fejlett kategóriájú, 30 régió fejlettből átmeneti kategóriájú és további egy (már említett) fejlettből kevésbé fejlett.

³⁶ 22 régió lett átmenetiből fejlődő kategóriájú és 11 régió fejlettből átmeneti kategóriájú.

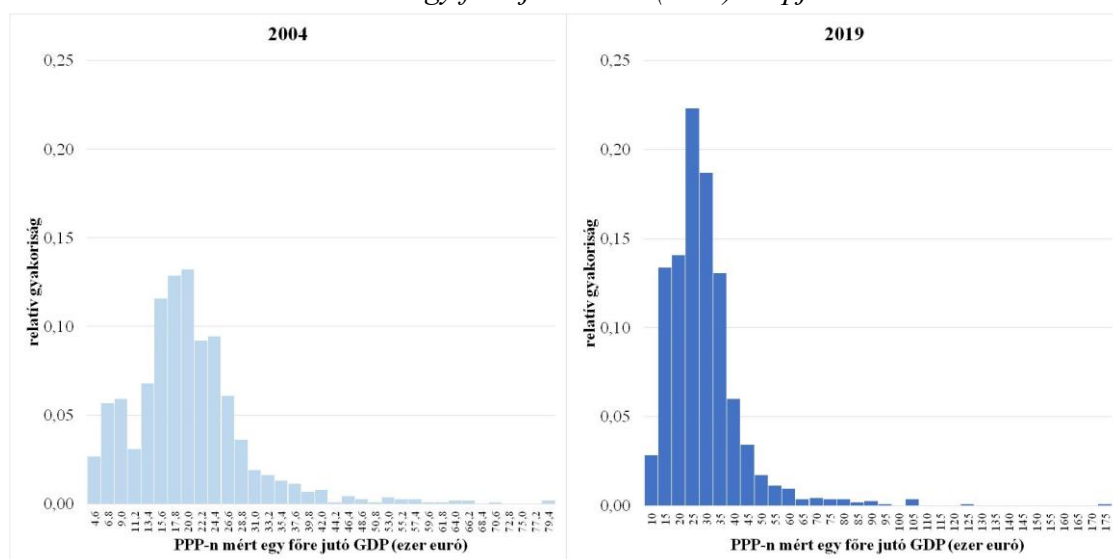
pozícióvesztésként tekinthető). Érdekesség, hogy az alacsony teljesítményű (átlaghoz képest lemaradó) országként számon tartott Portugália esetében nem nagyon történt változás a NUTS3 szintű régiók kategóriabesorolásában, csak két régió csúszott le az átmeneti kategóriából a kevésbé fejlett kategóriába. Továbbá az igazán kiemelkedő fejlődést mutató Írországban – ahol csupán 8 darab NUTS3 szintű régió található – a már említett egy fejlettből kevésbé fejlett kategóriába csúszó régió kivül, egy régió fejlett régióból átmeneti, valamint egy régió átmenetiből kevésbé fejlett kategóriájú lett 2004-ről 2019-re³⁷.

A NUTS3 szinten a fejlett régiók számának csökkenő és ezzel párhuzamosan a fejlődő és átmeneti régiók számának növekvő tendenciájára a primer kutatás során a szakértők az előző alfejezetben a NUTS2 szintű régióknál kifejtett okokat (lásd 93-95. oldal) (melyeket a szakértők közel fele legalább említett a válaszadás során) emelték ki azzal a kiegészítéssel, hogy a szélsőségek még jobban megmutatkoznak NUTS3 szinten. A NUTS2 szintű régiók komplexebb lehetőségeket nyújtanak a területi felzárkózás szempontjából, míg a NUTS3 területi szint esetében ez jóval korlátozottabban jelenik meg. Speciális adottságok (bányakincsek, munkaerő képzettsége, közlekedési pályák elérhetősége, stb.) esetében kiugró fejlődési ütem is regisztrálható, míg a földrajzi "árnyékban" lévő régiók lejtőre kerülnek, Magyarország esetében például mindez jól látható. NUTS3 szinten a fejlettség nagyon tud függeni egy-egy vállalat vagy iparág helyzetétől. Ha a válságok ezeket az ágazatokat érzékenyen érintik, egy-egy gyár bezárása, egy-egy iparág kivonulása súlyos gazdasági problémákat okoz ezekben a térségekben, és nincs, ami ezeket kompenzálja. Egyesek kiemelték még, hogy a jelenlegi gazdaságpolitika számára nem kiemelt prioritás a NUTS3 szintű konvergencia, a tagállamok többsége nem tud megfelelő figyelmet fordítani erre, míg mások „az Unió törekvései és a nemzeti valóságok közötti szakadék” kifejezést használták. Volt, aki szerint ez a 10 százalékos körüli eltérés nem jelentős, statisztikailag „hibahatáron belülnek” vélte. Továbbá néhány szakértő az országok közötti konvergencia jeleként határozta meg a tendenciát.

A régiók fejlődési tendenciájának vizsgálatára alkalmazható a hisztogram készítés a vizsgált időszak kezdeti és végpontjában, melyet a 38. ábra mutat be.

³⁷ A teljesség igényéért: további 2 belga régió vált átmenetiből kevésbé fejlett kategóriájúvá, valamint 1 belga, 1 dán, 6 holland és 3 finn fejlettből átmeneti kategóriájúvá.

38. ábra: Az EU NUTS3 szintű régióinak hisztogramja 2004-ben és 2019-ben a PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) alapján

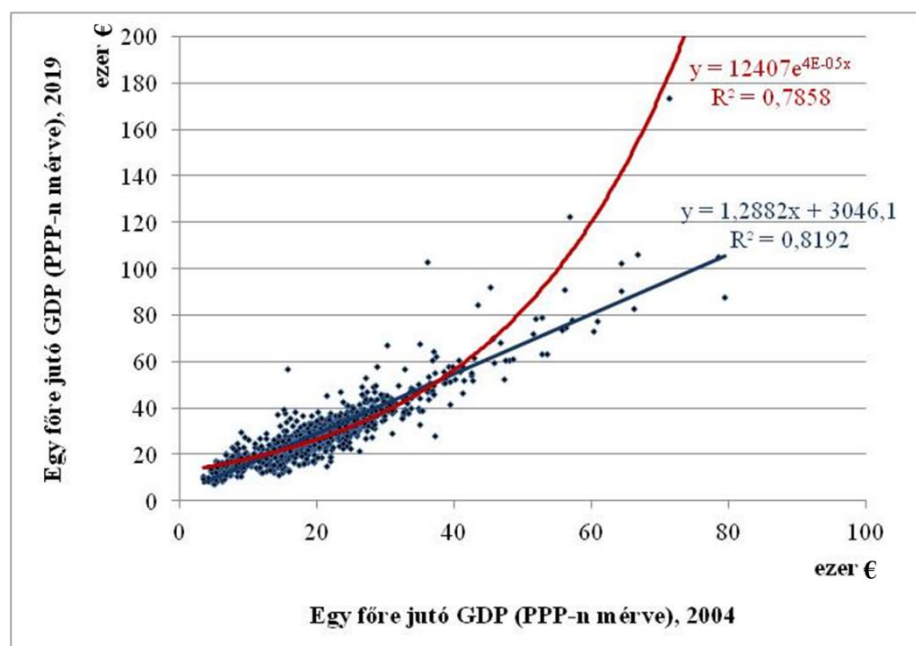


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004-es hisztogram – itt is csak úgy, mint a NUTS2 régiók esetében – jobban közelít a normális eloszláshoz, mint a 2019-es. Míg 2004-ben a régiók zöme a 6-10. intervallumba tartoztak (ideálisan a 17 körül szóródva lenne), a 2019-es évben a 2-6. intervallumba, mely egy drasztikus eltolódás az alacsonyabb szintű régiók számának növekedése felé. A hisztogramok összehasonlításából megállapítható, hogy az élboly nagyon leahagyja a többi régiót, az átlagot a kiemelkedő teljesítményt hozó régiók húzzák fel, míg a többi régió egyre elszegényedik az átlaghoz mérten, vagyis 2004 és 2020 között ez alapján széttartás, azaz divergencia fedezhető fel a régiók között.

Annak a tesztelése, hogy a NUTS3 szintű régiók fejlődése a kiindulási fejlettségi szinttől függ-e a régiók közötti vizsgált időszak eleji és végi időpontban mért fejlettségi szintekre felrajzolt regressziós egyenlet becsléssel történik.

39. ábra: Az EU NUTS3 szintű régiói fejlettségének (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) összevetése 2004-ben és 2019-ben



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 39. ábrán a 2004-2019-es időszakot elemezve a régiók fejlettségére felírt regressziós egyenes többszörös determinációs együtthatója (R^2) értéke erős (sőt közel olyan erős a kapcsolat, mint az országok esetében), a kapott modell magyarázó ereje 82 százalékos, amiből kiszámítva a többszörös korrelációs együtthatót ($R=0,9051$) a tényleges és a modelltől becsült GDP erős együttmozgását jelzi³⁸. Ez esetben – eltérően az országok és a NUTS2 szintű elemzések esetében – némileg gyengébb kapcsolat mutatkozik, amennyiben exponenciális egyenlet becslést alkalmazunk, ekkor 79 százalékos a kapott modell magyarázó ereje, ami a tényleges és a modelltől becsült GDP erős együttmozgását jelzi. Ez ez esetben is azt jelenti, hogy a régiók fejlődése nagyban függ a kiindulási pozíciójuktól, nehéz alacsonyabb szintről kimagasló teljesítményt nyújtani, míg magas pozícióból jóval könnyebb. Továbbá a két trendvonal hasonlóan magas magyarázó ereje arra utal, hogy a fejlett régiók „kétsebességűek”, vannak olyan fejlett régiók, amelyek egyenesen arányosan képesek teljesítményüket növelni, ezek az erős pozícióikat megtartó régiók, és vannak olyan fejlettek, amelyek még jobban, exponenciálisan képesek a teljesítményüket növelni, ezek az erős pozícióikkal még nagyobb lendületet kapó régiók, a „csúcsteljesítményű” régiók.

³⁸ A modell standard hibája (a modell tévedései adott régióra nézve) 4076,9 euró (egy tizedesjegyre kerekítve), azaz ilyen mértékben szóródnak a mintabecslések a sokaság jellemzője körül.

6. táblázat: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak szélsőértékei és terjedelme a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten (százalék), továbbá az átlag dupláját, illetve felét se teljesítő régiók száma (darab), 2004 és 2019 között

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
alsó szélső-érték (%)	17	15	17	18	23	22	22	21	22	23	24	23	23	24	23	24
felső szélső-érték (%)	375	384	365	373	364	352	424	473	464	457	477	443	581	522	559	555
terjedelem (különbség, %pont)	358	369	348	355	341	330	402	452	441	434	453	420	558	498	536	531
terjedelem (arány, %)	22,7	26,4	21,2	20,8	15,9	16,0	19,6	22,4	20,6	19,8	19,8	19,6	25,6	22,2	24,2	23,2
az átlag kétszeresét teljesítő régiók száma (db)	33	30	31	30	29	27	29	29	30	34	36	35	35	36	33	29
az átlag felét se teljesítő régiók száma (db)	175	174	170	163	156	145	145	144	144	136	135	134	135	131	126	116

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 6. táblázatból látható, hogy míg 2004-ben a legalacsonyabb teljesítményű régió az uniós átlag 17 százalékán állt, addig 2019-re javult az érték (41 százalékos növekménnyel) 24 százalékos szintre³⁹. Ezzel szemben a legmagasabb teljesítményt nyújtó régió 2004-ben az uniós átlag 375 százalékán állt (DE712 - Frankfurt am Main, Kreisfreie Stadt), addig 2019-re még (48 százalékkal) növekedett az érték 555 százalékra (DE913 - Wolfsburg, Kreisfreie Stadt). Ezzel pedig a terjedelem is nőtt, mind különbségeiben, mind arányaiban. Arányaiban még mindig 23-szoros különbségek mutatkoznak 2019-ben is. Javuló tendencia látható az átlag felét se teljesítő régiók számában, míg 2004-ben 175 ilyen régió volt, addig 2019-re már „csak” 116 régió volt. Mindazonáltal ez a szám még mindig nagyon magas, a NUTS3 szintű

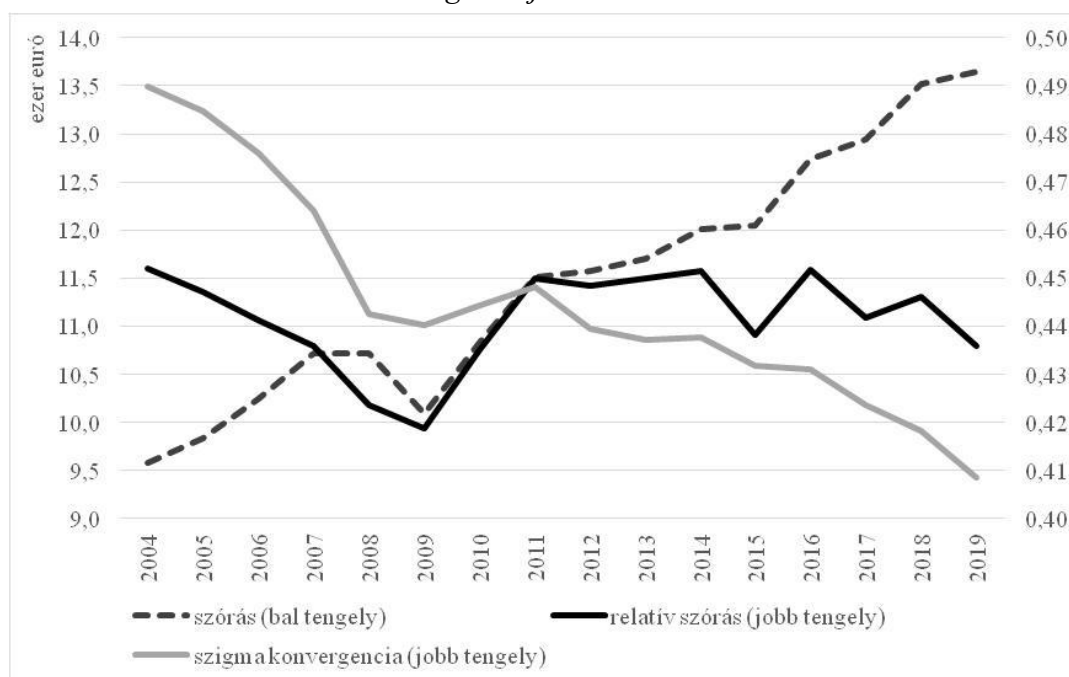
³⁹ A legalacsonyabb teljesítést hozó régiók: RO216 – Vaslui, BG325 – Silistra, BG311 – Vidin

régiók 10 százaléka az átlag feletti teljesítést sem tudta nyújtani 2019-ben. Szemben velük, az „éltanulók”, a régiók 2,5 százaléka teljesít az átlag kétszerese felett.

A kérdőívben válaszoló szakértők többsége szerint a mutató alapján a 23,2-szeres különbséget szükséges csökkenteni (csupán 4,1 százalékuk szerint nem lényeges a különbségek mértéke). A szakértők 2 százaléka szerint 20-szoros, 34,7 százalékuk szerint 10-szeres, 29,6 százalékuk szerint 5-szörös, 13,3 százalékuk szerint 3-szoros és 16,3 százalékuk szerint kétszeres különbségek lennének igazán elfogadhatóak.

A következő ábra a NUTS3 szintű régiók egy főre jutó GDP-jének (PPP-n mért) szórását, relatív szórását és szigma konvergenciáját mutatja.

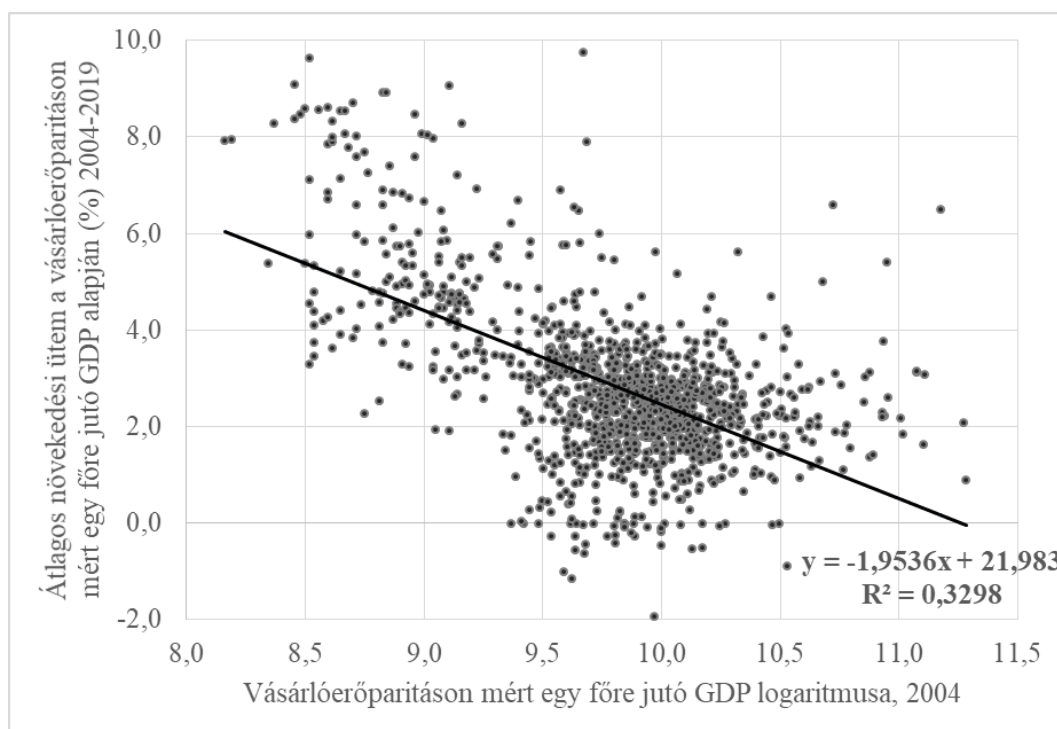
40. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 40. számú ábrán a szórás fokozatosan emelkedő tendenciájú a 2009-es csökkenéstől eltekintve, amikor közel 6 százalékkal esett vissza a szórás értéke az előző évhez képest. A relatív szórás tekintetében vegyes az összkép, 2004 és 2009 között jelentős volt a csökkenés, majd 2011-ig meredeken visszaugrott, majd szakaszosan romló-javuló értékeket mutatott, a teljes időszakra nézve némi konvergencia fedezhető fel 2004-ről 2019-re. A kiugró értékek torzító hatását kiszűrve, a szigma konvergencia kiemelkedőbb konvergenciát jelez az időszakot vizsgálva, egy jelentősebb divergencia szakasz mutatkozott 2009 és 2011 között.

41. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) β -konvergenciája 2004-2019 között



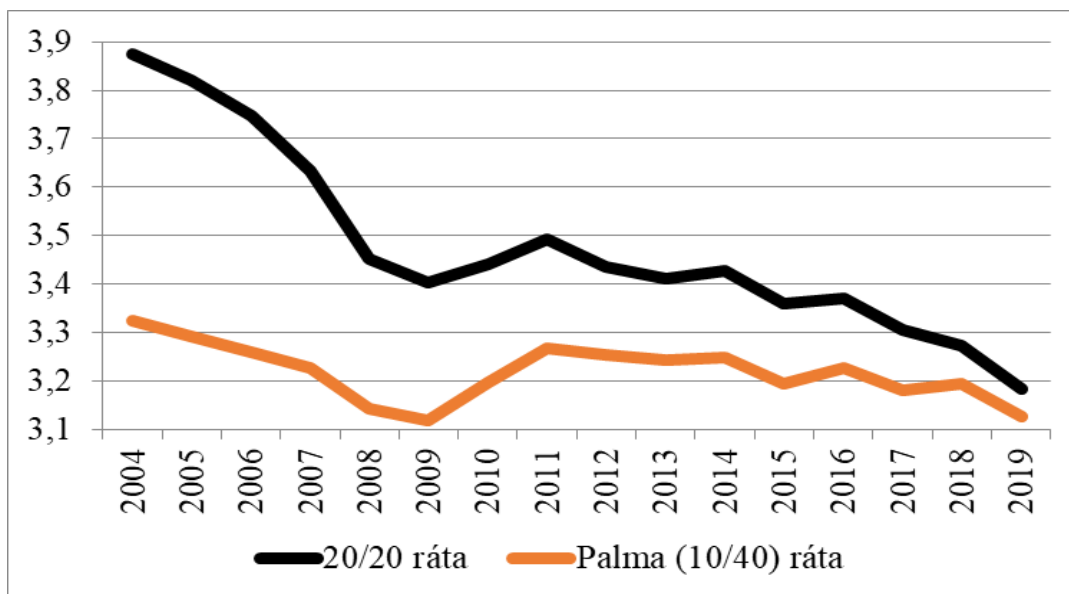
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 41. ábrán a béta-konvergencia tesztelése során már az adatokból is inkább sűrűsödés, mint lineáris illeszkedés látható. A kapott regressziós egyenes egyenletének x együtthatója ugyan negatív előjelű, így van β -konvergencia a NUTS3 szintű régiók között 2004 és 2019 között. Mindazonáltal a többszörös determinációs együttható (R^2) értéke nagyon alacsony, a kapott modell magyarázó ereje 33 százalékos, amiből kiszámítva a többszörös korrelációs együtthatót ($R=0,5743$) a tényleges és a modelltől becsült GDP közepesen gyenge erősségű együttmozgását jelzi, így a modell előrejelző képességét korlátozottan lehet csak kezelni.

A felzárkózáshoz kapcsolódóan a szakértői kérdőív válaszadói várakozása alapján az Európai Unión belül nem valószínű a NUTS3 szintű régiók abszolút konvergenciája (csak egy válaszadó volt ilyen optimista). A szakértők 9 százaléka szerint a legtöbb régió az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni, 37,8 százalékuk szerint 75 és 90 százalék közötti szintig, míg a többség (52 százalékuk) szerint egyes régiók megrekednek és még az uniós átlag 75 százalékát sem fogják elérni (a PPP-n mért egy főre jutó GDP tekintetében).

Jövedelmi ötök aránya és a Palma ráta változását a NUTS3 szintű régiók esetében a 42. ábra mutatja.

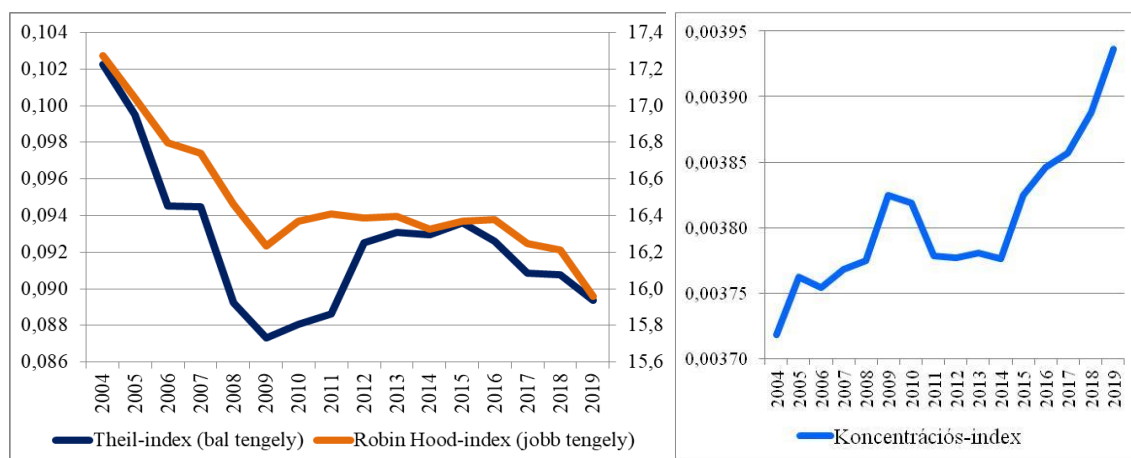
42. ábra: A 20/20 és a Palma ráta változása az EU NUTS3 szintű régiókban (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján) 2004-2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

Az időszak során a jövedelmi ötök arányát és a Palma rátát vizsgálva a régiók konvergenciát mutatnak, a vizsgált csoportok egymáshoz viszonyított aránya kisebb mértékű különbségeket jelez 2019-re, mint 2004-ben. A 20/20 ráta tekintetében 2004 és 2009 között jelentős mértékű konvergencia ment végbe, azt követően pedig – egy-egy évben ugyan némi divergenzával, de – fokozatos lassú ütemű konvergencia mutatkozik. A válságéveket tekintve 2009-ben és 2012-ben is konvergencia jelentkezett. A felső 10 százalék alsó 40 százalékának aránya tekintetében jelentős konvergencia szintén 2004 és 2009 között ment végbe, azt követően 2011-ig jelentősebb divergencia, majd váltakozó konvergencia a jellemző. A válság évek tekintetében – ez esetben is – 2009-ben és 2012-ben konvergencia volt a jellemző.

43. ábra: A Theil-index és a Robin Hood-index (bal oldali ábra), valamint a koncentrációs-index (jobb oldali ábra) értékei az EU NUTS3 szintű régiói teljesítményének (PPP-n mért GDP (euró) a népességszámokkal súlyozva) egyenlőtlenségére vonatkozóan 2004 és 2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c; 2022f) alapján saját számítás és szerkesztés

A vizsgált időszakra vonatkozó Theil-index⁴⁰ és Robin Hood-index⁴¹ összehasonlítása a 43. számú ábrán látható.

A Theil-index és a Robin Hood-index évről-évre történő felrajzolása megmutatja, hogy NUTS3 szinten az Unión belül csökkennek az egyenlőtlenségek a 2004-2019-es időszakot vizsgálva, melynek legnagyobb részét – itt is – a 2004-2009-ig tartó időszak nagyfokú konvergenciája tesz ki. Azt követően egybefüggő – bár a korábbiaktól jóval lassabb ütemű – csökkenés a Theil-index esetén 2015-től, a Robin Hood-index esetén 2016-tól mutatkozott. A válságéveket tekintve 2009-ben konvergencia, míg 2012-ben a Theil-index alapján divergencia, a Robin Hood-index alapján némi konvergencia volt tapasztalható.

A koncentrációs-index⁴² alapján a Theil-indexhez és a Robin Hood-indexhez képest ellentétes folyamat látható, mely az időszak során növekvő egyenlőtlenségekre utal. Figyelemreméltó a 2014 óta tartó jelentős növekedés a jövedelemkoncentráció tekintetében. A kiemelt válságévekben, 2009-ben divergencia, míg 2012-ben némi konvergencia jelentkezett az index alapján.

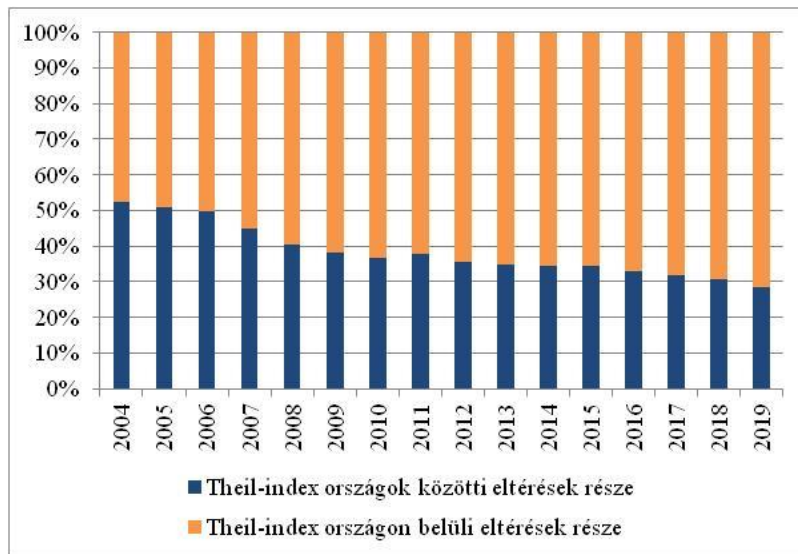
Amennyiben a Theil-indexet két részsokaságra bontjuk, úgy megkapjuk azt, hogy az egyenlőtlenségek hány százaléka származik az országok közötti és az országokon belüli (NUTS3 szintű régiók) egyenlőtlenségekből, mely összesítést a 44. ábra szemléltet.

⁴⁰ Értékkészlete a [0;6,91) intervallum.

⁴¹ Értékkészlete a [0;100) intervallum.

⁴² Értékkészlete az [0,001;1)⁴² intervallum.

44. ábra: Az EU NUTS3 szintű régiói teljesítményére (PPP-n mért GDP/fő, euró) számított Theil-index felbontása 2004 és 2019 között

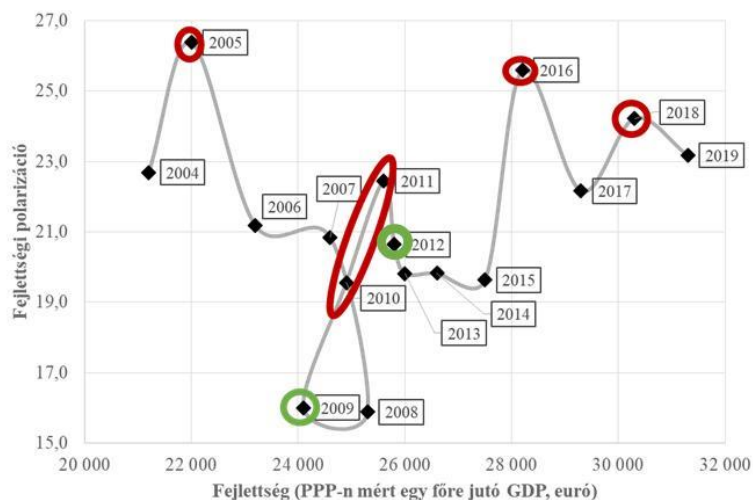


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c; 2022f) alapján saját számítás és szerkesztés

A Theil-index felbontása – hasonlóan a NUTS2 szintű régiók vizsgálatakor – egy eltolódást jelez, míg a vizsgált időintervallum elején az Európai Unióban az egyenlőtlenségek felének az oka az országok közötti eltérések voltak, addig a vizsgált időintervallum végén már nagy részt az országon belüli regionális egyenlőtlenségekből származtak. Ez is – itt is – azt támasztja alá, hogy az uniós régiós konvergencia az országokon belüli egyenlőtlenségek növekedésével járt együtt.

A 45. ábra az Unión belül a NUTS3 szintű régiók fejlettségi polarizációját mutatja az uniós átlagos fejlettség (PPP-n mért egy főre jutó GDP) függvényében a vizsgált időszakban.

45. ábra: A fejlettségi polarizáció az uniós NUTS3 szintű régiók esetében az átlagos uniós fejlettség függvényében 2004 és 2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

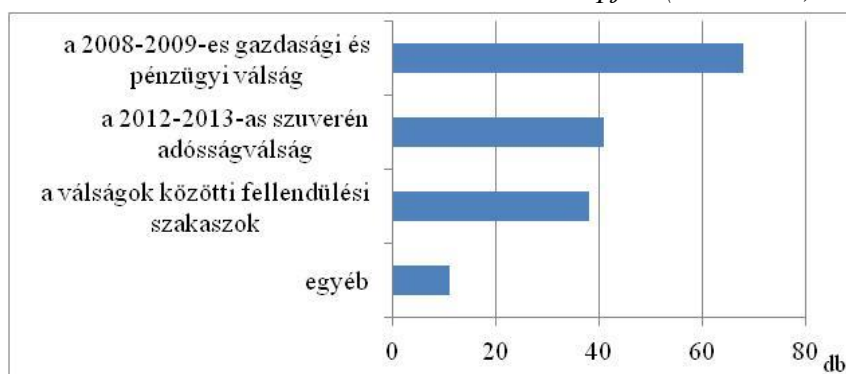
Összességében a 2004 és 2019 közötti időszakban a fejlettségi polarizáció alapján növekedtek a régiók közötti egyenlőtlenségek, a válságokat tekintve (zölddel kiemelve az ábrán) 2009-ben némi divergencia, míg 2012-ben konvergencia jelentkezett. Megállapítható, hogy jóval nagyobb és változatosabb kilengések vannak az egyenlőtlenségek terén NUTS3 szinten, mint NUTS2 vagy tagországi szinten, így több alkalommal is jelentkezett még divergencia (pirossal kiemelve az ábrán). A fejlettségi polarizáció értéke a legkevésbé fejlett és a legfejlettebb régiók értékeiből tevődik össze, így értéke elsősorban ezen régiók teljesítményének változásától függ. A 2005-ös divergencia oka az, hogy míg a legszegényebb régió (egy román régió) 2004-es évhez képest 8,5 százalékos csökkenéssel az unió 15 százalékos szintjén állt, addig a legfejlettebb (német) régió, Wolfsburg „Autóváros”⁴³ bő 18 százalékos növekedést ért el. Általánosságban a 2008-as jelentős konvergencia annak a következménye, hogy a válság a nyugati országok bankszektorát érintette először, mely tevékenységek a legfejlettebb régiókban tömörülnek, ezekben a régiókban pedig így jelentős teljesítmény visszaesés történt. Ugyan ez okozott 2010-ben és 2011-ben jelentős divergenciát, mivel a legfejlettebb régiók gyorsabban kilábalnak és emiatt növekedésük is magasabb volt. A 2016-17-18-as ingadozás szintén a wolfsburgi régió teljesítményében keresendő, a 2015-ös Volkswagen-csoport botrány⁴⁴ után újra növekedésnek indult a vállalat és ezzel együtt a régió, melynek újabb lökést az elektromos autók gyártása adott.

A 2004-től vizsgált időszakra vonatkozóan a szakértők vélekedését arról, hogy mi okozott az Európai Unión belül NUTS3 szinten regionális divergenciát, a 46. ábra összesíti.

⁴³ Az „Autóváros” elnevezést a Volkswagen AG miatt kapta, ugyanis a piciny ezer fős településen 1938-ban egy autógyárat hoztak létre, amelynek következtében több mint 120 ezer fős várossá nőtte ki magát a gyárnak köszönhetően.

⁴⁴ 2015-ben kitudódott csalás (dízelt értékek meghamisítása) miatt rengeteg autót kellett visszahívni, melynek következtében veszteséges volt ideiglenesen a vállalat.

46. ábra: Az EU-n belül a NUTS2 szintű régiók között fellépő átmeneti divergencia okai 2004-2019 között, a szakértői kérdőív összesítése alapján (db, válasz)



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A szakértői vélekedés többnyire a felállított hipotézist támasztja alá, a legtöbben az az időszak során fellépő két nagy válságot adták válaszul, ezen belül is a szakértők közel 70 százaléka a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válságot, a szakértők 40 százaléka a 2012-2013-as szuverén adósságválságot jelölte meg fő okként. Az országos és NUTS2 szintű eredményektől eltérően, NUTS3 szinten több szakértő, a válaszadók bő harmada a válságok közötti fellendülési szakaszokat is kiválasztotta, az egyéb okokként (bő 10 százalékuk) pedig többnyire szintén országspecifikus problémákat határoztak meg.

Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak fejlődését és a közöttük fennálló konvergenciát kielemezve az 1.3. hipotézisről – amely azt mondja, hogy az EU NUTS3 szintű régiói fejlettség tekintetében 2004 óta konvergálnak egymáshoz, a konvergenciát csak a nagy gazdasági visszaesések törik meg 2009-ben és 2012-ben – azt lehet kimondani, hogy részben igazolódott. A hipotézis első fele, hogy a régiók 2004 óta konvergálnak (a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméket vizsgálva) a szórás, a koncentrációs-index és a területi polarizáció tekintetében nem igazolódott, minden más vizsgált mutató esetében kimutatható volt. NUTS3 szinten is bebizonyosodott, hogy a régiók közötti konvergenciát a nagy gazdasági visszaesések nem feltétlenül törik meg, illetve nem csak a visszaesések éveiben fordulhat elő divergencia. A válságokat kiemelve NUTS3 szinten lehet leginkább elvetni a hipotézis második felét, vagyis, hogy a válságok divergenciát okoznak a régiók között, mivel 2009-ben csupán a területi polarizáció és a koncentrációs-index alapján jelentkezett divergencia, 2012-ben pedig a szórás és a Theil-index alapján.

A 7. táblázat az 5.1.) fejezet eredményeit foglalja össze.

7. táblázat: Az Európai Unión belüli területi egységek konvergenciájának összefoglaló táblázata az 5.1.) fejezet eredményeiről

	Vizsgált mutató	2009	2012	2020	teljes időszak
Országos szint	Szórás	K	D	D	D
	Relatív szórás	K	D	D	20K/21D ⁴⁵
	σ -konvergencia	D	K	D	K
	β -konvergencia				K
	Területi polarizáció	K	K	D	K
	20/20 ráta	D	K	D	K
	Palma arány	K	K	D	K
	Theil-index	K	K	D	K
	Robin Hood-index	K	K	D	K
	Koncentrációs-index	K	K	K	K
	Hisztogram				D
NUTS2 szint	Szórás	K	D	K	D
	Relatív szórás	K	D	D	K
	σ -konvergencia	K	K	D	K
	β -konvergencia				K
	Területi polarizáció	K	D	D	K
	20/20 ráta	K	K	D	K
	Palma arány	K	D	D	K
	Theil-index	K	D	D	K
	Robin Hood-index	K	K	D	K
	Koncentrációs-index	D	K	K	K
	Hisztogram				D
NUTS3 szint	Szórás	K	D		D
	Relatív szórás	K	K		K
	σ -konvergencia	K	K		K
	β -konvergencia				K
	Területi polarizáció	D	K		D
	20/20 ráta	K	K		K
	Palma arány	K	K		K
	Theil-index	K	D		K
	Robin Hood-index	K	K		K
	Koncentrációs-index	D	K		D
	Hisztogram				D

Jelölések: K–konvergencia, D–divergencia

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált időszakban összességében minden területi szinten a területi egységek a vizsgált mutatók többsége alapján konvergenciát jeleztek.

A nagy válságok viszont eltérően hatottak: míg a 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság a tagországok és a régiók konvergenciáját inkább nem törte meg, addig a 2020-as covid19 okozta világválság egyértelműen mélyítette a területek közötti egyenlőtlenségeket és megtörte a tagországok konvergenciáját. A 2012-2013-as szuverén adósságválság a tagországok és a NUTS3 szintű régiók konvergenciáját nem törte meg, ám a NUTS2 szintű régiók esetében divergenciát okozott.

⁴⁵ 2004–2020 közötti időszakra vonatkozóan konvergencia, míg 2004–2021 közötti időszakra divergencia.

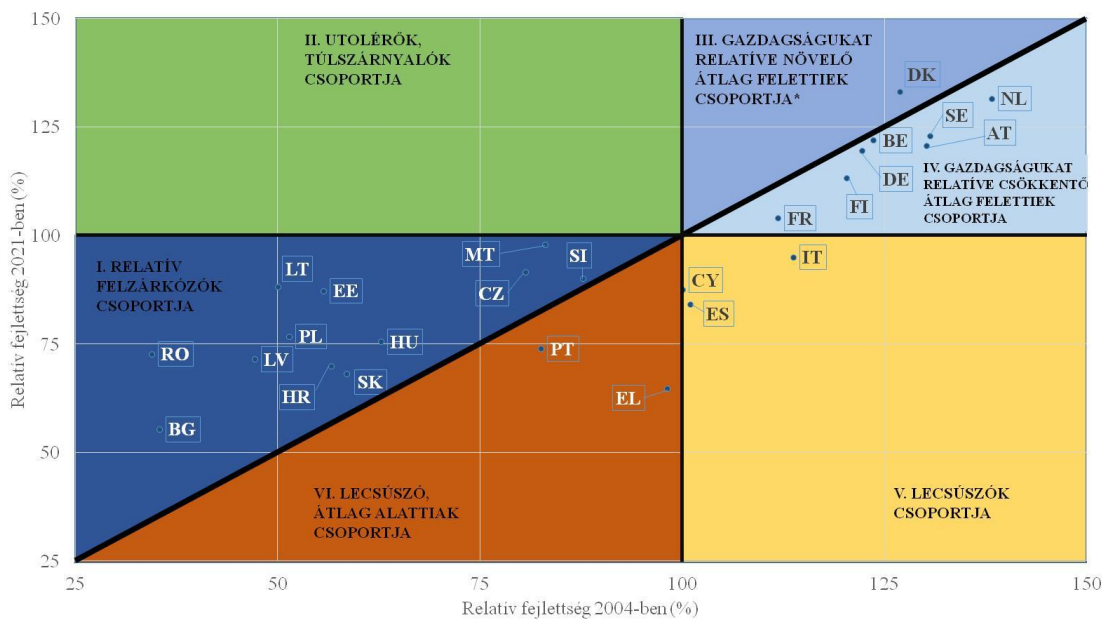
5.2.) Az európai uniós konvergencia országok felzárkózása a tagországon belüli regionális egyenlőtlenségek változásának tükrében

A területi egyenlőtlenségek konvergencia vizsgálata és a 2009-es, a 2012-es és a 2020-as nagy gazdasági visszaesések hatásának elemzését követően ezen fejezet az országokon belüli egyenlőtlenségekre helyezi a hangsúlyt.

Az 5.2.) fejezet fő célja annak elemzése, hogy az *Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli regionális egyenlőtlenségeket.*

Az egyes országok felzárkózási pályájának áttekintéséhez a vizsgált időszak két végpontjában⁴⁶ fennálló relatív fejlettséget (vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermék az EU tagországainak átlagában) szükséges összehasonlítani, amit az alábbi ábra mutat.

47. ábra: Az európai uniós országok fejlődési útja 2004 és 2021 között a relatív fejlettség (PPP-n mért GDP/fő, euró EU átlagában mérve, %) tekintetében



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

* Írország (150;220), Luxemburg (249;277) – a kiugró értékeik miatt nem láthatóak az ábrán

⁴⁶ Természetesen más időszakok figyelembevételével ettől eltérő eredményeket kaphatunk.

A 47. ábrán látható, hogy a tagországok 2004-es fejlettségi szintjükhöz képest 2021-re hova jutottak. Az átló felett vannak az átlagos növekedést meghaladó fejlődést elérő országok, míg alatta az azt el nem érő fejlődést teljesítők. Ezen felosztás kiegészítéseként az átlag elérésének beemelésével további csoportokra lehet bontani az uniós országokat⁴⁷.

Az ábrán I. csoportként a *relatív felzárkózók* csoportja (sötét kékkel kiemelve) szerepel, amely országok átlag alatti fejlettségi szintről indultak, az átlagot meghaladó fejlődést értek el az időszak során, vagyis közelítenek az átlaghoz, de 2021-re még nem érték el azt. Ebbe a csoportba tartozik: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Románia, Szlovákia, Szlovénia.

A II. csoport az *utolérők, túlszárnyalók* csoportja (zölddel kiemelve), mely országok az átlag alatti fejlettségi szintről indulva átlagos vagy a feletti fejlettségi szintre érkeztek. Ebben a csoportban a vizsgált időszakot tekintve nem tartozik uniós ország.

A III. csoport a *gazdagságukat relatíve növelő átlag feletti* csoportja (kékkel kiemelve), mely országok átlag fölötti fejlettségi szintről indultak, majd átlagot meghaladó növekedést teljesítve még magasabb fejlettségi szintre értek. Ebbe a csoportba tartozik: Dánia, Írország és Luxemburg.

A IV. csoport a *fejlettségüket relatíve csökkentő átlag feletti* csoportja (világos kékkel kiemelve), mely országok átlag fölötti fejlettségi szintről indultak, növekedésük némileg elmaradt az átlagostól, de még az időszak végén is átlag fölötti fejlettségi szinten álltak. Ebbe a csoportba tartozik: Ausztria, Belgium, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország és Svédország.

Az V. csoport a *lecsúszók* csoportja (sárgával kiemelve), mely országok átlag fölötti fejlettségi szintről indultak, növekedésük elmaradt az átlagostól, ezáltal az időszak végére az átlag alatti fejlettségi szintre csúsztak le. Ebbe a csoportba tartozik: Ciprus, Olaszország és Spanyolország.

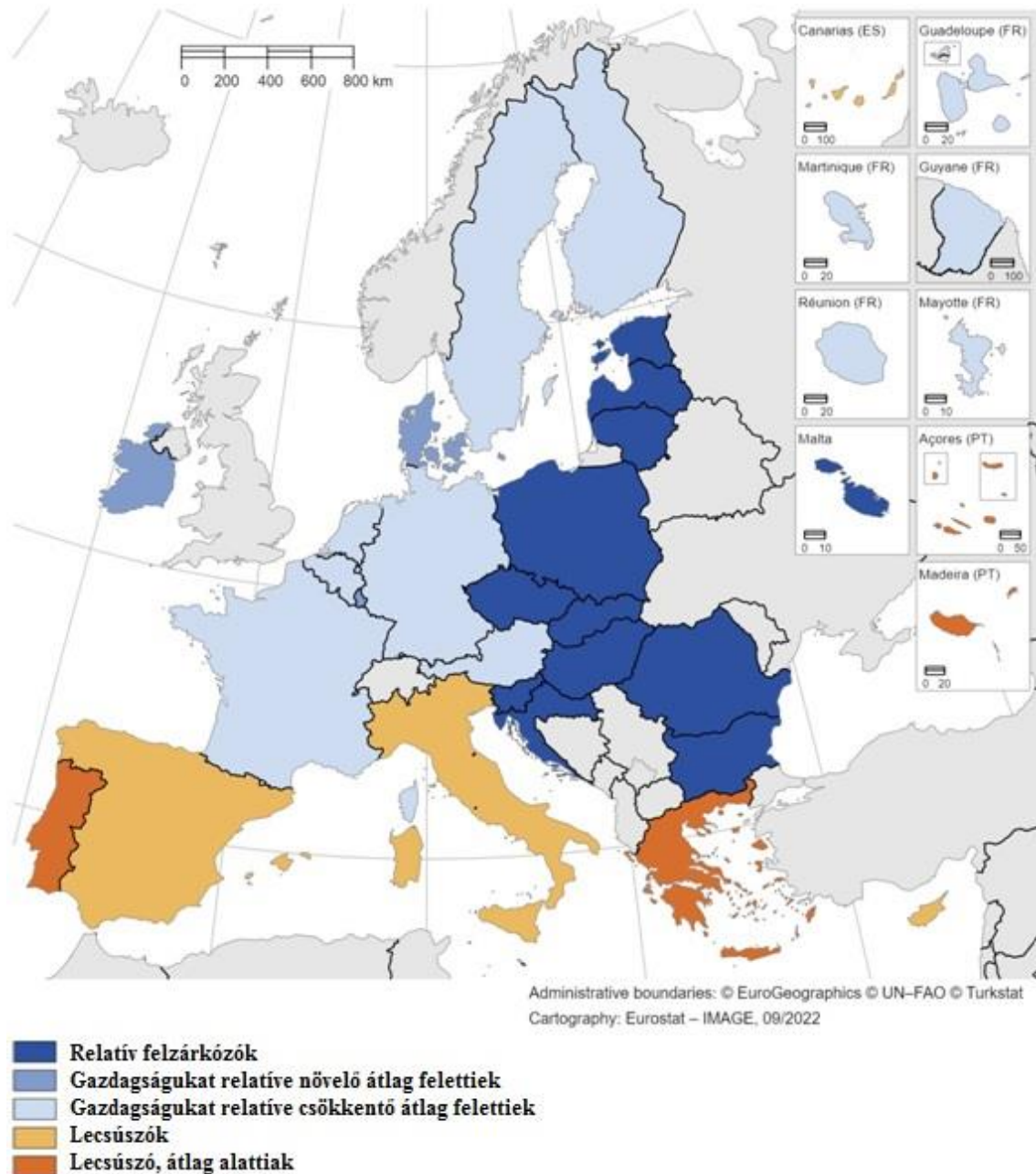
A VI. csoport a *lecsúszó, átlag alatti* csoportja (narancssárgával kiemelve), mely országok eleve az átlag alatti fejlettségi szintről indultak, ráadásul növekedésük

⁴⁷ Oblath Gábor 2011 januári Makrostatisztika előadása nyomán, mely készült a TÁMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-2009-0041 pályázati projekt keretében. Tartalomfejlesztés az ELTE TátK Közgazdaságtudományi Tanszékén az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet, és a Balassi Kiadó közreműködésével.

elmaradt az átlagostól, ezáltal az időszak végére még alacsonyabb fejlettségi szintre csúsztak le. Ebbe a csoportba tartozik: Görögország és Portugália.

A fenti csoportosítás az alábbiak szerint térképen kerül bemutatásra a 48. számú ábrán.

48. ábra: Az Európai Unió tagországai a 2004 és 2021 közötti felzárkózási pálya alapján



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

A kiegyenlített fejlődés és uniós konvergencia érdekében a térképen a sötétkék és a világos kék színek kellene dominánsnak lennie, esetleg némi közepes árnyalatú kékkel kiegészülve. Vagyis az ideális fejlődési pálya az lenne, ha az átlag alatti fejlettségűek mind relatív felzárkózók lennének, azaz átlagot meghaladó növekedést teljesítenének, míg az átlag feletti fejlettségűek a gazdagságukat relatíve csökkentő (esetleg némileg növelő) gazdagok lennének, akik csekély módon (átlagos vagy épp átlag alatti növekedést teljesítve) felülről közelítenék az átlagot. Később pedig a sötétkékből többen zöldre váltanának, vagyis utolérők, túlszárnyalók csoportjába esnének. Ezzel szemben látható a térképen, hogy a déli tagállamok (Ciprus, Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) nem a megfelelő fejlődési pályán vannak, ideális esetben a térképen sárga és narancssárga színnel jelölt – lecsúszó – csoportoknak nem kellene a térképre kerülniük. A keleti országok (és Málta) fejlődési útja a vizsgált időszakot tekintve felzárkózási pályának tekinthető.

Ez – és a már az 5.1.1.) fejezetben is meghatározottak – alapján a felzárkózást a keleti és a déli országokban (összesen 17 országban) lehet elemezni a 2004 és 2021 közötti időszakban. A felzárkózáshoz kapcsolódó regionális egyenlőtlenségek polarizációját NUTS2 szinten 2020-ig, NUTS3 szinten pedig 2019-ig lehet vizsgálni az adatok rendelkezésre állásának megfelelően.

5.2.1.) Az Európai Unió tagországain belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia

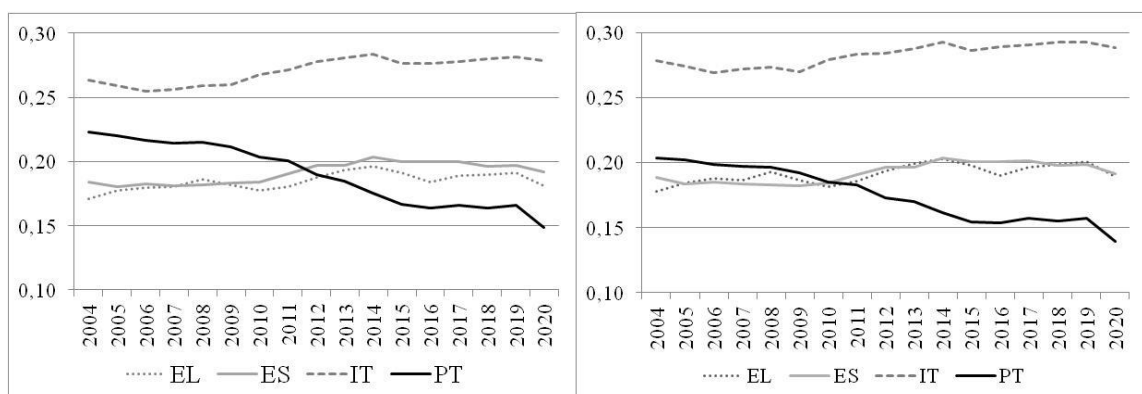
Az Európai Unióban az egyes tagországokon belül NUTS2 szinten régiós konvergencia a legalább két NUTS2 szintű régióval rendelkező tagországok esetében értelmezhető, így összesen 22 ország esetében (egy NUTS2 szintű régióval rendelkező országok: Ciprus, Észtország, Lettország, Luxemburg és Málta).

A 2004-ben az akkor csatlakozó 10 ország, az azt követően csatlakozó három ország és az akkor már tag Görögország, Spanyolország, Portugália, majd 2013-tól Olaszország tekinthető felzárkózó országnak, így összesen 13 országnál vizsgálható a felzárkózással együtt járó regionális különbségek változása. Továbbá 9 olyan átlag felett teljesítő ország van, ahol vizsgálható a regionális különbségek változása.⁴⁸

A 2. hipotézishez kapcsolódóan jelen alfejezet célja, annak vizsgálata, hogy az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli NUTS2 szintű regionális egyenlőtlenségeket a 2004 és 2020 közötti időszakot figyelembe véve.

A 49. ábra a 2004 előtt már tag Görögország, Spanyolország, Olaszország és Portugália adatain belüli relatív szórást (bal oldali ábra) és σ -konvergenciát (jobb oldali ábra) mutatja.

49. ábra: Görögország, Spanyolország, Olaszország és Portugália NUTS2 szintű régiós PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2020 között

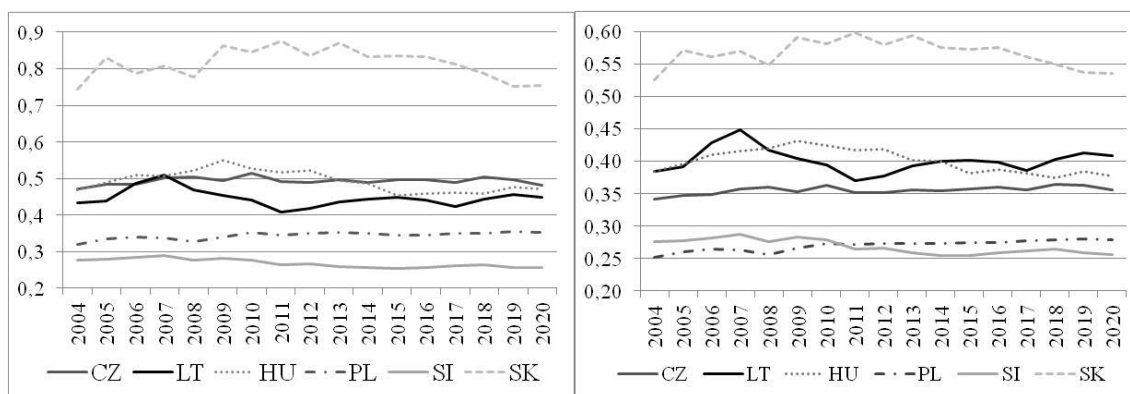


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

⁴⁸ Jelen alfejezet számításai, ábrái és megállapításai a Gergics (2023) tanulmány alapján készültek.

Látható, hogy Olaszország esetében a legnagyobbak a régiós különbségek, amelyek ráadásul folyamatosan emelkednek. σ -konvergencia csak 2004-2006, 2008-2009, 2014-2015 között és 2019 után volt, de összességében a teljes időszakot tekintve az olasz régiók nem konvergálnak. A spanyol régiók esete is hasonló, az egyenlőtlenségek növekvő trendje hasonló ütemben ível felfele, a 2004-2020 közötti időszakot tekintve nincs köztük σ -konvergencia, bár 2014-től elindult az egyenlőtlenségek csökkenése. A görög régiók relatív szórása 2014-ig növekvő, majd lassan és hullámzóan csökken, az időszakot tekintve σ -konvergencia 2008-2010 között, 2014-2016 között és 2019 után volt csak tapasztalható. A legnagyobb – szinte folyamatosan csökkenő – relatív szórást és σ -konvergenciát (így a régiók közötti egyenlőtlenségek csökkentését) Portugália teljesíti, azonban nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy Portugália átlag alatti növekedést teljesít, így arányaiban is egyre leszakad az uniós átlagtól. Ami mind a négy országban közös, hogy 2020-ban jelentkezett szigma konvergencia az országon belüli régiók között, de ki kell emelni, hogy mindez egy gazdasági visszaesés során ment végbe.

50. ábra: A visegrádi országok, továbbá Litvánia és Szlovénia NUTS2 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2020 között

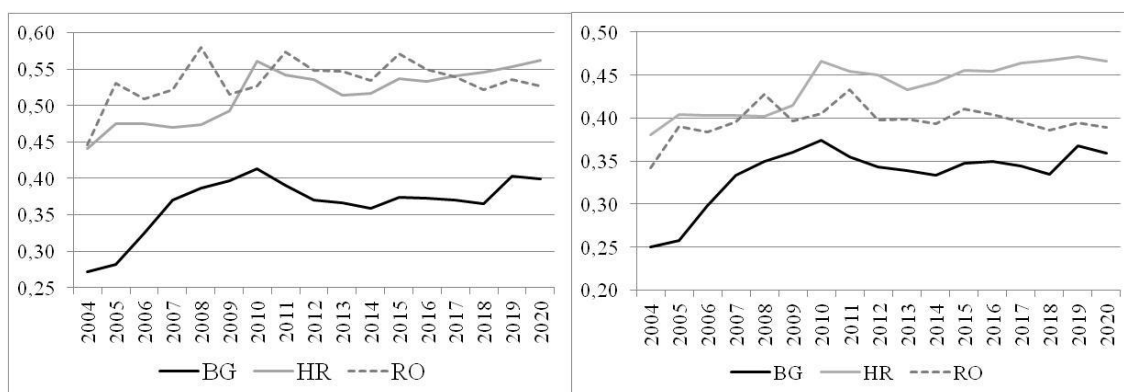


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004-ben csatlakozott (NUTS2 szinten vizsgálható) tagországok estét az 50. ábra mutatja. A relatív szórás az időszak során Szlovénia kivételével minden országban növekvő tendenciájú volt, a legmagasabb értékeket mutató Szlovákia esete kiemelendő, hiszen a régiók között az egyenlőtlenségek 2004 és 2014 között jelentősen emelkedtek, illetve Lengyelországban is jóval nőttek a területi különbségek a vizsgált 17 év alatt. A régiók között az országokon belüli σ -konvergencia alig fellelhető, egyedül

Magyarország és Szlovénia mutat némi konvergenciát. Ami ezekben az országokban is közös, hogy jelentős országon belüli szigma konvergencia mutatkozott a régiók között a 2020-as válság hatásaként.

51. ábra: Az Európai Unió 2004 után csatlakozott tagországai NUTS2 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004 után csatlakozó országoknál, Bulgáriában, Horvátországban és Romániában is – ahogy azt az 51. ábra mutatja – folyamatosan nőnek a régiók közötti egyenlőtlenségek (a relatív szórás növekvő tendenciájú). Az országokon belüli σ -konvergencia egy-egy évben mutatkozik, de összességében a 2004-2020-as időszakot tekintve nem mutatható ki. Itt is igaz, hogy volt a régiók között szigma konvergencia az országokon belül a 2020-as válság alatt.

A NUTS2 szintű országon belüli régiós vizsgálatok eredményeit a 7. és 8. táblázat, valamint az 52. ábra összesíti, amiben a 2004 és 2020 közötti időszak során bekövetkezett változások (szórás, relatív szórás), illetve a β -konvergencia számítása során a β értéke és a regressziós egyenes R^2 mutatója (amely 0 és 1 közötti értéket vesz fel, 1-hez közeli értéknél erős kapcsolatot jelezve⁴⁹), továbbá a σ -konvergencia (megléte negatív szám esetében) kerül áttekintésre.

⁴⁹ A csupán két régióval rendelkező országok (mint Litvánia és Szlovénia) esetében minden esetben 1 értéket vesz fel a mutató.

8. táblázat: A konvergencia országokon belüli NUTS2 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2020 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve)

ország	változás a szórás értékében (euró)	változás a relatív szórás értékében	β konvergencia		változás a σ konvergencia értékében
			β értéke	R ² értéke	
Görögország	-181,03	0,01	0,44	0,05	0,01
Olaszország	1450,20	0,02	0,15	0,02	0,01
Portugália	-505,39	-0,07	-1,84	0,87	-0,06
Spanyolország	892,45	0,01	-0,77	0,06	0,00
Csehország	5333,96	0,01	0,17	0,01	0,01
Lengyelország	4487,47	0,03	0,52	0,11	0,03
Litvánia	7071,07	0,02	0,45	1,00	0,02
Magyarország	4190,98	0,00	-0,04	0,00	-0,01
Szlovákia	6519,73	0,01	0,14	0,58	0,01
Szlovénia	1626,35	-0,02	-0,53	1,00	-0,02
Bulgária	4505,38	0,13	2,80	0,61	0,11
Horvátország	5494,16	0,12	1,56	0,83	0,09
Románia	8081,76	0,08	0,99	0,67	0,05

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

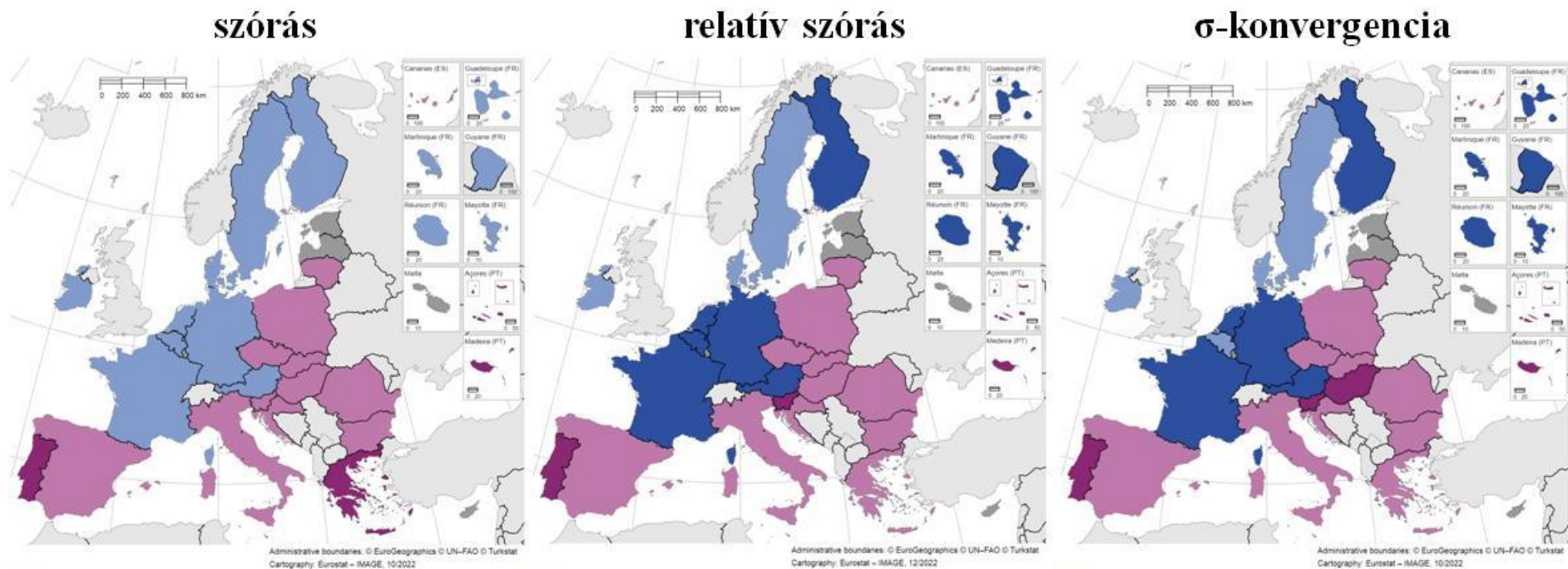
9. táblázat: Az uniós átlagon felül teljesítő országokon belüli NUTS2 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2020 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve)⁵⁰

ország	változás a szórás értékében (euró)	változás a relatív szórás értékében	β konvergencia		változás a σ konvergencia értékében
			β értéke	R ² értéke	
Ausztria	612,13	-0,03	-1,27	0,41	-0,03
Belgium	2396,09	-0,03	-0,03	0,00	0,02
Dánia	4080,86	0,04	1,53	0,77	0,04
Finnország	143,54	-0,05	-2,64	0,42	-0,05
Franciaország	1669,68	-0,00	-1,54	0,51	-0,07
Hollandia	1860,25	-0,01	-0,53	0,06	-0,01
Írország	21313,39	0,23	6,45	0,34	0,36
Németország	856,38	-0,05	-1,29	0,48	-0,04
Svédország	2220,91	0,02	0,50	0,04	0,02

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

⁵⁰ Megjegyzés: Az Egyesült Királyság értékeinek változása a 2004-2018 közötti időszakra vonatkozóan: szórás: 9687,24; relatív szórás: 0,20; β: 0,01; R²: 0,37; σ: 0,05

52. ábra: Az EU27 tagországnak országon belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a szórás, a relatív szórás és a szigma konvergencia mutatók alapján, a 2004-2020 időszak alapján



- Átlag feletti fejlettségi szintű országok regionális konvergenciával
- Átlag feletti fejlettségi szintű országok regionális divergenciával
- Átlag alatti fejlettségi szintű országok regionális divergenciával
- Átlag alatti fejlettségi szintű országok regionális konvergenciával
- Nem értelmezhető

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

A táblázatokból is jól látható, hogy vannak olyan országok (Spanyolország és Belgium), ahol található β -konvergencia⁵¹, de σ -konvergencia nem⁵².

Az átlag alatti fejlettségi szintű országokban a régiók közötti szórás egyedül Görögországban és Portugáliában csökkent 2004 és 2020 között, mint ahogy a térkép is szemlélteti, ahol az erősebb színek a regionális konvergenciát jelzik (lila színnel a konvergencia országok, kék színnel az átlag felett teljesítő országok). A relatív szórás Portugáliában és Szlovéniában csökkent, továbbá szigma konvergencia Portugáliában, Magyarországon és Szlovéniában jelentkezett. A térképekről is jól kivehető, hogy a lila színnel jelölt konvergencia országok többségében a regionális divergencia (halvány lila) a jellemzőbb. A 8. számú táblázat alapján béta konvergencia négy konvergencia országban (Portugáliában, Spanyolországban, Magyarországon és Szlovéniában) jelentkezett, de ezek közül viszonylag erősebb illeszkedést csak Portugália és Szlovénia mutat (ám Szlovénia esetében a két régió miatt az érték mindig 1 lesz). Összességében, konvergencia csak három országban emelhető ki, Portugáliában, Magyarországon és Szlovéniában. Azonban Portugália esetében a régiók közötti egyenlőtlenségek úgy csökkentek, hogy a teljesítmény növekedése az uniós átlagot nem éri el, sőt fokozatosan lemarad az átlagtól.

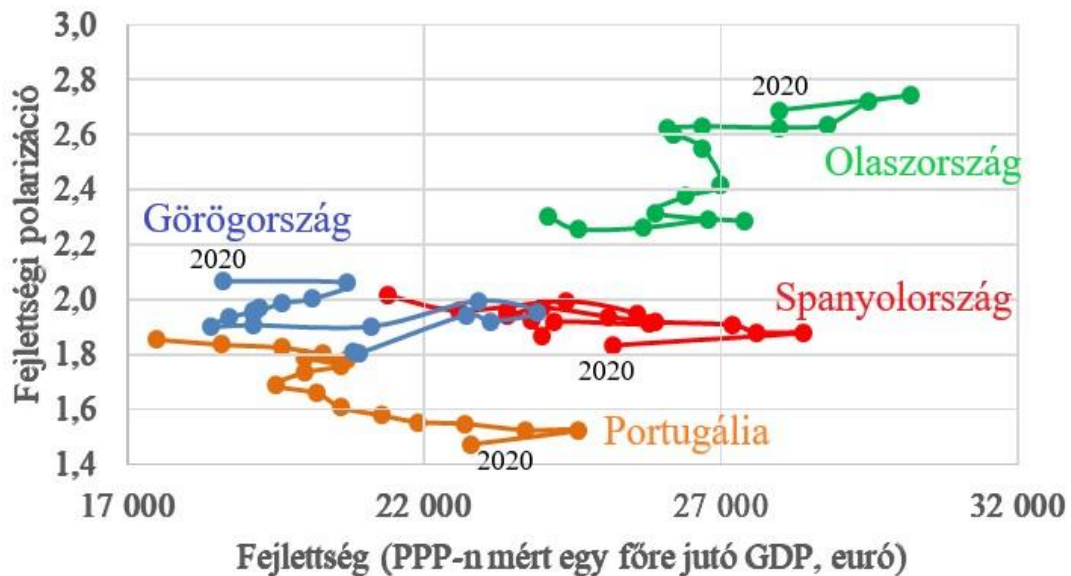
Az átlag feletti fejlettségi szintű országokban (kék színnel jelölve) a régiók közötti szórás minden országban nőtt, leginkább Írországon, legkevésbé pedig Finnországban. A relatív szórás már hat országban (Ausztriában, Belgiumban, Finnországban, Franciaországban, Németországban, Hollandiában) csökkenést mutat 2004 és 2020 között. A béta konvergencia a kilenc országból hatban jelentkezett, melyek közül viszonylag erősebb illeszkedés négy országban (Ausztriában, Finnországban, Franciaországban és Németországban) jelentkezett. Szigma konvergencia a kilenc átlagon felül teljesítő ország közül összesen ötben (Ausztriában, Finnországban, Franciaországban, Németországban és Hollandiában) mutatkozott a vizsgált időintervallumban. Összességében azt lehet mondani, hogy az átlag felett teljesítő országok esetében arányaiban nagyobb mértékben fordul elő a regionális konvergencia, mint a konvergencia országok esetében.

⁵¹ Meg kell jegyezni, hogy a β -konvergencia során kapott regressziós egyenesek egyenletei (amikből kaptuk a β értékeket) nem feltétlen írják le jól az egyes régiós adatokat, az illeszkedés van olyan ország, ahol nemhogy 50 százalékot, de még 1 százalékot sem éri el (például Olaszország esetében).

⁵² Szlovénia esetében σ -konvergencia β -konvergencia nélkül jelentkezett, melynek oka a β -konvergencia számítása során az igen alacsony (kettő) régiószám torzító hatása.

Az 53. ábrán a 2004 előtt már EU tag déli országokra vonatkozó Williamson-hipotézis megjelenítése látható a 2004-2020-as időszakra vonatkozóan.

53. ábra: Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország (NUTS2 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2020 között

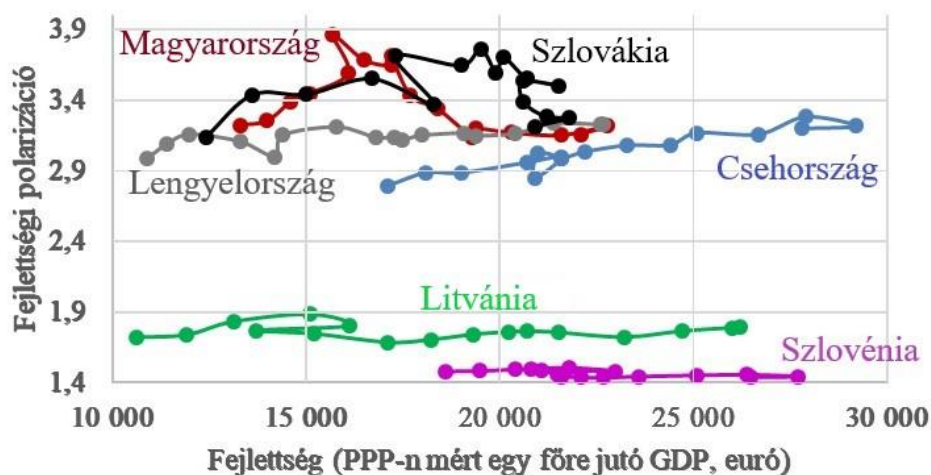


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A déli tagállamok fejlődése és az ahhoz kapcsolódó regionális fejlettségi polarizáció igen változatos képet mutat 2004 óta. Esetükben nem egyértelmű a fejlődés útja, így a 2020-as „végpontok” feltüntetésre kerültek az ábrán. Portugáliában – ahol a négy ország közül a legalacsonyabb a regionális területi egyenlőtlenség – szépen fokozatosan csökken a regionális fejlettségi polarizáció, miközben a válságok éveiben az ország fejlettsége időnként visszaesett. Spanyolországban is csökkenő a tendencia, azonban kisebb ütemű. Szemben velük Görögország és Olaszország, ahol a regionális fejlettségi polarizáció egyre növekvő. Olaszországban több mint 2,5-szeres különbségek vannak, Görögországban „csak” kétszeres érték körül, mindazonáltal Görögország esetében a regionális egyenlőtlenségek növekedése az ország fejlettségének csökkenésével társul.

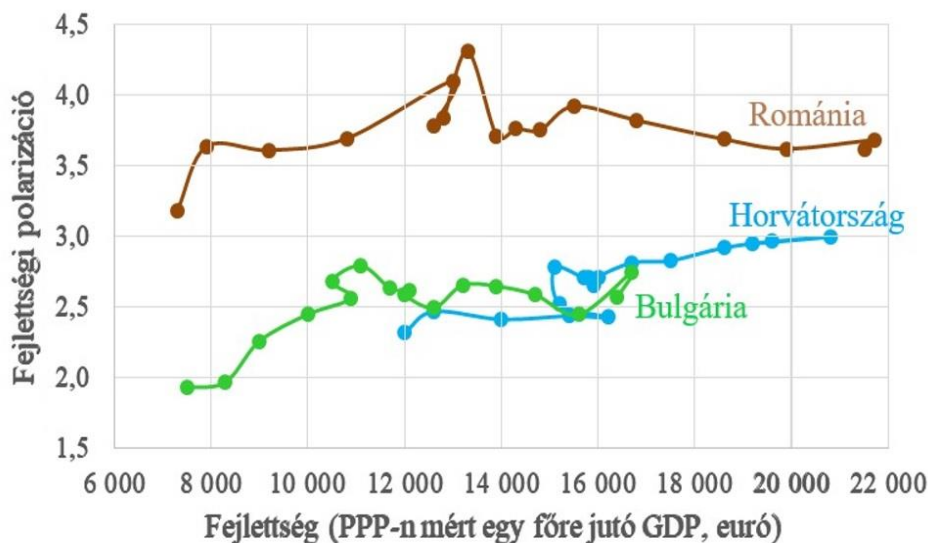
A következő két ábra szintén a Williamson-hipotézis megjelenítése, az 54. ábra a 2004-ben csatlakozott országok, míg az 55. ábra a 2004 után csatlakozott országok regionális egyenlőtlenségeit mutatja a fejlődés függvényében.

54. ábra: Csehország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia (NUTS2 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

55. ábra: Bulgária, Horvátország és Románia (NUTS2 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2020 között



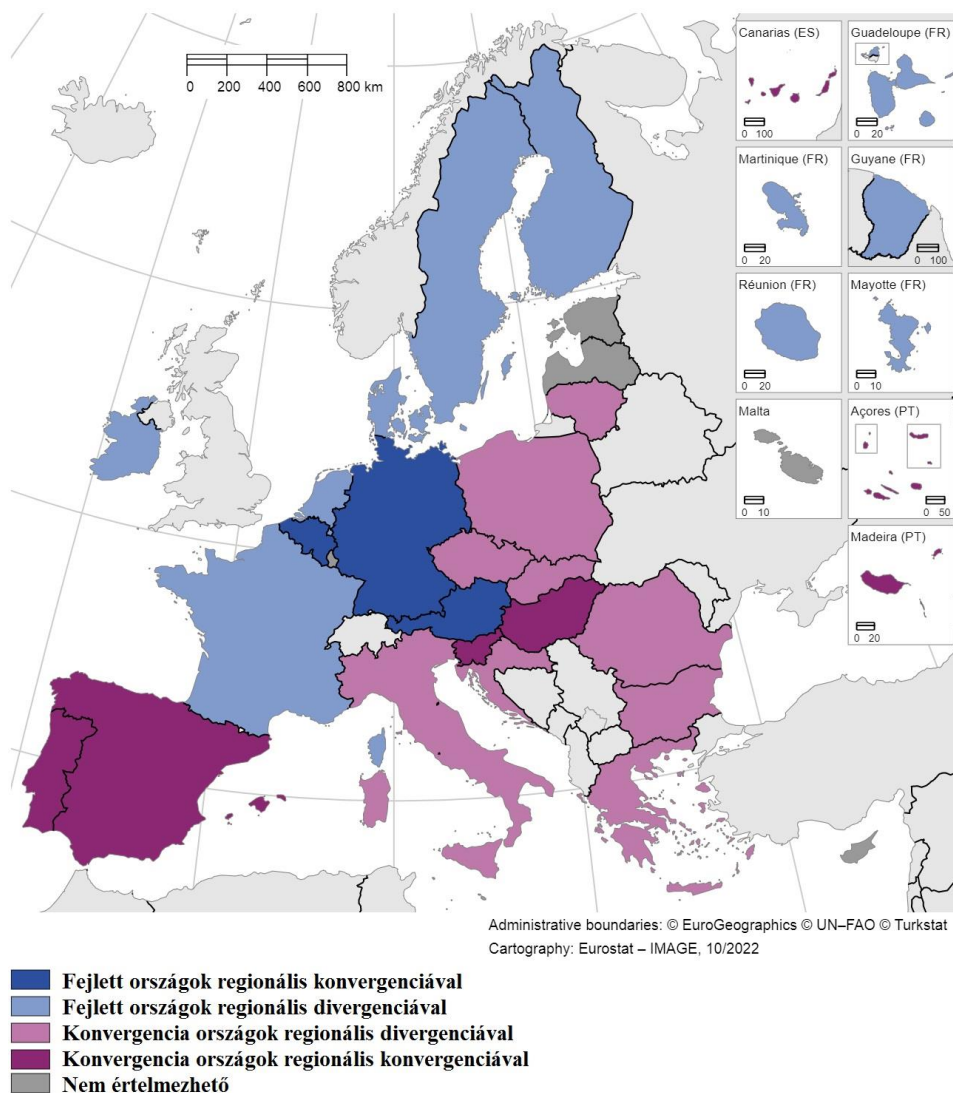
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004-ben és az után csatlakozott országok esetében a fejlődés útja egyértelmű (klasszikusan az ábrán balról jobbra haladva az évek során), így a végpontok nem kerültek feltüntetésre. A 2004-ben csatlakozott országok közül a kis országok, Litvánia és Szlovénia esetében a regionális fejlettségi polarizáció viszonylag alacsony szinten (kétszeres különbség alatt) stagnáló, Litvániában 2004-hez képest 2020-ra némileg emelkedő, míg Szlovéniában csökkenő. Csehország és Lengyelország esetében a 3-szoros különbség alatti színtről a különbségek fokozatosan szöktek 3 fölé, míg

Magyarország és Szlovákia esetében – bár szakaszosan, de nagyjából – fordított U alakot ölt az időszak alatt a regionális fejlettségi polarizáció. A 2004 után csatlakozott országok közül a román értékek hasonlóak az előbb említett magyar és szlovák adatokéhoz, míg Bulgária és Horvátország esetében jelentős és fokozatos a területi különbségek növekedése.

Az alábbi (56. ábra) térkép az előbb elemzett (lilával jelölve) és az átlag feletti tagországok (kékkel jelölve) regionális fejlettségi polarizációját foglalja össze, hogy 2004-hez képest 2020-ra a régiók között konvergencia (sötétebb színnel kiemelve) vagy divergencia (halványabb színnel kiemelve) ment végbe.

56. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a Williamson-hipotézis alapján, a 2004-2020 időszak alapján

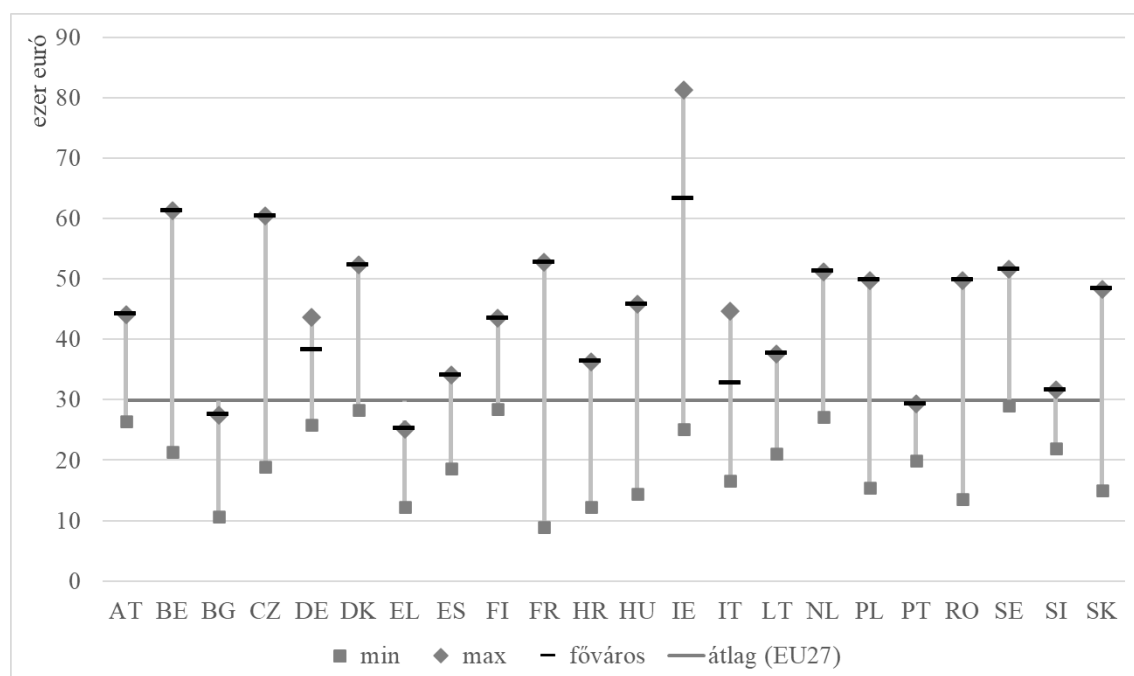


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

A térkép is jól szemlélteti, hogy az Európai Unióban a legtöbb tagországban (NUTS2 szinten) regionális divergencia jellemző a Williamson-hipotézis alkalmazása során is. Hét olyan ország van, ahol konvergencia jelentkezett a vizsgált időszak során, a konvergencia országok közül Magyarország, Portugália, Spanyolország és Szlovénia esetében, az átlag felett teljesítő országok közül pedig Ausztria, Belgium és Németország esetében.

Az 57. ábra az országon belüli regionális különbségek terjedelmét mutatja a fővárost is magában foglaló régiók kiemelésével 2020-ban.

57. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak országos szélsőértékei, terjedelme és a fővárosi régió értékei a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten, 2004 és 2020 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés

Látható, hogy a legtöbb országban a fővárosi régió húzza fel a terjedelmet és így javítja az átlagot is. Nincs összefüggés az országon belüli régiók száma és a régiók közötti különbségek mértéke között, hiszen a háromszoros vagy annál is nagyobb különbséget mutató országok között van például Csehország, Magyarország, Írország, Románia vagy Szlovákia is. (Franciaországban a nagy terjedelmet az alacsony teljesítményű tengerentúli területek, nevezetesen Mayotte régió rontja.) Korábban, míg az Egyesült Királyság az EU-hoz tartozott, addig a maximumot az angol régiók hozták

jelentősen szélesítve a terjedelmet is (2018-ban 190 ezer körüli felső értékkel rendelkezett az egyik belvárosi londoni régió (Gergics, 2019)).

Az 5.2.1.) fejezet eredményeit a 10 táblázat foglalja össze.

10. táblázat: Az Európai Unió tagországainak országon belüli NUTS2 szintű regionális egyenlőtlenségei konvergenciájának összefoglaló táblázata az 5.2.1.) fejezet eredményeiről

	Szórás	Relatív szórás	Szigma konvergencia	Béta konvergencia	Williamson-hipotézis
Ausztria	D	K	K	K	K
Belgium	D	K	D	(K)	K
Bulgária	D	D	D	D	D
Csehország	D	D	D	D	D
Dánia	D	D	D	D	D
Finnország	D	K	K	K	D
Franciaország	D	K	K	K	D
Görögország	K	D	D	D	D
Hollandia	D	K	K	(K)	D
Horvátország	D	D	D	D	D
Írország	D	D	D	D	D
Olaszország	D	D	D	D	D
Lengyelország	D	D	D	D	D
Litvánia	D	D	D	D	D
Magyarország	D	D	K	(K)	K
Németország	D	K	K	K	K
Portugália	K	K	K	K	K
Románia	D	D	D	D	D
Spanyolország	D	D	D	(K)	K
Svédország	D	D	D	D	D
Szlovákia	D	D	D	D	D
Szlovénia	D	K	K	K	K
Konvergencia országok száma (a 13-ból), ahol regionális divergencia a jellemző	11	11	10	9	9
Fejlett országok száma (a 9-ből), ahol regionális divergencia a jellemző	9	3	4	3	6

Jelölések: K–konvergencia, D–divergencia

Forrás: saját szerkesztés

Az Európai Unió tagországain belüli NUTS2 szintű régióinak fejlődését és a területi egyenlőtlenségek változását kielemezve a 2.1. hipotézisről – az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növelik az országon belüli NUTS2 szintű regionális egyenlőtlenségeket a 2004 és 2020 közötti időszakot figyelembe véve – az állapítható meg, hogy részben igazolódott. Az elemezhető 13 konvergencia ország országon belüli regionális egyenlőtlenségei a vizsgált mutatók

alapján a legtöbb országban divergenciát jeleztek. Konvergencia a szórás alapján Görögország és Portugália, a relatív szórás alapján Portugália és Szlovénia, a szigma konvergencia alapján Magyarország, Portugália és Szlovénia, a béta konvergencia alapján Magyarország, Portugália, Spanyolország és Szlovénia, továbbá a Williamson-hipotézis alapján Magyarország, Portugália, Spanyolország és Szlovénia esetében jelentkezett 2004-ről 2020-ra. Az átlagon felüli fejlettségű országok esetében pedig az állapítható meg, hogy a relatív szórás, a szigma és a béta konvergencia alapján a vizsgált időszakban inkább a regionális konvergencia jelentkezett. Így az időszak során a felzárkózó országok többségében regionális divergencia, a fejlett országok többségében pedig regionális konvergencia volt megfigyelhető.

A visegrádi országokat kiemelve azt lehet megállapítani, hogy inkább az országon belüli divergencia volt a jellemző a vizsgált időszak alatt, konvergencia egyedül Magyarország esetében a szigma és béta konvergencia, valamint a Williamson-hipotézis alapján mutatkozott. A válságéveket kiemelve – a legtöbb vizsgált mutató alapján – a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi világválság egyedül Csehországon belül okozott konvergenciát a régiók között, a többi három országban divergencia volt a jellemző, a 2012-2013-as szuverén adósságválság országon belül konvergenciát okozott Csehország és Szlovákia esetében (divergenciát pedig Magyarország és Lengyelország esetében), míg a 2020-as covid19 okozta világválság alatt mind a négy ország esetében országon belüli konvergencia jelentkezett. Összességében a válságok fordítottan hatottak a visegrádi országokra, mint az EU egészére.

A szakértői kérdőív válaszadói meglehetősen optimisták a tekintetben, hogy az országon belüli regionális divergencia mikor válhat át konvergenciává (négyből három szakértő szerint erre 25 éven belül sor kerülhet). A szakértők többsége az elkövetkező 15 éven belül várja a trendfordulót (24,2 százalékuk 15 éven belül, további 25,2 százalékuk 10 éven belül és még további 4,2 százalékuk már 5 éven belül). Mindazonáltal jelentős azoknak a száma is, akik szerint a tendencia nem fog megváltozni, minden negyedik szakértő így vélekedik.

5.2.2.) Az Európai Unió tagországain belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia

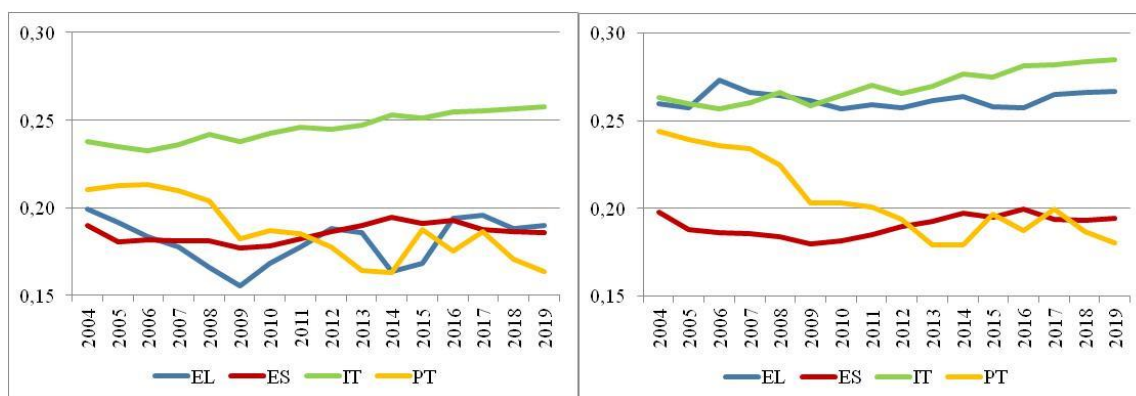
Az Európai Unióban az egyes tagországokon belül NUTS3 szinten régiós konvergencia a legalább két NUTS3 szintű régióval rendelkező tagországok esetében értelmezhető, így összesen 25 ország esetében (egy NUTS3 szintű régióval rendelkező országok: Ciprus és Luxemburg).

A 2004-ben csatlakozó 10 ország, az azt követően csatlakozó három ország és az akkor már tag Görögország, Spanyolország, Portugália, majd 2013-tól Olaszország tekinthető felzárkózó országnak, így összesen 16 országnál vizsgálható a felzárkózással együtt járó regionális különbségek változása. Továbbá 9 olyan átlag felett teljesítő ország van, ahol vizsgálható a regionális (NUTS3 szintű) különbségek változása.

Hasonlóan az V.2.1.) fejezetben elemzett NUTS2 szintű régiókra vonatkozó vizsgálatokhoz, a jelen alfejezet célja annak elemzése, hogy az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségeket a 2004 és 2019 közötti időszakot figyelembe véve.

Az 58. ábra a 2004 előtt már tag Görögország, Spanyolország, Olaszország és Portugália adatain belüli relatív szórást (bal oldali ábra) és σ -konvergenciát (jobb oldali ábra) mutatja.

58. ábra: Az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott konvergencia tagországai NUTS3 szintű régiós PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között



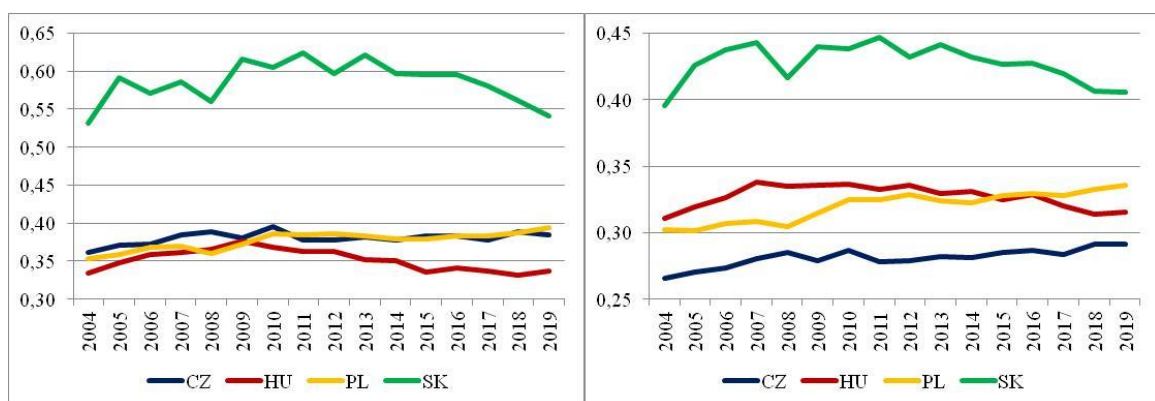
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A NUTS3 szintű régiók esetében (mint a NUTS2 szintűeknél) is Olaszországban a legmagasabbak a regionális különbségek a négy déli ország közül. A relatív szórás

tekintetében alig volt olyan időszak, amikor az csökkent az olasz régiók között, míg a szigma konvergencia időközönként ugyan mutatkozik, de összességében 2004 és 2019 között divergencia volt. Spanyolországban a régiók relatív szórása 2009 és 2014 között jelentősen emelkedett, azóta hullámzóan csökkenő, míg a szigma konvergenciát tekintve a régiók 2009-ig közeledtek egymáshoz, majd újra nőttek az egyenlőtlenségek. A görög régiók a relatív szórás alapján az időszakot tekintve közeledtek egymáshoz, ez a 2004-2009 közötti és a 2014-es erőteljes konvergenciának köszönhető, 2015-től inkább a divergencia a jellemző. A szigma konvergencia alapján a görög régiók távolodtak egymástól, ám 2006 és 2012 között, illetve 2015-16-ban inkább a közeledés volt a jellemző. Ahogy NUTS2 szinten is, itt is Portugáliában mutatkozott a legnagyobb arányú konvergencia a régiók között a szigma konvergencia és a relatív szórás alapján. Összességében relatív szórás alapján az országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia a vizsgált időszakot tekintve Olaszország kivételével mind a négy déli országban, a szigma konvergencia alapján pedig Portugáliában és Spanyolországban jelentkezett.

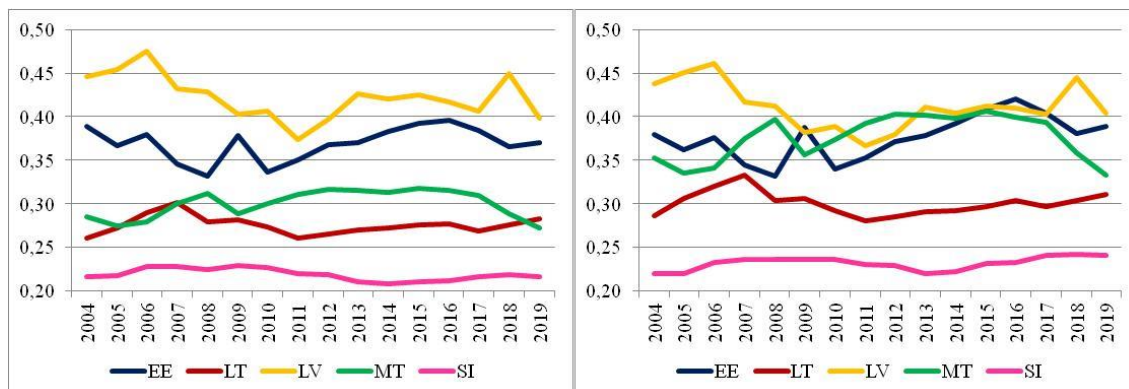
A következő két ábra a 2004-ben csatlakozott országok NUTS3 szintű régióinak relatív szórását (bal oldali ábrák) és szigma konvergenciáját (jobb oldali ábrák) ábrázolják, az 59. ábra a visegrádi országok értékeit, míg a 60. ábra Észtország, Litvánia, Lettország, Málta és Szlovénia értékeit összesíti.

59. ábra: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia NUTS3 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

60. ábra: Észtország, Litvánia, Lettország, Málta és Szlovénia NUTS3 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között

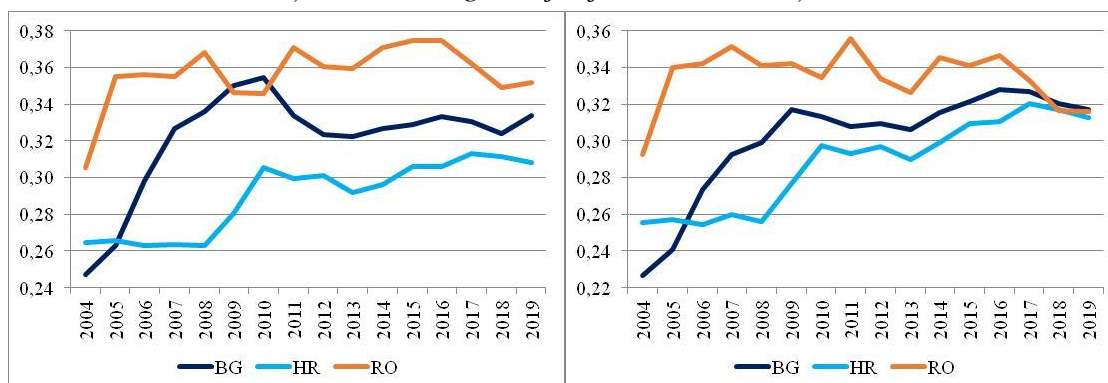


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004-ben csatlakozott tagországok közül a visegrádi országok esetében a relatív szórás mindenhol jelentősen nőtt 2019-re 2004-hez képest. A legnagyobb területi egyenlőtlenségek Szlovákiában és Lettországban mutatkoztak. A relatív szórás alapján konvergencia a kisebb területű országok esetében fordult elő. A szigma konvergencia alapján a visegrádi országokban az országon belüli egyenlőtlenségek nőttek a vizsgált időszakban, bár Magyarországon 2013-tól, Szlovákiában pedig 2014-től csökkenésnek indultak az egyenlőtlenségek. A kis országok közül összességében az időszak során konvergencia jelentkezett Lettország és Málta esetében, Lettországban 2006-2011 között, majd 2018-ról 2019-re lett jelentősebb konvergencia, míg Máltán épp 2006-ig és 2017 után jelentkezett a jelentős közeledés a régiók között. A szigma konvergencia alapján a csoportban Csehországban és Szlovéniában a legkisebbek az egyenlőtlenségek.

A 61. ábra a 2004 után csatlakozott országok NUTS3 szintű régióinak relatív szórását (bal oldali ábra) és szigma konvergenciáját (jobb oldali ábra) ábrázolja.

61. ábra: Bulgária, Horvátország és Románia NUTS3 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 2004 után csatlakozott országok régióinak relatív szórása 2004 és 2019 között a legnagyobb mértékben nőtt a konvergencia országok közül. A relatív szórás tekintetében a 2009-es válság egyedül Romániában okozott regionális konvergenciát. Nemcsak a szórás alapján jelentkezett divergencia a három ország esetében, hanem a szigma konvergencia alapján is. Érdekeség, hogy az időszak elején megnövekedett szigma konvergencia alapján mért egyenlőtlenségek 2016, illetve 2017-től csökkenésnek indultak és közel azonos szintre jutottak 2019-re.

A NUTS3 szintű országon belüli régiós vizsgálatok eredményeit (az előző alfejezethez hasonló módon) a 9. és 10. táblázat, valamint a 62. ábra összesíti, amiben a 2004 és 2019 közötti időszak során bekövetkezett változások (szórás, relatív szórás), illetve a β -konvergencia számítása során a β értéke és a regressziós egyenes R^2 mutatója (amely 0 és 1 közötti értéket vesz fel, 1-hez közeli értéknél erős kapcsolatot jelezve⁵³), továbbá a σ -konvergencia (megléte negatív szám esetében) kerül áttekintésre.

⁵³ A csupán két régióval rendelkező országok (mint Málta) esetében minden esetben 1 értéket vesz fel a mutató.

11. táblázat: A konvergencia országokon belüli NUTS3 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2019 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve)

ország	változás a szórás értékében (euró)	változás a relatív szórás értékében	β konvergencia		változás a σ konvergencia értékében
			β értéke	R ² értéke	
Görögország	-212,00	-0,01	0,00	0,00	0,01
Olaszország	2048,19	0,02	0,22	0,02	0,02
Portugália	344,00	-0,05	-2,00	0,51	-0,06
Spanyolország	1214,46	-0,00	-1,11	0,10	-0,00
Csehország	5053,06	0,02	0,51	0,06	0,03
Észtország	4957,37	-0,02	-0,21	0,04	0,01
Lengyelország	5089,41	0,04	0,91	0,14	0,03
Lettország	4195,86	-0,05	-0,80	0,21	-0,03
Litvánia	4632,59	0,02	-0,18	0,00	0,02
Magyarország	3216,39	0,00	0,95	0,00	0,00
Málta	3747,67	-0,01	0,92	1,00	-0,02
Szlovákia	5205,73	0,01	0,07	0,00	0,01
Szlovénia	1948,25	-0,00	0,40	0,04	0,02
Bulgária	3718,20	0,03	2,29	0,27	0,09
Horvátország	3238,65	0,04	0,60	0,02	0,06
Románia	5408,57	0,05	-0,09	0,00	0,02

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

12. táblázat: Az uniós átlagon felül teljesítő országokon belüli NUTS3 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2019 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve)

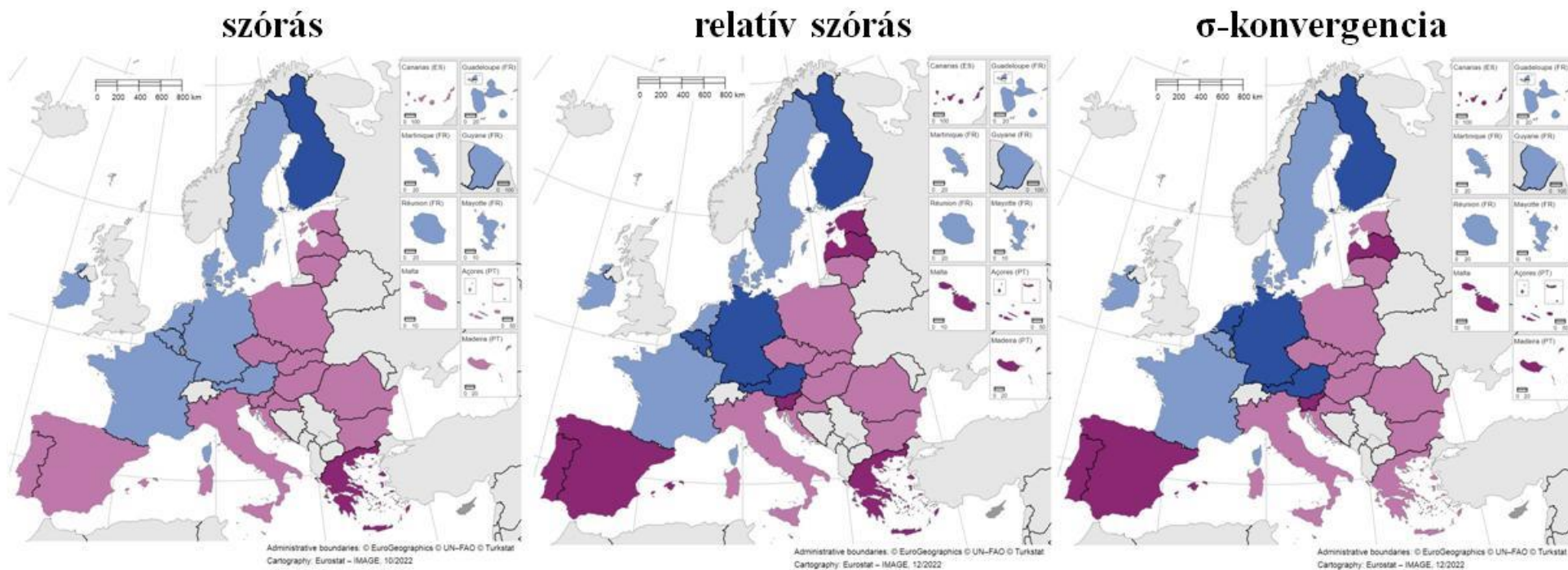
ország	változás a szórás értékében (euró)	változás a relatív szórás értékében	β konvergencia		változás a σ konvergencia értékében
			β értéke	R ² értéke	
Ausztria	1801,05	-0,02	-0,95	0,23	-0,03
Belgium ⁵⁴	2878,86	-0,00	-0,13	0,00	0,02
Dánia	4861,02	0,04	1,11	0,46	0,03
Finnország	-190,75	-0,05	-2,65	0,56	-0,06
Franciaország	4926,05	0,06	-0,15	0,01	0,01
Hollandia	2694,41	0,00	-0,66	0,05	-0,01
Írország ⁵⁵	22983,08	0,27	11,13	0,45	0,38
Németország	4865,13	-0,00	-0,72	0,12	-0,03
Svédország	1857,97	0,02	0,96	0,06	0,02

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

⁵⁴ Belgium esetében 2009-2017 között hiányos az adatsor BE223 - Arr. Tongeren, BE224 - Arr. Hasselt, BE225 - Arr. Maaseik, BE323 - Arr. Mons, BE328 - Arr. Tournai-Mouscron, BE329 - Arr. La Louvière, BE32A - Arr. Ath, BE32B - Arr. Charleroi, BE32C - Arr. Soignies, BE32D - Arr. Thuin régiók esetében, így esetükben az időszakokra vonatkozó növekedési ütem nem az éves növekedési ütem átlagaként lett meghatározva, hanem a 2019-es és a 2004-es évek közötti átlagos növekedésként.

⁵⁵ Írország esetében is hiányos az adatsor 2015 és 2017 között IE051 - Mid-West és IE053 - South-West (IE) régiók esetében.

62. ábra: Az EU27 tagországnak országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a szórás, a relatív szórás és a szigma konvergencia mutatók alapján, a 2004-2019 időszak alapján



- Átlag feletti fejlettségi szintű országok regionális konvergenciával**
- Átlag feletti fejlettségi szintű országok regionális divergenciával**
- Átlag alatti fejlettségi szintű országok regionális divergenciával**
- Átlag alatti fejlettségi szintű országok regionális konvergenciával**
- Nem értelmezhető**

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

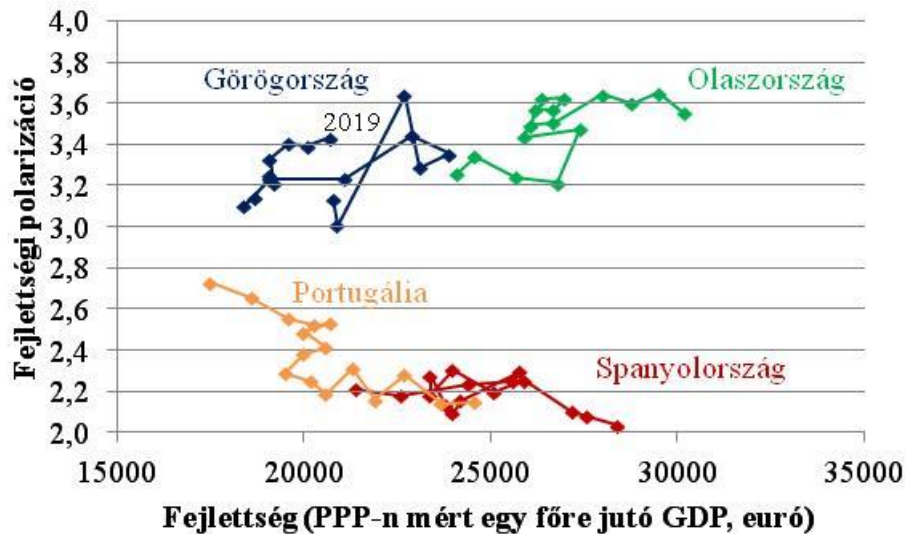
Az átlag alatt teljesítő országokban, a konvergencia országokban (lilával jelölve a térképen) a szórás a 2004-2019 közötti időszak során egyedül Görögországban csökkent (regionális konvergencia sötétebb színnel jelölve), minden más konvergencia országban a regionális divergencia volt a jellemző. A relatív szórás alapján már vegyesebb volt az összkép, a 16 átlag alatt teljesítő országból 7 ország esetében jelentkezett konvergencia; Görögország, Portugália, Spanyolország, Észtország, Lettország, Málta és Szlovénia esetében. A relatív szóráshoz képest kevesebb országban jelentkezett regionális konvergencia a szigma-konvergencia alapján; Portugáliában, Spanyolországban, Lettországban és Máltán. A 10. számú táblázat alapján béta-konvergencia 6 országban jelentkezett⁵⁶, mindazonáltal viszonylag erősebb illeszkedést egyedül Portugália mutat. Portugália esetében itt is (mint korábban) ki kell emelni, hogy a regionális konvergencia az országos uniós átlagtól lemaradó teljesítménnyel párosul.

Az átlag felett teljesítő országokban (kék színnel jelölve) a régiók közötti szórás egyedül Finnországban csökkent, mindenhol máshol a divergencia volt a jellemző a 2004-2019 közötti időszakban. A relatív szórás négy országban (Ausztria, Belgium, Finnország és Németország) csökkenő. A szigma konvergencia alapján az egyenlőtlenségek csökkenő tendenciát jeleztek Ausztriában, Finnországban, Hollandiában és Németországban. A 11. táblázat alapján a béta-konvergencia az országok többségében (6-ban) jelentkezett, azonban némi illeszkedést egyedül a finn értékek mutatnak. Összességében megállapítható, hogy az átlag felett teljesítő országok esetében arányaiban nagyobb mértékben fordul elő az országon belüli regionális konvergencia, mint az átlag alatt teljesítő országok esetében.

A konvergencia országok esetében a NUTS3 szintű régiókra vonatkozóan a Williamson-hipotézis megjelenítését a következő ábrák ismertetik.

⁵⁶ Itt a NUTS3 szintű régiók elemzésénél is előfordult, hogy jelentkezett béta-konvergencia szigma-konvergencia nélkül.

63. ábra: Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között

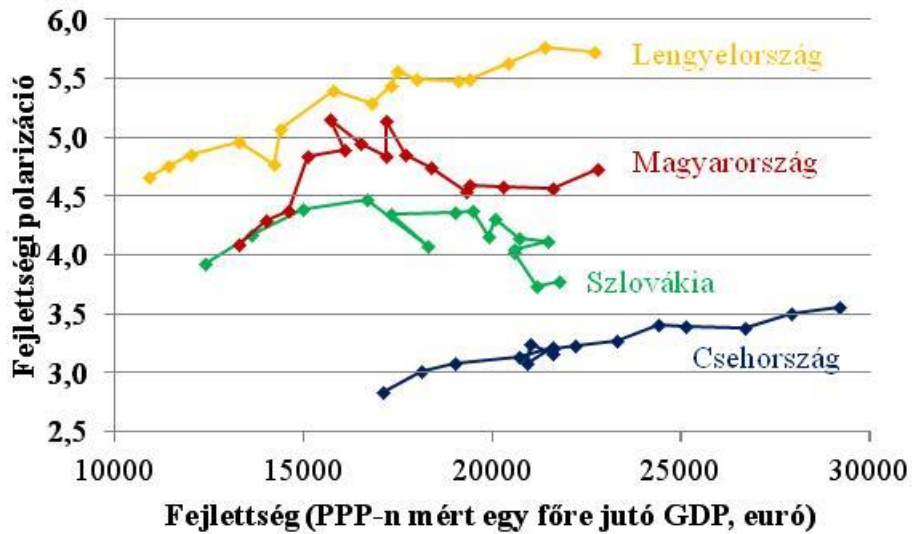


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

A 63. ábra alapján a 2004 előtt csatlakozott (EU14) átlag alatt teljesítő országok közül a legnagyobb egyenlőtlenségek NUTS3 szinten Olaszországban vannak, ahol a regionális egyenlőtlenségek a vizsgált időszak során nőttek. Görögországban (ahol nem „klasszikus” a fejlődés útja) a 2019-es végpont is feltüntetésre került, hiszen esetében a vizsgált 16 év alatt az ország fejlettsége 2004 óta – kezdeti fejlődéssel, nagy visszaeséssel, majd lassú fejlődéssel – közel ugyan azon szinten maradt, ám a területi egyenlőtlenségek ugyanakkor megnövekedtek, főként a fejlődési szakaszokkal együttemben. Az időszak során Portugáliában csökkentek a legjelentősebben a regionális egyenlőtlenségek, de a területileg jóval nagyobb szomszédja, Spanyolország még alacsonyabb, csupán kétszeres különbségekkel rendelkezik 2019-ben.

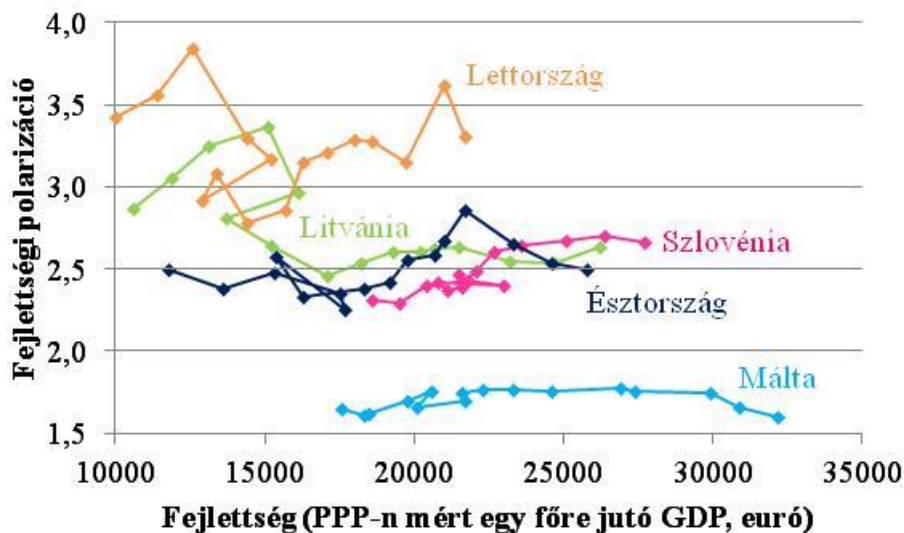
A következő két ábra a 2004-ben csatlakozott országok eredményeit illusztrálja, a 64. számú ábra a visegrádi országokét, míg a 65. ábra Észtország, Lettország, Litvánia, Málta és Szlovénia értékeit.

64. ábra: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

65. ábra: Észtország, Lettország, Litvánia, Málta és Szlovénia (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

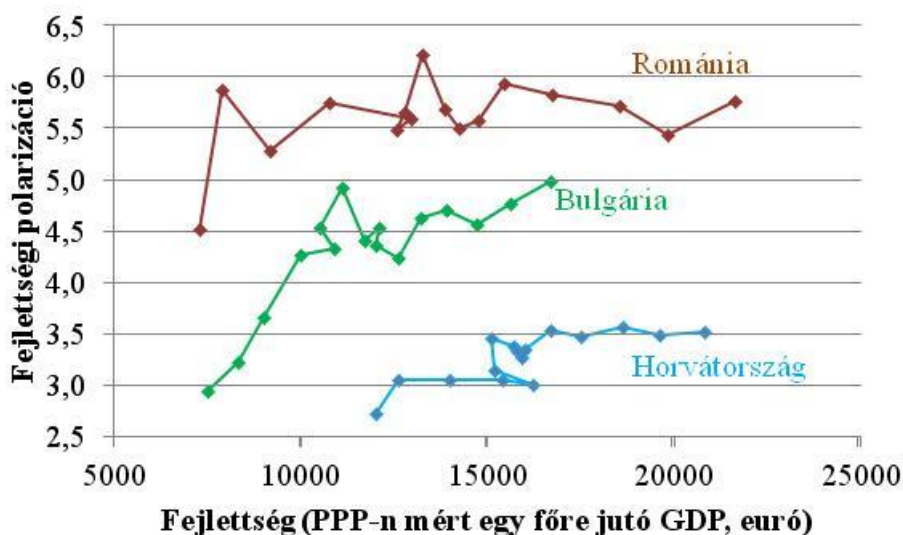
A visegrádi országok közül egyre növekszik a NUTS3 régiók közötti egyenlőtlenség 2004 és 2019 között Lengyelországban és Csehországban, míg Magyarország és Szlovákia esetében megközelíti a fordított U alakot (bár Magyarországon az utóbbi évek stagnálását követően 2019-re némi divergencia

fedezhető fel 2019-re. A négy ország közül a legnagyobb egyenlőtlenségek Lengyelországban, míg a legkisebbek Csehországban vannak.

A kis országok közül a legkisebb egyenlőtlenségekkel rendelkező Málta esetében az időszakban mért értékek mutatnak fordított U alakot. Szlovéniában 2004 és 2019 között fokozatosan növekedtek a regionális egyenlőtlenségek, Észtországban 2009-től 2016-ig szintén fokozatosan emelkedtek, ám azt követően jelentős csökkenésnek indultak. Lettország és Litvánia a 2004-es csatlakozást követően jelentősen növelték a területi egyenlőtlenségeket, majd Lettországban 2007-től, míg Litvániában 2008-tól nagy mértékű regionális konvergencia jelent meg, ami a szuverén adósságválságot követően indult újra – de már kisebb ütemű – divergenciának.

A 2004 után csatlakozott országokra készített számításokat a 66. ábra szemlélteti.

66. ábra: Bulgária, Horvátország és Románia (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között

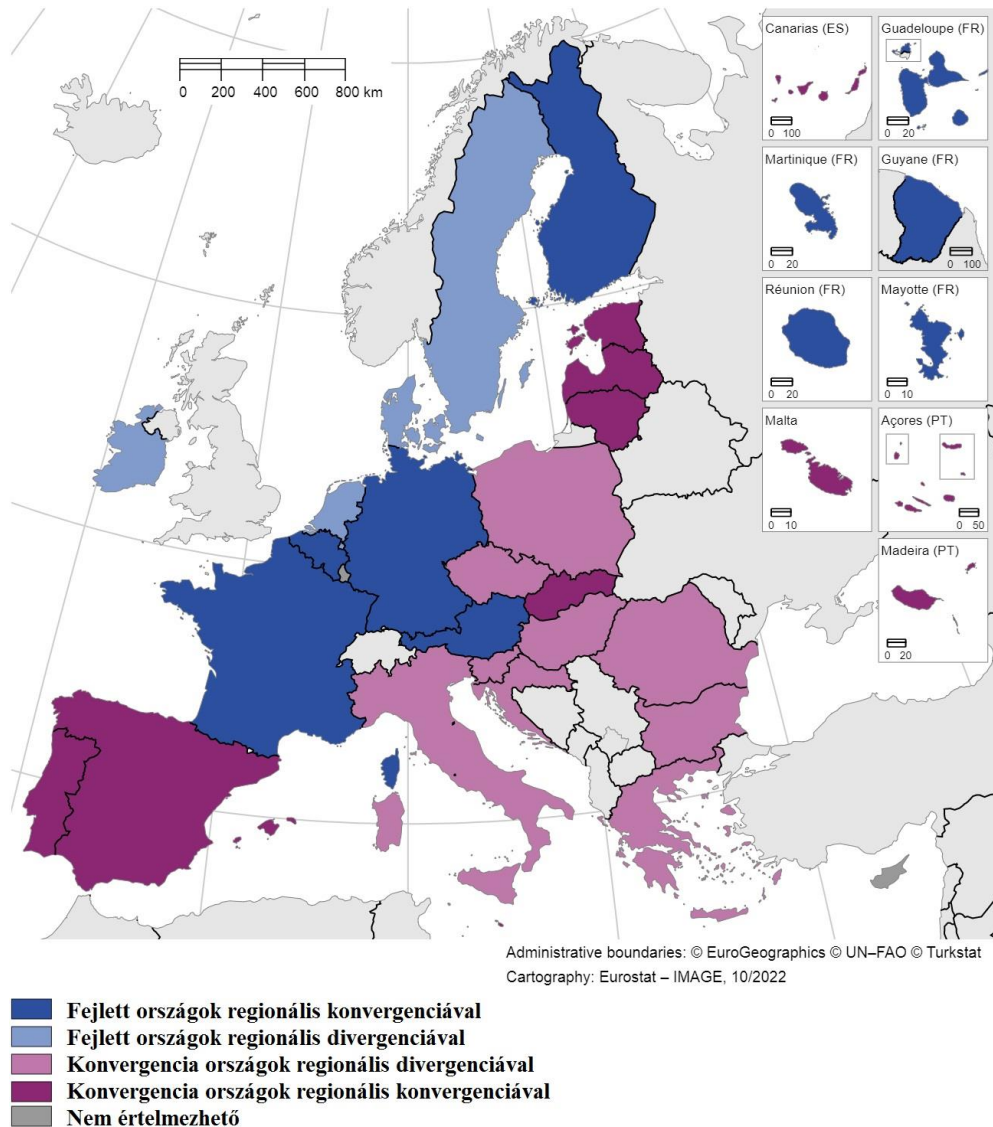


Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

Látható, hogy mindhárom országban a regionális divergencia a jellemző, Romániában vannak a legnagyobb egyenlőtlenségek, míg Horvátországban a legkisebb, bár így is jelentős mértékű. Bulgáriában az egyenlőtlenségek 2004 és 2010 között ugrásszerűen nőttek, majd némi csökkenés után 2014-től ismét növekedésnek indultak. Horvátországban két kiemelt divergenciát okozó év volt az időszak során, a 2005-ös és a 2010-es évek. Romániában a NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségek a csúcspontot 2011-ben érték el, ahhoz képest 2019-re csökkentek az értékek.

Az Európai Unió országaira vonatkozó összesítést a Williamson-hipotézis tesztelésére a 67. ábra mutatja, lilával kiemelve a konvergencia (átlag alatti teljesítésű) országok, kékkel az átlag felett teljesítő országok, sötétebbel pedig ahol a Williamson-hipotézis alapján konvergencia jelentkezett a vizsgált időszakra vonatkozóan.

67. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a Williamson-hipotézis alapján, a 2004-2019 időszak alapján



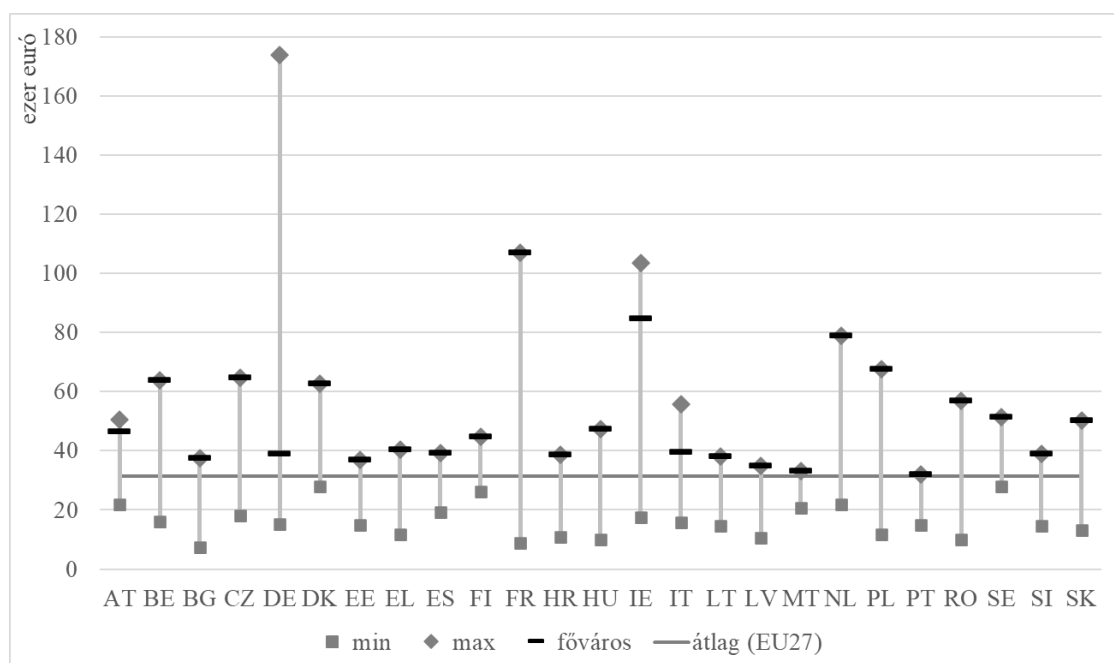
Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

Látható a térképen is, hogy az Európai Unióban NUTS3 szinten már nem egyöntetűen dominál a regionális divergencia a Williamson-hipotézis alkalmazása során. Az országok közel felében, összesen tizenkét országban regionális konvergencia

jelentkezett a vizsgált időszak során, a konvergencia országok közül (a 16-ból 7-ben) a délnyugati országokban; Portugáliában és Spanyolországban, továbbá a déli periferián még Máltán, valamint északkeleten a balti államokban, illetve Szlovákiában⁵⁷. Az átlag felett teljesítő országok többségében tagországon belüli konvergencia jelentkezett (9-ből 5-ben); Ausztriában, Belgiumban, Finnországban, Franciaországban és Németországban.

A 68. ábra az országon belüli regionális különbségek terjedelmét mutatja a fővárost is magában foglaló régiók kiemelésével 2019-ben.

68. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak országos szélsőértékei, terjedelme és a fővárosi régió értékei a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten, 2004 és 2019 között



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés

Az ábra is jól szemlélteti, hogy a – NUTS2 régiókhöz hasonlóan a – legtöbb országban a fővárosi NUTS3-as régió húzza fel a terjedelmet és így javítja az átlagot is. Nincs összefüggés az országon belüli NUTS3 szintű régiók száma és a régiók közötti különbségek mértéke között, hiszen jelentős különbségeket mutat például Írország és Hollandia is, illetve például a sok régiós Spanyolországban nincsenek jelentős egyenlőtlenségek. Németország esetében látható, hogy NUTS3 szinten a régiók között

⁵⁷ A már az V.1.1.) fejezetben Oblath (2021b) nyomán Szlovákia esetében említett GDP-árszint (valószínűleg a keresztmetszeti összehasonlítás módszerében történt változás miatti) szétnyílása torzító eredményekhez is vezethet.

több mint 10-szeres eltérések is adódnak, míg az előző alfejezetben a NUTS2 szinten igen kiegyensúlyozott a helyzet, még a kétszeres értékeket sem érik el a különbségek.

Az 5.2.2.) fejezet eredményeit a 13. táblázat foglalja össze.

13. táblázat: Az Európai Unió tagországainak országon belüli NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségei konvergenciájának összefoglaló táblázata az 5.2.2.) fejezet eredményeiről

	Szórás	Relatív szórás	Szigma konvergencia	Béta konvergencia	Williamson-hipotézis
Ausztria	D	K	K	(K)	K
Belgium	D	K	D	(K)	K
Bulgária	D	D	D	D	D
Csehország	D	D	D	D	D
Dánia	D	D	D	D	D
Észtország	D	K	D	(K)	K
Finnország	K	K	K	K	K
Franciaország	D	D	D	(K)	K
Görögország	K	K	D	D	D
Hollandia	D	D	K	(K)	D
Horvátország	D	D	D	D	D
Írország	D	D	D	D	D
Olaszország	D	D	D	D	D
Lengyelország	D	D	D	D	D
Lettország	D	K	K	(K)	K
Litvánia	D	D	D	(K)	K
Magyarország	D	D	D	D	D
Málta	D	K	K	(K)	K
Németország	D	K	K	D	K
Portugália	D	K	K	K	K
Románia	D	D	D	(K)	D
Spanyolország	D	K	K	(K)	K
Svédország	D	D	D	D	D
Szlovákia	D	D	D	D	K
Szlovénia	D	K	D	D	D
Konvergencia országok száma (a 16-ból), ahol regionális divergencia a jellemző	15	9	12	10	9
Fejlett országok száma (a 9-ből), ahol regionális divergencia a jellemző	8	5	5	3	4

Jelölések: K–konvergencia, D–divergencia

Forrás: saját szerkesztés

Az Európai Unió tagországain belüli NUTS3 szintű régióinak fejlődését és a területi egyenlőtlenségek változását kielemezve a 2.2. hipotézisről – az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növelik az országon belüli NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségeket a 2004 és 2019 közötti időszakot figyelembe véve – az állapítható meg, hogy részben igazolódott. Az elemezhető 16

konvergencia ország országon belüli regionális egyenlőtlenségei a vizsgált mutatók alapján a legtöbb országban divergenciát jeleztek. Konvergencia a szórás alapján Görögország, a relatív szórás alapján Észtország, Görögország, Lettország, Málta, Portugália, Spanyolország és Szlovénia, a szigma konvergencia alapján Lettország, Málta, Portugália és Spanyolország, a béta konvergencia alapján Portugália, továbbá a Williamson-hipotézis alapján Észtország, Lettország, Litvánia, Málta, Portugália, Spanyolország és Szlovákia esetében jelentkezett 2004-ről 2019-re. Az átlagon felüli fejlettségű országok esetében pedig az állapítható meg, hogy – a NUTS2 szintű régiók elemzésének eredményeitől eltérően – a mutatók alapján a vizsgált időszakban szintén inkább a regionális divergencia volt a jellemző. Így az időszak során az EU-ban, mind a felzárkózó országok, mind a fejlett országok többségében regionális divergencia volt megfigyelhető.

A visegrádi országokat kiemelve azt lehet megállapítani, hogy többnyire az országon belüli divergencia volt a jellemző a vizsgált időszak alatt, konvergencia egyedül Szlovákia esetében a Williamson-hipotézis alapján mutatkozott. A válságéveket kiemelve – a legtöbb vizsgált mutató alapján – a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi világválság egyedül Csehországban belül okozott konvergenciát a régiók között, a többi három országban a divergencia volt a jellemző, a 2012-2013-as szuverén adósságválság országon belül konvergenciát okozott Csehország és Szlovákia esetében (divergenciát pedig Magyarország és Lengyelország esetében). Összességében a válságok fordítottan hatottak a visegrádi országokra, mint az EU egészére.

A szakértői kérdőív válaszadói meglehetősen optimisták a tekintetben, hogy az országon belüli NUTS3 szintű regionális divergencia mikor válhat át konvergenciává (háromból kettő szakértő szerint erre 25 éven belül sor kerülhet). A szakértők többsége az elkövetkező 20 éven belül várja a trendfordulót (19,1 százalékuk 20 éven belül, további 17 százalékuk 15 éven belül, további 12,8 százalékuk 10 éven belül és még további 4,3 százalékuk már 5 éven belül). Mindazonáltal jelentős azoknak a száma is, akik szerint a tendencia nem fog megváltozni, minden harmadik szakértő így vélekedik.

5.3.) A visegrádi országok felzárkózási tapasztalatai és lehetőségei

Az Európai Unión belüli területi egyenlőtlenségek és a konvergencia országok átfogó felzárkózási tendenciáinak elemzésén túl kiemelt jelentőségű a visegrádi országok Európai Unióban eddig eltöltött felzárkózási tapasztalatainak és a további felzárkózási lehetőségeinek vizsgálata. Jelen fejezet célja annak elemzése, hogy *a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni, ami országon belüli regionális divergenciát okoz.* Mindez két rész cél alapján kerül kidolgozásra egyfelől az 5.3.1. alfejezetben, hogy *a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni a következő 25 éven belül,* másfelől az 5.3.2. alfejezetben, hogy *a visegrádi országok felzárkózása országon belüli regionális divergenciához vezet: centrum-periféria és nyugat-kelet dimenziókban.*

A visegrádi országok elemzése hasonló gazdasági szerkezetük, történelmi múltjuknak közös pontjai és hasonló földrajzi fekvésük következtében a közgazdaságtudományban kedvelt kutatási terület. Lakosságuk az Európai Unió (27 tagországa) népességének több mint 14 százalékát adja (Gergics et al, 2019), míg az uniós GDP-hez való hozzájárulásuk 2021-ben folyó áron 7,4 százalékos, vásárlóerő-paritáson mérve pedig 11,2 százalékos. Bár a GDP-hez való hozzájárulásuk nem feltétlen tűnhet magasnak, a 2004-es adatokkal összehasonlítva – amikor folyó áron 4,6, PPP-n mérve pedig 8,6 százalékos volt a részesedésük – azt lehet megállapítani, hogy egyre magasabb az uniós GDP-hez a hozzájárulásuk (Eurostat, 2022a). A 2004-es csatlakozásuktól vizsgálva növekedési ütemük általában meghaladja az EU átlagos növekedési ütemét, sőt a következő években (2022 és 2023) is ez várható (European Commission, 2022b).

A szakértői kérdőív alapján a többség (a válaszadók közel háromnegyedének) várakozása az, hogy a visegrádi országok szerepe a jövőben felértékelődik⁵⁸ az Európai Unión belül, sőt az esetleges EU bővítésekkel⁵⁹ ez még inkább erősödhet.

⁵⁸ A válaszadók 8,4 százaléka szerint lényegesen, 29,5 százalékuk szerint mérsékelten és 35,8 százalékuk szerint nem annyira számottevően, de azért nőni fog a visegrádi országok szerepe az EU-n belül.

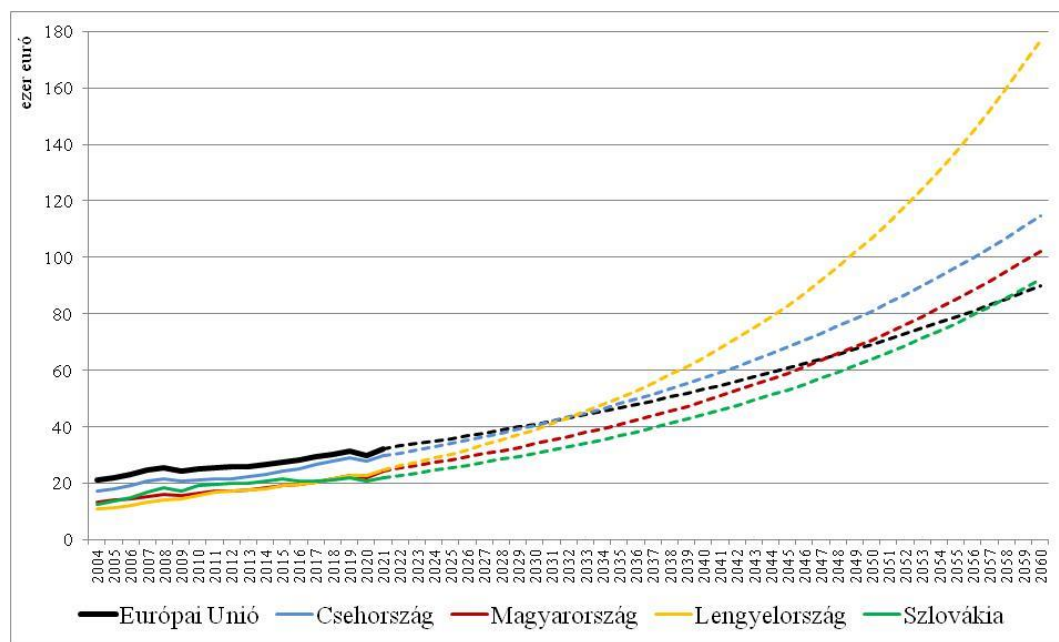
⁵⁹ A válaszadók 9,5 százaléka szerint lényegesen, 31,6 százalékuk szerint mérsékelten és 31,6 százalékuk szerint nem annyira számottevően, de azért nőni fog a bővítésekkel a visegrádi országok szerepe az EU-n belül.

5.3.1.) Országos szintű felzárkózás

Az 5.1.1.) alfejezetben vizsgált 2004-2021 időszakra számolt béta konvergencia alapján a visegrádi országok közül leghamarabb Csehország 2030-ra érheti el az Európai Unió átlagát a vásárlóerőparitáson számolt egy főre jutó GDP tekintetében. Majd 2032-re Lengyelország, 2049-re Magyarország és 2056-ra Szlovákia⁶⁰ is felzárkózhat. 2023 januárjában a következő 25 év 2048-ig történő felzárkózást jelent, így a béta konvergencia alapján Csehország és Lengyelország zárkozhat fel a megjelölt időpontig, mindazonáltal Magyarországra és Szlovákiára is 25 évhez közeli a prognózis.

Amennyiben a 2004 és 2021 közötti időszak átlagos növekedés alapján becsüljük a várható növekedési pályát, úgy a 69. ábrán szereplő tendenciákat kapjuk.

69. ábra: A visegrádi országok felzárkózási tendenciája a 2004-2021 időszak átlagos növekedése (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) alapján



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás és szerkesztés

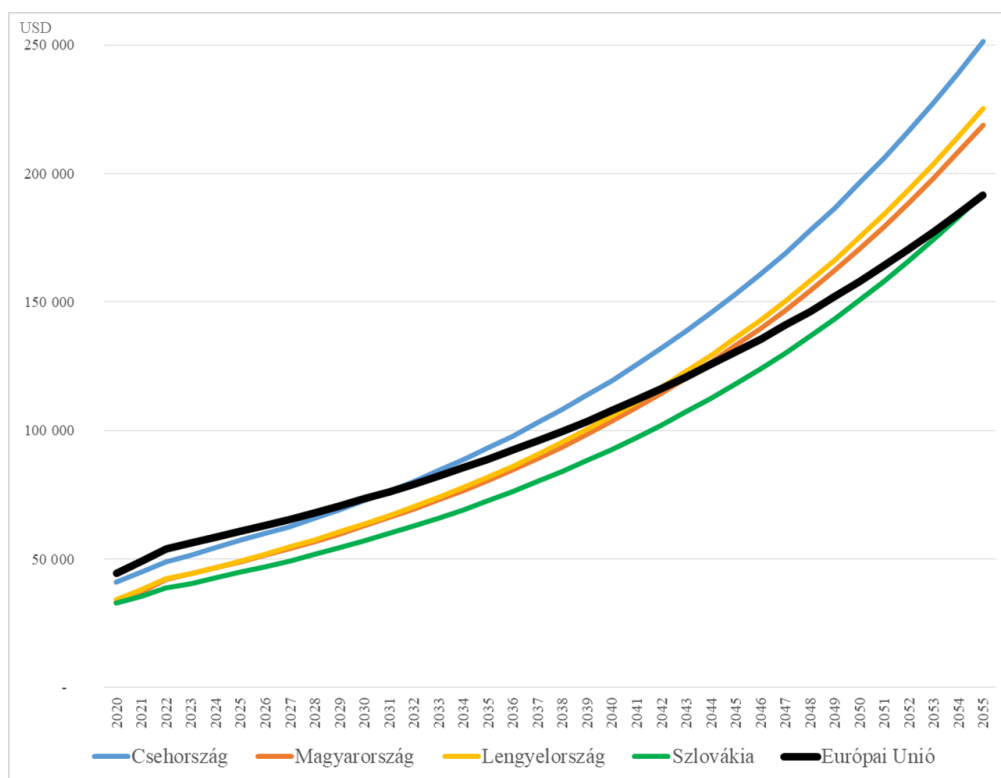
A béta konvergenciához hasonló eredményeket jeleztek az átlagos növekedés alapján becsült előrejelzések, ám ez esetben kitűnik Lengyelország 2004-2021-ben elért kimagasló ütemű növekedése, így ez esetben Csehország és Lengyelország az EU 27 országának átlagához történő felzárkózása (szintén a PPP-n mért egy főre jutó GDP

⁶⁰ A 69. oldal 18-as lábjegyzetében már említett okok miatt (Oblath, 2021 alapján) Szlovákia esetében a felzárkózás ettől némileg gyorsabb is lehet.

alapján) 2032-re teljesülhet, míg Magyarország 2048-ra, Szlovákia⁶¹ pedig 2058-ra. Ez alapján 2023 januárjában nézve a következő 25 éven belül Csehország, Lengyelország és Magyarország is felzárkózhat.

Amennyiben az IMF 2023-2027 közötti időszak becslését vesszük alapul és ez alapján becsljük a várható növekedési pályát, úgy a 70. ábrán szereplő tendenciákat kapjuk.

70. ábra: A visegrádi országok felzárkózási tendenciája az IMF becslése a 2023-2027 időszak átlagos növekedése (PPP-n mért egy főre jutó GDP, USD) alapján



Forrás: IMF (2022) alapján saját számítás és szerkesztés

Az IMF előrejelzési módszerét alapul véve legkorábban, 2031-re Csehország, majd 2042-re Lengyelország, 2044-re Magyarország, 2055-re pedig Szlovákia⁶² zárkózhat fel az Európai Unió átlagához (PPP-n mért egy főre jutó GDP, USD). Ez alapján 2023 januárjától számítva a következő 25 éven belül Csehország, Lengyelország és Magyarország érheti el az EU átlagát.

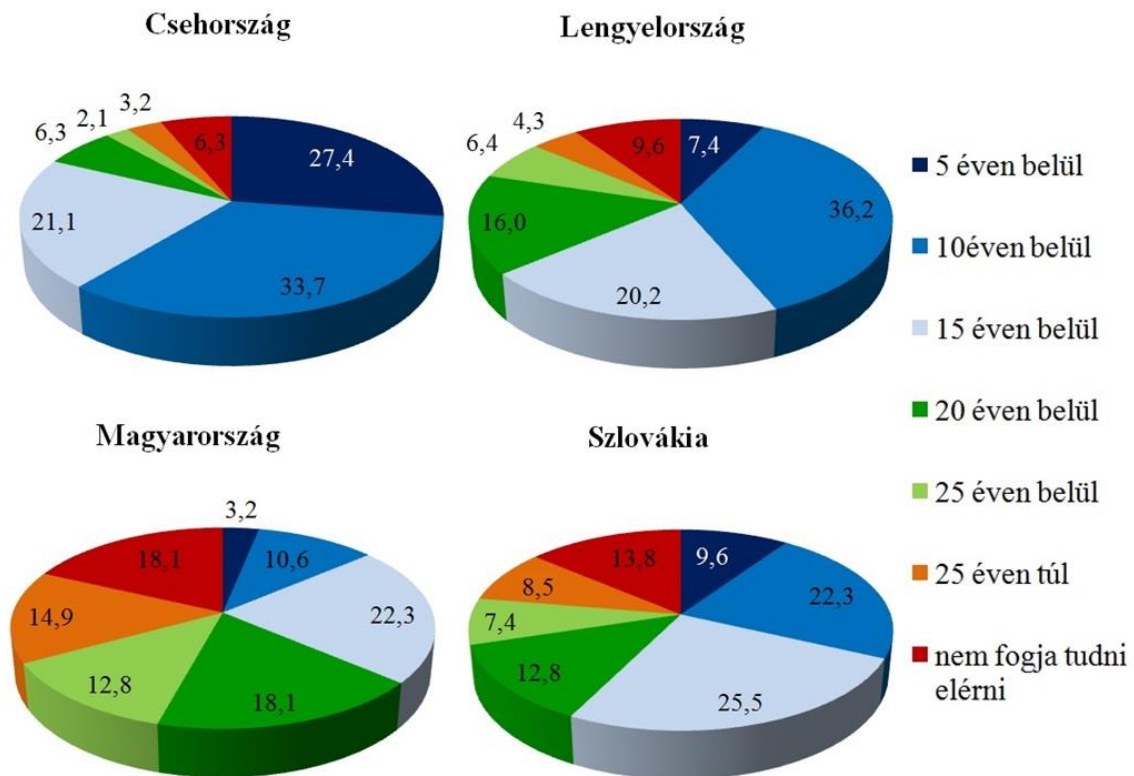
A szakértői kérdőívben a válaszadók inkább pozitívak a visegrádi országok fejlődését tekintve, 66 százalékuk szerint a négy ország képes az EU átlagához

⁶¹ Itt is érvényesek az 73. lábjegyzetben leírtak.

⁶² Itt is érvényesek az 73. lábjegyzetben leírtak.

felzárkózni. A felzárkózás becsült időpontjában azonban jelentős eltérések mutatkoztak, melyeket a 71. ábra foglal össze.

71. ábra: A visegrádi országok felzárkózási ideje az EU-hoz (PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján) a szakértői kérdőív összesítése alapján (százalék)



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

Csehország a szakértők szerint is az élen jár a négy ország közül. Esetében a válaszadók 27,4 százaléka szerint már a következő 5, míg 33,7 százaléka szerint a következő 10 éven belül megtörténhet a felzárkózás. Csupán 6,3 százalék volt szkeptikus a tekintetben, hogy eléri-e az uniós átlagot.

Lengyelország tekintetében is igen bizakodóak a szakértők; 7,4 százaléuk szerint akár már 5, 36,2 százaléuk szerint 10, míg 20,2 százaléuk szerint 15 éven belül elérheti az EU átlagát. Csehországhoz képest itt már némileg többen voltak szkeptikusok (a válaszadók 9,6 százaléka) a felzárkózás tekintetében. Akik szerint nem fogja tudni elérni az átlagot, azok közül a legtöbben (57,9 százalékban) úgy vélték, hogy az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes Lengyelország felzárkózni, míg 32,9 százaléuk szerint 75 és 90 százalék közötti szintig és 9,2 százaléuk szerint megreked a mostani szinten.

Szlovákia esetében a szakértők többsége szerint akár már a következő 15 éven belül (9,6 százalékuk szerint 5 éven belül, 22,3 százalékuk szerint 10 éven belül, 25,5 százalékuk szerint 15 éven belül) felzárkózhat az ország az uniós átlaghoz. Ennek ellenére jelentős a kételkedők száma is, a válaszadók 13,8 százaléka szerint Szlovákia egyáltalán nem lesz képes a felzárkózásra. Akik szerint nem fogja tudni elérni az átlagot, azok közül a legtöbben (48,1 százalékban) úgy vélték, hogy az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes Szlovákia felzárkózni, míg 40,5 százalékuk szerint 90 és 100 százalék közötti szintig és 11,4 százalékuk szerint megreked a mostani fejlettségi szinten.

Magyarország esetében a legmagasabb a szkeptikusok aránya, a válaszadók 18,1 százaléka szerint az ország nem fog tudni felzárkózni az Unióhoz. Mindezek ellenére jelentős százalékuk szerint képes elérni az uniós átlagot. Akik szerint nem fogja tudni elérni az átlagot, azok közül a legtöbben (Szlovákiához hasonlóan 44,9 százalékban) úgy vélték, hogy az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes Magyarország felzárkózni, míg 24,4 százalékuk szerint 90 és 100 százalék közötti szintig és 30,8 százalékuk szerint megreked a mostani fejlettségi szinten.

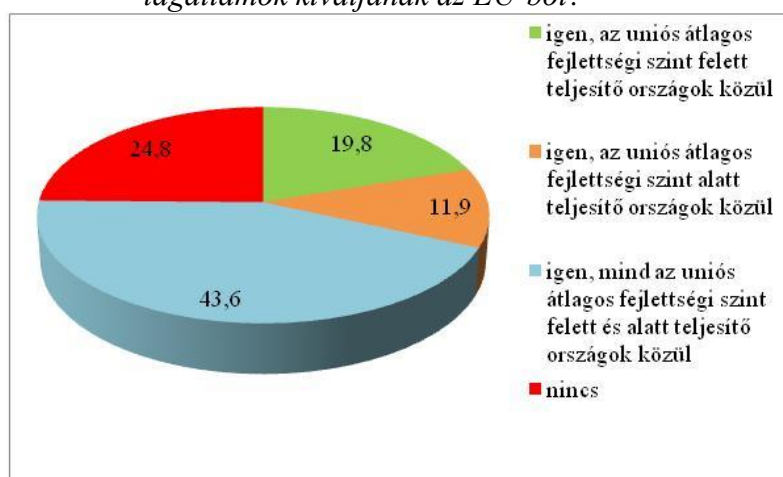
A 25 éves távlatban Csehország esetében a szakértők 90,5 százaléka, Lengyelország esetében 86,1 százaléka, Szlovákia esetében 77,7 százaléka, és Magyarország esetében 67,0 százaléka szerint megtörténhet a felzárkózás az Európai Unió átlagához.

Az Európai Unió átlagát befolyásolhatja az az eset, amikor új tagországok csatlakoznak (lefele mozgatja az átlagot), vagy egyes jelenlegi tagállamok kiválnak (az átlag fölötti fejlettségi szintűek lefelé, míg az átlag alatti fejlettségi szintűek felfelé mozgatják az átlagot). Így előfordulhat, hogy a vártnál előbb is képesek a visegrádi országok az átlaghoz felzárkózni, ha az alacsonyabb szintű lesz a közeljövőben.

A szakértők többségének – 95 százalékának – vélekedése az, hogy a következő 25 éven belül lesz újabb tagállam felvétele az Unióba, sőt 36 százalékuk szerint erre már a következő 5 éven belül, további 38 százalékuk szerint pedig már 10 éven belül van erre esély. Ennek a ténye egyértelműen lefelé mozgatná az átlagot, azaz a visegrádi országok várhatóan jó pár évvel korábban érhetnék el az uniós átlagot.

Az, hogy van-e esély tagállamok kiválására az EU-ból, a szakértők válaszait a 72. ábra foglalja össze.

72. ábra: A szakértői kérdőív összesítése: „Ön szerint van esély arra, hogy egyes tagállamok kiváljanak az EU-ból?”



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A válaszadók közel egynegyede szerint nincs realitása a jelenlegi tagállamok közül kilépésre az Európai Unióból, míg a szakértők közel fele szerint mind az átlag alatti, mind az átlag feletti fejlettségi szintű országok közül megtörténhet ez az eset. Ezen kívül csak az átlag felettiekre közel 20 százalékuk, míg csak az átlag alattiakra közel 12 százalékuk voksolt. Összességében nagyobb valószínűséget adtak az átlag feletti fejlettségi szintű tagországok kiválásának lehetőségére, ami még inkább lefelé mozgathatja az uniós átlagot.

A tendenciák vizsgálatán kívül szükséges elemezni a visegrádi országok helyzetét, a fejlődésükben a visszahúzó tényezőket, továbbá a felzárkózás érdekében szükséges lehetséges eszközök, lépések feltárását.

Ehhez kapcsolódóan a szakértői kérdőívben a vélemények megoszlanak abban, hogy a visegrádi országok a közepesen fejlettek csapdájában vannak-e. A szakértők egy (kisebb) része (bő 15 százalék) úgy véli, hogy ez a helyzet nem áll fenn, mivel az országok folyamatos növekedést mutatnak, sem GDP-alapú mutatók, sem egyéb mutatók alapján nem állítanak, hogy a visegrádi országokat csapdába kerülés közeli veszély fenyegetné, mindazonáltal a lassuló tendenciákra figyelni szükséges. Egyesek a déli országok helyzetéhez viszonyítanak, hozzájuk képest egyértelműen potenciált látva a visegrádi országokban. Mások kiemelik azt a tényt, hogy a több mint 40 éves kommunista diktatúra miatt vannak az országok jelentős hátrányban, melyre ékes példa a fejlett országnak tekintett Németország keleti országrésze, ami az ország egyesítése előtt szovjet megszállás alatt állt (NDK). A mai napig látható és érezhető a különbség a

nyugati és a déli országrészekhez képest. Azt is hangsúlyozták, hogy nem az országok vannak megrekedve, hanem csak bizonyos elemeik, amelyek országonként is eltérnek, így az a kulcskérdés, hogy területi helyzetükből származó előnyeiket, lehetőségeiket (pl. nyugati gazdasági centrumtárség legfejlettebb részének közelsége, a termelési tényezők szabad áramlása az EU-n belül) tudják-e megfelelően hasznosítani.

Néhány válaszadó (közel 9 százalék) úgy vélekedett, hogy nem mindegyik visegrádi ország van a közepesen fejlettek csapdájában, leginkább Csehországot emelték ki magasabb fejlettségi szintje, fekvése és történelmi hagyományai miatt, de páran Lengyelországot is dinamikus felzárkózásával, kifejezetten erős hazai vállalati szektorával, sok hazai tulajdonú nagyvállalattal, illetve méretéből adódóan is.

Azzal, hogy a visegrádi országok a közepesen fejlettek csapdájában vannak, a szakértők többsége (79 százalék) egyetértett. A jelenlegi gazdaság- és társadalompolitikai berendezkedés, a korábbi elhibázott gazdaság- és fejlesztéspolitika, az olcsó munkaerőn alapuló gazdaságpolitika nem tartható fenn hosszú távon és nem szolgálja a fejlődést, mivel az olcsó munkaerő nem valódi versenyképesség. A visegrádi országok a fejlettebb EU tagállamok "összeszerelő, kiszolgáló üzemeként" működnek, a külföldi tőke, főként a nyugati multinacionális vállalatok számos alacsony végzettséget igénylő munkát szerveztek ki a régióba, az országok eddig nem voltak képesek a fejlett államokra jellemző technológiai színvonal elérésére, nincs lehetőség a termelékenység gyors növelésére. A felzárkózásuk a külföldi tőkeimporttól függ, tehát annak színvonala fölé nem tudnak menni. Probléma az is, hogy a jelenlegi beruházások nem hatékonyság szempontúak, például nem a várható hozzáadott érték méretével jellemezzük őket, hanem hogy mennyibe kerültek. További nehézség, hogy az egészségügy és az oktatás nem szolgálja eredményesen a versenyképességet, a magasan képzett munkaerő jó része elvándorolt, jelenleg a mezőgazdaságot erősen sújtja az aszály, az idegenforgalom lecsökkent, amely helyzeten ráadásul a globális változások, a háború, az infláció és a valuták leértékelődése (pl. forint az euróhoz képest) sem segít.

A szakértők többsége arra is felhívta a figyelmet, hogy ez nem egy állandó állapot, ebből a helyzetből ki lehet törni. Mindehhez szükséges a gazdaságpolitikai-társadalompolitikai paradigmaváltás, erős, exportképes gazdasági alap az oktatási-, egészségügyi rendszerek stabil kiépítésétől a társadalmi jólét egyéb szegmenseinek működéséig (civil szervezetek). Nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az innovációra, termelési rendszerek fejlesztésére (hozzáadott érték alapon), erős gazdasági kapcsolatok kialakítására. Diverzifikáltabb munkaerőpiacra lenne szükség, amely jobban fizetett

állásokat hozna az országokba (beleértve a kutatás-fejlesztést is). A legtöbben kulcselemként a humán tőke fejlesztését hangsúlyozták ki.

A szakértői kérdőívben az országspecifikus problémák közül országonként az öt legtöbb jelölést kapottat a 14. táblázat foglalja össze.

14. táblázat: A visegrádi országok esetében országonként a leglényegesebb öt ok, amely visszatartja a fejlődésben és a válaszok megoszlása (százalék) a szakértői kérdőív összesítése alapján

	Csehország	Lengyelország	Magyarország	Szlovákia
képzett munkaerő elvándorlása	21,6	25,3	17,8	17,0
alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása	17,3	12,6	10,7	17,5
alacsonyabb munkaerő hatékonyság	8,6	13,7	9,8	12,5
túlzott bürokrácia	9,4	6,8	9,2	6,5
rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok	7,2	6,8		9,0
uniós források nem megfelelő felhasználása			8,3	
egyéb	35,9	34,8	44,2	37,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A visegrádi országok mindegyikében az egyik legjelentősebb problémaként a szakértők a képzett munkaerő elvándorlását jelölték meg. Ezenkívül jelentős kihívás az alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása, Szlovákiában olyannyira, hogy az első számú visszahúzó tényezőként határozták meg. Többnyire a harmadik okként szerepel a nem megfelelő hatékonyságú munkaerő. Szintén jelentős hangsúlyt kapott mind a négy országban a túlzott bürokrácia. Továbbá Magyarországon az uniós források nem megfelelő felhasználása, a másik három ország esetén pedig a rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok lettek még meghatározó problémaként kiemelve.

Arra a kérdésre, hogy a visegrádi országoknak mit kellene tenniük a (gyorsabb) felzárkózás érdekében, számos válasz és javaslat érkezett a szakértőktől.

A szakértők egy része a visegrádi országok közötti együttműködés mélyítését szorgalmazza; az összefogást, az egyértelmű közös álláspont kialakítását, a fejlesztési politikák konzekvens követését, az eltérő külpolitikai pályák harmonizációját, a

gazdasági kooperáció és a regionális szinergiák erősítését, valamint a közös kreativitásra való támaszkodást.

A válaszadók egy másik része az Európai Unióval való együttműködés erősítését javasolja, legalább gazdasági szinten, hogy az uniós források továbbra is áramoljanak, illetve egyesek kitértek az uniós források felhasználási területeire, melyek a technológia-intenzív ágazatok, az oktatás, szakképzés és a környezeti fenntarthatóság. Ezenkívül a forrásfelhasználást erős kontroll alá kellene venni hatékonysági mutatók kidolgozásával, valamint a rendszer bonyolultságát oldani. Néhányuk felvetette az integráció további mélyítéseként a négy országból még három kimaradó ország Gazdasági és Monetáris Unióba való csatlakozását, az euró bevezetését. Csupán egy olyan vélemény érkezett, hogy az EU-ból való kilépéssel lehetne magasabb szintű fejlődést elérni.

A szakértők döntő többsége a gazdaságpolitika megváltoztatásában látja a növekedés útját, elsősorban az ortodox irányzat felé történő elmozdulásban. Nagy szükségét látják az egészségügy és az oktatás teljes reformjának, hogy azok is képesek legyenek a versenyképességet szolgálni, a minőségi oktatás megteremtése minden szinten, a roma felzárkózás kezelése, nagyobb mértékű beruházás a humán tőkébe és az intézmények színvonalának javítására, melyhez elengedhetetlen többet investálni a kutatás-fejlesztésbe is. Fontos, hogy a beruházások a hatékonyságot és a termelékenységet növeljék, valódi innovációk, technológiai fejlesztések születhessenek; a tudásintenzív és magasabb hozzáadott értékű ágazatokat erősítsék, hogy minél versenyképesebb innovációs rendszereket, fejlett modern struktúrákat lehessen megvalósítani, különös tekintettel a fenntarthatóságra. A hazai/saját ipar (és a mezőgazdaság) kiemeltebb támogatása is kardinális tényező, meghatározó a vállalkozásbarát környezet kialakítása, a saját, exportképes, nemzeti bajnok vállalatok „kinevelése” és nagyobb szerepe a gazdaságban, a vállalatok együttműködési készségének a javítása, úgy érvényesülni hagyni a belső versenyt, hogy közben a nemzeti vállalatok támogatva legyenek (még ha az uniós szabályok keretében ez nehéz is). Következetes és teljesítményorientált fejlesztéspolitikát kellene folytatni, amiben a támogatási rendszer (a hazai és az uniós forrásoknál egyaránt) egyértelműen erősíti a hatékonyságot minden területen. A szakértők szerint a versenyképesség gyorsabb javulása a technikai, műszaki haladás (digitalizáció, robotizáció) és a munkaerő minőségi színvonalának emelésével érhető el, többet kell befektetni a magasan képzett munkahelyekbe, a kutatást és az innovációt az országokba hozni, kevesebbet

támaszkodni a feldolgozóiparra és előtérbe hozni a magas hozzáadott értékű ipart, melyekhez elengedhetetlen a bérszínvonal emelése.

A kiszámíthatóbb és piacbarátabb gazdaságpolitikához elengedhetetlen az átláthatóság a közbeszerzési pályázatok és az uniós források számára, a transzparens állami működés, a bürokrácia csökkentése és a korrupció felszámolása. Több szakértő is kiemelte a nemzeti politikák harmonizációjának szükségességét, a demokratikus intézményrendszerek (pl. média) szabadságának visszaállítását, a felelős országvezetés kialakítását a társadalmi kohézió és szolidaritás növekedésének elősegítésével.

Mindezekon túl a szakértők közül néhányan felhívták a figyelmet, hogy a változó környezetben kulcsfontosságú, hogy az országok mennyire hatékonyan képesek a válságkezelésre fókuszálni, hiszen lényeges, hogy egy válsághelyzetet milyen mélyen és mennyire röviden vagy elhúzódóan vészel át egy ország.

A jelenlegi (2022-ben induló energiaár emelkedés és háború okozta) válság a szakértői kérdőívben válaszolók többségének véleménye alapján minden uniós országra jelentős hatást gyakorol, 38 százalékuk szerint minden egyes országra egyedileg fog hatni, míg 23 százalékuk szerint az egész EU-t egységesen fogja érinteni. Ezenfelül, 33 százalékuk szerint a keleti és/vagy déli országok csoportját fogja mélyebben érinteni, vagyis a visegrádi országok jelentősen kitéttek a válságnak, így kardinális a hatékony válságkezelés esetükben.

Összességében a *3.1. hipotézis – miszerint a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni a következő 25 éven belül – igazolódott*, a legtöbb fent ismertetett prognózis és várakozás alapján erre reális esély mutatkozik.

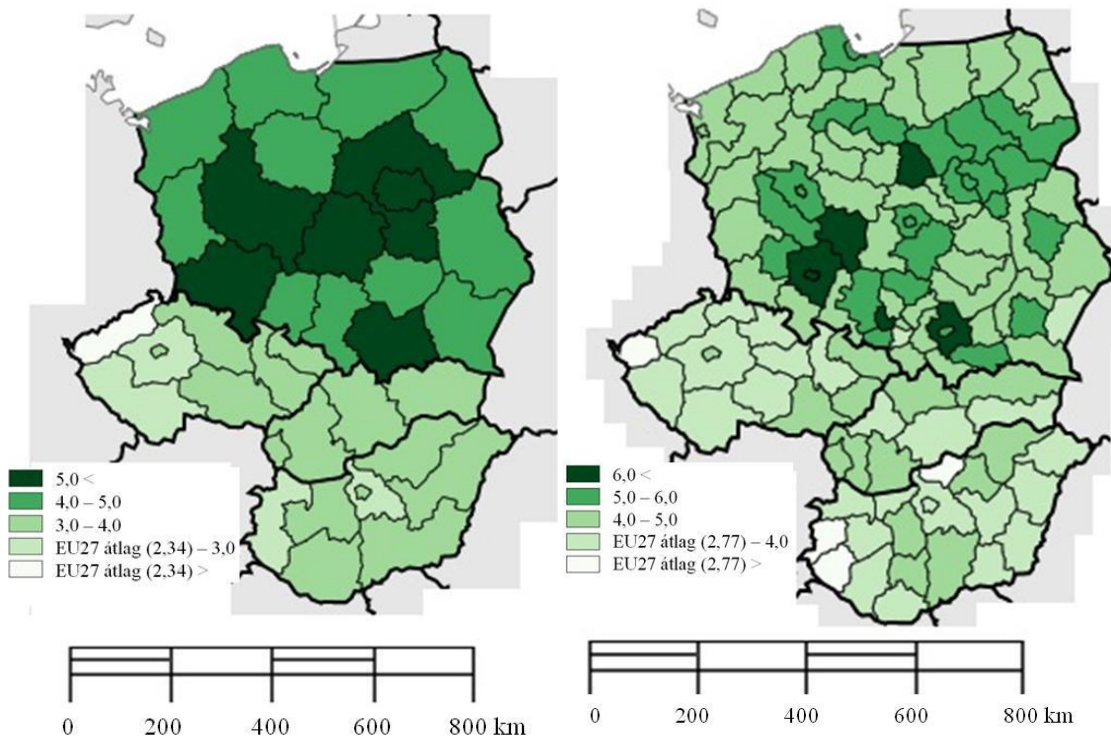
5.3.2.) A felzárkózás hatása az országon belüli egyenlőtlenségekre

A visegrádi országok fejlettségi szintje – a PPP-n mért egy főre jutó GDP az EU27 átlagában mutató alapján – a vizsgált időszakban egyértelműen emelkedett. A 2004-es szinthez képest 2021-re Csehország 81 százalékos szintről 92 százalékos szintre, Magyarország 63-ról 76-ra, Lengyelország 51-ről 77-re és Szlovákia 58-ról 68-ra fejlődött. Ez alapján is megállapítható, hogy a legjelentősebb növekedést Lengyelország mutatja a vizsgált időszak során.

Azt, hogy 2004 óta a visegrádi országokon belül mely területek fejlődtek a legjobban, a régiók átlagos növekedési ütemével lemérhető, melyet a következő két (73. és 74. ábra) térkép foglal össze NUTS2 és NUTS3 szinten.

73. ábra: A visegrádi országok NUTS2 szintű régióinak átlagos növekedése (százalék) 2004-2020 között (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján)

74. ábra: A visegrádi országok NUTS3 szintű régióinak átlagos növekedése (százalék) 2004-2019 között (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján)



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b; 2022c) alapján saját számítások, a Gisco programmal saját szerkesztés

A térképekről is látható, hogy a legjelentősebb fejlődést (a 2004-ben még legkevésbé fejlettnek számító) Lengyelország régiói mutatják. Egyedül, a négy ország közül a (2004-ben is és 2019, illetve 2020-ban is) legfejlettebb Csehország esetében látható egy kelet-nyugati kiegyenlítődés irányába mutató tendencia, jellemzőbben magasabb fejlődést értek el a keleti régiók, mint a nyugatiak, mindazonáltal esetében ki kell emelni, hogy a keleti régiói szintén EU tagországokkal határosak, nem úgy mint a másik három visegrádi ország esetében. Csehország esetében EU átlag alatti növekedést ért el a vizsgált időszak alatt a vizsgált mutató tekintetében a legnyugatabbra fekvő régió, NUTS2 szinten Severozápad, NUTS3 szinten Karlovarský kraj.

Lengyelországban a belső területeken a nagyobb vonzáskörzetű centrumrégiók fejlődtek a leginkább, NUTS2 szinten a vizsgált mutató tekintetében 2004-2020 között 5 százalékos átlagos éves növekedést is meghaladóan; Dolnoslaskie, Łódzkie, Mazowiecki regionalny, Warszawski stoleczny, Wielkopolskie és Malopolskie régiók, NUTS3 szinten 2004-2019 között 6 százalékos átlagos éves növekedést is meghaladóan; Plocki⁶³ (kiemelkedő 7,9 százalékkal), Miasto Wrocław, Wrocławski, Gliwicki, Krakowski és Kaliski régiók. Szlovákiában NUTS2 szinten a vizsgált időszak alatt viszonylag területileg kiegyensúlyozott növekedés volt jellemző, NUTS3 szinten inkább az északi és a fővárosi és ahhoz közeli régiók fejlődtek jobban. Magyarország esetében változatos volt a kép, NUTS2 szinten 2004 és 2020 között némileg alacsonyabb (de uniós átlag fölötti) növekedést a vizsgált mutató tekintetében a legnyugatibb, nyugat-dunántúli régió és a főváros melletti, Pest megyét magába foglaló régió mutatott, NUTS3 szinten pedig uniós átlag alatti növekedést ért el két nyugati régió; Vas és Zala megyék, valamint egy északi régió; Nógrád megye. NUTS2 szinten a legnagyobb éves átlagos növekedést az időszak alatt az észak-magyarországi régió, NUTS3 szinten pedig Bács-Kiskun megye (továbbá sorrendben: Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Tolna és Heves megye) ért el.

Az 5.2.1. alfejezet visegrádi országokra vonatkozó eredményeit összefoglalva NUTS2 szinten az országon belüli regionális divergencia volt jellemző a 2004-2020-as időszakra vonatkozóan mind a négy országra a szórás alapján (azon belül is Szlovákiában a régiók között az egyenlőtlenségek a szórás alapján 2004 és 2015 között közel megduplázódtak, de még ennél is nagyobb növekedést mutatott Lengyelország esetében a vizsgált 17 év alatt). A relatív szórás tekintetében mind a négy országban szintén országon belüli regionális divergencia volt a jellemző, míg σ -konvergencia tekintetében egyedül Magyarország mutat némi konvergenciát. Némi béta-konvergencia egyedül Magyarország esetében jelentkezett, de a gyenge illeszkedés miatt nem rendelkezik előrejelző képességgel. A regionális fejlettségi polarizáció tekintetében Csehország és Lengyelország esetében a 3-szoros különbség alatti szintről a különbségek fokozatosan szöktek 3 fölé, míg Magyarország és Szlovákia esetében – bár szakaszosan, de nagyjából – fordított U alakot öltött az időszak alatt. Ez alapján, a Williamson-hipotézis alkalmazása során, országon belüli konvergencia egyedül Magyarország esetében jelentkezett a vizsgált időszak alatt.

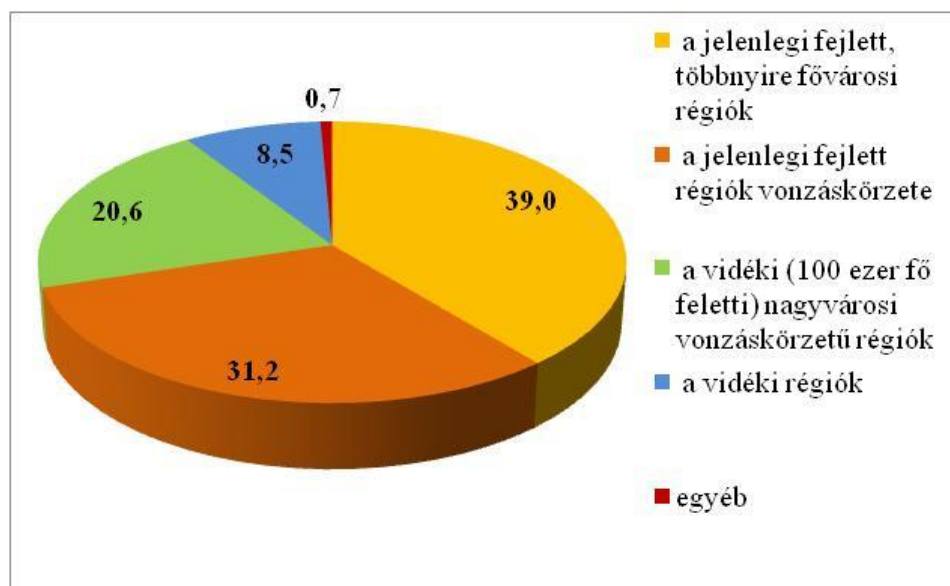
⁶³ A régió központja Plock városa, ami Lengyelország fővárosa volt 1079 és 1138 között, és ahol az ország legnagyobb olajfinomítója (PKN Orlen), valamint a Levi Strauss & Co. gyára is található.

Az 5.2.2. alfejezet visegrádi országokra vonatkozó eredményeit összefoglalva NUTS3 szinten szintén az országon belüli regionális divergencia volt jellemző, azzal a különbséggel, hogy Magyarország esetében is minden vizsgált mutató tekintetében divergencia mutatkozott, illetve egyedül Szlovákia esetében a fejlettségi polarizáció alapján, a Williamson-hipotézis alkalmazása során jelentkezett konvergencia 2004-ről 2019-re.

Az említett két alfejezetben az is kimutatható volt, hogy mind NUTS2, mind NUTS3 szinten mind a négy ország esetében a legfejlettebb fővárosi régió húzza fel elsődlegesen az átlagot.

Azt, hogy az elkövetkezendő időszakban mely területek jelenthetnek fejlődési potenciált, a szakértői kérdőív összesítése alapján a 75. ábra mutatja.

75. ábra: „A visegrádi országok fejlődési potenciálját mely területek (NUTS3 szint) jelentik?” a szakértői kérdőív összesítése alapján



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

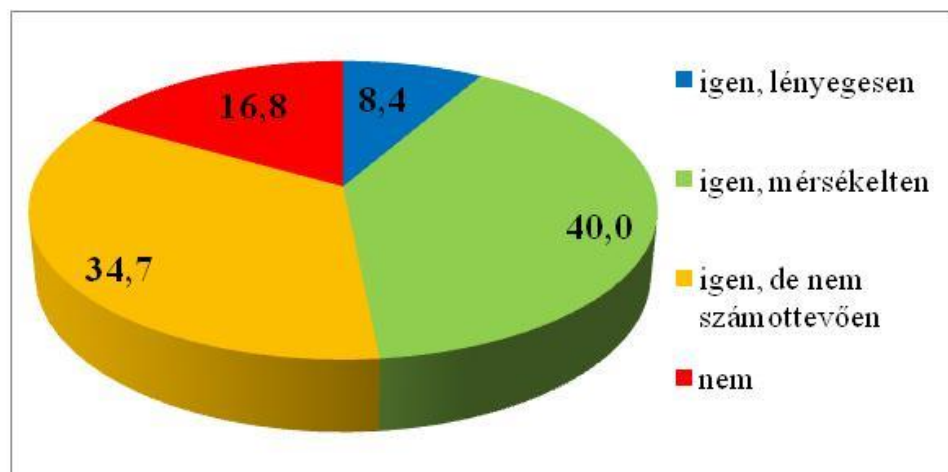
A visegrádi országokban általánosságban a szakértők válaszainak 39 százaléka mint fejlődési potenciál a jelenlegi fejlett, többnyire fővárosi régiókra, közel egyharmaduk pedig a jelenlegi fejlett régiók vonzáskörzetére irányult. A vidéki nagyvárosi vonzáskörzetű régiók bő 20 százalékot, a többi vidéki régiókra érkező válaszok a 10 százalékot sem érték el.

A 2020-ban Európába is begyűrűző covid19-járvány okozta gazdasági válság során tendencia mutatkozott a vidéki (nem centrum) régiók szerepének erősödése irányába.

Az ellátási láncok akadoztak, egyesek meg is szűntek, mellyel párhuzamosan a bilaterális megállapodások, szomszédsági kapcsolatok felerősödtek. A fővárosi térségk vonzása, elszívó hatása némileg csökkent (a zsúfolt terek elkerülése érdekében a home office, az online oktatás erősödött, vidéken maradtak a diákok, mely a lakáspiacra és a munkahelyekre is hatással volt). Minden „zavar” a világban lehetőség a világ hatalmi erőviszonyainak átrendeződésére, így a covid és más hasonló járványok is lehetőség, melyben a vidéki régiók szerepe is erősödhet. Cégek helyezhetik át távoli országokból a termelő egységeiket/ részlegeiket a szállítási kockázatok csökkenése érdekében saját országukon, vagy közeli országokon belülre a kevésbé fejlett régiókba (ahol a válság során a munkanélküliség megnövekedett, ott olcsóbb a munkaerő, illetve rendelkezésre áll a képzett (vagy kiképezhető) munkaerő). Ezzel lehetőség adódik a régiók közötti egyenlőtlenségek csökkentésére.

Ehhez kapcsolódóan a primer kutatás során feltettem azt a kérdést a szakértőknek, hogy „A jövőben várható több, a covid19 vírushoz hasonló időszakok miatt erősödhet-e a vidék szerepe?”, melyre kapott válaszokat a következő (76. számú) diagramm összesít.

76. ábra: „A jövőben várható több, a covid19 vírushoz hasonló időszakok miatt erősödhet-e a vidék szerepe?” a szakértői kérdőív összesítése alapján

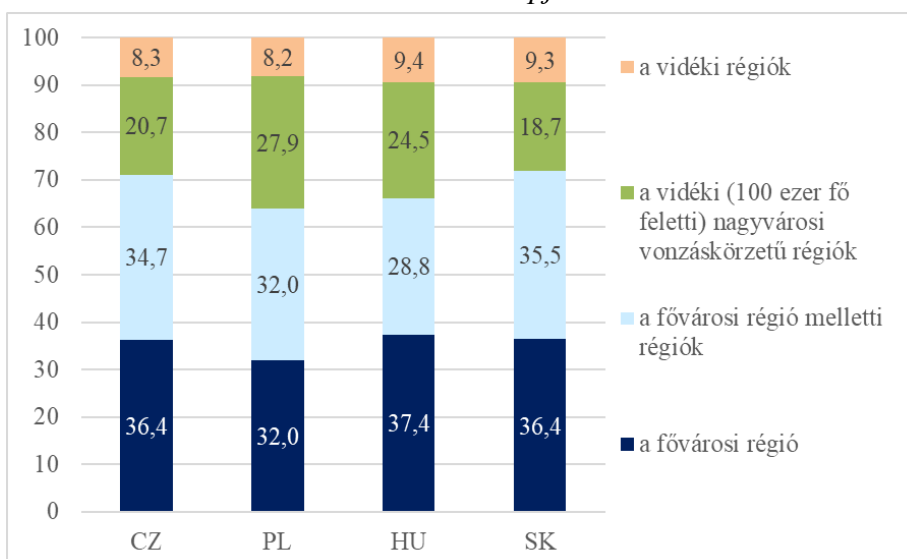


Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A szakértők többsége, bő 83 százaléka szerint erősödni fog a vidéki régiók szerepe a jövőben várható több, a covid19 vírushoz hasonló időszakok miatt, bár bő egyharmaduk szerint ez nem lesz számottevő. Továbbá a válaszadók 40 százaléka szerint ez az erősödés mérsékelt lesz.

Azt, hogy a visegrádi országokon belül országonként mely területek lehetnek a magasabb szintű fejlődés kiindulópontjai centrum-periféria viszonylatban a szakértők szerint, a 77. ábra foglalja össze.

77. ábra: „A visegrádi országok esetében mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években?” a válaszok százalékos megoszlása a szakértői kérdőív összesítése alapján



Forrás: saját primer kutatás és szerkesztés

A szakértői kérdőív összesítése alapján a válaszadók többsége, nagyjából 65-70 százaléka úgy véli, hogy a visegrádi országokban továbbra is a centrumrégióknak van kiemelt szerepük, a fővárosi és a melletti régiók fogják elsősorban meghatározni az országok fejlődését. Az, hogy a fővárosi régió melletti régiók nagyjából hasonló válaszokat kaptak, mint a fővárosi régiók, azt jelzi, hogy elsősorban a fővárosi centrumtérkép kiterjesztésében, kibővülésében látják a fejlődés útját. Egyesül Magyarország esetében lett némileg erősebb a fővárosi régió szerepe (a válaszok 37,4 százaléka), mint a főváros melletti régióké (28,8 százalék). A vidéki nagyvárosi vonzáskörzetű régióktól nagyfokú fejlődést nagyjából minden ötödik szakértő vár, azon belül is kiemelkedik Lengyelország közel 28 százalékos, illetve Magyarország 24,5 százalékos értékével. A többi vidéki régiótól nem sok válaszadó (egyik ország esetében sem ért el 10 százalékot) vár kimagasló teljesítményt.

A szakértők úgy vélik, hogy a kelet-nyugati dimenzió vizsgálata keretében mind a négy országban döntő módon a nyugati régiók bírnak magasabb fejlődési

lehetőségekkel, a keleti régiókra a válaszok 13 százaléka, Szlovákia esetében 14 százaléka érkezett csupán.

A primer kutatás során arra a kérdésre, hogy vajon „a visegrádi országok esetében a kelet-nyugati dimenzió fejlettségi különbségei 25 éven belül jelentősen a kiegyenlítődés irányába mozdulhatnak-e” a szakértők fele-fele arányban érveltek mellette és ellene.

Az optimisták – akik szerint a következő 25 évben a kelet-nyugati dimenzió fejlettségi különbségei várhatóan a kiegyenlítődés irányába fognak mozdulni – egyfelől a visegrádi országok erősebb gazdasági együttműködése által és a várható EU bővítések lehetséges iránya következtében látják a régiós kelet-nyugati irányú különbségek csökkenését. Az internet nyújtotta új megoldások előtérbe kerülésével, az uniós digitizációs fejlődésbe való bekapcsolódással egyre kevesebb szerepe lesz annak, hogy melyik munkavállaló honnan dolgozik. Azt is kiemelték, hogy a munkaerő is véges, amikor nyugaton „elfogy”, akkor a tőke egyre keletebbre indul, ráadásul a keleti térségben általában olcsóbb a munkaerő, így vonzóbb a befektetők szempontjából. A nagy közlekedési-fejlesztési tengelyek adottak, lényeges, hogy javuljon az oktatás színvonala, több befektetés legyen a humántőkébe, az infrastruktúra fejlesztésekbe, hatékonyabb legyen a forrásfelhasználás, ezek mind a kiegyenlítődés irányába mozgatják a tendenciát. Egyesek kiemelték, hogy például Magyarországon és Lengyelországban már vannak erre utaló jelek, mindazonáltal fontos a rugalmas és alkalmazkodó gazdaságpolitika, hiszen a korábbi válságok tapasztalatai azt mutatták, hogy a centrumtérségek és az eleve fejlettebb térségek ellenállóbbnak bizonyultak, és esetükben gyorsabb volt a kilábalási időszak is. Veszélyként lehet kiemelni, hogy a nyugati régiókban a munkaerő külföldre vándorlását megelőzendő, a bérek emelésével nőhetnek a különbségek. Több szakértő is úgy vélte, hogy a nyugati régiók kedvezőbb helyzete ugyan fennmarad, de fokozatosan közelíthet a keleti és a nyugati régiók fejlettségi szintje. A kiegyenlítődést nagyban befolyásolják a földrajzi fekvésből következő, főként külső tényezők, a keleti kapcsolatok elmozdulása, a globális és geopolitikai folyamatok. Akadt olyan szakértő is, aki egyedül Csehország esetében látott esélyt a kelet-nyugati régiók közötti fejlettségi szintek kiegyenlítődésére az ottani gazdasági-társadalmi szerkezet alapján.

A szakértők másik fele nem vár elmozdulást a kelet-nyugati dimenzió mentén a kiegyenlítődés irányába, sőt egyesek növekvő egyenlőtlenségeket feltételeztek, hiszen a fejlettségi kiindulási szintkülönbségek miatt a relatív eltérés még akkor is nő, ha a régiók azonos ütemben növekednek. A nyugati régióknak helyzeti előnye van

erőforrásokban, ipari technológiában, továbbá sokat számít a szomszédos régiók fejlettsége, ami mindig alacsonyabb lesz keleten, mint nyugaton. Úgy vélik, hogy a belső migráció mindegyik országban jelentős marad. A kiegyenlítődés folyamatát településszerkezeti, agglomerációs, történelmi, szociális, strukturális, biztonságpolitikai környezeti okok is gátolják. Néhányan példának Németország esetét hozták fel, ahol a különbségek a mai napig tartósak. Egyes szakértők úgy vélekedtek, hogy biztosan nem fognak a különbségek a kiegyenlítődés irányába mozdulni, mivel erre nincs történelmi tapasztalat, illetve szinte semmilyen folyamat nem támasztja alá, mások a 25 évet kevesellték, mondván a változásokhoz több időre van szükség. A tendencia megváltoztatásához szükség van főként az oktatás reformjára, extra forrásokra, kultúra váltásra.

Szintén a primer kutatás során azzal összefüggésben, hogy jelenleg a Visegrádi-országok fejlődését a centrum, főként fővárosi régiók teljesítménye húzzák felfelé, arra a kérdésre, hogy vajon „a centrum-periféria fejlettségi különbségei 25 éven belül jelentősen a kiegyenlítődés irányába mozdulhatnak-e” a szakértők fele-fele arányban érveltek mellette és ellene.

Akik szerint a centrum-periféria fejlettségi különbségei jelentősen nem fognak változni, úgy vélik, hogy a városok egyre erősebbek lesznek, egyre növekvő népességgel és fejlettebb infrastruktúrával. A társadalom előregedésével, jelentős nyitás (munkaerő beáramlása 3. világ országaiból) híján marad az urbanizációs folyamat mélyülése. A periféria esetében nem látnak erőket, amelyek a felzárkózásuk irányába hatnának, a fővárosi régiók tőkevonzó képessége továbbra is jelentősebb marad a periféria tőkevonzó képességéhez képest, így tartós lemaradás várható. Szintén kiemelték, hogy a centrumrégióknak helyzeti előnye van erőforrásokban, ipari technológiában, és a belső migráció mindegyik országban jelentős marad. A kiegyenlítődés folyamatát településszerkezeti, agglomerációs, történelmi, szociális, strukturális okok is gátolják, továbbá hasonlóan nincs még történelmi tapasztalat. Az egyenlőtlenségek folyamatosan újratermelődnek, a döntéshozó központok és a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek többnyire a fővárosi régiókba koncentrálnak, amely fenntartja a különbségeket. Egyes szakértők egyedül a nyugati régiók esetében látnak jelentősebb fejlődési potenciált, de nem általánosságban a perifériára. Mások szerint csak Csehország és Lengyelország esetében valósulhat meg, mivel ők eleve policentrikus országok.

A szakértők másik fele azt várja, hogy a centrum-periféria egyenlőtlenségei a következő 25 éven belül a kiegyenlítődés irányába mozduljanak el. A fővárosok, a fővárosi régiók telítődnek, egyre inkább élhetetlenné válnak, a vidék pedig ezzel párhuzamosan urbanizálódik, élhetőbbé, és ezzel népszerűbbé válik, a covid19-hez hasonló más járványok hatására a magasabb társadalmi rétegek kivándorlásával és beruházásaival, illetve az őket kiszolgáló beruházásokkal együtt. Az infrastruktúra fejlődésével, a digitalizációval a periféria is könnyebben elérhetővé válik, „közelebb” kerül. A fejlesztési források is elsősorban a vidékfejlesztés irányába mutatnak, egyre több a zöldmezős beruházás a perifériákon, a külföldi multinacionális vállalatok egyre több beruházást eszközölnek vidéki nagyvárosokban. Egy erőteljesebb kiegyenlítődéshez szükséges a további infrastruktúra fejlesztés és bővítés, a megfelelő bekapcsolódás a globális ellátási láncokba és innovációs rendszerekbe, a munkaerő képzettségének és az oktatás minőségének javításán, a következetesebb támogatás- és fejlesztéspolitika, a mezőgazdasági fejlesztések, az önellátás preferálása, kiemelt fejlesztési projektek, a jelenlegieknél több forrás a felzárkóztatásra. Többen is hangsúlyozták, hogy a kohéziós források nagyobb aránya némileg enyhítheti a különbséget, a tőkevonzó képességben azonban nem várható nagy változás, így a kiegyenlítődés (lassan) megindulhat, az üteme azonban kérdéses, leginkább egy bizonyos szintig képzelhető el, a teljes kiegyenlítődés nem valószínű. Egyesek kiemelték, hogy nagyobb fokú kiegyenlítődésre mérete miatt Lengyelországnak, területi elhelyezkedése miatt Csehországnak van erre a legnagyobb esélye, míg Magyarországon Debrecennek.

Összességében a *3.2. hipotézis – miszerint a visegrádi országok felzárkózása országon belüli regionális divergenciához vezet: centrum-periféria és nyugat-kelet dimenziókban – igazolódott*, a nyugati határszélek, a fővárosi és a vidéki nagyvárosi centrumrégiók együtt adják a felzárkózási potenciát a visegrádi országok esetében, ami az országon belüli egyenlőtlenségek további növekedéséhez vezet.

6. EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A disszertáció első célkitűzése az Európai Unión belüli területi egyenlőtlenségekre fókuszált, melyhez kapcsolódóan az

1. Hipotézis: A gazdasági és pénzügyi válságok időszakában növekednek az uniós területi egyenlőtlenségek.

A komplex elemzési módszerek eredményeit az alábbi (15. számú) táblázat foglalja össze.

15. táblázat: Az Európai Unión belüli területi egyenlőtlenségek változása a különböző vizsgált területi szinteken 2004-2020 (NUTS3 szinten 2019-ig)

	Országos szinten	NUTS2 regionális szinten	NUTS3 regionális szinten
A vizsgált időszak alatt összességében	K	K	K
Kiemelt válságévek:			
2009	K	K	K
2012	K	D	K
2020	D	D	–

Jelölések: K – konvergencia a vizsgált 11 különböző mutató többsége alapján

D – divergencia a vizsgált 11 különböző mutató többsége alapján

Forrás: saját szerkesztés

Tagországi szinten megállapítható:

- A legtöbb vizsgált egyenlőtlenségi mutató a 2004-2020 (illetve 2004-2021) közötti időszakban az országok között konvergenciát mutatott. Egyedül a szórás (2021-ig vizsgálva a relatív szórás is) és a hisztogram elemzés jelzett divergenciát.
- A kiemelt 2009-es évben csupán két mutató – a szigma konvergencia és a jövedelmi ötök aránya – alapján jelentkezett divergencia, a többi mutató mind közeledést mutatott az országok között. Ezáltal a 2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság a tagországok konvergenciáját nem törte meg.
- A 2012-es évben szintén csupán két mutató – bár a 2009-es eredményektől eltérően, itt a szórás és a relatív szórás – alapján jelentkezett divergencia, a többi

hét mutató közeledést jelzett az országok között. Így a *2012-2013-as szuverén adósságválság a tagországok konvergenciáját nem törte meg.*

- A 2020-as évben – a koncentrációs-index kivételével – minden vizsgált mutató alapján divergencia állapítható meg. Ezáltal a *2020-as covid19 okozta világválság egyértelműen mélyítette a területek közötti egyenlőtlenségeket* és megtörte a tagországok konvergenciáját.

NUTS2 regionális szinten megállapítható:

- A legtöbb vizsgált egyenlőtlenségi mutató a 2004-2020 közötti időszakban a NUTS2 szintű régiók között konvergenciát mutatott. Egyedül a szórás és a hisztogram elemzés jelzett divergenciát.
- A kiemelt 2009-es évben – a koncentrációs-index kivételével – minden elemzett index közeledést mutatott a régiók között. Ezáltal a *2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság a régiók konvergenciáját erősítette.*
- A 2012-es évben már több mutató alapján jelentkezett divergencia. Konvergencia csak négy mutató – a szigma konvergencia, a 20/20 ráta, a Robin Hood-index és a koncentrációs-index – alapján volt. Így a *2012-2013-as szuverén adósságválság a régiók konvergenciáját megtörte.*
- A 2020-as évben a szórást és a koncentrációs-indexet kivéve, minden vizsgált mutató alapján divergencia állapítható meg. Ezáltal a *2020-as covid19 okozta világválság egyértelműen mélyítette a területek közötti egyenlőtlenségeket* és megtörte a régiók konvergenciáját.

NUTS3 regionális szinten megállapítható:

- A vizsgált egyenlőtlenségi mutatók többsége a 2004-2019 közötti időszakban a NUTS3 szintű régiók között konvergenciát mutatott. Egyedül a szórás, a területi polarizáció, a koncentrációs-index és a hisztogram elemzés jelzett divergenciát.
- A kiemelt 2009-es évben a területi polarizációt és a koncentrációs-indexet kivéve, minden elemzett index közeledést mutatott a régiók között. Ezáltal a *2008-2009-es pénzügyi és gazdasági világválság a régiók konvergenciáját nem törte meg.*
- A 2012-es évben szintén a legtöbb mutató alapján közeledés történt a régiók között. Divergencia csak a szórás és a Theil-index alapján volt. Így a *2012-2013-as szuverén adósságválság NUTS3 szinten a régiók konvergenciáját erősítette.*

Általánosságban minden vizsgált területi szinten megállapítható:

- A kiemelt válságéveken túl *a tagországok és a régiók konvergenciája nem volt folyamatos*, több olyan évet is lehet találni, amikor az egyenlőtlenségek növekedtek, vagyis nem csak a visszaesések éveiben fordulhat elő divergencia.
- A szakértők vélekedése arról, hogy mi okozott az Európai Unión belül divergenciát, többnyire a felállított hipotézist támasztotta alá, a legtöbben az időszak során fellépő három nagy válságot adták válaszul.
- *Az országok és a régiók közötti konvergenciát elsődlegesen a 2004-ben és azután csatlakozott országok és azok régióinak felzárkózása okozza.* (A 2004 előtt csatlakozott (és jelenleg is tag) országok csoportján belül az időszak során összességében divergencia jelentkezett. Ezenkívül a válságok is ellentétesen hatottak a két részcsoporthoz. Míg a „rég” tagállamok egyenlőtlenségei a 2009-es évben csökkentek, illetve 2012-ben és 2020-ban is nőttek, addig az „új” tagállamok egyenlőtlenségei épp fordítva változtak, 2009-ben nőttek, 2012-ben és 2020-ban pedig csökkentek.)
- *Az országok és a régiók fejlődése nagyban függ a kiindulási (2004-es) pozíciójuktól.* Amilyen alacsony szintről indult egy ország/régió, annál nehezebben halad a felzárkózási/fejlődési úton, és minél magasabb szintről indult egy ország/régió, annál jobban képes a fejlődésre.
- Összességében *az átlaghoz mérten egy aránytalan eltolódás jelentkezett a szegényebb tagországok, illetve régiók irányába.*
- A vizsgált időintervallum elején az Európai Unióban az egyenlőtlenségek nagy részének oka az országok közötti eltérések voltak, míg a vizsgált időintervallum végére már nagy részt az országon belüli egyenlőtlenségekből származtak.
- A felzárkózáshoz kapcsolódóan a szakértői kérdőív válaszadói várakozása alapján az Európai Unión belül nem valószínű sem a tagországok, sem a régiók abszolút konvergenciája.

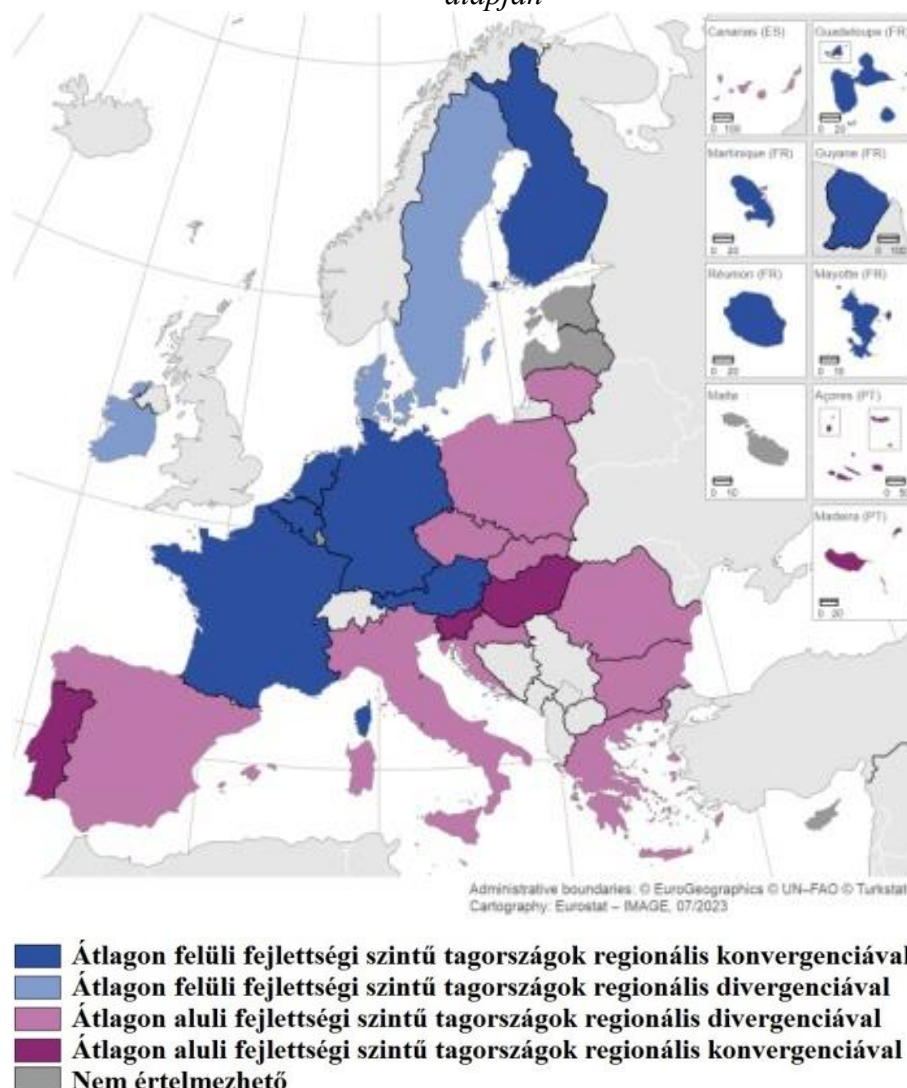
Összességében az *1. hipotézis – miszerint a gazdasági és pénzügyi válságok időszakában növekednek az uniós területi egyenlőtlenségek – részben igazolódott*, a covid19 okozta gazdasági válság 2020-ban divergenciát okozott, a 2009-es évben és a 2012-es évben a vizsgált mutatók többségében inkább konvergencia jelentkezett, vagyis csökkentek az egyenlőtlenségek.

A disszertáció második célkitűzése az országon belüli egyenlőtlenségekre fókuszált, annak tényét vizsgálva, hogy

2. Hipotézis: a tagországok felzárkózása növeli az országon belüli regionális egyenlőtlenségeket.

A vizsgálatok mind NUTS2, mind NUTS3 szinten történtek. A komplex elemzési módszerek eredményeit a NUTS2 regionális szintről az alábbi (78. számú) térkép foglalja össze.

78. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a vizsgált mutatók⁶⁴ alapján, a 2004-2020 időszak alapján



Forrás: Eurostat adatbázisa (2022b) alapján saját számítás és szerkesztés a Gisco programmal

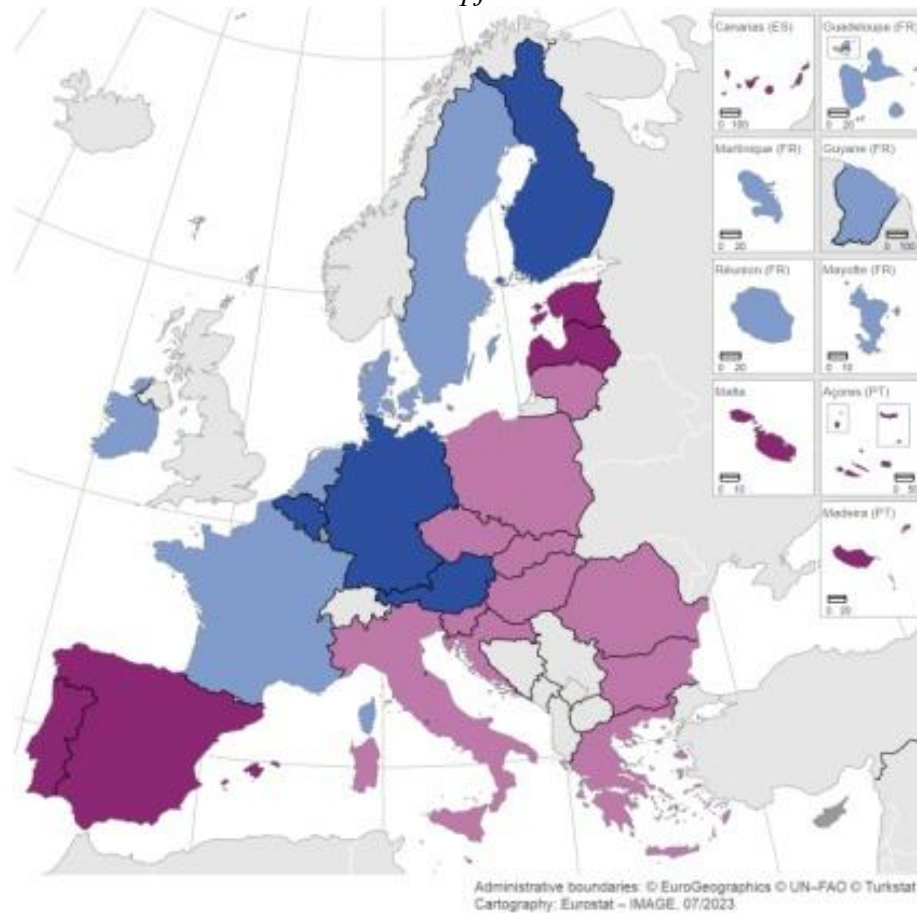
⁶⁴ Konvergencia megjelölés azon országok esetében, ahol a vizsgált öt mutatóból (szórás, relatív szórás, szigma konvergencia, béta konvergencia, Williamson-hipotézis) legalább három esetén jelentkezett konvergencia.

A NUTS2 szintű országon belüli regionális egyenlőtlenségekről megállapítható:

- *A legtöbb átlag alatti fejlettségi szintű tagországban (13 ilyen elemezhető országban) a régiók között a divergencia folyamata figyelhető meg, konvergencia a legtöbb vizsgált mutató alapján csak három országban emelhető ki: Portugáliában, Magyarországon és Szlovéniában, azonban Portugália esetében a régiók közötti egyenlőtlenségek úgy csökkentek, hogy az országos teljesítmény növekedése az uniós átlagot nem éri el, sőt fokozatosan lemarad az átlagtól.*
- *Az átlag feletti fejlettségi szintű országokban (9 ilyen elemezhető országban) a régiók között inkább a konvergencia folyamata figyelhető meg, divergencia a legtöbb vizsgált mutató alapján csak három országban emelhető ki: Dániában, Írországon és Svédországban, azonban Dánia és Írország esetében a régiók közötti egyenlőtlenségek úgy nőttek, hogy az országos teljesítmény növekedése az uniós átlagot meghaladó, sőt fokozatosan túlszárnyalja az átlagot.*
- *Összességében azt lehet mondani, hogy az átlag feletti fejlettségi szintű országok esetében arányaiban nagyobb mértékben fordul elő a regionális konvergencia, mint a felzárkózó (átlag alatti fejlettségi szintű) országok esetében.*
- *A legtöbb országban a fővárosi régió húzza fel a terjedelmet és így javítja az átlagot is. Nincs összefüggés az országon belüli régiók száma és a régiók közötti különbségek mértéke között, hiszen a háromszoros vagy annál is nagyobb különbséget mutató országok között van például Csehország, Magyarország, Írország, Románia vagy Szlovákia is.*
- *A szakértői kérdőív válaszadói meglehetősen optimisták a tekintetben, hogy az országon belüli regionális divergencia mikor válthat át konvergenciává (négyből három szakértő szerint erre 25 éven belül sor kerülhet). A szakértők többsége az elkövetkező 15 éven belül várja a trendfordulót.*

A komplex elemzési módszerek eredményeit az országon belüli egyenlőtlenségek tekintetében a NUTS3 regionális szintről a következő (79. számú) térkép foglalja össze.

79. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a vizsgált mutatók⁶⁵ alapján, a 2004-2019 időszak alapján



- Átlagon felüli fejlettségi szintű tagországok regionális konvergenciával
- Átlagon felüli fejlettségi szintű tagországok regionális divergenciával
- Átlagon aluli fejlettségi szintű tagországok regionális divergenciával
- Átlagon aluli fejlettségi szintű tagországok regionális konvergenciával
- Nem értelmezhető

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022c) alapján saját számítás és szerkesztés a Gisco programmal

Az országon belüli NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségekről megállapítható:

- A legtöbb átlag alatti fejlettségi szintű tagországban (16 ilyen elemezhető országban) a régiók között a divergencia folyamata figyelhető meg, konvergencia a legtöbb vizsgált mutató alapján csak öt országban emelhető ki: Észtországban, Lettországban, Máltán, Portugáliában és Spanyolországban, azonban Portugália és Spanyolország esetében a régiók közötti egyenlőtlenségek úgy csökkentek, hogy

⁶⁵ Konvergencia megjelölés azon országok esetében, ahol a vizsgált öt mutatóból (szórás, relatív szórás, szigma konvergencia, béta konvergencia, Williamson-hipotézis) legalább három esetén jelentkezett konvergencia.

az országos teljesítmény növekedése az uniós átlagot nem éri el, sőt fokozatosan lemarad az átlagtól.

- Az átlag feletti fejlettségi szintű országokban (9 ilyen elemezhető országban) a régiók között vegyesen, hol konvergencia, hol divergencia folyamata figyelhető meg, divergencia a legtöbb vizsgált mutató alapján öt országban emelhető ki: Dániában, Franciaországban, Írországon, Hollandiában és Svédországban, azonban Dánia és Írország esetében a régiók közötti egyenlőtlenségek úgy nőttek, hogy az országos teljesítmény növekedése az uniós átlagot meghaladó, sőt fokozatosan túlszárnyalja az átlagot.
- Összességében megállapítható, hogy *az átlag feletti fejlettségi szintű országok esetében arányaiban nagyobb mértékben fordul elő az országon belüli regionális konvergencia, mint az átlag alatti fejlettségi szintű országok esetében.*
- A – NUTS2 régiókhoz hasonlóan a – *legtöbb országban a fővárosi NUTS3-as régió húzza fel a terjedelmet és így javítja az átlagot is.*
- A szakértői kérdőív válaszadói meglehetősen optimisták a tekintetben, hogy az országon belüli NUTS3 szintű *regionális divergencia mikor válhat át konvergenciává* (háromból kettő szakértő szerint erre 25 éven belül sor kerülhet). *A szakértők többsége az elkövetkező 20 éven belül várja a trendfordulót.*

Összességében a *2. hipotézis – az Európai Unión belül az egyes tagországok felzárkózása az uniós átlaghoz növeli az országon belüli regionális egyenlőtlenségeket – részben igazolódott.* Mind NUTS2, mind NUTS3 szinten az országok felzárkózása (sőt az átlag alatt teljesítő és fokozatosan lemaradó országok közül is) az országon belül regionális divergenciához vezetett a legtöbb esetben.

A disszertáció harmadik nagy kutatási területe a visegrádi országok helyzetére irányult az Európai Unióban, annak tényét vizsgálva, hogy

3. Hipotézis: A visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni, ami országon belüli regionális divergenciát okoz.

A hipotézis két részben került kidolgozásra:

3.1. Hipotézis: a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni a következő 25 éven belül. Ehhez kapcsolódóan megállapítható:

- A vizsgált mutató (PPP-n mért egy főre jutó GDP) tekintetében az időszakra (2004-2021) vonatkozó béta konvergencia alapján Csehország és Lengyelország érheti el az EU átlagát ceteris paribus az elkövetkező 25 évben, de Magyarországra (26) és Szlovákiára (33) is 25 évhez közeli a prognózis. Az átlagos növekedés alapján becsülve 25 éven belül Csehország, Lengyelország és Magyarország zárkózhat fel (Szlovákia 35 év). Az IMF becslését alapul véve szintén Csehország, Lengyelország és Magyarország zárkózhat fel 25 éven belül (míg Szlovákia 32). A visegrádi országokra vonatkozó növekedési prognózisok és a szakértői kérdőív összesítése – mely a 80. számú ábrán látható – alapján, valamint azon várakozások, hogy az EU átlagát lefelé mozdító események (új tagország felvétele, vagy átlag feletti fejlettségi szintű tagország kiválása) mehetnek végbe, *várható, hogy a négy ország 25 éven belül felzárkózik az EU átlagához.*

80. ábra: A visegrádi országok felzárkózási ideje (év) az EU-hoz (PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján)

	Csehország	Lengyelország	Magyarország	Szlovákia*
béta konvergencia (2004-2021) alapján	7	9	26	33
átlagos növekedés (2004-2021) alapján	9	9	25	35
IMF (2023-2027) becslését alapul véve	8	19	21	32
a szakértői kérdőív összesítése alapján	10 éven belül	15 éven belül	20 éven belül	15 éven belül

Forrás: Eurostat és IMF adatbázisa (2022) alapján saját számítás és szerkesztés

*Megjegyzés: Szlovákia esetében gyorsabb lehet a felzárkózás, a 2015-2017 közötti PPP-n mért GDP/fő jelentős csökkenése torzító hatása miatt, melynek oka módszertani, nincs szó fejlettségi visszacsúszásról (Oblath, 2021)

- A primer kutatás rámutatott, hogy a visegrádi országok gyorsabb ütemű felzárkózáshoz szükséges a gazdaságpolitikai paradigmaváltás, az egészségügy és az oktatás teljes reformja, hatékonyabb és termelékenységnövelő beruházások, több forrás biztosítása a kutatás-fejlesztés és innováció területén, a tudásintenzív és

magasabb hozzáadott értékű ágazatok kiemelése, kevesebb támaszkodás a feldolgozó iparra, a versenyképesség növelése, a hazai ipar támogatása, valamint a teljesítményorientált fejlesztéspolitika. Továbbá fontos a transzparencia, a bürokrácia csökkentése, a korrupció felszámolása, a válságálló és reziliens gazdaságpolitika. Kiemelt, hogy az előttünk álló válság és az elkövetkezendők során milyen gyors és hatékony válságkezelést képesek megvalósítani az országok.

3.2. *Hipotézis: a visegrádi országok felzárkózása országon belüli regionális divergenciához vezet: centrum-periféria és nyugat-kelet dimenziókban.* Ehhez kapcsolódóan megállapítható:

- A V4 országok esetében 2004 óta a legjelentősebb fejlődést (a 2004-ben még legkevésbé fejlettnak számító) *Lengyelország régiói mutatták.* A négy ország közül egyedül *Csehország esetében látható egy kelet-nyugati irányú kiegyenlítődés irányába mutató tendencia,* jellemzőbben magasabb fejlődést értek el a keleti régiók, mint a nyugatiak, mindazonáltal esetében ki kell emelni, hogy *a keleti régiói szintén EU tagországokkal határosak,* nem úgy mint a másik három visegrádi ország esetében. *Lengyelországban a belső területeken a nagyobb vonzáskörzetű centrumrégiók fejlődtek a leginkább,* NUTS2 szinten a vizsgált mutató tekintetében 2004-2020 között 5 százalékos átlagos éves növekedést is meghaladóan; Dolnoslaskie, Łódzkie, Mazowiecki regionalny, Warszawski stoleczny, Wielkopolskie és Malopolskie régiók, NUTS3 szinten 2004-2019 között 6 százalékos átlagos éves növekedést is meghaladóan; Plocki (kiemelkedő 7,9 százalékkal), Miasto Wroclaw, Wroclawski, Gliwicki, Krakowski és Kaliski régiók. *Szlovákiában* NUTS2 szinten a vizsgált időszak alatt viszonylag *területileg kiegyensúlyozott növekedés* volt jellemző, NUTS3 szinten inkább az északi és a fővárosi és ahhoz közeli régiók fejlődtek jobban. *Magyarország esetében változatos volt a kép,* NUTS2 szinten 2004 és 2020 között némileg alacsonyabb (de uniós átlag fölötti) növekedést a vizsgált mutató tekintetében a legnyugatibb, nyugat-dunántúli régió és a főváros melletti, Pest megyét magába foglaló régió mutatott, NUTS3 szinten pedig uniós átlag alatti növekedést ért el két nyugati régió; Vas és Zala megyék, valamint egy északi régió; Nógrád megye. NUTS2 szinten a legnagyobb éves átlagos növekedést az időszak alatt az észak-magyarországi régió, NUTS3 szinten pedig Bács-Kiskun megye (továbbá sorrendben: Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Tolna és Heves megye) ért el.

- *A visegrádi országokra vonatkozóan NUTS2 szinten az országon belüli regionális divergencia volt jellemző a 2004-2020-as időszak alatt a szórás és a relatív szórás alapján. Szigma konvergencia tekintetében egyedül Magyarország mutat némi konvergenciát, csakúgy mint béta-konvergencia (de az illeszkedés gyenge volta miatt nem rendelkezik előrejelző képességgel) és a Williamson-hipotézis alkalmazása során. A regionális fejlettségi polarizáció tekintetében Csehország és Lengyelország esetében a különbségek fokozatosan emelkedtek, míg Magyarország és Szlovákia esetében – bár szakaszosan, de nagyjából – fordított U alakot öltött az időszak alatt.*
- *A visegrádi országokra vonatkozóan NUTS3 szinten szintén az országon belüli regionális divergencia volt jellemző a 2004-2019-es időszak alatt, azzal a különbséggel, hogy Magyarország esetében is minden vizsgált mutató tekintetében divergencia mutatkozott, illetve egyedül Szlovákia esetében a fejlettségi polarizáció alapján, a Williamson-hipotézis alkalmazása során jelentkezett konvergencia 2004-ről 2019-re. A regionális fejlettségi polarizáció tekintetében (hasonlóan a NUTS2 szinthez) Csehország és Lengyelország esetében a különbségek fokozatosan növekedtek, míg Magyarország és Szlovákia esetében nagyjából fordított U alakot öltött az időszak alatt.*
- *A szakértői kérdőív összesítése alapján a válaszadók többsége úgy véli, hogy a visegrádi országokban továbbra is a centrumrégióknak van kiemelt szerepük, a fővárosi és a melletti régiók fogják elsősorban meghatározni az országok fejlődését. Az, hogy a fővárosi régió melletti régiókat nagyjából ugyan annyian jelölték meg, mint a fővárosi régiókat, azt jelzi, hogy elsősorban a fővárosi centrumtérsg kiterjesztésében, kibővülésében látják a fejlődés útját.*
- *A szakértők úgy vélik, hogy a kelet-nyugati dimenzió vizsgálata keretében mind a négy országban döntő módon a nyugati régiók bírnak magasabb fejlődési lehetőségekkel.*

Mindezek alapján a 3.1. hipotézis – miszerint a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni a következő 25 éven belül – igazolódott, a legtöbb ismertett prognózis és várakozás alapján erre reális esély mutatkozik. Továbbá a 3.2. hipotézis – miszerint a visegrádi országok felzárkózása országon belüli regionális divergenciához vezet: centrum-periféria és nyugat-kelet dimenziókban – igazolódott, a

nyugati határszélek, a fővárosi és a vidéki nagyvárosi centrumrégiók együtt adják a felzárkózási potenciált a visegrádi országok esetében, ami az országon belüli egyenlőtlenségek további növekedéséhez vezet. Összességében a *3. hipotézis – a visegrádi országok képesek az Európai Unió átlagához felzárkózni, ami országon belüli regionális divergenciát okoz – igazolódott.*

A kutatásban összességében a konvergenciafolyamatok árnyalt elemzése került elvégzésre, és nem volt cél a magyarázatok vizsgálata, a szakpolitikai válaszok vagy a gazdaságpolitikai lépések megvilágítása. A disszertációban az egyenlőtlenségek változásának széleskörű elemzése rámutatott, hogy *nem elég elsősorban a relatív szórás alapján vizsgálni a területi különbségeket.* Mind a tagállamok, mind a régiók esetében egyfajta széttartás jelentkezett, *a legfejlettebbek könnyebben teljesítenek magasabb növekedést* (elszívó hatások érvényesülése), míg a kevésbé fejlettek lassan haladnak, fokozatosan lemaradnak. A vizsgált időszak alatt nagyobb lett a kevésbé fejlett régiók száma (NUTS2 és NUTS3 szinten is), míg kevesebb a fejletteké. *A lemaradás problémáját szemlélteti az is, hogy az országok esetében a felső 20 és az alsó 20 százalék arányát a felső 10 és alsó 40 százalék aránya meghaladja már, továbbá NUTS3 szinten a koncentrációs-index is fokozatosan erősödik.* Bár *a vizsgált időszak alatt a tagországok közötti egyenlőtlenségek ugyan jelentős csökkenésnek indultak, ugyanakkor az országokon belüli egyenlőtlenségek növekednek.* Ez azt mutatja, hogy a területfejlesztés során szükséges nagyobb hangsúlyt helyezni a periféria régiókra, a határmenti összefogások /határon átnyúló programok erősítésére, sőt nemcsak a legkevesbé fejlettek, hanem inkább az alsó 40 százalékba esők nagyobb támogatása szükséges. Ugyanakkor rávilágítottak az eredmények (melyek Piketty azon állítását igazolják, miszerint a tőke hozama meghaladja a gazdasági növekedés mértékét), hogy a fejlett térségek gyorsabban fejlődnek, így a fejlődés könnyebb és gyorsabb útja a fejlettekre való hagyatkozás, hiszen ezek a térségek könnyen felfelé húzzák az országos átlagokat. *A centrumtérségek fejlődésére hagyatkozással azonban egyre eszkalálódnak a területi egyenlőtlenségek,* ami problémákhoz vezet; a tartósan lemaradó régiók egy idő után nem tudják elfogadni ezt az alacsonyabb fejlettségi szintet, ami politikai feszültségeket teremt, ráadásul egy integrációban, egy országban a haszonmaximalizálás akkor történik meg, ha a területek hasonló fejlettségi szinten állnak és hasonló gazdasági struktúrával rendelkeznek. *Vagyis egy magasabb szintű fejlődést a területileg is kiegyensúlyozott növekedés hozhatja magával,* melynek

érdekében a tagországok egymás közötti konvergenciáján túl kiemelt jelentőségű a tagországon belüli konvergencia irányába történő elmozdulás, így az országoknak még nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük az elmaradottabb régiók felzárkóztatására. A konvergencia országok (és kiemelten a visegrádi országok) növekedési tendenciájának és a regionális egyenlőtlenségi dimenziók összekapcsolása szintén azt mutatta, hogy a területi egyenlőtlenségek csökkentése szükséges. Ezenkívül ki kell emelni az *uniós kohéziós politikát* (mely célzottan irányul a regionális egyenlőtlenségek csökkentésére és a kevésbé fejlett régiók felzárkóztatására), melyre *még nagyobb szükség lesz* a jelenlegi és az elkövetkező válságok hatásaként fellépő gazdasági és egyéb nehézségek okozta divergencia ellensúlyozására, hiszen a tapasztalatok is azt mutatták, hogy tagállami szinten a felzárkóztatásra kevesebb figyelem jut válsághelyzetekben.

7. A KUTATÁS TOVÁBBI IRÁNYAI

A disszertációban a gazdasági fejlettség az Európai Unió és a közgazdaságtani elemzések által használt legelfogadottabb mérőszáma, a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó bruttó hazai össztermék szolgált az elemzések alapjául. Mindenképpen tervezem a kutatás idősorainak kibővítését és hasonló témájú elemzések készítését 3-5 évente.

A GDP nem feltétlen a társadalmi jóllétet méri. Mint minden mutatónak, a GDP-nek is vannak hiányosságai (pl.: nem számol a feketegazdaság teljesítményével, az önkéntes munkával, vagy az otthon végzett (nem home office) munkával, továbbá félrevezető lehet hirtelen megugrása pótlólagos újjáépítési kiadások (természeti katasztrófa, háború után) vagy nagy cégek székhelyének áthelyezése következtében). Így szükségesnek tartom a GDP-n kívül más mutatók, például a HDI (Human Development Index – emberi fejlettségi index) elemzését is.

A reálkonvergencia további lehetséges mutatóinak bevonása újabb kutatási irányokat is megnyit, különös tekintettel a még nem euróövezeti tag európai uniós országok Gazdasági és Monetáris Unióra való felkészültségének elemzését illetően.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet és hálámat szeretném kifejezni témavezetőimnek, Dr. Aubert Antalnak és Dr. Ferkelt Balázsnak az elmúlt években nyújtott szakmai tanácsokért, iránymutatásokért, türelmükért. Külön köszönöm Dr. Ferkelt Balázsnak az ösztönzést a kutatói pályára és a kutatási téma kiválasztásában nyújtott segítségét, valamint a közös kutatói munkát, amelyből nemzetközi előadás és szakmai cikk is létrejöhetett.

Köszönettel tartozom a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola egykori és jelenlegi vezetőjének, Dr. Dövényi Zoltánnak és Dr. Geresdi Istvánnak, hogy a doktori iskola hallgatója lehettem, valamint a PhD-képzés oktatóinak, hogy a tanterv keretében szerzett ismeretek a disszertáció fontos alapját biztosították. A kutatásokat a Doktori Iskola és a Pallasz Athéné Alapítvánnyal együtt nyújtott anyagi támogatások megkönnyítették.

Köszönöm a bátorítást a munkatársaimnak. Külön köszönöm főnökömnek, Dr. Kovács Árpádnak, hogy lehetővé tette a hétköznapiakra eső hazai és nemzetközi konferenciákon történő részvételt is, a szakmai támogatást, megértést. A Költségvetési Tanács Titkársága munkatársainak, Csomós Dánielnek, Demetrovics Tivadar Tibornénak, Dr. Kékesi Lászlónak, Milics Gizellának, Dr. Varga Sándornak és Dr. Villmányi Diánának hálával tartozom a támogatásukért, ösztönzésükért, szakmai útmutatásukért, a primer kutatás szakmai kérdőíve kiküldésében nyújtott segítségükért.

Hálás vagyok mindazon szakértőknek, akik véleményükkel hozzájárultak a primer kutatáshoz, és külön köszönet illeti azokat, akik a szakmai kérdőív kitöltését követően további beszélgetést folytattak velem a témában.

Köszönöm Sándorné Dr. Kriszt Évának a disszertációhoz nyújtott statisztikai kiegészítéseit, megjegyzéseit, javaslatait.

Végezetül mérhetetlen hálával tartozom szerető családomnak, akik nélkül nem jöhetett volna létre a disszertáció. Nagymamának, aki sajnos már nem olvashatja ezeket a sorokat, a kutatásaim és cikkeim iránti lelkesedését, az érzelmi támogatását köszönöm. Édesanyámnak az ösztönzéséért, sokrétű támogatásáért hálás vagyok, és köszönöm férjének Dr. Borbély Attilának is a segítségét, a szakmai megjegyzéseit, támogatását. Férjemnek nagyon köszönöm, hogy végig érzelmi támaszként szolgált, folyamatosan biztosította a stabil családi háttérrel, ami nélkül nem tudtam volna befejezni a kutatást. Időközben megszületett kislányomnak, Emiliának köszönöm az érzelmi feltöltődést és a sok türelmet.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Agenda 2000. March 1999, Berlin. Online elérhetőség: <http://aei.pitt.edu/3137/1/3137.pdf>
utolsó letöltés: 2022.10.12.
2. Agócsi Lilla – Végh Marcell Zoltán (2012): Bulgária – új esélyek a válság után? In: Farkas Beáta–Voszka Éva–Mező Júlia (szerk.): Válság és válságkezelés az Európai Unió kohéziós országaiban, Műhelytanulmányok PNGKI, 2012/1. pp. 142-149.
3. Amin, Samir (1976): L'impérialisme et le développement inégal Paris: éditions de minuit.
4. Amos, O. M., Jr. (1988): Unbalanced regional growth and regional income inequality in the latter stage of development. *Regional Science and Urban Economics*, 4., pp. 549–566.
5. Arisztotelész (1969): Politika. Fordította: Szabó Miklós. Gondolat Kiadó, Budapest, 405. o.
6. Artner Annamária (2009a): Válságkezelés Görögországban. In: Vida Krisztina (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 10. kötet: A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett kis tagállamaiban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 29-38.
7. Artner Annamária (2009b): Válságkezelés Írországban. In: Vida Krisztina (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 10. kötet: A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett kis tagállamaiban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 39-51
8. Artner Annamária (2016): Egyenlőtlen fejlődés és felzárkózás. *Tér és Társadalom*. 2016/3. szám. 113-117. old.
9. Arrighi, Giovanni (1970): "International Corporations, Labor Aristocracies, and Economic Development in Tropical Africa." Pp. 220-267 in *Imperialism and Underdevelopment: A Reader*, edited by Robert I. Rhodes. New York: Monthly Review Press.
10. Atkinson, Anthony B. (1970): On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 1970, vol. 2, issue 3, pp. 244-263.
11. Atkinson, Anthony B. (2015): *Inequality: What can be done?* Harvard University Press. p. 400
12. Balestra, Carlotta – Llena-Nozal, Ana – Murin, Fabrice – Toso, Elena – Arnaud, Benoît (2018): Inequalities in emerging economies: Informing the policy dialogue on inclusive growth. *OECD Statistics Working Papers*, No. 2018/13, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6c0db7fb-en>.
13. Balestra, C. – Tonkin, R. (2018), Inequalities in household wealth across OECD countries: Evidence from the OECD Wealth Distribution Database. *OECD Statistics Working Papers*, No. 2018/01, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/7e1bf673-en>.
14. Barabás Tünde (2011): A pénzügyi javadalmazások „reformja”: válasz a pénzügyi válságra. *Hitelintézet Szemle*, 2011. tizedik évf., 2. szám, 161-174. oldal

15. Barant, P. (1957): *The Political Economy of Growth* Monthly Review Press, New York and London, 308. p.
16. Baráth Etele (2016): A régiójától leválasztott Budapest európai uniós megközelítésben. *Tér és társadalom*. 30. évf. 2. szám. 93-97. old.
17. Barro, R. – Sala-i-Martin, X. (1991): *Convergence across states and regions*. *Brookings Papers on Economic Activity*, Economic Studies Program, The Brookings Institution, vol. 22(1), pp. 107-182.
18. Belka, Marek (2009): *Europe Under Stress: The Global Economic Crisis is Testing the Cohesion of the European Union*. *Finance and Development*, 2009. June, pp. 8–11.
19. Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországn. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 9-30. old.
20. Benczes, István (2014): *Deficit and Debt in Transition – The Political Economy of Public Finances in Central and Eastern Europe*. Central European University Press, p.242.
21. Benedek, J. (2003): Tér és regionalizálás. In: Süli-Zakar, I. (ed.) (2003). *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest, Dialóg-Campus, pp 89-126
22. Benedek, J. (2013). *Bevezetés a regionális politikába*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, p 205
23. Berend T. Iván – Ránki György (1972): *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 329. old.
24. Berend T. Iván – Ránki György (1974): *Gazdaság és Társadalom: Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX-XX. századi történetéről*. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 670. old.
25. Berend T. Iván – Ránki György (1976): *Közép- Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 724. old.
26. Bernard, A. and Durlauf, S. (1996): *Interpreting tests of the convergence hypothesis*. *Journal of Econometrics* 71, 161--173.
27. Bernek Ágnes (2010): *Geopolitika és/vagy geoökonómia – A világgazdaság és a világpolitika összefüggései a 21. században – Geopolitika a 21. században, I. évf. 1. szám, 29-63. o.*
28. Bernek Ágnes (2018): *Közép- és Kelet-Európa a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 220.o.
29. Bod Péter Ákos (2015): *Átmeneti ütemvesztés vagy a “közepes jövedelem csapdája” – kommentár a magyar gazdaságfejlesztési teendőkhöz*. *Gazdaság és pénzügy*, 2: (1) pp. 2-17.
30. Boskin, M. J. (2015): *Véget ért a BRICS-országok virágzása (The blooming of the BRICS countries ended)* <https://www.vg.hu/velemen/veget-ert-a-brics-orszagok-viragzasa-2-454085/> (accessed 15 May 2018)

31. Boudeville, J. (1961): Les espaces économiques. Press Universitaire de France, Paris. 127. p.
32. Brunet, R. (1989): Les villes européennes: Rapport pour la DATAR. Montpellier: RECLUS. 79. p.
33. Chikán Attila – Molnár Boglárka – Szabó Erika (2018): A nemzeti versenyképesség fogalma és támogató intézményrendszere. Közgazdasági Szemle, LXV. évf., 2018. december
34. Cingano, F. (2014): Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 163. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/5jxrjncwxv6j-en>.
35. Cobham, A. – Schlogl, L., Sumner, A. (2015): Inequality and the Tails: The Palma Proposition and Ratio Revisited. UNITED NATIONS Department of Economic and Social Affairs, DESA Working Paper No. 143 ST/ESA/2015/DWP/143, p. 19.
36. Conceição, Pedro – Ferreira, Pedro (2000): The Young Person's Guide to the Theil Index: Suggesting Intuitive Interpretations and Exploring Analytical Applications. UTIP Working Paper Number 14, February 29, 2000, p. 54.
37. Coquet, Bruno (2015): Labour Market Measures in France 2008–13: The Crisis and Beyond. International Labour Office, Research Department. – Geneva: ILO, 2015, p. 91
38. Costa, Rita Neves; Pérez-Duarte, Sébastien (2019): Not all inequality measures were created equal. The measurement of wealth inequality, its decompositions, and an application to European household wealth. European Central Bank, Statistics Paper Series, No 31/ December 2019. p. 56.
39. Csaba László (2013): Válságkezelés Európában: Új gazdaságfilozófia felé? Köz-gazdaság, 8 (2). 2013., 47-61. oldal
40. Csaba László (2022): Ki veszítette el Közép-Európát? In.: Szanyi M., Szunomár Á., Török Á. (szerk.): Trendek és töréspontok III.: a felzárkózás alternatívái. Akadémiai Kiadó, 244. o., pp. 66-72
41. Cséfalvay Zoltán (1993): Felharmadolt ország: Magyarország regionális átrendeződése, 1989-1992. Valóság. 36. évf. 7. szám. 1-17. old.
42. Cséfalvay Zoltán (1999): Helyünk a nap alatt...Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz Kiadó / Növekedéskutató. Győr. 227. old.
43. Cséfalvay Zoltán (2017): A nagy korszakváltás. Budapest, Kairosz Kiadó, p. 430.
44. Csizmadia, N. (2016): Geopillanat – a 21. század megismerésének térképe. Budapest: L'Harmattan. 407 o.
45. Darvas Zsolt – Andrew K. Rose – Szapáry György (2005): A fiskális divergencia és a konjunktúraciklusok együttmozgása – a felelőtlen fiskális politika az aszimmetrikus sokkok forrása. Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005 december, 937-959. o.

46. Dedák István – Dombi Ákos (2009): Konvergencia és növekedési ütem. Közgazdasági Szemle, LVI. évf., 2009. január, 19-45. o.
47. Diemer, Andreas – Iammarino, Simona – Rodríguez-Pose, Andrés – Storper, Michael (2022): The Regional Development Trap in Europe. No. 2209. Utrecht University, Department of Human Geography and Spatial Planning, Group Economic Geography, p. 39.
48. Domonkos Endre (2012): Helyzetkép a spanyol gazdaságról, Grotius – Tanulmányok, A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének Tudományos Folyóirata, 2012_84, pp. 1-16.
49. Duczon Árpád – Németh Norbert – Schmuck Roland (2007): Versenyképesség. Környezetünkért Közalapítvány, Pécs
50. Dusek Tamás – Kotosz Balázs (2016): Területi statisztika. Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 285
51. Eichengreen, B. – Park, D. – Shin, K. (2013): Growth slowdown redux: New evidence on the middle-income trap. NBER Working Paper Series, 18673. <http://www.nber.org/papers/w18673>
52. ECORYS: official webpage, online elérhetőség: <https://www.ecorys.com/global/our-company> utolsó letöltés: 2019.05.15.
53. Egedy Tamás (2012): A gazdasági válság hatásai városon innen és túl. Területi Statisztika, 15. (52.) évfolyam 4. szám, 2012. július, 335-352. oldal
54. Egri Zoltán – Kőszegi Irén Rita (2018): A gazdasági-társadalmi (komplex) térszerkezet kelet-közép-európai képe. Területi Statisztika. 58. évf. 1. szám. 27-56. old.
55. Emmanuel, A. (1972): Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade. Monthly Review Press, New York and London
56. Eperjesi Zoltán (2016): Versenyképesség és szociális kohézió az Európai Unióban. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Budapest, 143. o.
57. Enyedi György (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, Hirscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 138.o.
58. Enyedi György (2004): Regionális folyamatok a poszt-szocialista Magyarországon. Magyar Tudomány, 2004/9. szám, 935.o.
59. Erdős, Tibor (2000): A fenntartható gazdasági növekedés néhány elméleti és gyakorlati problémája. Külgazdaság, XLIV. évf., 2000. július–augusztus, 4-14. o.
60. EurLex (2005): Az Európai Parlament és a Tanács 1888/2005/EK rendelete (2005. október 26.) a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról szóló 1059/2003/EK rendelet módosításáról tekintettel a Cseh Köztársaság, Észtország, Ciprus, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Lengyelország, Szlovénia és Szlovákia Európai Unióhoz történő csatlakozására - L 309/1, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R1888&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.

61. EurLex (2007): A Bizottság 105/2007/EK rendelete (2007. február 1.) a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról szóló 1059/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet mellékleteinek módosításáról – L 39/1, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007R0105&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
62. EurLex (2008): Regulation (EC) No 176/2008 of the European Parliament and of the Council of 20 February 2008 amending Regulation (EC) No 1059/2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) by reason of the accession of Bulgaria and Romania to the European Union – L 61/1, Online elérhetőség: https://kozbeszerzes.hu/media/documents/176_2008_ec_nuts_amending_en.pdf utolsó letöltés: 2022.07.19.
63. EurLex (2011): Commission regulation (EU) No 31/2011 of 17 January 2011 amending annexes to Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) – L 13/3, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:013:0003:0054:EN:PDF> utolsó letöltés: 2022.07.19.
64. EurLex (2013a): Commission Regulation (EU) No 1319/2013 of 9 December 2013 amending annexes to Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) – L 342/1, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1319&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
65. EurLex (2013b): Regulation (EU) No 1303/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013, laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006 – L 347/320, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1303> utolsó letöltés: 2022.07.19.
66. EurLex (2014): Commission Regulation (EU) No 868/2014 of 8 August 2014 amending the annexes to Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) – L 241/1 Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0868&from=en> utolsó letöltés: 2022.07.19.
67. EurLex (2016): Commission Regulation (EU) 2016/2066 of 21 November 2016 amending the annexes to Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the

- Council on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) – L 322/1. Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R2066&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
68. EurLex (2019): Commission Delegated Regulation 2019/1755 of 8 August 2019 amending the Annexes to Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) – L 270/1, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32019R1755&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
69. EurLex (2021a): Commission Implementing Decision (EU) 2021/1129 of 5 July 2021 on allocations under Just Transition Fund - OJ L 224/4, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021D1129&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
70. EurLex (2021b): Commission implementing decision (EU) 2021/1130 of 5 July 2021 setting out the list of regions eligible for funding from the European Regional Development Fund and the European Social Fund Plus and of Member States eligible for funding from the Cohesion Fund for the period 2021-2027. OJ L 244/10, 09.07.2021 (elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021D1130&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
71. EurLex (2021c): Commission Implementing Decision (EU) 2021/1131 of 5 July 2021 on allocations under cohesion policy funds and goals - OJ L 244/21, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021D1131&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.
72. EurLex (2021d): Regulation (EU) 2021/1058 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 on the European Regional Development Fund and on the Cohesion Fund, OJ – L 231/60. (elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32021R1058&from=EN> utolsó letöltés: 2022.07.19.)
73. EurLex (2021e): Regulation (EU) 2021/1060 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, the Just Transition Fund and the European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund and financial rules for those and for the Asylum, Migration and Integration Fund, the Internal Security Fund and the Instrument for Financial Support for Border Management and Visa Policy – L 231/159, Online elérhetőség: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R1060> utolsó letöltés: 2022.07.19.
74. Európai Bizottság (2014): Bevezetés az EU kohéziós politikájába 2014-2020 időszakra vonatkozóan, 2014. június (elérhetőség: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/basic/basic_2014_hu.pdf utolsó letöltés: 2018.01.12.)

75. Európai Bizottság (2015): Az Európai Regionális Fejlesztési Alap, (elérhetőség: https://www.fi-compass.eu/sites/default/files/publications/ERDF_The_european_regional_development_fund_HU.pdf utolsó letöltés: 2018.01.12.)
76. European Central Bank (2004): Convergence Report 2004. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr2004en.pdf> utolsó letöltés: 2020.01.31.
77. European Central Bank (2008): Convergence Report 2008. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/cr200805en.pdf> utolsó letöltés: 2020.01.31.
78. European Central Bank (2018): Convergence Report 2018. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/ecb.cr201805.en.html#toc1> utolsó letöltés: 2020.01.31.
79. European Central Bank (2020): Convergence Report 2020. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/convergence/html/index.en.html> utolsó letöltés: 2020.07.31.
80. European Central Bank (2022): Convergence Report 2022. elérhetőség: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/conrep/ecb.cr202206~e0fe4e1874.en.pdf> utolsó letöltés: 2022.09.30.
81. European Commission (1997). First report from the Commission on economic and social cohesion. <http://aei.pitt.edu/6259/1/6259.pdf> utolsó letöltés: 2018.10.18.
82. European Commission (1999): European Spatial Development Perspective. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg
83. European Commission (2000): Real convergence and catching-up in the EU. European Commission Directorate, General for Economic and Financial Affairs, European Economy Review, No. 71. 5. fejezet pp. 173–207. Online elérhetőség: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication1716_en.pdf utolsó letöltés: 2022.09.12.
84. European Commission (2001): Second report on economic and social cohesion. http://aei.pitt.edu/39015/1/COM_%282001%29_24_final.pdf utolsó letöltés: 2018.10.18.
85. European Commission (2004): A new partnership for cohesion convergence competitiveness cooperation. Third report on economic and social cohesion. http://aei.pitt.edu/42151/1/Third_social_cohesion_report.pdf utolsó letöltés: 2018.10.18.
86. European Commission (2007): Fourth report on economic and social cohesion. http://aei.pitt.edu/42153/1/COM_%282007%29_273_4th.pdf utolsó letöltés: 2018.10.18.
87. European Commission (2010a): Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion - Investing in Europe's future. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5scr_en.pdf utolsó letöltés: 2018.10.18.
88. European Commission (2010b): Europe 2020 – A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth.

- <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%2020007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> utolsó letöltés: 2018.06.10.
89. European Commission (2014a): Sixth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion – Investment for jobs and growth, Promoting development and good governance in EU regions and cities. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion6/6cr_en.pdf utolsó letöltés: 2018.10.18.
90. European Commission (2014b): European Economy, Macroeconomic Imbalances, Bulgaria 2014. Occasional Papers 173 | March 2014. elérhetőség: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2014/pdf/ocp173_en.pdf utolsó letöltés: 2022.09.06.
91. European Commission (2015a): European Structural and Investment Funds 2014-2020, Official texts and commentaries, 2015 November https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/blue_book/blueguide_en.pdf (elérés dátuma: 2020.04.28.)
92. European Commission (2015b): European Economy, Macroeconomic imbalances, Country Report – Finland 2015. Occasional Papers 225 | June 2015
Online elérhető: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2015/pdf/ocp225_en.pdf utolsó letöltés: 2022.09.22.
93. European Commission (2015c): Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, Innovation Union Scoreboard 2015, <https://data.europa.eu/doi/10.2769/247779>
94. European Commission (2016a): Country Report Slovenia, 2016 (elérhetőség: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_slovenia_en.pdf utolsó letöltés: 2017.10.20.)
95. European Commission (2016b): Country Report Cyprus, 2016 (elérhetőség: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_cyprus_en.pdf utolsó letöltés: 2017.10.20.)
96. European Commission (2017). Seventh Report on Economic, Social and Territorial Cohesion – My Region, My Europe, Our Future. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion7/7cr.pdf utolsó letöltés: 2018.10.18.
97. European Commission (2018a): Treaty of Rome (EEC) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:xy0023&from=HU> (accessed 28 May 2018)
98. European Commission. (2018b). Overview MFF 2014-2020, http://ec.europa.eu/budget/mff/index2014-2020_en.cfm (accessed 6 May 2018)

99. European Commission (2019): Hungary Convergence Programme 2019-2023 https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2019-european-semester-convergence-programme-hungary_hu.pdf (last time of download: 08.11.2019)
100. European Commission (2020a): Eurostat – NUTS – History of NUTS. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/history> (elérés dátuma: 2020.09.25.)
101. European Commission (2020b): Convergence Reports. elérhetőség: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/enlargement-euro-area/convergence-reports_en utolsó letöltés: 2020.01.31.
102. European Commission (2020c): Falling into the middle-income trap? A study on the risks for EU regions to be caught in a middle-income trap. June 2020. p. 143. Online elérhetőség: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/studies/middle_income_trap_en.pdf utolsó letöltés: 2020.11.30.
103. European Commission (2022a): Eighth report on economic, social and territorial cohesion – Cohesion in Europe towards 2050. elérhetőség: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion8/8scr.pdf utolsó letöltés: 2022.08.23.
104. European Commission (2022b): Summer 2022 Economic Forecast: Russia’s war worsens the outlook. Elérhetőség: https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-forecast-and-surveys/economic-forecasts/summer-2022-economic-forecast-russias-war-worsens-outlook_en utolsó letöltés: 2022.09.02.
105. European Court of Auditors (2019): Rapid case review Allocation of Cohesion policy funding to Member States for 2021-2027. 2019 March, https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/rcr_cohesion/rcr_cohesion_en.pdf (elérés dátuma: 2020.05.02.)
106. European Parliament (2020): Single European Act (SEA). <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/single-european-act> (elérés dátuma: 2020.09.25.)
107. Eurostat (2018). History of NUTs, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/history> (accessed 6 May 2018)
108. Eurostat (2020a): Statistical regions in the European Union and partner countries – NUTS and statistical regions 2021. Luxembourg: Publications Office of the European Union
109. Eurostat (2020b): Eurostat regional yearbook. 2020 edition. Luxembourg: Publications Office of the European Union
110. Eurostat (2020c): The European economy since the start of the millennium, A statistical portrait – data 2000-2019. Interneten elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/european_economy_2020/index.html (elérés dátuma: 2022.07.18.)

111. Eurostat adatbázisa. Interneten elérhető: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (elérés dátuma: 2022.06.09.)
112. Eurostat adatbázisa (2022a): GDP per capita in PPS. Online kód: TEC00114 utolsó frissítés: 24/06/2022
113. Eurostat adatbázisa (2022b): Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions. Online kód: nama_10r_2gdp utolsó frissítés: 18-04-2022
114. Eurostat adatbázisa (2022c): Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 3 regions. Online kód: nama_10r_3gdp utolsó frissítés: 18-04-2022
115. Eurostat adatbázisa (2022d): Real GDP growth rate – volume. Online kód: TEC00115 utolsó frissítés: 27-09-2022
116. Eurostat adatbázisa (2022e): Population on 1 January by age group, sex and NUTS 2 region. Online kód: demo_r_pjangroup utolsó frissítés: 02-06-2022
117. Eurostat adatbázisa (2022f): Population on 1 January by broad age group, sex and NUTS 3 region. Online kód: demo_r_pjanagr3 utolsó frissítés: 02-06-2022
118. Eurostat adatbázisa (2022g): National accounts aggregates by industry (up to NACE A*64). Online kód: nama_10_a64 utolsó frissítés 01-09-2022. <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (elérés dátuma: 2022.09.03.)
119. Eurostat adatbázisa (2022h): Government deficit/surplus, debt and associated data. Online kód: GOV_10DD_EDPT1 utolsó frissítés: 21-10-2022
120. Éltető Andrea (2009a): Spanyolország és a gazdasági válság. In: Somai Miklós (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 9. kötet: Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 57-65.
121. Éltető Andrea (2009b): Portugália és a gazdasági válság. In: Vida Krisztina (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 10. kötet: A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett kis tagállamaiban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 52-56.
122. Éltető Andrea (2014): A spanyol válság elhúzódása és a válságkezelés tapasztalatai. Európai Tükör 2014/3., 88-100. oldal
123. Fábrián Attila – Pogácsa Zoltán (2016): Az európai kohéziós politika gazdaságtana. Akadémia Kiadó. Budapest. 271. old.
124. Faragó László (2016): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 118-123. old.
125. Farkas, B. (ed.) (2013): The Aftermath of the Global Crisis in the European Union. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. p. 279
126. Fata Ildikó – Gajzágó Éva Judit – Schuchmann Júlia (2018): Tudományos Mozaik, 14. kötet, Regionális folyamatok a változó világban és Magyarországon, Tanulmánykötet Enyedi György professzor emlékére. Tomori Pál Főiskola, Budapest, 266. o.

127. Fenyővári Zsolt – Lukovics Miklós (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 22. évf. 2008/2.
128. Ferkelt, B. (2003): A monetáris integráció hatása a területi egyenlőtlenségekre – Elmélet és az európai tapasztalat. in *Budapesti Gazdasági Főiskola – Magyar Tudomány Napja 2003*. Interneten elérhető: http://publikaciotar.repozitorium.bgf.hu/408/1/tek_2003_05.pdf (elérés dátuma: 2018.06.09.)
129. Ferkelt, Balázs (2005): A monetáris integráció regionális hatásai. *Tér és Társadalom*, 19. évf. 2005/3-4., 171-185. o.
130. Ferkelt Balázs (2020): A Gazdasági és Monetáris Unió és a gazdasági kormányzás. In: Kengyel, Ákos (szerk.) *Európai uniós politikák*. Budapest, Magyarország: Akadémiai Kiadó (2020) 764 p. pp. 263-298. Paper: 6. fejezet , 36 p.
131. Ferkelt Balázs (2021): Horvátország: úton az eurózóna felé. Conference: XV. Soproni Pénzügyi Napok „Fenntartható gazdaság – fenntartható pénzügyek” pénzügyi, adózási és számviteli szakmai és tudományos konferencia, At: Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Soproni Felsőoktatásért Alapítvány, pp. 125-134.
132. Ferkelt Balázs–Káldyné Esze Magdolna–Kruppa Éva–Vida Krisztina (2014): *Integrálódó Európa I. Perfekt Kiadó, Budapest, 296. o.*
133. Ferkelt, B. – Gergics, T. (2020): Introduction of Euro in the Visegrad Countries, *ITEMA 2019 Selected Papers*, pp. 15-22.
134. Fleischer Tamás (2015): A felzárkózásról: A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont szemináriuma. *Tér és Társadalom*, 29(2), o. 157–171.
135. Friedmann, J. (1966): *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*. MIT Press, Cambridge, p. 279.
136. Friedmann, J. (1973): *Urbanization, Planning and National Development*. Beverly Hills-Cal., London. 351. p.
137. Friedman, M. (1992). Do old fallacies ever die? *Journal of Economic Literature* 30, 2129--2132.
138. Furtado, C. (1971): *External Dependence and Economic Theory*. IDEP. Repr. 272, Dakar
139. Gál Z., Lux G. (2014): *Territorial scenarios and visions for Central and Eastern Europe*. ESPON. Luxembourg. (ET 2050 – Territorial Scenarios and Visions for Europe Luxembourg; 8.
140. Garvy, G. (1943): Kondratieff's Theory of Long Cycles. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 25, No. 4 (Nov., 1943), pp. 203-220
141. Gergics Tünde (2018a): A visegrádi országok felzárkózási állapota az EU csatlakozás óta. A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete, Komárom, 2018, 91-107. oldal
142. Gergics Tünde (2018b): A Kárpát-medence régióinak gazdasági helyzete, a technológiai fejlődés, mint a felzárkózás egyik eszköze. In: Antalík I. – Horbulák Zs. (szerk.): *Kárpát-*

- medence, mint gazdasági tér, Tanulmányok az I. Szlovákiai Magyar Közgazdász Találkozó előadásaiból, 2018, 164-181. oldal
143. Gergics Tünde (2019): Economic catching up in the European Union from 2004 to the present. Gödöllő, Book of Abstracts, V. Winter Conference of Economics PhD Students and Researchers, 50. o. és a hozzá kapcsolódó előadás: Gergics Tünde: Gazdasági felzárkózás az Európai Unióban 2004-től napjainkig, Közgazdász Doktoranduszok és Kutatók V. Nemzetközi Téli Konferenciája, Gödöllő, 2019
 144. Gergics Tünde – Huszti Réka – Schwertner Marcell (2019): A V4 országok versenyképességének alakulása, kitekintéssel a Kínával való gazdasági kapcsolatokra. Közép-Európai Közlemények, 12(4.), 2019, 175-193. oldal
 145. Gergics Tünde (2020a): A visegrádi országok gazdasági konvergenciája. Geopolitikai Szemle, No. 4. 2020. 1. szám, 47-68. oldal
 146. Gergics Tünde (2020b): A magyar régiók fejlődése és kapcsolódása az európai geodesign modellekhez. Geopolitikai Szemle, No. 5. 2020. 2. szám, 43-64. oldal
 147. Gergics, Tünde (2023): The impact of convergence of inequalities in the European Union since 2004. Public Finance Quarterly, 69(2), pp. 30–50.
 148. Gilbert, A. (1985): An Unequal World: the Links Between Rich and Poor Nations. MacMillan, London, 51. p.
 149. Giles, Chris – Giugliano, Ferdinando (2014): Thomas Piketty's exhaustive inequality data turn out to be flawed. Financial Times, May 23. 2014. Online elérhető: <https://www.ft.com/content/c9ce1a54-e281-11e3-89fd-00144feabdc0> letöltés ideje: 2022.09.02.
 150. Goreczky Péter (2017): Kína kapcsolata Közép- és Kelet-Európával: a „16+1” együttműködés eddigi mérlege. Külügyi és Külgazdasági Intézet, KKI tanulmányok, T-2017/9.
 151. Gorzelak, Gregorz (1996): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. Regional Studies Association. London. 160. p.
 152. Goulet, Raphaël (2008): Az EU kohéziós politikája 1988-2008: Befektetés Európa jövőjébe. Inforegio, Panorama, 26. szám, 2008. június
 153. Györffy Dóra (2013): Válságkezelés Európában, a gazdaságpolitika depolitizálásának kilátásai. Pénzügyi Szemle 58. évfolyam, 2013/2. szám 123-135. oldal
 154. Györffy Dóra (2014): Válság és válságkezelés Görögországban. Közgazdasági Szemle, LXI. évf., 2014. január pp. 27-52.
 155. Győri Róbert – Mikle György (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910-2011. Tér és társadalom. 31. évf. 3. szám. 143-165. old.
 156. Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány országszemlélete Trianon előtt és után. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a

- Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 31-46. old.
157. Hall, P. (1977): *Urban and Regional planning*. Penguin Books, Harmondsworth. 82. p.
158. Hall, P. – Preston, P. (1988): *The Carrier Wave. New Information Technology and the Geography of Innovation 1846-2003*. Unwin Hyman, London
159. Halmai, P. (2014): *Krízis és növekedés az Európai Unióban, európai modell, strukturális reformok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 370 o.
160. Halmai Péter (2019): *Konvergencia és felzárkózás az euróövezetben*. *Közgazdasági Szemle*, LXVI. évf., 2019. június, 687-712. old.
161. Halmai Péter (2020): *Mélyintegráció, A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 540. p
162. Halmosi Péter (2014): *A gazdasági válság kezelésének eredményei és kétségei*. *Magyar Tudományos Akadémia folyóirata* 2014. 175/2, 151-162. oldal
163. Hirschman, A. O. (1958): *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press, New Haven, pp. 195-217.
164. Horváth Gyula (2015): *Kelet- és Közép-Európa régióinak portréi*, Kossuth Kiadó, Budapest, 408. old.
165. Hubai, J. (2009): *Geopolitika – geostratégia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 253 o.
166. Hunyadi László–Vita László (2008a): *Statisztika I*. AULA Kiadó, Budapest, 348.o.
167. Hunyadi László–Vita László (2008b): *Statisztika II*. AULA Kiadó, Budapest, 300.o.
168. IMD World Competitiveness Center (2018): *IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018*.
169. Inotai G. András (2009): *A versenypolitika mint a pénzügyi és gazdasági válság kezelésének egyik eszköze az Európai Unióban*. *Külgazdaság*, LIII. évf., 2009 július-augusztus, 23-38. oldal
170. International Monetary Found (2013): *Sweden: Selected Issues*, 2013 September IMF Country Report No. 13/277. Online elérhetőség: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Sweden-Selected-Issues-40922> utolsó letöltés: 2022.09.22.
171. International Monetary Found (2020): *World Economic Outlook*. elérhetőség: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/01/20/weo-update-january2020> utolsó letöltés: 2020.01.25.
172. International Monetary Found (2022): *World Economic Outlook Database*. Elérhetőség: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/April> utolsó letöltés: 2022.08.01.
173. Isard, W. (1975): *Introduction to Regional Science*. Prentice-Hall; Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.
174. Jovanovich, M. (1992): *International economic integration*. London: Routledge. p. 302

175. Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 324. old.
176. Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen, p. 274.
177. Keeley, B. (2015), Income Inequality: The Gap between Rich and Poor, OECD Insights, OECD Publishing, Paris, Online elérhetőség: <https://doi.org/10.1787/9789264246010-en> utolsó letöltés: 2022.09.02.
178. Kengyel Ákos (2012): Az Európai Unió kohéziós politikájának integrációs jelentősége és szabályozásának jövője. Közgazdasági Szemle, LIX. évf., 2012. március, 311-322. o.
179. Kengyel Ákos (2014): Az európai uniós tagság mint modernizációs hajtóerő. Gondolatok a kelet-közép-európai országok EU-tagságának 10. évfordulóján. Közgazdasági Szemle, LXI. évf., 2014. április, 493-508. o.
180. Kengyel Ákos (2015): Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban. Akadémiai Kiadó, Budapest. 249. old.
181. Kengyel Ákos (2020): Európai uniós politikák. Akadémiai Kiadó, Budapest, 764. p
182. Kertész Krisztián (2022a): A nemzetgazdasági konvergencia mozgatórugói az Európai Unióban. Közgazdasági Szemle, LXIX. évf. 7–8. sz. 962–980. o.
183. Kertész Krisztián (2022b): A nemzetgazdasági és regionális konvergencia mozgatórugói és változása az Európai Unióban. Közgazdasági Szemle, LXIX. évf., 2022. szeptember, 1073–1097. o.
184. Klaus Schwab, World Economic Forum (2018): The Global Competitiveness Report, 2018. WEF, Cologny/Geneva, Switzerland
185. Kondratieff, N. D. (1984): The long wave cycle. Richardson and Snyder, New York
186. Korinth, B. – Wendt, J. A. (2021): The impact of COVID-19 pandemic on foreign tourism in European countries. Studies of the Industrial Geography Commission of the Polish Geographical Society, 35 (3)/2021. pp 177-185.
187. Kotosz Balázs – Lengyel Imre (2018a): Térségek konvergenciájának vizsgálata a V4-országokban. Statisztikai Szemle 96 : 11-12, pp. 1069-1090.
188. Kotosz Balázs – Lengyel Imre (2018b): A human erőforrások és azon belül az egészségügy szerepe a visegrádi országok régióinak gazdasági növekedésében. In. Lengyel Imre (2018): Térségek növekedése és fejlődése. JATEPress, Szeged, 52-81.o.
189. Kovács Árpád – Halmosi Péter (2012a): Azonosságok és különbségek az európai válságkezelésben (Pénzügyi Szemle 2012/1. 57. évf., 9-26. oldal)
190. Kovács Árpád – Halmosi Péter (2012b): A 2008-ban kirobbant gazdasági válság hatásai az államháztartásban – A válság elleni küzdelem nemzetközi szinten, Magyarország válságkezelési megoldásai nemzetközi tükrében. In.: Farkas Beáta (szerk.)(2012): Válság: mérföldkő az európai integrációban? Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Műhelytanulmányok, pp. 73-146.

191. Kőrösi István (2009): Németország – a nemzetközi pénzügyi válság és a belső problémák kezelése. In: Somai Miklós (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 9. kötet: Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 45-56.
192. Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa. Interneten elérhető: <http://www.ksh.hu/stadat> (elérés dátuma: 2020.06.21.)
193. Központi Statisztikai Hivatal (2022): Magyarország 2021. Pátria Nyomda – Eurotronik, Budapest, 272. old.
194. Krugman, P. (1999). The role of geography in development. *International Regional Science Review*, 1999/2. pp 142-161
195. Krugman, P. R. – Obstfeld, M. (2003): Nemzetközi gazdaságtan – elmélet és gazdaságpolitika. Budapest: Panem. 872 o.
196. Lackó László (1988): Területi fejlődés, politika, tervezés, Akadémiai Kiadó, Budapest
197. Lakner C. – Milanović B. (2013): Global Income Distribution. From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession. Policy Research Working Paper 6719. The World Bank, Development Research Group, Poverty and Inequality Team, December 2013, elérhetőség: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/914431468162277879/pdf/WPS6719.pdf> utolsó letöltés: 2022.05.06.
198. Lános Petra Lea (2013): Az európai közigazgatás rendszere. Uniós szakpolitikák. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 10-23. pp
199. Laurini, Marcio, (2007): A note on the use of quantile regression in beta convergence analysis. *Economics Bulletin*, Vol. 3, No. 52 pp. 1-8.
200. Lee, K. – Ramanayake, S.S. (2018): Adding-Up Problem and Wage–Productivity Gap in Exports of Developing Countries: A Source of the Middle-Income Trap. *Eur J Dev Res* 30, 769–788.
201. Lehndorff, Steffen (2011): Before the crisis, in the crisis, and beyond: the upheaval of collective bargaining in Germany. *Transfer: European Review of Labour and Research* 17/3, pp. 341-354.
202. Lengyel Balázs (2009): A nemzetközi pénzügyi válság hatása a skandináv országokban és az arra adott válaszok. In: Vida Krisztina (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 10. kötet: A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett kis tagállamaiban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 57-69.
203. Lengyel Imre – Kotosz Balázs (2016): Felzárkózás és/vagy távolságtartó követés? A visegrádi országok térségeinek fejlődéséről, *Tér és Társadalom*, 32. évf., 1. szám, 2018. 5-26 old.
204. Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.

205. Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle*. XLVII. évf., 2000. december
206. Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385.old.
207. Leontief, W.W. (1953): Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-Examined. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97, pp. 329-349.
208. Lipietz, A. (1986): Behind the Crisis: The Exhaustion of a Regime of Accumulation. A “regulation school” perspective on some French empirical works. *Review of Radical Political Economics*, Vol. 18 (1&2): pp. 13-32
209. Lolos, S. – Palaios, P. – Papapetrou, E. (2021): The Greek tourism-led growth revisited: Insights and prospects. Bank of Greece, Athens, Greece, Working Paper, June 2021, p. 23.
210. Losoncz, M. (2014a): Magyarország tíz éve az EU-ban – mekkora volt a mozgástér? in *Közgazdasági Szemle*, LXI. évf., 2014. április, 486-492. o.
211. Losoncz, Miklós (2014b): Az államadósság-válság és kezelése az EU-ban. Tatabánya, Magyarország: Tri-Mester Kiadó, 420 p
212. Losoncz Miklós (2016): Magyarország az EU-ban – elszalasztott lehetőségek a felzárkózásban. In. Koller Boglárka – Marsai Viktor (szerk.): Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára. Dialóg Campus Kiadó. Budapest. 301-314. old.
213. Lourtie, Pedro (2011): Understanding Portugal in the context of the Euro crisis. Elérhető: <http://www.iie.com/publications/papers/lourtie20110913.pdf> utolsó letöltés: 2022.09.07.
214. Lucas, R. (1988): On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics* 22 (1988) pp. 3-42. North-Holland
215. Lukovics Miklós (2008): Térségek versenyképességének mérése. JATEPressz, Szeged
216. Madarász Aladár (2011): Buborékok és legendák, Válságok és válságmagyarázatok – II/2. rész A Déltengeri Társaság. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 2011. december, 1001-1028.oldal
217. Magas István (2010): A pénzügyi válság hatása kis nyitott gazdaságokra: Magyarország esete. *DélKelet Európa International Relations Quarterly* Vol. 1. No. 3, 2010/3 Ősz, 1-10. o.
218. Magyarország Kormánya (2019): Magyarország konvergencia programja 2019-2023. elérhetőség: <https://www.kormany.hu/download/5/0d/91000/KP%202019%20HU.PDF> utolsó letöltés: 2020.01.31.
219. Major Klára – Nemes Nagy József (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle*, 77, pp. 397-421.
220. Mankiw, N. Gregory (2005): Makroökonómia. Osiris Kiadó. Budapest. 564. old.
221. Martonyi, J. (2016). Identitás és geopolitika (2. rész), *Magyar Szemle*, Új évfolyam XXV. 9-10. szám (online acces:

http://www.magyszemle.hu/cikk/20161019_identitas_es_geopolitika_2_resz accessed: 15 May 2018)

222. Matolcsy György (2015): Egyensúly és növekedés. Konszolidáció és stabilizáció Magyarországon 2010-2014. Kairosz Kiadó, Budapest, p. 644.
223. Meisel (2009): A balti államok és a válság. In: Novák Tamás – Wisniewski Anna (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 11. kötet: Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 19-25.
224. Mészáros Rezső (2010): A globális gazdaság földrajzi dimenziói, Akadémiai Kiadó, Budapest, 392. old.
225. Mikita, J. (2009). Versenyképesség és kohézió – az európai kutatási és regionális politika összefüggései, Európai Tükör, 14/2. pp 13-24
226. Milanović, Branko (2005A): *Worlds Apart. Measuring International and Global Inequality.* Princeton/Oxford.
227. Milanović, Branko (2005B): *Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence from Household Surveys.* Published by Oxford University Press on behalf of the World Bank. © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16484>
228. Milanović, Branko (2016): *Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
229. Milanović, Branko (2019): *Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World,* Harvard University Press.
230. Molnár Anna (2015): Az olasz politika viharai. Úton a harmadik köztársaság felé? In.: Ferwagner Péter Ákos – Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Mediterrán perspektívák.* Budapest, Stratégiakutató Intézet. pp. 249-283.
231. Molnár Erik – Mátrai László (1980): *Kínai filozófia, Ókor I. (töredék).* Fordító: Tőkei Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 401. o.
232. MTA Világ gazdasági Kutatóintézet (2009): *A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások – című 12 kötetes tanulmány (Budapest, VKI-ECOSTAT)*
233. Myant, Martin (2018): *Dependent capitalism and the middle-income trap in Europe na East Central Europe.* *International Journal of Management and Economics* 2018; 54(4). pp. 291–303.
234. Myrdal, G. (1957): *Economic Theory and Underdeveloped Regions,* Duckworth&Co., London
235. Nagy Benedek – Udvari Beáta – Lengyel Imre (2019): *Újraiparosodás Kelet-Közép-Európában – újraeledő centrum-periféria munkamegosztás? Közgazdasági Szemle, LXVI. évf., 2019. február, 163-184. o.*
236. Nemes Nagy József – Szabó Pál (2014): *Európa modern egységesülése és tagozódása. Tér és társadalom. 30. évf. 4. szám. 17-35. old.*

237. Nemes Nagy József (1987): A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 217. o.
238. Nemes Nagy József (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. Földrajzi Közlemények, 1. sz. pp. 31-48.
239. Nemes Nagy József (1997): A fekvés szerepe a regionális tagoltságban. In.: MTA KK KI: Munkaerőpiac és Regionalitás, MTA Konferencia, Szirák, 1997. október, pp. 147-165.
240. Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old
241. Nemes Nagy József (1999): Hol laknak a gazdagok? In.: Tésits Róbert – Tóth József szerk. (1999): A társadalmi minimumtól a jólétig, JPTE University Press, Pécs, pp. 11-21.
242. Nemes Nagy József (2005): Regionális elemzési módszerek. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 284 p.
243. Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest
244. North, D. (2005): Understanding the Process of Economic Change. Princeton University Press, Princeton
245. Novák Tamás (2009): A válság hatásai a Nyugat-Balkánon. In: Novák Tamás – Wisniewski Anna (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 11. kötet: Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 64-69.
246. Nyikos, Gy. (2017). Kohéziós politika 2014-2020, Budapest, Dialóg Campus, p 608
247. Oberfrank Balázs (2021): Az összehasonlíthatóság ára – statisztikai revízió módosította hazánk fejlettségét. MNB anyagok. Elérhetőség: <https://www.mnb.hu/letoltes/oberfrank-balazs-az-osszehasonlithatosag-ara-statisztikai-revizio-modositotta-hazank-fejlettseget.pdf>
utolsó letöltés időpontja: 2022.12.02.
248. Oblath Gábor – Szörfi Béla (2008): Makrogazdasági konvergencia az EU új tagországaiban. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: Társadalmi Riport 2008. Budapest: TÁRKI. 204-225. o.
249. Oblath Gábor (2013): Hány év múlva? – A konvergencia természetéről és időigényéről. Statisztikai Szemle, 91. évfolyam 10. szám, 925-946. old.
250. Oblath Gábor (2014): Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás. Magyarország makrogazdaságikonvergenciája az Európai Unió fejlett térségéhez az 1990-es évek elejétől 2013-ig. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2014. TÁRKI, Budapest, 21–50. o.
251. Oblath Gábor (2021a): “Nominális”, reálgazdasági és árszintfelzárkózás az Európai Unióban 1995 és 2019 között. KRTK-KTI Műhelytanulmányok, CERS-IE WP – 2021/19, 44. o., online elérhető: <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2021/04/CERSIEWP202119.pdf>

252. Oblath Gábor (2021b): A nominális felzárkózás időben változó összetevői: reálgazdasági és árszintfelzárkózás az Európai Unióban 1995 és 2019 között. *Külgazdaság*, LXV. évf., 2021. július–augusztus, 3–62. o.
253. OECD (2016): Irish GDP up by 26.3% in 2015? Paris, October 2016 Interneten elérhető: <https://www.oecd.org/sdd/na/Irish-GDP-up-in-2015-OECD.pdf> (elérés dátuma: 2022.09.06.)
254. OECD, World Economic Forum (2017). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*. Geneva, World Economic Forum, 380 o., Interneten elérhető: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> (elérés dátuma: 2018.05.06.)
255. Ohlin, Bertil (1933): *Interregional and International Trade*. Cambridge: Harvard University Press, 1933. 170 issue, pp. 171-173.
256. Orbán Endre (2015): A regionális politika helyzete és perspektívái. *Tér és Társadalom*, 29. évf., 3. szám, 73-92. old.
257. Pach Zsigmond Pál (1968): *Magyar gazdaságtörténet 1848-ig I/1*. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Tankönyvkiadó. Budapest. 184. old.
258. Paelinck, J. (1965): Le théorie du développement régional polarisé. *Croissance régionale et sous-développement*. pp. 5-47.
259. Palánkai Tibor, Kengyel Ákos, Kutasi Gábor, Benczes István, Nagy Sándor Gyula (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémia Kiadó, Budapest, 386. o.
260. Palotai, D. – Virág B. (2016): *Versenyképesség és növekedés*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank. 831 o.
261. Pap, N., Tóth, J. (1997). Régió és rajonelméletek. In: *Általános társadalomföldrajz*, Budapest, Dialóg-Campus, pp 75-128.
262. Perczel Károly (1989): A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom*. 3. évf. 80-105. old.
263. Perroux, F. (1955): Note sur la notion de pole de croissance? *Economic Appliquee*, pp. 307-320.
264. Perroux, F. (1970): Note on the Concept of Growth Poles. In: McKee, D., Dean, R. and Leahy, W., Eds., *Regional Economics: Theory and Practice*, The Free Press, New York, pp. 93-104.
265. Piketty, T. (2016). *Chronicles, on our troubled times*, London, Penguin Books, p 181
266. Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, 696. p.
267. Pitti Zoltán (2010): A gazdasági válság és az EU közteherviselési gyakorlatának változása. *Köz-gazdaság*, 2010 5 (2). 21-32. oldal

268. Pomázi, István (2014): Új irányok a társadalmi haladás és jóllét mérésében. Statisztikai Szemle, 92. évfolyam 2. szám, pp. 179-193.
269. Prebisch, Raúl (1971): Change and Development – Latin America's Great Task. New York, Washington, London, Praeger, 4(1), 134-136.
270. Pulay, Gyula Zoltán – Csomós, Dániel (2022): National economy and public finances in 2022. Summaries of analyses prepared for the Fiscal Council of Hungary in 2022. Office of the National Assembly, Debrecen, p. 125.
271. Quah, D. (1993). Galton's fallacy and tests of convergence hypothesis, Scandinavian Journal of Economics 95(4), 427--443.
272. Quah, D. (1997): Empirics for growth and distribution: Stratification, polarization and convergence clubs. Journal of Economic Growth 2, 27-59.
273. Rác Margit (2009): Összefoglaló a válságkezelésről az EU27-ben. In: Somai Miklós (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 9. kötet: Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 7-25.
274. Rác Margit (2014): Az eurózóna válsága, válságkezelése és a 2014-es kilátások. Európai Tükör 2014/3. 5-22. o.
275. Rechnitzer János (2016): Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében. Tér és Társadalom. 30. évf. 4. szám. 36-53. old.
276. Rechnitzer János (2019): Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltozástól napjainkig. Tér és Társadalom. 33. évf. 1. szám. 3-26. old.
277. Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): Területi politika. Akadémiai Kiadó, Budapest. 456.o.
278. Reményi Lajos (1955): Magyarország a kapitalizmus általános válságának korszakában. A tőkés fejlődés feltételei az ellenforradalmi Magyarországon. A gyáripár az 1920-as években. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Felsőoktatási jegyzetellátó Vállalat. Budapest. 50. old.
279. Romer, P. M. (1994): The Origins of Endogenous Growth. Journal of Economic Perspectives, Volume 8, Number 1, Winter, pp. 3–22.
280. Sakali, Christina (2013): Determinants of Foreign Direct Investment (FDI) in Bulgaria: An econometric analysis using panel data. Journal of Economics and Business 16.1 (2013). pp. 73-97.
281. Salamin Géza – Péti Márton (2019): Terület- és településfejlesztési tervek, elképzelések. Tervkészítéstől a governance-ig. A térbeli tervezés európai fogalma, jelentései és lehetséges hazai kapcsolódásai. Tér és Társadalom, 33. évf., 3. szám, 2019 7-28. o.
282. Sala-i-Martin, X. (1996): The Classical Approach to Convergence Analysis. The Economic Journal, Vol. 106, No. 437 (Jul., 1996), pp. 1019-1036.
283. Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (2009): Economics. 19th edition, McGraw-Hill/Irwin, New York, p. 715.

284. Sapir, André (2020): Why has COVID-19 Hit Different European Union Economies so Differently?, Policy Contribution, 2020/18, Bruegel, Online elérhető: https://www.bruegel.org/sites/default/files/wp_attachments/PC-18-2020-22092020-final.pdf utolsó letöltés: 2022.09.22.
285. Schumpeter, J.A., 1934 (2008): The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle, translated from the German by Redvers Opie, New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers
286. Sebena, Martin (2018): Chinese trade and investment in the Visegrad countries: mapping increased exposure and volatility. in: Chine-CEE Institute Working Paper, 2018. No.11.
287. Sitthiyot, Thititthep – Holasut, Kanyarat (2020): A simple method for measuring inequality. Palgrave Communications (2020), 6:112, pp. 1-9.
288. Solimano, Andrés (2020): Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században. Cambridge University Press. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft., Budapest, p. 265.
289. Solow, R. (1956): A Contribution to the Theory of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics 70 (1), 65-94.
290. Somai Miklós (2009a): Franciaország. In: Somai Miklós (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 9. kötet: Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 26-37.
291. Somai Miklós (2009b): Benelux országok. In: Vida Krisztina (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 10. kötet: A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett kis tagállamaiban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 13-28.
292. Somai Miklós (2015): Az állam szerepe a szlovén gazdaságban. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet Műhelytanulmányok 109. (2015) pp. 1–53.
293. Somai Miklós (2017): Állami befolyás a francia gazdaságban: válságtól válságig. Külgazdaság 61 : 3-4, pp. 51-73.
294. Stiglitz, J. E. (2016). The great divide, Allen Lane, p 428
295. Stiglitz, J. E. – Amartya, S. – Fitoussi, J.-P. (2009): Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Online elérhető http://stiglitz-senfi-toussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf. utolsó letöltés: 2023,01,11,
296. Szabó Pál – Farkas Máté (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. Tér és Társadalom. 28. évf. 67-86. old.
297. Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. Földrajzi Közlemények. 133. évf. 2. szám. 121-134. old.
298. Szakálné Kanó Izabella – Lengyel Imre (2021): A kelet-közép-európai országok térségeinek konvergenciaklubjai. Statisztikai Szemle, 99. évfolyam 9. szám, pp. 821–843.
299. Szanyi Miklós (2013): Válság és megújulás – Múlt, jelen és jövő a világgazdaságban. Akadémia Kiadó, Budapest, 204 .o.

300. Szczepaniak, Małgorzata (2019): Factors of economic growth in Ireland. *Economic Miracles in the European Economies*. Springer, Cham, pp. 79-97.
301. Széchenyi 2020 Program hivatalos honlapja: Fejlesztési programok – Kohéziós Alap (elérhetőség: https://www.palyazat.gov.hu/kohezios_alap utolsó letöltés: 2018.01.12.)
302. Szigetvári Tamás (2009): Olaszország. In: Somai Miklós (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 9. kötet: Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 38-44.
303. Szilágyi István (2011): Spanyolország – gazdasági válságkezelés az euró krízis árnyékában. *Cmitatus: Önkormányzati Szemle* 21 : 3, pp. 3-16.
304. Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO. Budapest. 376. old.
305. Szunomár, Ágnes – Biedemann, Zsuzsanna (2014): Chinese OFDI in Europe and the Central and Eastern European Region in a Global Context. in: Chinese investments and financial engagement in Visegrad countries: Myth or reality? MTA, Institute of World Economics
306. Ther, Philipp (2013): Divergencia a konvergenciában. *Gondolatok a kelet-közép-európai rendszerváltozások történetéhez*. Aetas. 28. évf. 4. szám. 5-21. old.
307. Tímár Judit (2016): Az egyenlőtlen térbeli fejlődés – a konceptualizálás hiánya és lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 30. évf., 3. szám, 2016, 106-112. o.
308. Tímár Lajos (1986): A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 113 old.
309. Todaro, P. M. (1997): *Economics Development*. Longman, London-New York, p. 719.
310. Tóth Szabolcs (2014): Válság és válságkezelés Görögországban. *Európai Tükör* 2014/3., 101-115. o.
311. Török, Z. (2015). Unity or disintegration? Europe 2020 strategy and development capability of post-crisis Europe, Pécs, Publikon, pp 109-133
312. Török László (2018): Írország válság előtt és válság után. *Pénzügyi Szemle; Budapest Vol.* 63, Iss. 2, (2018). pp. 259-278.
313. Túry Gábor (2009): Szlovákia és a globális válság. In: Novák Tamás – Wisniewski Anna (2009): A globális válság: Hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások 11. kötet: Az új EU-tagállamok és a tagjelöltek helyzete a válságban, VKI-ECOSTAT, Budapest, pp. 53-59.
314. van der Meer, L. 1998. Red Octopus. Blaas, W. (ed.) *A New Perspective for European Spatial Development Policies*, 9–19. Ashgate, Aldershot.
315. Varga Attila (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Akadémiai Kiadó, Budapest
316. Wallerstein, Immanuel. (1970): “Frantz Fanon: Reason and Violence.” *Berkeley Journal of Sociology* 15: pp. 222-231.
317. Wallerstein, I. (1974): *The Modern World System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press, New York–San Francisco–London, p. 440.

318. Wallerstein, I. (2011): Bevezetés a vilárendszer-elméletbe. L'Harmattan, Budapest, 221.o.
319. Williamson, J. G. (1965): Regional inequality and the process of national development: A description of the patterns. *Economic Development and Cultural Change*, 4., 3–84.
320. World Bank (2010): Escaping the middle-income trap. In.: Vol. 2. World Bank: East Asia and Pacific Economic Update: Robust Recovery, Rising Risks. World Bank, Washington DC, p. 27-43.
321. World Economic Forum (2020): Global Risks Report 2020. Online elérhetőség: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf utolsó letöltés: 2020.01.25.
322. van Zanden, J.L., et al (eds.) (2014): How Was Life?: Global Well-being since 1820, OECD Publishing. doi:10.1787/9789264214262-en

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak fejlettsége a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP (euró) alapján 2020-ban	9
2. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak fejlettsége a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP (euró) alapján 2019-ben	10
3. ábra: A NUTS2 szintű régiók fejlettsége Európában az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számolt bruttó hazai össztermék (euró) az EU 27 (2020) országának százalékában alapján (EU=100).....	25
4. ábra: A reál GDP változása az Európai Unió 27 tagországának átlagában 2004 és 2021 között (előző év százalékában)	28
5. ábra: A Gini-index, a Hoover-index és a Lorenz-görbe összefüggése	59
6. ábra: A szakmai kérdőívet kitöltők tudományterület szerinti megoszlása (százalék)	64
7. ábra: Az Európai Unió tagországai vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2021 között	69
8. ábra: Az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott tagországai csoportjának (EU14) vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2021 között	70
9. ábra: Az Európai Unió 2004-ben és az után csatlakozott tagországai csoportjának (EU13) vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2021 között	71
10. ábra: Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország fejlődésbeli lemaradásának legjelentősebb okai (a 2004-2020 időszakban) a szakértői kérdőív alapján, válaszok száma (db).....	72
11. ábra: Az Európai Unió tagországai vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) β -konvergenciája 2004-2021 között.....	73
12. ábra: Az EU (27) tagországa fejlettségének (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) összevetése 2004-ben és 2021-ben	74
13. ábra: A 20/20 és a Palma ráta változása az Európai Unió (27) tagországában (PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján, euró) 2004-2021 között	75

14. ábra: A Theil-index és a Robin Hood-index (bal oldali ábra), valamint a koncentrációs-index (jobb oldali ábra) értékei az EU 27 tagországa teljesítményének (PPP-n mért GDP (euró) a népességszámokkal súlyozva) egyenlőtlenségére vonatkozóan 2004 és 2020 között.....	76
15. ábra: Az EU 27 tagországnak hisztogramja 2004-ben és 2020-ban a PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) alapján.....	77
16. ábra: A gazdasági visszaesés mértéke az átlag fölött és alatt teljesítő tagországok esetében 2009-ben.....	79
17. ábra: A gazdasági visszaesés mértéke az átlag fölött és alatt teljesítő tagországok esetében 2012-ben.....	79
18. ábra: A gazdasági visszaesés mértéke az átlag fölött és alatt teljesítő tagországok esetében 2020-ban.....	79
19. ábra: A szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás ágazat részaránya az összesből az Európai Unió tagországaiban, 2019-ben (százalék)	88
20. ábra: A fejlettségi polarizáció az uniós tagországok esetében az átlagos uniós fejlettség függvényében 2004 és 2021 között.....	89
21. ábra: Az EU-n belül az országok között fellépő átmeneti divergencia okai 2004-2020 között, a szakértői kérdőív összesítése alapján (db, válaszok).....	92
22. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak – 2014-2020-as költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő – kohéziós politika szerinti besorolása és annak elemszámainak (db) változása 2004 és 2020 között	95
23. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak – 2021-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő – kohéziós politika szerinti besorolása és annak elemszámainak (db) változása 2004 és 2020 között	95
24. ábra: Az EU NUTS2 szintű régióinak fejlődését és az esetleges kategóriaváltást (a 2020-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő kohéziós politika besorolása alapján) 2004-ről 2020-ra	96
25. ábra: Az EU NUTS2 szintű régióinak hisztogramja 2004-ben és 2020-ban a PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) alapján	99
26. ábra: Az EU NUTS2 szintű régiói fejlettségének (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) összevetése 2004-ben és 2020-ban	100
27. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2020 között.....	102
28. ábra: Az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott tagországai csoportja (EU14) NUTS2 szintű régióinak PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2020 között	103
29. ábra: Az Európai Unió 2004-ben és az után csatlakozott tagországai csoportja (EU13) NUTS2 szintű régióinak PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2020 között	103
30. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) β -konvergenciája 2004-2020 között	104
31. ábra: A 20/20 és a Palma ráta változása az EU NUTS2 szintű régióiban (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján) 2004-2020 között	105

32. ábra: A Theil-index és a Robin Hood-index (bal oldali ábra), valamint a koncentrációs-index (jobb oldali ábra) értékei az EU NUTS2 szintű régiói teljesítményének (PPP-n mért GDP, euró a népességszámokkal súlyozva) egyenlőtlenségére vonatkozóan 2004 és 2020 között.....	106
33. ábra: Az EU NUTS2 szintű régiói teljesítményére (PPP-n mért GDP/fő, euró) számított Theil-index felbontása 2004 és 2020 között.....	107
34. ábra: A fejlettségi polarizáció az uniós NUTS2 szintű régiók esetében az átlagos uniós fejlettség függvényében 2004 és 2020 között.....	108
35. ábra: Az EU-n belül a NUTS2 szintű régiók között fellépő átmeneti divergencia okai 2004-2020 között, a szakértői kérdőív összesítése alapján (db, válasz)	109
36. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak – 2021-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő NUTS2 szintre vonatkozó – kohéziós politika szerinti besorolása és annak elemszámainak (db) változása 2004 és 2019 között.....	111
37. ábra: Az EU NUTS3 szintű régióinak fejlődését és az esetleges kategóriaváltást (a NUTS2 szintű régiókra vonatkozó 2020-2027-es költségvetési ciklus szabályaiban érvényben levő kohéziós politika besorolása alapján) 2004-ről 2019-re	112
38. ábra: Az EU NUTS3 szintű régióinak hisztogramja 2004-ben és 2019-ben a PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) alapján	115
39. ábra: Az EU NUTS3 szintű régiói fejlettségének (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) összevetése 2004-ben és 2019-ben	116
40. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) szórása, relatív szórása és σ -konvergenciája 2004-2019 között.....	118
41. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) β -konvergenciája 2004-2019 között	119
42. ábra: A 20/20 és a Palma ráta változása az EU NUTS3 szintű régióiban (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján) 2004-2019 között	120
43. ábra: A Theil-index és a Robin Hood-index (bal oldali ábra), valamint a koncentrációs-index (jobb oldali ábra) értékei az EU NUTS3 szintű régiói teljesítményének (PPP-n mért GDP (euró) a népességszámokkal súlyozva) egyenlőtlenségére vonatkozóan 2004 és 2019 között.....	121
44. ábra: Az EU NUTS3 szintű régiói teljesítményére (PPP-n mért GDP/fő, euró) számított Theil-index felbontása 2004 és 2019 között.....	122
45. ábra: A fejlettségi polarizáció az uniós NUTS3 szintű régiók esetében az átlagos uniós fejlettség függvényében 2004 és 2019 között.....	122
46. ábra: Az EU-n belül a NUTS2 szintű régiók között fellépő átmeneti divergencia okai 2004-2019 között, a szakértői kérdőív összesítése alapján (db, válasz)	124
47. ábra: Az európai uniós országok fejlődési útja 2004 és 2021 között a relatív fejlettség (PPP-n mért GDP/fő, euró EU átlagában mérve, %) tekintetében.....	126
48. ábra: Az Európai Unió tagországai a 2004 és 2021 közötti felzárkózási pálya alapján	128
49. ábra: Görögország, Spanyolország, Olaszország és Portugália NUTS2 szintű régiós PPP-n mért egy főre jutó GDP (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2020 között	130

50. ábra: A visegrádi országok, továbbá Litvánia és Szlovénia NUTS2 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2020 között	131
51. ábra: Az Európai Unió 2004 után csatlakozott tagországai NUTS2 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2020 között	132
52. ábra: Az EU27 tagországanak országon belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a szórás, a relatív szórás és a szigma konvergencia mutatók alapján, a 2004-2020 időszak alapján.....	134
53. ábra: Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország (NUTS2 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2020 között	136
54. ábra: Csehország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia (NUTS2 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2020 között.....	137
55. ábra: Bulgária, Horvátország és Románia (NUTS2 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2020 között	137
56. ábra: Az EU27 tagországanak országon belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a Williamson-hipotézis alapján, a 2004-2020 időszak alapján.....	138
57. ábra: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak országos szélsőértékei, terjedelme és a fővárosi régió értékei a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten, 2004 és 2020 között	139
58. ábra: Az Európai Unió 2004 előtt csatlakozott konvergencia tagországai NUTS3 szintű régiós PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között	142
59. ábra: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia NUTS3 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között	143
60. ábra: Észtország, Litvánia, Lettország, Málta és Szlovénia NUTS3 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között	144
61. ábra: Bulgária, Horvátország és Románia NUTS3 szintű régiós vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai össztermékének (euró) relatív szórása (bal oldali ábra) és σ -konvergenciája (jobb oldali ábra) 2004-2019 között.....	145
62. ábra: Az EU27 tagországanak országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a szórás, a relatív szórás és a szigma konvergencia mutatók alapján, a 2004-2019 időszak alapján.....	147
63. ábra: Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között	149
64. ábra: Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között	150
65. ábra: Észtország, Lettország, Litvánia, Málta és Szlovénia (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között	150

66. ábra: Bulgária, Horvátország és Románia (NUTS3 régiókra vonatkozó) regionális fejlettségi polarizációja a fejlettség függvényében 2004 és 2019 között	151
67. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a Williamson-hipotézis alapján, a 2004-2019 időszak alapján	152
68. ábra: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak országos szélsőértékei, terjedelme és a fővárosi régió értékei a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten, 2004 és 2019 között	153
69. ábra: A visegrádi országok felzárkózási tendenciája a 2004-2021 időszak átlagos növekedése (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró) alapján	157
70. ábra: A visegrádi országok felzárkózási tendenciája az IMF becslése a 2023-2027 időszak átlagos növekedése (PPP-n mért egy főre jutó GDP, USD) alapján	158
71. ábra: A visegrádi országok felzárkózási ideje az EU-hoz (PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján) a szakértői kérdőív összesítése alapján (százalék).....	159
72. ábra: A szakértői kérdőív összesítése: „Ön szerint van esély arra, hogy egyes tagállamok kiváljanak az EU-ból?”	161
73. ábra: A visegrádi országok NUTS2 szintű régióinak átlagos növekedése (százalék) 2004-2020 között (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján)	166
74. ábra: A visegrádi országok NUTS3 szintű régióinak átlagos növekedése (százalék) 2004-2019 között (PPP-n mért egy főre jutó GDP, euró alapján)	166
75. ábra: „A visegrádi országok fejlődési potenciálját mely területek (NUTS3 szint) jelentik?” a szakértői kérdőív összesítése alapján	168
76. ábra: „A jövőben várható több, a covid19 vírusához hasonló időszakok miatt erősödhet-e a vidék szerepe?” a szakértői kérdőív összesítése alapján	169
77. ábra: „A visegrádi országok esetében mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években?” a válaszok százalékos megoszlása a szakértői kérdőív összesítése alapján	170
78. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS2 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a vizsgált mutatók alapján, a 2004-2020 időszak alapján	177
79. ábra: Az EU27 tagországának országon belüli NUTS3 szintű regionális konvergencia/divergencia léte a vizsgált mutatók alapján, a 2004-2019 időszak alapján	179
80. ábra: A visegrádi országok felzárkózási ideje (év) az EU-hoz (PPP-n mért egy főre jutó GDP alapján) ..	181
1. táblázat: A területi egységek dimenziói	18
2. táblázat: Az Európai Unió (27 ország) átlagának és tagországainak vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó bruttó hazai össztermékének változása (százalék) és a felzárkózó országok uniós átlagtól mért lemaradásának változása (euró) 2004-2020 és 2004-2021 között.....	67
3. táblázat: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak száma (db) a PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) változása alapján 2004 és 2020 között.....	94
4. táblázat: Az Európai Unió NUTS2 szintű régióinak szélsőértékei és terjedelme a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten (százalék), továbbá az átlag dupláját, illetve felét se teljesítő régiók száma (darab), 2004 és 2020 között	101

5. táblázat: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak száma (db) a PPP-n mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) változása alapján 2004 és 2019 között.....	110
6. táblázat: Az Európai Unió NUTS3 szintű régióinak szélsőértékei és terjedelme a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke (euró) az uniós átlaghoz mérten (százalék), továbbá az átlag dupláját, illetve felét se teljesítő régiók száma (darab), 2004 és 2019 között	117
7. táblázat: Az Európai Unión belüli területi egységek konvergenciájának összefoglaló táblázata az 5.1.) fejezet eredményeiről	125
8. táblázat: A konvergencia országokon belüli NUTS2 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2020 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve).....	133
9. táblázat: Az uniós átlagon felül teljesítő országokon belüli NUTS2 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2020 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve)	133
10. táblázat: Az Európai Unió tagországainak országon belüli NUTS2 szintű regionális egyenlőtlenségei konvergenciájának összefoglaló táblázata az 5.2.1.) fejezet eredményeiről	140
11. táblázat: A konvergencia országokon belüli NUTS3 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2019 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve).....	146
12. táblázat: Az uniós átlagon felül teljesítő országokon belüli NUTS3 szintű régiós elemzések eredményének összesítése, 2004-2019 között (az értékek két tizedesjegyre kerekítve)	146
13. táblázat: Az Európai Unió tagországainak országon belüli NUTS3 szintű regionális egyenlőtlenségei konvergenciájának összefoglaló táblázata az 5.2.2.) fejezet eredményeiről	154
14. táblázat: A visegrádi országok esetében országonként a leglényegesebb öt ok, amely visszatartja a fejlődésben és a válaszok megoszlása (százalék) a szakértői kérdőív összesítése alapján	163
15. táblázat: Az Európai Unión belüli területi egyenlőtlenségek változása a különböző vizsgált területi szinteken 2004-2020 (NUTS3 szinten 2019-ig)	174

FÜGGELÉK

A vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP (euró) az EU 27 tagországában 2004 és 2021 között

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
EU27 (2020-tól)	21 200	22 000	23 200	24 600	25 300	24 100	24 900	25 600	25 800	26 000	26 600	27 500	28 200	29 300	30 300	31 300	29 900	32 300
AT	27 600	28 700	29 900	31 100	32 100	30 900	31 800	33 100	34 300	34 600	35 000	35 900	36 600	37 200	38 600	39 500	37 200	39 000
BE	26 200	27 200	28 000	29 000	29 400	28 500	30 200	30 500	31 200	31 500	32 200	33 200	33 700	34 600	35 600	36 900	35 500	39 400
BG	7 500	8 300	9 000	10 000	10 900	10 500	11 100	11 700	12 100	12 000	12 600	13 200	13 900	14 700	15 600	16 700	16 400	17 900
CY	21 200	22 700	23 900	26 000	27 000	25 600	25 300	24 800	23 500	21 900	21 600	22 900	24 800	26 300	27 500	28 800	26 400	28 300
CZ	17 100	18 100	19 000	20 700	21 600	20 900	21 000	21 600	21 600	22 200	23 300	24 400	25 100	26 700	27 900	29 200	27 800	29 600
DE	25 900	26 400	27 600	29 100	29 800	28 300	30 000	31 700	32 000	32 500	33 700	34 200	35 100	36 400	37 500	37 900	36 600	38 600
DK	26 900	28 000	29 700	30 800	32 000	30 500	32 500	33 100	33 100	33 700	34 300	35 300	36 100	38 000	39 000	39 900	40 300	43 000
EE	11 800	13 600	15 300	17 500	17 700	15 400	16 300	18 300	19 200	19 800	20 700	21 000	21 700	23 300	24 600	25 800	25 200	28 200
EL	20 800	20 900	22 700	23 100	23 900	22 900	21 100	19 100	18 400	18 700	19 100	19 200	19 100	19 600	20 100	20 700	18 600	20 900
ES	21 400	22 600	24 400	25 600	25 800	24 200	24 000	23 800	23 400	23 400	24 000	25 100	25 900	27 200	27 600	28 400	25 200	27 200
FI	25 500	26 200	27 400	29 900	31 100	28 700	29 500	30 500	30 200	29 900	29 900	30 500	31 200	32 700	33 600	34 200	33 700	36 600
FR	23 700	25 000	25 800	26 900	27 200	26 200	27 200	27 900	27 800	28 500	28 800	29 400	29 800	30 500	31 500	33 200	31 200	33 600
HR	12 000	12 600	14 000	15 400	16 200	15 200	15 100	15 700	15 800	15 900	16 000	16 700	17 500	18 600	19 600	20 800	19 200	22 600
HU	13 300	14 000	14 600	15 100	16 100	15 700	16 500	17 200	17 200	17 700	18 400	19 300	19 400	20 300	21 600	22 800	22 100	24 400
IE	31 700	33 100	35 200	36 900	34 200	31 300	32 700	33 600	34 300	34 500	36 700	49 700	49 700	53 400	57 400	59 500	62 400	71 200
IT	24 100	24 600	25 700	26 800	27 400	25 900	26 400	27 000	26 700	26 200	26 100	26 700	28 000	28 800	29 500	30 200	28 000	30 700
LT	10 600	11 900	13 100	15 100	16 100	13 700	15 200	17 100	18 200	19 300	20 200	20 700	21 500	23 200	24 700	26 200	26 000	28 500
LU	52 800	56 300	62 700	67 100	70 500	65 500	68 300	70 300	71 300	72 500	75 200	77 600	78 400	78 900	79 200	79 600	78 700	89 500
LV	10 000	11 400	12 600	14 400	15 200	12 900	13 400	14 400	15 700	16 300	17 100	18 000	18 600	19 700	21 000	21 700	21 000	23 100
MT	17 600	18 300	18 500	19 800	20 600	20 100	21 700	21 600	22 300	23 300	24 600	26 900	27 400	29 900	30 900	32 200	28 900	31 600
NL	29 300	30 800	32 600	34 700	36 000	33 600	34 100	34 700	34 900	35 500	35 300	36 200	36 300	37 800	39 200	40 100	39 600	42 500
PL	10 900	11 400	12 000	13 300	14 200	14 400	15 800	16 800	17 300	17 500	18 000	19 100	19 400	20 400	21 400	22 700	22 600	24 800
PT	17 500	18 600	19 600	20 300	20 700	20 000	20 600	20 000	19 500	20 200	20 600	21 300	21 900	22 700	23 700	24 600	22 800	23 900
RO	7 300	7 900	9 200	10 800	13 000	12 600	12 800	13 300	13 900	14 300	14 800	15 500	16 800	18 600	19 900	21 700	21 500	23 500
SE	27 700	28 000	30 000	32 300	32 700	30 400	32 000	33 300	33 600	33 400	33 800	35 300	35 000	35 700	36 300	37 100	36 800	39 700
SI	18 600	19 500	20 400	21 800	23 000	20 800	21 100	21 600	21 500	21 600	22 100	22 700	23 600	25 100	26 400	27 700	26 500	29 100
SK	12 400	13 600	15 000	16 700	18 300	17 300	19 000	19 500	19 900	20 100	20 700	21 500	20 600	20 600	21 200	21 800	20 900	22 000

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján gyűjtés

A vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP az EU 27 tagországnak átlagában 2004 és 2021 között

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
EU27 (2020-tól)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
AT	130	130	129	126	127	128	128	129	133	133	132	131	130	127	127	126	124	121
BE	124	124	121	118	116	118	121	119	121	121	121	121	120	118	117	118	119	122
BG	35	38	39	41	43	44	45	46	47	46	47	48	49	50	51	53	55	55
CY	100	103	103	106	107	106	102	97	91	84	81	83	88	90	91	92	88	88
CZ	81	82	82	84	85	87	84	84	84	85	88	89	89	91	92	93	93	92
DE	122	120	119	118	118	117	120	124	124	125	127	124	124	124	124	121	122	120
DK	127	127	128	125	126	127	131	129	128	130	129	128	128	130	129	127	135	133
EE	56	62	66	71	70	64	65	71	74	76	78	76	77	80	81	82	84	87
EL	98	95	98	94	94	95	85	75	71	72	72	70	68	67	66	66	62	65
ES	101	103	105	104	102	100	96	93	91	90	90	91	92	93	91	91	84	84
FI	120	119	118	122	123	119	118	119	117	115	112	111	111	112	111	109	113	113
FR	112	114	111	109	108	109	109	109	108	110	108	107	106	104	104	106	104	104
HR	57	57	60	63	64	63	61	61	61	61	60	61	62	63	65	66	64	70
HU	63	64	63	61	64	65	66	67	67	68	69	70	69	69	71	73	74	76
IE	150	150	152	150	135	130	131	131	133	133	138	181	176	182	189	190	209	220
IT	114	112	111	109	108	107	106	105	103	101	98	97	99	98	97	96	94	95
LT	50	54	56	61	64	57	61	67	71	74	76	75	76	79	82	84	87	88
LU	249	256	270	273	279	272	274	275	276	279	283	282	278	269	261	254	263	277
LV	47	52	54	59	60	54	54	56	61	63	64	65	66	67	69	69	70	72
MT	83	83	80	80	81	83	87	84	86	90	92	98	97	102	102	103	97	98
NL	138	140	141	141	142	139	137	136	135	137	133	132	129	129	129	128	132	132
PL	51	52	52	54	56	60	63	66	67	67	68	69	69	70	71	73	76	77
PT	83	85	84	83	82	83	83	78	76	78	77	77	78	77	78	79	76	74
RO	34	36	40	44	51	52	51	52	54	55	56	56	60	63	66	69	72	73
SE	131	127	129	131	129	126	129	130	130	128	127	128	124	122	120	119	123	123
SI	88	89	88	89	91	86	85	84	83	83	83	83	84	86	87	88	89	90
SK	58	62	65	68	72	72	76	76	77	77	78	78	73	70	70	70	70	68

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás

A vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP éves növekedése (%) az EU 27 tagországában 2004 és 2021 között

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
EU27 (2020-tól)	4,43	3,77	5,45	6,03	2,85	-4,74	3,32	2,81	0,78	0,78	2,31	3,38	2,55	3,90	3,41	3,30	-4,47	8,03
AT	4,55	3,99	4,18	4,01	3,22	-3,74	2,91	4,09	3,63	0,87	1,16	2,57	1,95	1,64	3,76	2,33	-5,82	4,84
BE	3,15	3,82	2,94	3,57	1,38	-3,06	5,96	0,99	2,30	0,96	2,22	3,11	1,51	2,67	2,89	3,65	-3,79	10,99
BG	8,70	10,67	8,43	11,11	9,00	-3,67	5,71	5,41	3,42	-0,83	5,00	4,76	5,30	5,76	6,12	7,05	-1,80	9,15
CY	6,53	7,08	5,29	8,79	3,85	-5,19	-1,17	-1,98	-5,24	-6,81	-1,37	6,02	8,30	6,05	4,56	4,73	-8,33	7,20
CZ	6,88	5,85	4,97	8,95	4,35	-3,24	0,48	2,86	0,00	2,78	4,95	4,72	2,87	6,37	4,49	4,66	-4,79	6,47
DE	4,44	1,93	4,55	5,43	2,41	-5,03	6,01	5,67	0,95	1,56	3,69	1,48	2,63	3,70	3,02	1,07	-3,43	5,46
DK	6,32	4,09	6,07	3,70	3,90	-4,69	6,56	1,85	0,00	1,81	1,78	2,92	2,27	5,26	2,63	2,31	1,00	6,70
EE	10,28	15,25	12,50	14,38	1,14	-12,99	5,84	12,27	4,92	3,13	4,55	1,45	3,33	7,37	5,58	4,88	-2,33	11,90
EL	6,12	0,48	8,61	1,76	3,46	-4,18	-7,86	-9,48	-3,66	1,63	2,14	0,52	-0,52	2,62	2,55	2,99	-10,14	12,37
ES	3,88	5,61	7,96	4,92	0,78	-6,20	-0,83	-0,83	-1,68	0,00	2,56	4,58	3,19	5,02	1,47	2,90	-11,27	7,94
FI	7,14	2,75	4,58	9,12	4,01	-7,72	2,79	3,39	-0,98	-0,99	0,00	2,01	2,30	4,81	2,75	1,79	-1,46	8,61
FR	2,60	5,49	3,20	4,26	1,12	-3,68	3,82	2,57	-0,36	2,52	1,05	2,08	1,36	2,35	3,28	5,40	-6,02	7,69
HR	7,14	5,00	11,11	10,00	5,19	-6,17	-0,66	3,97	0,64	0,63	0,63	4,38	4,79	6,29	5,38	6,12	-7,69	17,71
HU	4,72	5,26	4,29	3,42	6,62	-2,48	5,10	4,24	0,00	2,91	3,95	4,89	0,52	4,64	6,40	5,56	-3,07	10,41
IE	6,38	4,42	6,34	4,83	-7,32	-8,48	4,47	2,75	2,08	0,58	6,38	35,42	0,00	7,44	7,49	3,66	4,87	14,10
IT	0,84	2,07	4,47	4,28	2,24	-5,47	1,93	2,27	-1,11	-1,87	-0,38	2,30	4,87	2,86	2,43	2,37	-7,28	9,64
LT	7,07	12,26	10,08	15,27	6,62	-14,91	10,95	12,50	6,43	6,04	4,66	2,48	3,86	7,91	6,47	6,07	-0,76	9,62
LU	7,10	6,63	11,37	7,02	5,07	-7,09	4,27	2,93	1,42	1,68	3,72	3,19	1,03	0,64	0,38	0,51	-1,13	13,72
LV	9,89	14,00	10,53	14,29	5,56	-15,13	3,88	7,46	9,03	3,82	4,91	5,26	3,33	5,91	6,60	3,33	-3,23	10,00
MT	2,33	3,98	1,09	7,03	4,04	-2,43	7,96	-0,46	3,24	4,48	5,58	9,35	1,86	9,12	3,34	4,21	-10,25	9,34
NL	4,64	5,12	5,84	6,44	3,75	-6,67	1,49	1,76	0,58	1,72	-0,56	2,55	0,28	4,13	3,70	2,30	-1,25	7,32
PL	7,92	4,59	5,26	10,83	6,77	1,41	9,72	6,33	2,98	1,16	2,86	6,11	1,57	5,15	4,90	6,07	-0,44	9,73
PT	2,34	6,29	5,38	3,57	1,97	-3,38	3,00	-2,91	-2,50	3,59	1,98	3,40	2,82	3,65	4,41	3,80	-7,32	4,82
RO	17,74	8,22	16,46	17,39	20,37	-3,08	1,59	3,91	4,51	2,88	3,50	4,73	8,39	10,71	6,99	9,05	-0,92	9,30
SE	6,13	1,08	7,14	7,67	1,24	-7,03	5,26	4,06	0,90	-0,60	1,20	4,44	-0,85	2,00	1,68	2,20	-0,81	7,88
SI	7,51	4,84	4,62	6,86	5,50	-9,57	1,44	2,37	-0,46	0,47	2,31	2,71	3,96	6,36	5,18	4,92	-4,33	9,81
SK	6,90	9,68	10,29	11,33	9,58	-5,46	9,83	2,63	2,05	1,01	2,99	3,86	-4,19	0,00	2,91	2,83	-4,13	5,26

Forrás: Eurostat adatbázisa (2022a) alapján saját számítás

Szakmai kérdőív az Európai Unión belüli egyenlőtlenségekről és a Visegrádi országok felzárkózásáról

Általános kérdések

1. Melyik országból tölti ki a kérdőívet?
2. Milyen tudományterületen tevékenykedik?
 - földtudományok
 - gazdaságtudományok
 - politikatudományok
 - egyéb:
3. Hány éves tapasztalattal rendelkezik kutatói/ oktatói/ szakértői területen?

EU egészére vonatkozó kérdések

1. Az EU 27 tagországának fejlettsége (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján) 2004 és 2020 között konvergenciát mutat (relatív szórás, szigma és béta konvergencia alapján). Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a felzárkózó országok többsége csak egy bizonyos szintig lesz képes felzárkózni?
 - a felzárkózó országok elérik a 100 százalékos szintet
 - a felzárkózó országok többsége csak az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - a felzárkózó országok többsége csak az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - egyes országok megrekednek és még az uniós átlag 75 százalékát sem fogják elérni.
2. Az EU 27 tagországi fejlettsége tekintetében 2004 és 2020 között voltak olyan időszakok, amikor divergencia jelentkezett. Milyen okok vezettek ehhez? (több is jelölhető)
 - a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság
 - a 2012-2013-as adósságválság
 - a 2020-as covid19 okozta válság
 - a válságok közötti fellendülési szakaszok
 - egyéb:
3. Az EU14 (2004 előtt és jelenleg is tagországok) esetében a déli tagállamok (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) uniós átlag alatti növekedést teljesítenek (a 2004 és 2020 közötti időszakot alapul véve), ezzel az EU14-en belül divergenciát okoznak. Mely okokat tartja a leglényegesebbnek esetükben? (maximum ötöt jelöljön)
 - területi elhelyezkedés
 - alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása
 - alacsonyabb kiinduló fejlettségi szint
 - alacsonyabb munkaerő hatékonyság
 - túlzott bürokrácia
 - rugalmatlan gazdaságpolitika
 - rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok
 - államadósság magas szintje
 - nem hatékony beruházások
 - uniós források nem megfelelő felhasználása
 - alacsony FDI vonzási képesség
 - alacsony az oktatás színvonala
 - nem megfelelő az oktatási intézmények és a vállalatok együttműködése
 - nem megfelelő a vállalatok és a kormányzat együttműködése

- egyéb:
4. Ön szerint a jelenlegi (energiaár emelkedés és háború okozta) válság mely országcsoportokban fogja a legerőteljesebben éreztetni a hatásait?
 - az egész Európai Uniót egységesen fogja érinteni
 - a déli országokat
 - a keleti országokat
 - a keleti és déli országokat
 - az északi és nyugati országokat
 - minden egyes országra egyedileg hat
 - egyéb:
 5. Az EU tagországainak NUTS2 szintű régiói fejlettsége (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján) 2004-2020 között konvergenciát mutat (relatív szórás, szigma és béta konvergencia alapján). Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a felzárkózó régiók többsége csak egy bizonyos szintig lesz képes felzárkózni?
 - a felzárkózó régiók elérik a 100 százalékos szintet
 - a felzárkózó régiók többsége csak az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - a felzárkózó régiók többsége csak az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - egyes régiók megrekednek és még az uniós átlag 75 százalékát sem fogják elérni.
 6. Az EU NUTS2 szintű régiói fejlettségének tekintetében 2004 és 2020 között voltak olyan időszakok, amikor divergencia jelentkezett. Milyen okok vezettek ehhez? (több is jelölhető)
 - a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság
 - a 2012-2013-as adósságválság
 - a 2020-as covid19 okozta válság
 - a válságok közötti fellendülési szakaszok
 - egyéb:
 7. A 2004-2020-as időszakot vizsgálva a NUTS2 szintű régiók közül egyre kevesebben érik el az uniós átlag 100, illetve 75 százalékát (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján, ahol minden évben az EU jelenlegi 27 tagországa átlagához viszonyítunk)⁶⁶. Ön mivel magyarázná ezt? Kérjük fejtse ki röviden
 -
 8. Jelenleg a NUTS2 szintű régiókban 9-szeres különbségek mutatkoznak a terjedelemmutató alapján (vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke az uniós átlaghoz mérten). Ön hány-szoros különbségeket tart elfogadhatónak?
 - így 10-szeres különbség alatt már elfogadható
 - menjen 5-szörös különbség alá az érték
 - menjen 3-szoros különbség alá az érték
 - menjen 2-szeres különbség alá az érték
 - a különbségek mértéke nem lényeges
 9. Az EU tagországainak NUTS3 szintű régiói fejlettsége (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján) 2004-2019 között konvergenciát mutat (relatív szórás, szigma és béta konvergencia alapján). Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a felzárkózó régiók többsége csak egy bizonyos szintig lesz képes felzárkózni?
 - a felzárkózó régiók elérik a 100 százalékos szintet
 - a felzárkózó régiók többsége csak az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - a felzárkózó régiók többsége csak az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - egyes régiók megrekednek és még az uniós átlag 75 százalékát sem fogják elérni.

⁶⁶ Míg 2004-ben 111 régió teljesített az uniós átlag fölött, addig 2020-ban számuk 93-ra csökkent, az uniós átlag 75 százaléka alatt pedig 2004-ben 69 régió teljesített, 2020-ban már 83-ra nőtt a számuk.

10. Az EU NUTS3 szintű régiói fejlettségének tekintetében 2004 és 2019 között voltak olyan időszakok, amikor divergencia jelentkezett. Milyen okok vezettek ehhez? (több is jelölhető)
- a 2008-2009-es gazdasági és pénzügyi válság
 - a 2012-2013-as adósságválság
 - a válságok közötti fellendülési szakaszok
 - egyéb:
11. A 2004-2019-es időszakot vizsgálva a NUTS3 szintű régiók közül egyre kevesebben érik el az uniós átlag 100, illetve 75 százalékát (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján, ahol minden évben az EU jelenlegi 27 tagországa átlagához viszonyítunk)⁶⁷. Ön mivel magyarázná ezt? Kérjük fejtse ki röviden
-
12. Jelenleg a NUTS3 szintű régiókban több mint 20-szoros különbségek mutatkoznak a terjedelemmutató alapján (vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó bruttó hazai összterméke az uniós átlaghoz mérten). Ön hány-szoros különbségeket tart elfogadhatónak?
- így már elfogadható
 - menjen 20-szoros különbség alá az érték
 - menjen 10-szeres különbség alá az érték
 - menjen 5-szörös különbség alá az érték
 - menjen 3-szoros különbség alá az érték
 - menjen 2-szeres különbség alá az érték
 - a különbségek mértéke nem lényeges
13. A tagországok konvergenciájával párhuzamosan az országokon belül regionális (NUTS2 szintű régiók közötti) divergencia jelentkezik a legtöbb országban. Ön szerint mikor fordulhat át tartósan a trend (regionális konvergencia megindul)?
- 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül
 - 25 éven belül
 - nem fog ez a tendencia változni
14. A tagországok konvergenciájával párhuzamosan az országokon belül regionális (NUTS3 szintű régiók közötti) divergencia jelentkezik a legtöbb országban. Ön szerint mikor fordulhat át tartósan a trend (regionális konvergencia megindul)?
- 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül
 - 25 éven belül
 - nem fog ez a tendencia változni
15. Hány éven belül történhet újabb állam felvétele az Európai Unióba?
- 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül
 - 25 éven belül
 - nem lesz újabb felvétel
16. Ön szerint van esély arra, hogy egyes tagállamok kiváljanak az EU-ból?
- nincs
 - igen, az uniós átlagos fejlettségi szint felett teljesítő országok közül
 - igen, az uniós átlagos fejlettségi szint alatt teljesítő országok közül
 - igen, mind az uniós átlagos fejlettségi szint felett és alatt teljesítő országok közül

⁶⁷ Míg 2004-ben 440 régió teljesített az uniós átlag fölött, addig 2019-ben számuk 379-re csökkent, az uniós átlag 75 százaléka alatt pedig 2004-ben 370 régió teljesített, 2019-ben már 408-ra nőtt a számuk.

17. A területi egyenlőtlenségek mérésére mely mutatókat tartja a legrelevánsabbnak? (maximum 3-at jelöljön)

- szórás
- relatív szórás
- terjedelem
- arány típusú mutatók (pl. jövedelmi ötök (20/20) ráta, Palma (10/40) ráta)
- szigma konvergencia
- béta konvergencia
- hisztogram-sűrűségfüggvény ábrázolás
- Lorenz-görbéhez kapcsolódó indexek (Gini-index, Hoover-index, Robin Hood-index/Pietra-arány)
- Theil-index
- Atkinson-index
- egyéb:

V4-ekre vonatkozó kérdések (táblázatosan is összevonva az egyforma kérdések külön országokra)

1. A Visegrádi országok képesek a felzárkózásra (a vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP az EU átlagához)?
 - igen
 - nem
2. Csehország mikor érheti el az EU átlagát (a vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP tekintetében)?
 - 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül
 - 25 éven belül
 - 25 éven túl
 - nem fogja tudni elérni
3. Magyarország mikor érheti el az EU átlagát (a vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP tekintetében)?
 - 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül
 - 25 éven belül
 - 25 éven túl
 - nem fogja tudni elérni
4. Lengyelország mikor érheti el az EU átlagát (a vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP tekintetében)?
 - 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül
 - 25 éven belül
 - 25 éven túl
 - nem fogja tudni elérni
5. Szlovákia mikor érheti el az EU átlagát (a vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP tekintetében)?
 - 5 éven belül
 - 10 éven belül
 - 15 éven belül
 - 20 éven belül

- 25 éven belül
 - 25 éven túl
 - nem fogja tudni elérni
6. Csehország esetében Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a csak egy bizonyos szintig (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján az uniós átlaghoz mérten) lesz képes felzárkózni?
- eléri az uniós átlag 100 százalékát
 - az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szinten megreked
7. Magyarország esetében Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a csak egy bizonyos szintig (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján az uniós átlaghoz mérten) lesz képes felzárkózni?
- eléri az uniós átlag 100 százalékát
 - az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - az uniós átlag 75 százalékos szintje környékén megreked
8. Lengyelország esetében Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a csak egy bizonyos szintig (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján az uniós átlaghoz mérten) lesz képes felzárkózni?
- eléri az uniós átlag 100 százalékát
 - az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - az uniós átlag 75 százalékos szintje környékén megreked
9. Szlovákia esetében Ön szerint megvalósulhat az abszolút konvergencia, vagy a csak egy bizonyos szintig (vásárlóerőparitáson mért egy főre jutó GDP alapján az uniós átlaghoz mérten) lesz képes felzárkózni?
- eléri az uniós átlag 100 százalékát
 - az uniós átlag 90 és 100 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - az uniós átlag 75 és 90 százaléka közötti szintig lesz képes felzárkózni
 - megreked az uniós átlag 75 százaléka alatt.
10. A Visegrádi országoknak mit kellene tenniük a (gyorsabb) felzárkózás érdekében? Kérjük röviden fejtse ki.
-
11. Ön szerint a Visegrádi országok a „közepesen fejlettek csapdájában” vannak? Kérjük választát röviden indokolja.
-
12. A Visegrádi országok fejlődési potenciálját mely területek (NUTS3 szint) jelentik?
- a jelenlegi fejlett, többnyire fővárosi régiók
 - a jelenlegi fejlett régiók vonzáskörzete
 - a vidéki (100 ezer fő feletti) nagyvárosi vonzáskörzetű régiók
 - a vidéki régiók
 - egyéb:
13. Csehország esetében mely okokat tartja a leglényegesebbnek, amelyek visszavetik a fejlődésben? (maximum ötöt jelöljön)
- területi elhelyezkedés
 - alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása
 - alacsonyabb munkaerő hatékonyság
 - képzett munkaerő elvándorlása
 - túlzott bürokrácia
 - rugalmatlan gazdaságpolitika
 - rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok
 - államadósság magas szintje
 - nem hatékony beruházások
 - uniós források nem megfelelő felhasználása
 - alacsony FDI vonzási képesség

- alacsony az oktatás színvonala
 - nem megfelelő az oktatási intézmények és a vállalatok együttműködése
 - nem megfelelő a vállalatok és a kormányzat együttműködése
 - nem megfelelő infrastruktúra
 - egyéb:
14. Magyarország esetében mely okokat tartja a leglényegesebbnek, amelyek visszavetik a fejlődésben? (maximum ötöt jelöljön)
- területi elhelyezkedés
 - alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása
 - alacsonyabb munkaerő hatékonyság
 - képzett munkaerő elvándorlása
 - túlzott bürokrácia
 - rugalmatlan gazdaságpolitika
 - rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok
 - államadósság magas szintje
 - nem hatékony beruházások
 - uniós források nem megfelelő felhasználása
 - alacsony FDI vonzási képesség
 - alacsony az oktatás színvonala
 - nem megfelelő az oktatási intézmények és a vállalatok együttműködése
 - nem megfelelő a vállalatok és a kormányzat együttműködése
 - nem megfelelő infrastruktúra
 - egyéb:
15. Lengyelország esetében mely okokat tartja a leglényegesebbnek, amelyek visszavetik a fejlődésben? (maximum ötöt jelöljön)
- területi elhelyezkedés
 - alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása
 - alacsonyabb munkaerő hatékonyság
 - képzett munkaerő elvándorlása
 - túlzott bürokrácia
 - rugalmatlan gazdaságpolitika
 - rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok
 - államadósság magas szintje
 - nem hatékony beruházások
 - uniós források nem megfelelő felhasználása
 - alacsony FDI vonzási képesség
 - alacsony az oktatás színvonala
 - nem megfelelő az oktatási intézmények és a vállalatok együttműködése
 - nem megfelelő a vállalatok és a kormányzat együttműködése
 - nem megfelelő infrastruktúra
 - egyéb:
16. Szlovákia esetében mely okokat tartja a leglényegesebbnek, amelyek visszavetik a fejlődésben? (maximum ötöt jelöljön)
- területi elhelyezkedés
 - alacsonyabb fejlettségű régiók leszakadása
 - alacsonyabb munkaerő hatékonyság
 - képzett munkaerő elvándorlása
 - túlzott bürokrácia
 - rugalmatlan gazdaságpolitika
 - rosszul megválasztott/kivitelezett válságkezelési reformok
 - államadósság magas szintje
 - nem hatékony beruházások
 - uniós források nem megfelelő felhasználása

- alacsony FDI vonzási képesség
 - alacsony az oktatás színvonala
 - nem megfelelő az oktatási intézmények és a vállalatok együttműködése
 - nem megfelelő a vállalatok és a kormányzat együttműködése
 - nem megfelelő infrastruktúra
 - egyéb:
17. A jövőben várható több, a covid19 vírushoz hasonló időszakok miatt erősödhet-e a vidék szerepe?
- igen, lényegesen
 - igen, mérsékelten
 - igen, de nem számottevően
 - nem
18. A jövőben az EU-n belül felértékelődik a Visegrádi-országok szerepe?
- igen, lényegesen
 - igen, mérsékelten
 - igen, de nem számottevően
 - nem
19. A jövőbeni esetleges EU bővítésekkel felértékelődik-e a Visegrádi-országok szerepe?
- igen, lényegesen
 - igen, mérsékelten
 - igen, de nem számottevően
 - nem
20. Csehország esetében mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években? (többet is jelölhet)
- a fővárosi régió
 - a fővárosi régió melletti régiók
 - a vidéki (100 ezer fő feletti) nagyvárosi vonzáskörzetű régiók
 - a vidéki régiók
 - a nyugati határon fekvő régiók
 - a keleti határon fekvő régiók
 - nem tudom megítélni
21. Magyarország esetében mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években? (többet is jelölhet)
- a fővárosi régió
 - a fővárosi régió melletti régiók
 - a vidéki (100 ezer fő feletti) nagyvárosi vonzáskörzetű régiók
 - a vidéki régiók
 - a nyugati határon fekvő régiók
 - a keleti határon fekvő régiók
 - nem tudom megítélni
22. Lengyelország esetében mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években? (többet is jelölhet)
- a fővárosi régió
 - a fővárosi régió melletti régiók
 - a vidéki (100 ezer fő feletti) nagyvárosi vonzáskörzetű régiók
 - a vidéki régiók
 - a nyugati határon fekvő régiók
 - a keleti határon fekvő régiók
 - nem tudom megítélni
23. Szlovákia esetében mely területek képesek nagyfokú fejlődésre a következő években? (többet is jelölhet)
- a fővárosi régió
 - a fővárosi régió melletti régiók
 - a vidéki (100 ezer fő feletti) nagyvárosi vonzáskörzetű régiók

- a vidéki régiók
 - a nyugati határon fekvő régiók
 - a keleti határon fekvő régiók
 - nem tudom megítélni
24. Ön szerint a Visegrádi-országok esetében a kelet-nyugati dimenzió fejlettségi különbségei 25 éven belül jelentősen a kiegyenlítődés irányába mozdulhatnak? Kérjük válaszát röviden indokolja.
-
25. Jelenleg a Visegrádi-országok fejlődését a centrum, főként fővárosi régiók teljesítménye húzzák felfelé. Ön szerint a centrum-periféria fejlettségi különbségei 25 éven belül jelentősen a kiegyenlítődés irányába mozdulhatnak? Kérjük válaszát röviden indokolja.
-

Köszönjük a kitöltést!